

Benedek István

MANDRAGÓRA

Tibet

Gondolat

A varázslás, kuruzslás és orvoslás minden időben, minden helyen összefonódott egymással; tagadhatatlanul e három együtt teremtette meg a gyógyászatot. Nemcsak teremtette: alkotja ma is. Csak az arányai térnek el térben és időben; néhol, némelykor a varázslat uralkodik a tudomány fölött, másutt és máskor az egzakt, kritikus, tudományos szemlélet arat győzelmet a hiszékenységen.

Az arányról szól ez a könyv: arról, hogy hol s miképp érvényesül a misztika, a mágia, hogyan hálózza be az ésszerű gondolkodást — és megfordítva: hol s hogyan aknázza ki az értelem a hiszékenység nyújtotta lehetőségeket.

Ma a gyógyítás a technika bűvöletében él, hasznát és kárát egyaránt látja az elgépiesedésnek. A csodavárás sohasem tett jót az emberiségnek, ma különösen kiélezett a kettőssége. Ahol nem segít a technikai csoda, ott a csalódott páciens hamar átbillen a mágia oldalára: ősi, népi, keleti, titkos tanokba veti bizalmát.

2000/32 7 11005
1979 DEC 2 1

BENEDEK ISTVÁN

MANDRAGÓRA

BENEDEK ISTVÁN

MANDRAGÓRA

*Kultúrtörténeti tanulmány
különös tekintettel
a varázslásra és gyógyításra*

TIBET

GONDOLAT, BUDAPEST · 1979

Szakmailag ellenőrizték:

DR. ANTALL JÓZSEF
DR. TERJÉK JÓZSEF
DR. VEKERDI LÁSZLÓ

ISBN 963 280 511 9 összkiadás
ISBN 963 280 844 4 I. kötet

© BENEDEK ISTVÁN, 1979.

ELÖLJÁRÓ ELMÉLKEDÉS

Mandragóra
a "Herbarius zu Teutsch"-ból
(Augsburg, 1488.)

Minden kétséges

Az emlékezés: játék az idővel. Amire emlékezünk, sohasem a valóság, csupán a *mása* – akarva-akaratlan megmásított valóság. Érzékszerveink is csalókák, hát még az érzékszerveink képzelete! A pszichológus elcsodálkozhatik ezen a szokatlan szóképzésen, „érzékszerveink képzelete”, pedig nem más ez, mint maga az emlékezés. A múltat csak bizonytalanul lehet földézni, sajnos. A bizonytalanságnak fokozatai vannak, némelykor a bizonytalanság megközelíti a bizonyosságot, az emlékezés a valóságot, máskor messzi távolban tévelyeg tőle. A tudomány szeret tényekre támaszkodni, adatokra hivatkozni, mi más is tehetne? De még a tények és adatok is bizonytalanok, hát még az emléküik! Az írás, a följegyzett szó támogatja az emlékezést, de meg is csalhatja. Amit saját szemünkkel látunk, saját fülünkkel hallunk, annak sincs abszolút hitele, hogy volna hát annak, amit más látott és hallott, s még csak nem is ma, hanem talán ezer éve?

A képzelet szívesen eljátszik azzal a gondolattal, hogy szabadon kóborol az időben. Wells időgépevel előre lehet szállni a jövőbe vagy vissza a múltba, Thomas Mann-nál az agg Eliézer visszaemlékezik arra, ami hajdan az ős-Eliézerrel történt, St. Germain gróf több száz – ha ugyan nem több ezer – éves időcsavargása magyar és külföldi szerzőknek egyként kedves témája – és a szépirodalom bővelkedik a hasonló időjátékokban, amelyek különösen a két világháború közt

divatoztak. A tudománynak, sajna, nem áll rendelkezésére más időgép, mint a *reprodukálás* művészete – és nem ok nélkül nevezem művészetnek, mert ihlet és fantázia is kell az adatok mellé, máskülönben a reprodukció fabatkát sem ér. De mit ér akkor, ha az ihlet és fantázia szülötte csupán? Még annyit se, mintha pusztá adatfel-sorolás volna.

Ihlet, ötlet, képzelet és adatok – elég ez ahhoz, hogy a rekonstrukció hasonlítson a történéshez? Nem, még legalább két erő kell hozzá: a választás és az ítézés ereje. Információ több van, mint amennyit feldolgozni lehet, és kevesebb, mint amennyi a biztonsághoz elég; ki kell választani a sok közül a fontosat, el kell igazodni az elődök választásai közt, és ítékezni: elvetni a gyanúsat, elfogadni a hihetőt, a majdnem-hitelest. Néha kombinálni is kell, tallózni a lehetséges föltevések közt, megmerülni az egymásba fonódó valószínűségek hínárjában, sötét kutak mélyéről elfeledett gondolatfoszlányokat halászni elő, s még ez sem elég: kitalálni, hogy mit találhatott ki valaki valamikor – de aztán jókor megrántani az elféltelenedésre hajlamos képzelet-paripa zabláját, visszaterelni a mérleghez, egyik serpenyőbe dobni a káprázatos ötleteket, másikba a megbízható információkat, s kínzó aprólékossággal méricskélgni.

Megbízható információkat . . . de ezeket honnan vegyük? Hiszen könnyű mesterség volna a történelemírás, ha mint a mérleg hitelesített súlyai, úgy állnának rendelkezésünkre a megbízható információk. Ám épp az adatok hitelesítése a történész legfőbb gondja. Így mondják? Mondták már fordítva is. Leírták? Írták már másként is. Tegnap elhitték? Nem biztos, hogy hinnünk kell ma is. Ma így hisszük? De elhiszik-e holnap is? Aki csak beleszagolt a kultúrtörténetbe, tudja: *minden kétséges*. Az életrajz, az önéletrajz, a vallo-más, még a napló is ferdíthet, torzíthat, kurtíthat, megtoldhat, átkölthet, szót szóba ölthet, ámíthat, becsaphat, szándékkal vagy akaratlan tévútra csábíthat. S jön az értelmező, a magyarázó, a rendszerező, az összegező, az összefoglaló, a mindent tudó és a mindent jobban tudó – melyiknek higgyünk? miért higgyünk? miért ne higgyünk?

Egyszerű a válasz: higgyünk annak, akinek igaza van. De kinek van igaza? Aki bizonyítani tud. De mivel bizonyít? Tényekkel. Honnan veszi? Ugyanonnan. . . És ott vagyunk a bűvös kör elején:

tény és adat van millió, de hogy ki s mit s hogyan olvas ki belőlük, egyedül tőle függ.

Félreért, aki úgy ért: ne higgyünk senkinek. Ellenkezőleg: higgyünk mindenkinek – aki meggyőzött arról, hogy hihetünk neki. Mivel győzzön meg? Erre nincs szabály: az ő kötelessége, hogy meggyőzzön, a mi jogunk, hogy meggyőződjünk. Külön-külön mindnyájunké. Az enyém, aki e kultúrtörténetet írom, s az önöké, akik olvassák. Gyanakodva írom, s azt kívánom önöktől: gyanakodva olvassák.

Mert semmi sem egészen bizonyos.

Ez sem.

Boszorkánygyökér

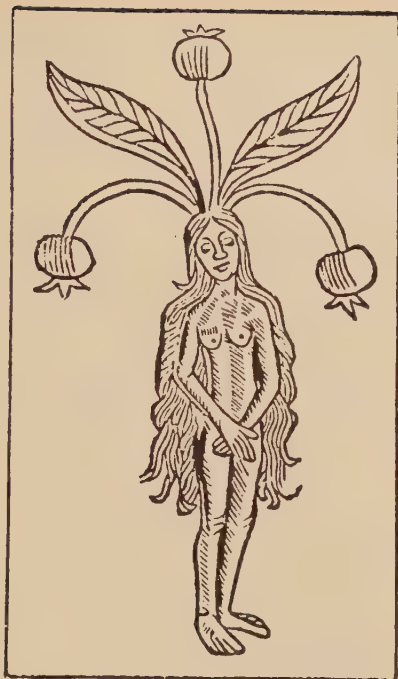
Az orvostudomány fejlődéstörténete nem tartozik az emberiség haladásának legdicsőségesebb fejezetei közé, különösen ha eltekintünk az utolsó száz-százhusz esztendő eredményeitől. Az ezt megelőző ötezer év szálnalmas botorkálás volt az utolsó évszázad vágtajához képest. S ha meggondoljuk, hogy még e „vágta” is csak néhány körülhatárolt területen hozott végérvényes megoldást, mindenütt másutt a kérdőjelek szaporításával halad előre, sokkal lassabban, mint ahogy a mutatványos „vágta” láttára remélni lehetne; és ha azt is hozzátesszük, hogy a legújabb kor szép eredményeit az orvoslás sokkal inkább köszönheti a társtudományok és a technika diadalainak, mint önmagának – akkor nincs okunk csodálkozni azon, hogy az orvostudomány ötezer éves története elsősorban a diadalmas kudarcok és dicsőséges zsákutcák sorozata, amelyek közt nagyon szerényen bújnak meg a valóságos eredmények.

Olyan tény ez, amelyet a történetírók nem szívesen fednek fel. Ellenkezőleg, a legtöbb orvostörténet roppant buzgalommal igyekszik a letúnt korszakok gyógyítási eredményeit, kutatásait és eszméit úgy csoportosítani és tálalni, mintha a kutató elméket folyvást nagy megvilágosodás szállta volna meg, és lépésről lépésre a legnagyobb eredményekkel gazdagították volna orvosi tudásunkat – nyitva hagyva azt a rejtélyes kérdést, hogyha már ötezer, illetve négyezer, azaz háromezer vagy kétezer vagy ezer és félezer évvel ezelőtt ennyi

mindent tudtak, miért volt a gyógyítás oly száralmasan hátramara-
dott még kétszáz esztendővel ennek előtte is?

Nem szándékozom eltitkolni mindazokat a tényleges és képzelt eredményeket, amelyeket más orvostörténetek ismertetnek, de szó sincs semmiféle diadalmenetről. Az orvoslás történetét az a botorkálás teszi érdekessé, amely a buktatók és tévelygések szövevényén keresztül eljuttatta oda, ahol most tart, és (ne legyenek túlzott illúzióink) valamivel gyorsabb ütemben bár, de ugyancsak buktatók és tévelygések szövevényén át vezetni tovább is. Nincs okunk szemet hunyni afölött, hogy a gyógyítás története nemcsak zseniális meg-
látásokból áll, hanem véghetetlen ostobaságok tömegéből is, amelyeket a tudomány hosszú időn át szentesített. A történészek büszkén emlékeznek meg arról, hogy már az őskorban vagy ókorban használtak olyan gyógynövényeket, amelyeknek gyógyhatása ma igazolható – de hány haszontalan, sőt ártalmas szert használtak ugyanolyan bizakodással! Óskori és ókori műtétekkel kérkedünk, amelyeket valóban csoda, ha jó eredménnyel végeztek el, hiszen száz éve csak, hogy a sebészet igazi diadalútja megkezdődhetett. Ugyanígy kérkedhetünk az érvágással: évezredek át ontottuk a tudomány nevében a vért, s amíg az érmetszés egy embernek használt, ezernek ártott. Ezt az arányt szeretném érzékeltetni az olvasóval: ne hagyja lépre csalni magát azoktól a történelmi sikerektől, amelyek mögött sokkal nagyobb kudarc lapul – ám vegye észre és értékelje a kevésbé mutatványos eszméket vagy tetteket, amelyek csakugyan előbbre vitték az orvosi gondolkodást.

Varázslat szülte az orvoslást; a mágikus erő évezredek át nagyobb hatalom volt a tudásnál, nyomokban ma is él. Ezért választottam a varázsgyökeret vagy boszorkánygyökeret – a *mandragórárt* – könyvem jelmondataul: az orvosi gondolkodás történetének szimbóluma ez a mérges gyógynövény, amelyet őskorban, ókorban, középkorban, újkorban használtak gyógyszerként, csodaszerként, bűvszerként, méregként, szerelmi bájitalként, kerítőként, ezzel erősítették férfiaságukat és üzték el a vetélytársakat, ezzel győzték le a meddőséget és az elmebetegek dühöngését, ezzel csillapították a fájdalmat, bódítottak és altattak vele – olykor a soha-föl-nem-ébredésig... Mindenre jó volt és mindennek az ellenkezőjére, tudott használni és tudott ártani; néha cserbenhagyta azokat, akik

Mandragóra középkori ábrázolása férfi és nő alakban, 1498-ból (Hortus Sanitatis de Joh. de Cuba, közli Biedermann)

hittek benne, máskor megréfálta a kételkedőket, de valami mindig történt. Gyökér létére emberke formája van, keze, lába, sőt arca is – kis manipulációval olykor még emberibbé formálták –, és persze lelke is: boszorkánylelke, démoni lelke, alraune-lelke, északi éjszakákon sivítva jár a szélben, bajt hoz arra, aki megpillantja, vagy kincset őriz. . .

Sejtelmes figurájához jobbára csak a gazdagok jutnak hozzá, ha gyógyszernek, mérregnek vagy varázsszernek megáhítják, mert méretetlenül drága. Kellő elszántsággal mégis megszerezheti akárki, nem kell más hozzá, csak egy ártatlanul felakasztott ember hullája a vesztőhelyen meg egy kutya, biztonság okáért egy kürt is. Mert ott terem a mandragóra az akasztófa lábánál (a németek úgy is

hívják: „bitófa-emberke”), az utolsót rúgó ember kispriccelt magvadászától megtermékenyített földben. Kiásni, kiráncigálni nem tanácsos, mert oly iszonyút sikolt, hogy aki hallja, menten megőrül vagy szörnyethal. Madzagot kell rákötni, másik végét a kutya nyakába, korbáccsal verni az ebet, s miközben az vonítva kirántja a gyökeret a földből, hangosan fújni a kürtöt, hogy az ember meg ne hallja az emberke sírását... így lehet hozzáférni, holdvilágos éjjelen, pontban éjfélkor. Félelmetes hangjáról Shakespeare is megemlékezik a *Rómeó és Júliában*:

... Hol éjféltájon szellem-had repes –
Ó, jaj! ha tán korán ocsúdom ott,
Hol dögletes bűzben sikoly riad,
Mint egy kitépelt mandragóra jajja,
Melytől megőrül minden földi lény...

(Mészöly Dezső fordítása)

Nos, ez hát a titokzatos mandragóragyökér, a burgonyafélék (*Solanaceae*) családjába tartozó *Atropa mandragora*, jól ismert mérgező, illetve gyógyhatású anyagokat tartalmaz: atropint, scopolamint, hyoscyamint – ártalmatlan, hasznos vagy káros szereket, aszerint, ki mire s hogyan használja.

Világos, miért az orvos és orvoslás szimbóluma ez az átkos-áldott varázsgyökér? Csupa mágia, csupa hókuszpókusz, de a mélyben ott a valódi hatóanyag. Növény is, ember is, gyökér is, szellem is. Még a kísérleti kutya is ott vonít a szimbólumban, és a diadalmas kúrtharsogásreklám elfojtja a jajszót. Gyökérlábaival évezredek kúszott át a pimasz kis manó, megőrizve varázslatos erejét, babonán hívva és sarlatánt hizlalva, míg végre gyökérszívéből kiemelte a kémcső a scopolamint meg atropint, és a tudomány fölkiáltott: ennyi az egész! Be sokáig eltartott, istenem, és vajon itt ott nem gyógyít vagy mérgez még mindig a boszorkánygyökér?

A korszerű ítélet paradoxona

Mitől korszerű egy ítélet? Furcsa módon attól, hogy megelőzi a korát.

Paradoxonnak hat, épp ezért igaz.

A tudomány a holnapnak dolgozik; akkor korszerű, ha újat mond. Régit mondani nem nagy művészet, nem is érdemes, elmondta már más. Éppen az adja az elévülés látszatát, hogy nem új; de ami nem új, csak korszerűségét veszíti el, valóságértékét nem. Püthagorasz tétele vagy a szabadesés törvénye rég nem „korszerű” már, mégsem szűnt meg érvényes lenni. Vannak azonban régi tételek, amelyek korszerűségükkel érvényüket is elveszítették. Ptolemaiosz epiciklusos rendszere a maga korában időszerű volt és érvényesnek látszott, utóbb bebizonyult tévessége: már csak kortörténeti érdekesség. Ugyanígy járt Linné a *Tot sunt species...* tétellel (hogy annyi faj van, amennyi kezdetben teremtődött), és ugyanígy járhat minden mai tudós – holnap.

A korszerű ítélet paradoxonának tudománytörténeti (és ugyanígy: művészettörténeti) következménye beláthatatlan. A „beláthatatlan” szót alapértelmezésében használom: a paradoxon következtében nem lehet belátni a korszerű – tehát korát megelőző – tudományos tétel vagy műalkotás értékebe. Ez a magyarázata az elévülés korszerű tételének is: annak az ijedt kapkodásnak, amely minden új tudományos észlelésben vagy elméletben „forradalmat” vél látni – mert ki tudhatja, holnap nem épp erről derül-e ki, hogy forradalmi volt...? Ez a magyarázata az ellenkezőjének is, nevezetesen annak, hogy az új tudományos tételeket a történelem során a kortársak részéről igen gyakran elutasítás fogadta, az elismerést általában megkésve hozta el a „holnap”. A nyolcvanéves Szent-Györgyi Albert érdekes nyilatkozatot tett arról, hogy három jelentős fölfedezése volt életében, mind a hármát heves elutasítással fogadták a kortárs-szakemberek, valamennyi többi állítását azonnal akceptálták – fölébresztve benne azt a gyanakvást, hogy úgy látszik, ezekkel nem mondott semmi újat... .

Az alkotók pontosan tudják, hogy a holnapnak dolgoznak; az elutasításon vagy üldözésen felháborodnak ugyan, noha volta-képp természetesnek tartják, hogy újszerű eszméiket a maradi szelle-

mek nem értik meg – aminthogy természetes is. Ám a paradoxonnak újabb beláthatatlan következménye az, hogy nemcsak a félreismeret zsenik dolgoznak a holnapnak, hanem a kóklerek, sarlatánok, csepűirágók, fantaszták, akik uniszónó harsogják, hogy ők a jövő látnokai, az új idők megnemértett – vagy megértett – prófétaí; az újra újabbat és még annál is újabbat halmozva követelik a világ – a szakemberek és a nagyközönség – elismerését. S még mindig nem elég a paradoxon beláthatatlanságából: jószerént meg is kapják az elismerést a szakemberektől is, meg a nagyközönségtől is (ha egyiktől nem, hát a másiktól); a szakemberektől azért, mert a történelmi példákon okulva ki merné vállalni a maradiság bélyegét, a nagyközönségtől pedig azért, mert néha orránál fogva vezethető.

Mutatványos példáját láttuk ennek a képzőművészetben, ahol háromnegyed évszázada egyik „forradalom” a másikat követi, de aki figyelemmel kísérte ugyanennek a korszaknak orvosi „forradalmait”, az újdonság folytonos hajhászásában és a gyógyítási divatok pergő változatosságában nyilván felismeri a párhuzamot a képzőművészet hóbortos irányjaival.

A forradalom azonban komoly dolog, komoly és ritka; alapvető szemléleti változást jelent, és nem sok köze van a divathoz. Az újdonság és a szemléleti változás önmagában nem is elegendő a tudományos forradalomhoz; könyvemben majd igyekszem kiemelten rámutatni arra a néhány – meglepően kevés – jelenségre, amely az orvosi gondolkodásban valóban forradalmi változást s egyben jelentékeny progressziót hozott létre.

Szubjektív objektivitás

Magában az orvostörténet nem áll meg. Úgy kell ezt érteni, hogy az orvosi gondolkodás sohasem volt önálló, sohasem volt a kor társadalmától, gazdaságától, szellemétől, filozófiájától, kultúrájától független.

Olyan közhely ez, olyan lapos igazság, hogy el se mondanám, ha nem kellene mégis könyvem szerkezete miatt hangsúlyozni. Az orvosi gondolkodás történetét csak úgy érdemes megírni, és csak úgy érdekes elolvasni, mint az általános kultúrtörténet szerves

részét. Ha az olvasó a későbbiek során nemcsak orvosokról hall, hanem más tudósokról is, de nemcsak tudósokról és feltalálókról, hanem filozófusokról és művészekről is, műalkotásokról és utazásokról, sőt háborúkról, békéről, politikai és társadalmi eseményekről – ne érezze becsapva magát: ez is hozzátartozik az orvosi gondolkodás történetéhez.

És ha néhol úgy találja az olvasó: igazságtalanul kedvezek egyik-másik orvosnak, korszaknak vagy történeti eseménynek, aránytalanul többet beszélve X-ről, mint a hasonló jelentőségű Y-ről: gondolja meg, hogy az írónak is van szimpátiája meg antipátiája, van speciális érdeklődési köre, van szubjektív személyisége – és esze ágában sincs erről lemondani.

Nem hiszem, hogy az olvasó rosszul jár ezzel a szubjektivitással.

Olyan kultúrtörténet írására törekszem, amelynek központi vezető eszméje az orvosi gondolkodás, de ezt körülveszi a *világ*, amelyben a gyógyítók és pácienseik éltek. Az orvostörténet anyaga természetesen nem lehet más, mint az egyes korszakok vagy kultúrák gyógyító ismereteinek, módszereinek, felfedezéseinek tárgyalása, mégis ennél fontosabbnak – vagy ugyanennyire fontosnak – érzem annak kutatását: hogyan éltek az orvosok, kuruzslók vagy sámánok, hogyan a betegek, hogyan viszonyultak egymáshoz, miként vélekedtek az egészségről, a betegségről, a gyógyításról, miért hittek olyan módszerekben, amelyeknek hatástalansága ma nyilvánvaló, mitől és hogyan változott az orvosok és „áldozataik” szemlélete, hogyan születtek a felfedezések, miképp reagáltak ezekre az orvosok és a páciensek, milyen előítéletekkel és hogyan küzdöttek meg, és nem utolsósorban: mitől rögzültek az orvostörténetben olyan téves nézetek vagy adatok, amelyeket sokszor évszázadok alatt sem lehetett megingatni, a tankönyvekből és kézikönyvekből kiirtani?

Ez a hozzáállás, ez a szemlélet indokolja azt a szubjektív objektivitást, amire fentebb utaltam. De még korábban utaltam arra is, hogy „minden kétséges”, vagyis hogy bizonytalan ingovány a múlt; egyéni vélekedésemet igyekszem ugyan hihetővé tenni, de nem kezeshetem azért, hogy mindig és mindenütt sikerül a valóságra bukkannom. Az olvasó aktív közreműködését kell kérnem, hogy mintegy közösen hozzuk meg ítéletünket; ennek érdekében igyek-

szem – ahol lehet – a művek szerzőit személyesen megszólaltatni (vagyis könyveikből idézni), hogy a közönség maga is illő szubjektivitással és objektivitással járulhasson hozzá az ítékezéshez.

Végezetül: szeretném elérni, hogy könyvemnek minden fejezete olyan legyen, mint egy önálló tanulmány, egy *esszé*. Az önállóság természetesen nem jelenti a történeti folyamatosság megszakadását, hiszen a történelem olyan idő- és történésfolyamat, amelyben csak mesterkéltén lehet határvonalakat kitűzni, megszabni. A mesterséges határok mégis önálló egységekre bontják a tartamot, és az önálló egységeknek *egyéniségük* van, amit megérteni, megtalálni, megragadni, rögzíteni az esszé-író feladata. Az *esszé* próbálkozást jelent, kísérletet arra, hogy az író a rendelkezésére álló adatokból és saját gondolataiból *újat* hozzon létre, egyéniségének megfelelő kombinációt, amelyben mindig benne foglaltatik a közölt ismeretek – többé-kevésbé lehetséges – bizonyossága, és saját vélekedésének bizonytalansága; ez adja eredetiségét. Élvezhetővé pedig akkor válik, ha sikerül olyan szépirodalmi stílusban egymásba ötvöznie a tényeket és gondolatokat, hogy öröm legyen olvasni. Vagy még jobb, ha az olvasó úgy érzi, beszélgetőpartnerek vagyunk: szemben ülünk egymással, és egyenest neki mesélem mindezt; ha pedig nem ért egyet valamivel, nyugodtan szóljon közbe.

Módszertani fejtegetés

Az orvosi gondolkodás történetének megírásánál – mint minden történeti munkánál – magától értetődő szerkezeti elemként kínálkozik az *idő*: az elején kell kezdeni, a közepén folytatni, a végén befejezni. Ezt a természetes utat járja minden orvostörténet. Ha bármely orvostörténeti kézikönyvet felütünk, ezt látjuk: néhány szó az ősemler – jobbára elképzelt – gyógymódjairól, utána Mezopotámia és Egyiptom orvosairól egy-egy fejezet, esetleg kitérő az indiai és kínai hagyományos gyógymódokra, aztán kezdődik a történelem: a görögökkel.

Megvallom, kezdetben én is így képzeltem a feladatomat. A mandragóra-emberke azonban közbeszólt, kényes kérdéseket tett fel. Például ezt: honnan tudod? Hát innen – ütöttem az egyik orvos-

történetre. Jó, és ő honnan veszi? Talán ebből a korábbiából. És az? Egy még korábbiából. Észre kellettennem, milyen gyanúsán rímelnék egymásra ezek a könyvek, és milyen gondosan titkolják az ősforrást. Csakugyan, honnan tudjuk mindezt? Vajon nemcsak az történt, hogy *egyszer valaki kimondta, a többiek azóta utánamondják?*

Az ősforrást kellene földeríteni – de ez többnyire nem lehetséges. Többször jár kudarccal, mint sikerrel. És a siker is csak félsiker, ha megtalálom ugyan az ősforrást, de tétele csak bizonyítatlan állítás – esetleg éppen csak óvatos föltevés –, amit az utódok a tekintélyelv alapján dogmatikusan adnak tovább szájról szájra, könyvről könyvre.

Aztán itt van az adatok *jelentősége*. Tegyük föl, valamelyik néptörzsnél találnak egy növényt, amelyet gyógyszerként használnak, és farmakológiailag megállapítható, hogy a növény csakugyan tartalmaz hatásos gyógyanyagokat. Mármost: biztos, hogy a törzs orvosa, varázslója és papja arra a betegségre alkalmazta a szert, amit igazán gyógyít, megfelelően készítette el és szakszerűen adagolta? Gyógyulási statisztikáink sem az őskorból és ókorból, sem a természeti népek orvoslásából nincsenek, következésképp vajmi keveset tudhatunk arról, hogy egy-egy szerencsés *trouville*-ukat szakszerűen értékesítették-e, továbbá hogy információikat egymásnak és utódaiknak átadva valóban *empirikus tudás* lett-e a fölismerésből (miként a szakkönyvek egyhangúlag állítják), vagy csupán a „vak tyúk is talál szemet” elv alapján itt-ott sikerült a gyógynövényvel orvosolni, másutt csak kuruzsolni, ismét másutt éppen mérgezni.

Csupán egy példa ez az ezer közül, de nagyon meggondolkoztató.

Az orvostörténeti munkákat sommásan két csoportra lehet osztani. Az első csoportba tartozóknak a szerzői a medicinát *európai* tudománynak tekintik, udvariasan vesztegetnek pár szót a korábbi vagy párhuzamos gyógymódokra, aztán Hippokratésszel rátérnek az orvostudomány egyenesvonalú fejlődésének ismertetésére. A második csoportba tartozók szerzői ellenben az Európán kívüli ókori és újkori kultúrák orvoslását mintegy szembeállítják az európaival, és erőnek erejével ezeknek a magasabbrendűségét akarják bizonyítani. Az indusok, tibetiek, kínaiak ősi bölcsessége, hajaj! Hol jár ettől a racionális európai okoskodás! De még a primitív törzsek

mágusai is mi mindent tudtak, amíg a civilizáció meg nem bénította működésüket!

Mandragóra-emberkém óvatosan figyelmeztet, belé ne essek a csapdába. Minden kultúrának volt és van gyógyító kultusza, de mielőtt rangsort állítanánk, tárjuk fel és tegyük latra a *tényeket*. A tényeket, vagyis azt, hogy mit tudunk és mit képzelünk ezekről a kultuszokról; valahogy össze ne tévesszük a hírközlést az eredményességgel. Csodálatos gyógymódokról lépten-nyomon hallani (Európában is, nemcsak Európán kívül), de az információ csak akkor válik használhatóvá, ha az eredményt is megbízhatóan regisztrálhatjuk. Mint majd – talán csak e munka későbbi kötetében – világosan kiderül, az európai orvoslást nem az különbözteti meg sarkalatosan a nem európaítól, hogy jobban tud gyógyítani, hanem hogy egyedül az európai gondolkodás ismerte fel a *tudományos kritériumok* szükségességét.

Nem vágok elébe mondanivalómnak azzal, hogy ezt a fontos tételt itt részletezzem; aki kissé is járatos az orvoslás különféle módzataiban, két szóból is megért, a többiek megértik a későbbiekből. Hanem a tételből következik még valami, amiről előljáróban szólni kell.

Európai – és persze amerikai – orvostörténészek önkéntelenül úgy tárgyalják a perifériás orvosi működést, hogy az európaihoz mérik. Az etnológusok ezzel szemben – különösen Franz Boas idevágó kijelentései óta – erőteljesen hangsúlyozzák, hogy valamely társadalom sajátos lényegét csak önmagán belül lehet megérteni, minden viszonyítás félrevezető: a viszonyító saját kultúrájának szemüvegén keresztül nézi a tőle idegen kultúrát, és félremagyarázza.

Milyen álláspontot foglaljunk el ebben a látszólagos ellentmondásban?

Vegyünk egy egyszerű példát: a sámán varázslással gyógyít. Az európai orvostörténész elmagyarázza, hogy szuggesztióval, önszuggesztióval, hipnotikus befolyással vagy pusztán hittel milyen hatást lehet kifejteni a vegetatív idegrendszerre és ezen keresztül a – gyakorlatilag mindig ismeretlen – betegségre. Az etnográfus feltárja a törzsi közösség anyagi és szellemi kultúráját, ebbe a mágikus világképbe illeszti be a varázsos gyógyítást. A szociológus elma-

gyarázza a társadalmi hátteret. Mindhárom eljárás helyes, de bennünket egyik sem elégít ki. Az első azért nem, mert általánosságokkal intéz el egy speciális kérdést (hogyan *itt* és *most* milyen beteg mitől gyógyult vagy nem gyógyult), a második azért nem, mert nem a mágikus világméretet akarjuk megérteni, hanem a gyógyítás módszerét és eredményét megismerni, a harmadik azért nem, mert nem akarjuk a tényeket a háttérrel behelyettesíteni, bármily hasznos is az ismerete. Nekünk nem kell, sőt nem is szabad az etnológusok receptje szerint belesüppedni a vizsgált társadalom világméretébe, nem kell „belülről megérteni” a sámán cselekedetét, hanem kívülről és kritikusán kell vizsgálni a tevékenységét; viszonyítani pedig nem az európai orvosláshoz kell, hanem az *eredményhez*.

Mint az olvasó hamarosan meglátja: ez a legnehezebb, mert az észlelést rendszerint etnográfusok végzik, és az orvosi eredményt nem jegyzik fel. Vagyis beleélik magukat a mágikus világméretbe, és a páciens betegsége valamint sorsa éppúgy nem érdekli őket, mint – az esetek többségében – a gyógyító sámánt sem.

Már abból a megjegyzésből, hogy „az észlelést rendszerint etnográfusok végzik”, sejtheti az olvasó, hogy rendhagyó anyaggyűjtéssel lesz dolga. Valóban, az orvosi gondolkodás történetét nem az orvostörténészek standardműveiből és monográfiáiból kívánom megrajzolni – noha természetesen ezeket is felhasználom –, hanem elsősorban a *szemtanúk* beszámolóiból. Legfőbb adatszolgáltatóim a természeti népek gyógyításához az etnográfusok, a tibeti orvosláshoz a Tibet-járók, az indiai orvosláshoz az utazók, és így tovább. Nem is az a fontos, hogy tudós legyen az adatszolgáltató, sokkal fontosabb, hogy valóságos élményekről adjon számot. A mi dolgunk, hogy – az olvasó bevonásával – az egybegyűjtött információkból megismerjük a kor és nép varázsló-gyógyító tevékenységét, végső soron pedig képet alkossunk az orvosi gondolkodás fejlődéstörténetéről.

Ennek érdekében ne álljunk meg félúton: ha egy kultúrkör orvoslását tanulmányozzuk, menjünk végig a legrégebb ismert időtől, ködbe vesző ősmúlttól, az idő hosszában egészen a jelenkorig. Így minden nagy fejezet önálló egész lesz, a sajátostól kiindulva a közőshöz jut el, a néptől vagy nemzetitől a nemzetközihez, általános-hoz, ahol egyben el is veszíti történetiségét.

TIBET

Tibeti imamalom (Rév)

REJTELMES ORSZÁG

Én csak bámulattal és tisztelettel néztem a tudomány e maradványaira, melyek, mint néma irományok a jelenben, már senkinek sincsenek hasznára, senki sem forgatja itt többé azon őskori és rendkívüli művek lapjait, amelyeken az idő foga csak kevés rongálást vitt végbe.

G. E. Gerard levele Körösi Csomáról, 1829
(Közli Duka Tivadar, 1885)

Zsugorodó Tibet, tartós középkorral

A világ leghatalmasabb fennsíkjá Közép-Ázsiában a Himalája, Karakorum és Kunlun irdatlan hegységeitől övezett Tibet.

Hogy területe mekkora, pontosan nem állapítható meg, minthogy határai a történelem során meg-megváltoztak (de melyik országé nem?); kilencven éve Lóczy Lajos az akkori Magyarország ötszörösére becsülte: 1 688 000 négyzetkilométerre.¹ Azóta jóval kisebbre zsugorodott.

Nagy része lakhatatlan kősvatag és hóborította hegység, ez teszi érthetővé, hogy az óriási földdarabon viszonylag oly kevés ember él. A lakott területek tengerszint feletti magassága háromezeröttszáz és ötezer méter közt van. Az Alpok legmagasabb csúcsainak szintjén – 4600 méteren – még gabonát termesztenek, az örök hó alsó határa ezer méterrel feljebb kezdődik. A klíma száraz és hideg, a levegő ritka, az erdő kevés, a megélhetés nehéz.

Bár felületes megtekintésre a tibeti arcvonások nagyon egységesnek tűnnek, valójában Tibet népe antropológiailag igen vegyes összetételű.² Az ősi törzsek is különböztek egymástól, s az évszázadok

¹ *Lóczy Lajos: A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása. Budapest, TTT. 1886. 754.*

² A múlt század neves antropológusa szerint: „A tibeti típus a kínai, a burmai és annamit típusokhoz hasonlít, amelyek a mongol és a maláj főtípus közt az átmenetet teszik.” *P. Topinard: Az anthropológia kézi könyve. Ford. Pethő Gyula és Török Aurél. Budapest, TTT. 1881. 626.*

Tibeti asszony gyermekével, állatborból varrt ruhában (Rév)

során nemcsak egymással, hanem a környező népekkel is erősen keveredtek, különösen a mongolokkal meg a kínaiakkal. A kínai megszálló katonák nem hozhatták magukkal feleségüket, a tibeti nők viszont hozzászoktak a poliandriához, s egyébként is könnyűvérűek, szívesen vállalták a kínaiakkal a pár éves átmeneti házasságot, aminek eredményeként rengeteg a kínai–tibeti keverék. Nyelvüket a tibeti–burmai nyelvcsaládba sorolják, noha alapvetően különbözik a környező népekétől. Írásmódjuk is, bár indiai mintára alakult ki, teljesen egyéni és nagyon bonyolult.

A lakosság nomád pásztorokból, letelepült földművelőkből, kereskedőkből, szerzetesekből, rablókból és koldusokból áll. A szét-szórt törzsek, rejtett falvak és kolostorok, vándorló pásztorok, rablók és koldusok népét összeszámolni bajos, ezért a népesség számáról nagyon eltérnek a különböző szerzők adatai; a különbség onnan is adódik, hogy némelyek csak a szorosán vett belső Tibet, mások a már levált tartományok lakosságát is számítják; így válik érthetővé, hogy a népszámlálás, illetve becslés adatai 1 és 33 millió közt ingadoznak. A nyilván eltúlzott 33 milliós lélekszám Orazio della Pennától származik a 18. századból, a 19. század tibetológusai 3 és 11 millió közé teszik a lakosok számát, Behm és Wagner 6 millióra, H. J. Klaproth 5 millióra becsüli. Századunk első harmadában 3 és 6 millió közt ingadozott a lélekszám megítélése. Amióta Tibet kínai fennhatóság alá tartozik, pontosabb adatokkal rendelkezünk ugyan, de ezek is változóak: 1951-ben a kínaiak $3\frac{3}{4}$ millió tibetit tartottak számon, majd az 1957-es népszámláláskor mindössze 1 millió 270 ezer lakost találtak (feltehetően nem vették számításba a vegyesen lakott területeket); 1960-ban 2 millió 800 ezer tibetit számláltak, 1970-ben 6,5 milliót, ebből másfél milliónál kevesebb lakik a Tibeti Autonóm Köztársaság területén.³

Mindenképp meghökkentően kicsiny szám: mintha a Dunántúl lakossága népesítené be fél Európát.

De mint annyi más „összezsugorodott” népről, a tibetiről is ki-

³ A lakosság létszámának adataihoz lásd Lóczy, 800, Richardson passim, Brockhaus lexikon (1934) 18. kötet 667, Új Magyar Lexikon (1962) 6. kötet 439 és (1972) 7. kötet 419. Viszont több mint száz éve Ballagi Károly szerint Tibet népessége 11 millió; 12 felsőbb (papi) iskolája van és 3000 zárdája. Egyetemes földrajz, Athenaeum, 1871. I. 160.

Nomád asszony jellegzetes tejdísszel, gyermekén már boltr ruha
(Rév)

derítették a történészek, hogy valamikor jelentős birodalom volt, katonai erejével veszélyeztette a környező országokat, hatalma alá kényszerítette Kasmir, Kelet-Turkesztán, Szecsuan, Jünnan, Bhután, Nepál és Észak-India tartományait, majd katonai dicsőségének lehanyaglása után sajátos kultúrát fejlesztett ki égbenyúló hegyei közt, amely ma is bámulatot kelt, noha maradványait csak hiányosan tárták fel.

A mai arányok ismeretében nehéz elképzelni, de a 7—9. században Tibet egyenrangú vetélytársa volt Kínának, olyan nagyhatalom, amellyel ajánlatos békében élni, még területi engedmények árán is.

Ezt megelőzően Tibet területén csupán szétszórt törzsek éltek, eredetükről nincs megbízható adatunk. A 6. században az egyik törzs talpraesett vezetője összefogta a többi – ettől fogva egységes állam Tibet. A következő század elején már nagyhatalom: 635-ben *Szrongcen Gampó*⁴ király csapatai úgy szorongatták Kínát, hogy a császár egyik leányát adta hozzá feleségül a békesség kedvéért. Két-három évszázadon át tartott a tibetieknek ez a harcos korszaka, időben egybeesik a buddhizmus elterjedésével – ami elég meglepő, minthogy a buddhizmus éppenséggel nem harcias vallás. A tibetiek azelőtt a *bon* vallás hívei voltak; a természeti népek szokásos sokistenhite ez, megszemélyesített természeti jelenségekkel, tömérdek gonosz szellemmel, áldozattal, babonával, varázslattal. Ahogy a buddhizmus a 7. századtól kezdve fokozatosan terjedt a nép közt, a *bon*-hívek erős ellenállást fejtettek ki, majd a két világkép egybeolvadt – kialakult a buddhizmus sajátos tibeti formája, a lamaizmus, tovább élnek benne a *bon* gonosz szellemei és varázslatai, de főhelyre kerül a Buddha tisztelete és az újjászületés hite.

779-ben épült az első buddhista kolostor, ezt számtalan újabb követte, és Tibet történelmében ettől fogva a kolostorok játszották a vezető szerepet. A nagyhatalmi politikának a belső viszályok vetették végét, egyfelől a meggazdagodott nemesi családok csatáztak egymás ellen, másfelől a megerősödött kolostorok egymás és a ne-

⁴ A tibeti szavak írásmódját – nemzetközi megegyezés hiányában – minden nemzet, sőt úgyszólván minden szerző a maga tetszése szerint használja. Az MTA Keleti Osztálya jelenleg dolgozza ki a tibeti kiejtéshez alkalmazkodó magyar írásmódot. Terjék József tibetológus szíves közreműködésével ezt a fonetikát használom (egyetlen kivételt a már meghonosodott Himalája szó a helyesen kiejtett Him-álaja helyett).

Tibeti lámakolostor (Tucci-Gherzi)

messég ellen. A kiskirályok korszaka volt ez, és bár a kolostorok mélyén szorgalmas szerzetesek másolták és fordították az indiai és kínai eredetű buddhista szent könyveket, maga a buddhizmus egyre távolodott eredeti formájától. 1042-ben a szent életű indiai *Atisa* reformálta a szétszűllőben lévő egyházat, de a kiskirályok uralmának és viszálykodásának csak a mongol hódítás vetett véget 1249-ben. A közel évszázados mongol uralom után a kolostorok hatalmi versengése következett. *Congkapa* újabb vallási reformot hajtott végre: a szerzeteseket eltiltotta a varázslástól, kárhoztatta a démonhitet, kötelezővé tette a nőtlenséget és a sárga szerzetesi ruha viselését – de a nép babonás hite kedvéért megtűrte a varázslással foglalkozó vörösruhás szerzeteseket is. Az ő tanítványának utódai lettek a dalai lámák, hovatovább az ország uralkodói. A *dalai* (Talé) szó óceánt jelent, ezt az elnevezést a harmadik dalai láma kapta Altan mongol kántól 1578-ban, de utólag az előző két inkarnációját is dalainak nevezték el. Székhelyük előbb Tasilhünpóban volt, Sigace közelében, amelynek kolostorát 1447-ben alapították; a Potalát az ötödik

Tibeti asszony népviseletben, hajának fonatai jelzik éveinek számát
(Rév)

dalai láma építtette Lhaszában, és odaköltözött fényes udvartartásával, Lhaszát téve meg az ország fővárosává.

Bármily nagy hatalmú úr volt is a dalai láma a maga portáján, hatalmát sokfelé kellett megosztania. Tibetnek ekkor már alig volt önálló katonai ereje, túlságosan átalakult lámaországgá – tehát egyre inkább tekintettel kellett lennie erőteljes szomszédaira: a mongolokra, mandzsukra, kínaiakra, majd az oroszokra és az indiai-angolokra is. Különösen az egyre izmosodó kínai birodalom befolyása vált mind érezhetőbbé. Amikor az indiai gurka és egyéb harcias törzsek támadást intéztek Tibet ellen, csak kínai katonai segítséggel tudta megvédeni magát, ez pedig hovatovább oda vezetett, hogy a kínai csapatok ott maradtak Tibet területén: ezzel megvédték ugyan az országot más ellenségeik elől, viszont a mandarinok és a császár által kirendelt helytartók – az ambánok – legott fölébe kerekedtek a dalai lámának is. A kínaiak kitűnően értettek ahhoz, hogy szembeállítsák egymással a vetélkedő kolostorokat vagy a vetélkedő főnemeseket – így aztán mindig szükség volt rájuk, hogy fenntartsák a rendet. Útleírók helyszíni beszámolóiból tudjuk – elsősorban az angol George Bogle-tól és Manningtól, érdekes adattaira rövidesen visszatérek –, hogy a 18. század végén már minden kérdésben ki kellett kérni az ambánok véleményét, s ezek közvetlen kapcsolatban álltak a kínai császárral; a kínai katonák, mandarinok és helytartók nagyon fölülről kezelték a tibetieket, akik kénytelen-kelletlen méltányolták ezeknek katonai fölényét, hasznos és mégis nyomasztó támogatásukat adófizetéssel hálálták meg. A helytartókkal különben magának a császárnak is sok baja volt, ugyanis kegyvesztett diplomatáit küldte az isten háta mögötti Tibetbe, akik a pekingi fényes udvari élet után száműzetésben érezték magukat a provinciális Lhaszában, intrikával és erőszakoskodással bosszulták meg magukat – és alaposan meggazdagodtak.

Ez a külsőségeiben eléggé kellemetlen protektorátus lényegében mégiscsak formális volt: ahhoz kevesen voltak a kirendelt kínaiak, hogy megváltoztassák az ország életmódját és kultúráját. Nem is érdekelte őket az óriási pusztaság más szempontból, csak hogy déli határunk biztosítva legyen – és megkapják az adót. Valamicskével civilizáltabbak és sokkal tisztábbak voltak az őslakosoknál, a tisztviselők a „kínai udvariasság” finomkodó modorosságához szoktak

Oreg zarándok, háttérben felszerszamosott jakok (Rév)

– tehát lenézték a bennszülötteket, babonákban tobzódó világképekkel együtt; ahhoz nem voltak eléggé kulturáltak, hogy az elfajzott buddhizmus szellemi tartalmát és művészi értékét észrevegyék.

A protektorátusszerű állapot közel két évszázadon át tartott: 1720-tól 1912-ig. A formális hatalom ugyan a *dalai láma* kezében, de vallási kérdésekben vele úgyszólván egyenrangú a Sigace melletti Tasilhünpóban székelő *pancsen láma* (pan-csen: a világ nagy tanító-mestere), más néven *tasi láma*. Ő is Congkapa szellemi utóda, akár csak a dalai. Kettejük vetélkedése sokszor hozta nehéz helyzetbe az országot, bár mindkét láma „inkarnációi” közt voltak igen kiválóak. A kínai császár megőrizte beleszólási jogát abba, ki legyen az elhalt főlámák után a reinkarnált utód, többnyire azonban jóváhagyta a tibeti lámák döntését, inkább arra fordítva gondot, hogy a gyermeklámák helyett uralkodó régens vagy lámatanács az ő kezében legyen.

Az új uralkodó kiválasztása annak a tibeti hitnek alapján történik, hogy a szent ember nem hal meg, hanem látszólagos halála pillanatában új testbe költözik, vagyis reinkarnálódik. Nemcsak a dalai és pancsen lámák esetében van ez így, ma is ezernél több „tulku” él Tibetben, akik sok száz évvel ezelőtti szentek folytatólagos inkarnációi. Nyugaton „élő buddha” a nevük; az elnevezés csak annyiban találó, hogy e kiválasztottakat a nép istenként tiszteli – még ha közben belépnek is a kommunista pártba, amint ez újabban megesik.

Az isteni utód kiválasztása bonyolult eljárással történik. Lényege az, hogy a *tulku* halála után az erre hivatott lámák asztrológiai és más jóstevékenység alapján megállapítják, melyik vidéken kell az új tulkut felkutatni, ott összegyűjtik a megfelelő időpontban született gyermekeket, kezük ügyébe helyezik a tulku szent tárgyait és azok hamisítványait; amelyik gyermek habozás nélkül a szent holmik felé nyúl, az a tulku reinkarnációja. Ünnepelesen a kolostorba viszik, és gondos nevelésben részesítik.

A dalai láma helyett, amíg a 18 éves kort el nem éri, a régens uralkodik, bár csecsemő korától fogva őt tisztelik istenként. A múlt században egymásután négy dalai láma meghalt, mielőtt a hatalmat átvehette volna, ez fölkelte a gyanút, hogy talán a régecskék idejekorán elteszik láb alól. Egy jóslat szerint a XIII. láma lesz az utolsó.

A jóslat már-már beteljesült, mert 1904-ben a XIII. dalai láma Kínába menekült a Lhaszába behatoló angol–indiai csapatok elől, később azonban visszatért, és 1912-ben – amikor a kínai forradalom elvben Kína részévé nyilvánította ugyan Tibetet, de gyakorlatilag annyira el volt foglalva saját pozíciójának megerősítésével, hogy nem akadályozhatta meg Tibet önállósulását – ismét átvette az uralmat. 1933-ig élt, utána a XIV. dalai lámára még nagyobb történelmi változások vártak – ezekre később térek ki.

A „rejtelmes” Tibet történelmének első olyan szakasza, amelyben az európaiak már kapcsolatba kerültek vele, de még csak szórva-nyosan nyerhettek bepillantást a „rejtelmekbe”, a múlt századra esik. A mi századunk első felében intenzív lett a tibeti titok feltárása, ez az ötven év az utolsó pillanat, amelyben a hanyatló tibeti őskultúrát még szemtanúk láthatták; századunk második felében ment és megy végbe az az átalakulás, amelyben a tibeti őskultúra elsüllyed, helyét új, internacionális civilizáció veszi át.⁵

Némi magyarázatra szorul, miért beszélek viszonylag oly sokat Tibetről, erről a kicsiny és eldugott népről, amelynek lakossága jó-részt a nomádság ősi szellemi szintjén él, kultúrája pedig teljesen a vallásba ágyazott. Két – egymással összefonódó – ok készletet a ter-jengősségre. Az egyik az, hogy a tibeti orvoslásnak, és ami ezzel majdnem azonos, a tibeti varázslásnak rendkívüli hírneve van az egész világon. A „tibeti mágus” még az indiai jóginál is nevezetesebb gyógyító, legalábbis a közhiedelemben. Mármint: tapasztalásunk szerint a közhit nagyon könnyedén ruház fel ősnépeket, primitív népeket, elsüllyedt kultúrákat olyan orvosi tudással vagy varázsló képességgel, amellyel valójában nem rendelkeznek. Ha egy kultúra már elsüllyedt a múlt kútjában, csak írásbeli és régészeti leletek bonyolult elemzésével lehet választ keresni arra a kérdésre, jogosan ítélik-e magasrendűnek gyógyító kultuszát. Tibet esetében más a helyzet: még éppen fülön foghatjuk a süllyedő kultuszt, szemtanúk tapasztalatai alapján kaphatunk választ a kérdésünkre. Rendkívül vonzó perspektíva: szembesíteni a még élő vagy nemrégén élt szemtanúk vallomását a közhiedelemmel.

⁵ A történelmi adatokhoz lásd *Lóczy, i. m., Juhász Vilmos: Tibet (1938), Ligeti Lajos: Az ismeretlen Belső-Ázsia (1940), H. E. Richardson: Tibet and Its History (1961), Giuseppe Tucci: Tibet (1967).*

Ehhez kapcsolódik a második szempont: módunk nyílik arra, hogy elevenen tanulmányozzuk a középkort. Az, amit Tibetben még a századunk első felében látni lehetett, egy ezer évvel ezelőtti kultúra megmerevedett állapota. Mutatis mutandis, mintha a patrisztika és korai skolasztika Európájában barangolnánk.

Ha a kíváncsi olvasó előrelapoz a „Mit mondanak a mai tibetológusok?” című fejezetig, megtudhatja, hogy az általános tibetológus-orvostörténész álláspont szerint az ősi tibeti gyógyítás „bámulatosa n magasrendű”, egyetemeiken fejlett orvostudományt tanítottak, orvos lámáik píratlanok a gyógynövények gazdag ismeretében, kínai és indiai alapokon nyugvó tudásuk gyógyító hatását megsokszorozzák varázsos képességeikkel.

Az ilyen egyértelmű dicsőítésnek feltehetően megvan a történeti alátámasztása, mindazonáltal annyiszor találkozunk hasonló dicsőítéssel kielégítő bizonyítékok nélkül, hogy tanácsosnak vélem a később is használatos egyéni útvonalon közelíteni meg a problémát: hallgassuk meg előbb a szemtanúk beszámolóit, szűrjük le ebből a magunk véleményét, ehhez kapcsoljuk azután a „hivatalos” állásfoglalást.

Miért rejtelmes Tibet?

Általános szokássá vált Tibetről úgy beszélni, mint *rejtelmes* országról. Miért is „rejtelmes” Tibet? A jelző sok oknál fogva megillethetné, valóban tele van titokzatossággal. Tibetben minden másként van, mint egyebütt. Az emberek másképp élnek, másképp gondolkoznak, másképp hisznek, másképp étkeznek, másképp laknak, még a bőrük színe is más, mint bárhol a világon. Nem fehérek, mint az európaiak, nem sárgák, mint a kínaiak, nem barnák, mint az indusok, nem feketék, mint a szerecsenek. Mongoloid vonásaik ellenére elütnek a mongoloktól is. (Ezért ismerték fel mindig tévedhetetlenül a legügyesebben álcázott „pelingeket” – közéjük lopakodó idegeneket.) Más nép is hisz istenekben, démonokban, szellemekben, visszatérő halottakban, de az inkarnálódásnak ez a realitása, amit a tibeti ember magától értetődőnek tart a szent életű tulku és a veszedelmes tulpa esetében, egyedülálló. A természet-

Tibeti zarándok testével araszolva igyekszik Lhasza felé (Baktay)

feletti jelenségeket minden más nép csodának tartja, a tibeti természetesnek. A túlvilágért élés minden középkorias világnézet alapja, de sehol sem oly szélsőségesen, mint Tibetben, ahol az élet egyetlen értelme a jó újjászületés elnyerése. A test élettani képességeit az indiai jógik is meglepő mértékig tudják fejleszteni, de nyomában sem járnak a tibeti aszkéták teljesítményeinek. A meditálás tiszteletre méltó szokása sokfelé dívik, de az sehol másutt, hogy a meditáló évekre, évtizedekre, sőt haláláig egy szűk barlangodú mélyére bújjon magányosan, és ezt az elembertelenedett életformát tekintsék a legmagasztosabb hivatásnak. Az imádkozás mindenütt szokás, ám egyedül Tibetben imádkozik az ember helyett az imagép, szakadatlanul ismételve az *Om mani padme hum* mondókát. Papok mindenütt vannak, a papi uralom sem ritkaság, de hogy egy nép minden negyedik-ötödik tagja láma legyen – akár van kedve hozzá, akár nincs –, ez tibeti specialitás.

Folytathatnám a tibeti rejtélyek sorolását – közéjük tartozik gyógyító varázslatuk is –, mégsem ezek miatt nevezik Tibetet rejtelmes-

Öreg tibeti férfi (Heim)

nek, hanem a megközelíthetlensége miatt. Évszázadokon át alig lehetett Tibetbe bejutni, róla valamit megtudni.

A megközelíthetlenségnek kettős oka van: természeti és politikai – egyik sem abszolút érvényű.

A fennsíkot körülvevő havasokon nem könnyű átjutni, még a hágókon sem. Nem könnyű – de nem lehetetlen. Ennél nagyobb nehézséget okoz a kietlen pusztaság óriási kiterjedése: heteken keresztül tartó vándorlás úttalan utakon, ezer méteres szintkülönbségekkel (mert a fennsík csak papíron látszik laposnak), lakatlan és sivár vidéken, rablóktól rettegve, élelmszerpótláshoz alig jutva, az időjárás viszontagságainak kiszol-

gáltatva. Út nincs, jármű nincs, a tibetiek csak zarándok- és karavánutakat tapostak ki, többnyire gyalog járnak, esetleg öszvéren, jakon, a jobbmódúak lovon – a kocsit nem ismerik. Más közlekedési eszközre az utazók sem számíthattak.

Négy-ötezer méter magasságban a levegő ritka, a légnyomás alacsony, az oxigén kevés – ez sem könnyíti az utazást annak, aki nem szokott hozzá. Mindazonáltal a magaslati levegő ártalmát az európaiak általában eltúlozzák: fejfájás, szemkáprázás, hóvakság, szédülés, orrvérzés, hegyi betegség, nehéz légzés, alig elviselhető fáradtság ott szerepel minden európai leírásban – csak a helyszíni útleírásokban nem: maguk az utazók sohasem panaszkodtak a magaslati levegő miatt. Ez természetes is; tapasztalatból tudom – nem Tibetből, hanem az Alpokból –, hogy egészséges szervezet meg sem érzi a négyezres magasságot, 4800 méteren is csak addig tart a nehéz légzés, amíg 20–25 kilós hátizsákkal kell fölfelé kapaszkodni, egy-

perces pihenő megszünteti a tüdő zakatolását. Vannak persze, akik különösen érzékenyek a magaslat iránt, már kétezer méter fölött fülzúgást éreznek – de hát ezek ne menjenek Tibetbe. Maguk a tibetiek természetesen jól bírják az éghajlatukat (amely egyébként a sűrűn lakott helyeken, például Lhaszában, nem is kellemetlen), és mire odajutnak, hozzáedződnek az utazók is. Amit nehezebb megszokni: a kegyetlen hideg, és a még kegyetlenebb szél. A Himalájáról időnként alázúduló súlyos légtömegek valóban olyan erővel korbácsolják végig a pusztaságokat, hogy alig lehet túlélni.

Mindez mégis viszonylag könnyen legyűrhető akadály volna, ha nem kellene a belépési tilalommal és a lakosság ellenséges érzületével – vagy félelemből kifejlődött alattomoságával – megküzdeni.

A belépési tilalom nem régi keletű, a tibetológusok szerint mindössze százhatvan évig tartott: 1792-től 1951-ig. Ekkor 15 évre kinyílt az immár Kínához csatolt Tibet határa, megépült az autópálya, vasútja, repülőtere, nagyjából szabaddá vált a közlekedés – 1966-ig, azóta ismét „rejtelmes” lett Tibet.

Az idegenek belépési tilalmát eredetileg nem a dalai láma rendelte el, hanem a kínai császár, és később – délről – a brit diplomácia támogatta. Amikor a gurkák támadása miatt Tibet kínai katonai segítséget kért és kapott, akkor a kínai diplomácia már sokat tudott a virágjában levő angol imperializmusról, jól látta az angol gyarmatpolitika telhetetlenségét: ezért utasította a dalai lámát arra, hogy országába idegent ne bocsásson be. Az idegenen (peling) angolt kell érteni; a tibetiek szemében minden fehér ember angol volt – vagy pedig orosz, de azt uruszónak hívták.

A dalai híven tartotta magát az utasításhoz, a pancsen láma már engedékenyebb – vagyis engedetlenebb – volt, ezért Sigacéba és Tasilhünpóba könnyebben eljutottak a „pelingek”, mint Lhaszába. Ugyancsak könnyen jutottak a hajdani „Nagy-Tibet” periferiájára: a hivatalosan is Kínához csatolt Khamsz vagy Szecsuan tibetiek lakta tartományaiba, délen Bhután, Nepál és Szikkim, nyugaton Ladak vidékére. Meg-megközelítették az ország szívét is, Lhaszát, de ebből előbb-utóbb baj lett.

Később változott a helyzet: a kínaiak már kevesebb ellenállást tanúsítottak az idegenek látogatásaival szemben, sőt olykor támogatták is őket, ám eddigre a dalai láma felismerte azt a veszélyt,

Tasilhünpö egyik kolostora a múlt század végén (Reclus után Lóczy)

hődtek, feldúlták Bongát, elkergették a hittérítőket, és többé nem is bocsátották be. 1865 után, ha egy-egy misszionárius megpróbált behatolni az országba, kizavarták. És Lhaszába nem bocsátották be azokat a tudósokat sem, akik kínai támogatással érkeztek, mint például Széchenyi Béla expedícióját Lóczyval, Przsevalszkijt, Sven Hedint stb.

Később nem a kínai, nem is a tibeti, hanem az angol politikai érdek vetett gátat az érdeklődők behatolásának. Az indiai angol érdekelttség stratégiai és kereskedelmi okból féltékenyen őrködött Tibet hosszú déli határán, és miközben maga igyekezett minél többet megtudni a rejtelmes országról, elszántan tiltakozott az ellen, hogy angol ügyvivőkön kívül más bejuthasson.

Hogy egyáltalán tudunk valamit a régi Tibetről, ez a misszioná-

amit a kereszténység terjedése jelenthet számára; Lóczy Lajos szavával, „a lámák gyűlölsége” állta útját a látogatóknak. „Nem habozom kifejezni azon nézetemet, hogy a lámák dühét a tibeti katolikus misszió túlságos buzgósága idézte elő.”⁶ Korábban a tibetiek nem tiltakoztak a misszionáriusok szórványos tevékenysége ellen, 1600-tól 1865-ig több hittérítő társaság működött az ország különböző részein – átmenetileg még Lhaszában is –, ekkor azonban nézeteltérés támadt a hittérítők és a tibeti hatóság közt: a megtérített tibetiek megtagadták az imaadó fizetését, a lámák követelték az adót, a misszionáriusok kiutasították bongai virágzó telepükről a lámákat, mire a tibetiek megdühödtek,

⁶ Lóczy, 851-2.

riusok, az angol ügyvivők és *panditok*, valamint a perifériás részeket járó tudósok jelentéseinek köszönhető. A *pandit* kémszolgálatra kiképzett buddhista szerzetes angol szolgálatban; zarándoknak álcázva főként geográfiai méréseket végzett. Tibet feltérképezése jó részt a *panditok*nak köszönhető.

Ez a felsorolás érthetővé teszi, miért olyan nehéz orvosi természetű adathoz jutni. A misszionáriusokat a hitvilág érdekli, az angol hatóságot a stratégiai és üzleti szempontok, a tudósokat a domborzat, az állat- és növényvilág, a nyelv, újabban az antropológia, a folklór meg a régészet, a világutazókat a kaland. Kifejezetten orvosi érdeklődéssel nemigen találkozunk.

Legkorábban Tibetről a régi kínai évkönyvek emlékeznek meg, már a 4. századtól fogva. Hírt adtak róla a középkorban az arab geográfusok és történetírók is. Maguk a tibetiek nem Tibetnek nevezik országukat, hanem így: *Bod-jul*. Felső-Tibet neve ellenben *Sztod-bod*, ennek kiejtése *Töböd*. Edriszi arab történész ezért használja 1154-ben a *Tobbat* nevet, Marco Polo pedig *Tebot*-ot ír. Odorico de Pordenone ferencendi szerzetes látogatta meg elsőként személyesen az országot, amikor 1325-ben Kínából hazatért, ő használta először a *Tibet* elnevezést. A 18. században a jezsuita misszionáriusok átvették és általánossá tették ezt a nevet.

Hála legyen Istennek, hogy szerencsecsillagod egyre emelkedik! Hála legyen neki, hogy boldogság és jólét övez engem és családomat! Szándékom nem érdemel sem gáncsolást, sem üldözést; vallásunknak éppen az a jellemző sajátja, hogy inkább megvonjuk magunktól az álom szükséges pihenését, mintsem hogy egy embernek is ártanánk; de úgy hallom, ti igazságosságban és emberszeretetben felülmúltok bennünket...

A pancsen láma levele W. Hastingshez, 1744

Első Tibet-járók

Kereskedők és misszionáriusok, majd politikai megbízottak, végül tudósok – ez az ismeretlen lakott területek megközelítésének szokásos menetrendje.

Egy portugál kereskedő 1600-ban Ladakban járt, hazatérve azt terjesztette, hogy elfelejtett keresztény ősközösségre bukkant. Ez vezethette 1624-ben Antonio d'Andrade atyát arra, hogy a portugál kézen levő előindiai Goából kiindulva, Kasmiron át behatoljon Tibet területére. Keresztény közösséget ugyan nem talált, viszont kedvet csinált a hittérítőknek ahhoz, hogy feladataik közé iktassák az alig ismert országot. Ő maga missziós állomást létesített a nyugat-tibeti Guge királyság fővárosában, Csaparangban, tizenhat éven át folytatta térítő munkáját.

Ennek hírére a jezsuita Cacella és Cabral 1627-ben Sigacéban telepedtek le három évre. Az első európai, aki Lhaszában megfordult, tudomásunk szerint két jezsuita atya volt: Johann Grueber és Albert d'Orville. 1661-ben utaztak Kínából Indiába, közben két hónapot töltöttek a dalai láma városában. Útleírásuk szűkszavú, viszont korabeli rajzot készítettek a városról; képükön jól látható a Potala kezdeti épülecsoportja és a masszív városhatár – ezenkívül egy hintó, amit bizonyára a képzeletük varázsolt oda.

1707-ben kapucinusok telepedtek le Lhaszában Giuseppe d'Ascoli és François de Tours vezetésével, missziós telepük zavartalanul működött 1747-ig. Legjelesebb köztük Orazio della Penna, aki rövid megszakítással 27 évet töltött Lhaszában, értékes adatokat gyűjtött, és tibeti—olasz szószeretettel készített a hittérítők munkájának meg-

Potala, a dalai láma palotája Lhaszában, Gruber és d'Orville misszionáriusok 1661-es utazása idején (Juhász)

könnyítésére; ennek a maga nemében hasznos munkának később szomorú szerep jutott Kőrösi Csoma Sándor sorsában. A tibeti népszokásokról Beligatti atya írt könyvet. Közben 1716-ban a jezsuita Ippolito Desideri is Lhaszába érkezett, 14 éves tartózkodása alapján készített könyvével elindította a tibeti filológiát. A két rend azonban nem fért össze egymással, a kapucinusok kivívták a pápánál a jezsuiták visszahívását.

A múlt században a misszionáriusokat már éppoly gyanakvással fogadták, mint bármely idegent, így a térítő munka gyakorlatilag megszűnt. Két lazarista francia szerzetes, Huc és Gabet, 1846-ban egy mongol karavánnal eljutott Lhaszába, két hónap után fölfedezték őket, fegyveres kísérettel kitették az országból. Huc rövidesen kiadta utazásuk érdekes történetét, Ferdynand Ossendowski lengyel író jórészt ennek felhasználásával írta népszerű távol-keleti útirajzait – amelyeknek megbízhatóságát Sven Hedin éles kritikája kétséssé tette. A századvégen Tibet perifériáján még működött egy-egy

térítő, de pórul is jártak: egyiküket a tibetiek megölték, egy másikat kiutasítottak, és áttérített híveit ölték le.

Világi utazók közül először a hollandus Samuel van de Putte járt Tibetben 1729 és 1737 közt, kétszer is. Bizonyára érdekes tapasztalásokat tett, följegyzéseit azonban halála előtt megsemmisítette.

Majdnem hasonló sorsra jutott az első angol Tibet-járó útleírása is: George Bogle 1774–75-ben járt hivatalos megbízatással Tasilhünpóban, izgalmas beszámolója – talán váratlan és korai halála miatt – kiadatlan maradt pontosan száz esztendeig. Bár orvosi vonatkozású megfigyelése nem sok van, mégis ezzel az útleírással és körülményeivel érdemes bővebben foglalkoznunk.

India ekkor úgyszólván az angol Kelet-indiai Társaság kezében volt, amely a brit gazdasági és politikai terjeszkedés érdekeit szolgálta. A Társaság nemcsak kereskedelmi, hanem katonai hatalmat is gyakorolt, ebben az időben Warren Hastings vezetése alatt, aki 1772-ben Bengália kormányzója, 1774-től az egész Társaság főkormányzója lett. Államférfiúi képessége vitathatatlan, személyes érdemeiről és tisztességéről az angolok közt is megoszlanak a vélemények.⁷ A brit érdekszféra elérte már a Himalája lábánál meghúzódó kis államokat, amelyeknek lakossága jórészt tibeti, tehát a dalai lámát tekinti szellemi urának; politikai önállóságuk, illetve Tibethez kapcsolódó alárendeltségi viszonyuk bizonytalan: formálisan Tibet fennhatósága alá tartoztak, és ezt illő ajándékokkal meg is pecsételték, de gyakorlatilag maguk intézték sorsukat – amíg az angolok engedték.

1772-ben bhutáni csapatok törtek be India területére. Hastings katonái visszaverték őket, és hadikárpótlást követeltek. A bhutániak Tibethez fordultak segítségért. A dalai láma kiskorúsága miatt a pancsen láma vállalta a közvetítő szerepét: diplomáciai levelet intézett Hastings-hez. Ez az első diplomáciai kapcsolat Tibet és Nyugat közt. A pancsen levele bölcs, udvarias és taktikus, olyan körmönfont, mintha az európai udvaroknál tanulta volna ki a diplomácia művészetét.

⁷ 1787-ben az angol alsóház vád alá helyezte csalás, vesztegetés, embertelen kizsákmányolás vádjával, 1813-ban ugyanez az alsóház nemzeti hősként ünnepelte. Államférfiúi tehetségének és erkölcsi gátlástalanságának imponáló kettőségét *Thomas B. Macauley* pompás esszéje tárja fel: Warren Hastings (1842).

„Ennek az országnak a helyzete minden tekintetben virágzó; éjjel-nappal imádkozom jólétedért és boldogságodért. Hazádból néha utasok jönnek hozzám, beszélnek híredről és tekintélyedről. Ilyenkor szívem az elégedettségtől, vidámságtól és örömtől felfakad, mint a tavaszi virág.”

Ebben a stílusban folytatja még egy ideig, majd a lényegre tér:

„Én, engedelmetekkel, ennek a földnek rádzsája és főlámája vagyok, és alattvalók tömegén uralkodom; utazók erről bizonyára értesítettek. Több ízben hallottam, hogy a Deh Terriával (a bhutániak fejedelmével) háborúba keveredtetek, amit a Deh saját bűnös magatartása és határmenti dúlása idézett elő. Nyers és tudatlan törzsből származik, és ezért máskor is elkövetett ilyen hibákat, melyekre kapzsisága készítette. Nem valószínűtlen, hogy ezeket most megismételte, és bizonyára Bengália és Bihar határvidékeinek elpusztítása és kifosztása okozta, hogy bosszuló hadseregeteket elküldtetek ellene. Valóban, táborát megvertétek, sok emberét megöltétek, három erődítményét elfoglaltátok, úgyhogy megérdemlett büntetését bőségesen elvette. Olyan világos, mint a nap, hogy győztetek, és hogyha akartátok volna, két napon belül megsemmisítitek, hiszen támadástoknak nem állhatott már ellent. Ezért magamra vállalom, hogy közvetítsek nevében. Terria Deh a dalai láma fennhatósága alatt áll, aki ebben az országban korlátlanul uralkodik, ámbár jelenleg kiskorúsága miatt rám ruházták a kormányzást. Ha tovább támadnátok Terria Deh-t, a láma és valamennyi alattvalója ellenetek fordulna. Éppen mert tisztelem vallásodat és szokásaidat, kérek, hogy minden ellenségeskedést szüntess meg. A Deh-t eddigi viselkedése miatt megdorgáltam, és figyelmeztettem, hogy rossz tulajdonságairól tegyen le, és veletek szemben mindenben legyen engedékeny. Bizonyosra veszem, hogy tanácsomat követni fogja, és ezért szükséges, hogy résztvevően és kíméletesen bánjatok vele. . .

A mi országunkban a Mindenható imádása az általános hitvallás. Mi, szegény teremtetek, mindenben elmaradunk mögöttetek. De minthogy néhány dolog éppen kéznél volt, elküldjük neked, mint tiszteletünk csekély jelét, és remélem, hogy szívesen fogadod.”⁸

⁸ Idézi *Juhász*, 20.

Hastings megértette ebből, hogy a tibetiek beletörődnek a bhutáni kaland sikertelenségébe, de továbbra is magukat tartják Bhután főhatóságának, és ha netán az angolok folytatni akarnák hódító útjukat észak felé, erős katonai ellenállásba ütköznének. Hastingsnek nem is voltak ilyen tervei, Brit India biztonságát a Himalája láncolatával és egy baráti, de Kína és Oroszország részéről nem túlságosan befolyásolt állam közbeékelésével kielégítőnek tartotta. Csak ennek az országnak a kiismerhetetlensége zavarta: ha semmit sem tudunk róla, akkor azt sem tudhatjuk, hogyan használja ki ellenünk a kínai császár, vagy esetleg II. Katalin orosz cár, akinek nagyralátó tervei már bontakoznak... és azt sem, nincsenek-e Tibetben olyan természeti kincsek vagy más értékek, amelyekért mégis érdemes volna áldozatot hozni... Hastings tehát úgy gondolta: a pancsen láma udvarias levele alkalom arra, hogy diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot teremtsen a titokzatos országgal, vagy legalábbis tájékozódjék az ország belső állapotáról – elküldte tehát a pancsenhez követségbe egy tehetséges fiatal tisztviselőjét, George *Bogle*-t.

George Bogle 1746-ban született Skóciában, mint vidéki földbirtokos kilencedik gyermeke. Glasgow-ban és az edinburghi egyetemen tanult filozófiát, tanulmányutat tett Franciaországban, négy évig kereskedő volt Londonban, 1769-ben a Brit Kelet-indiai Társaság szolgálatába lépett. Amikor 1770-ben Kalkuttába érkezett, Bengáliát éppen éhínség tizedelte; állítólag másfél millió ember halt éhen. A 24 éves fiatalembert megdöbbenetette a nyomor és pusztulás képe, de egyben a bennszülöttek közönye is. „Bámulatatos a tétlenségük és egykedvűségük – írta apjának –, és a kétségbeesésben ez csak fokozódik. Meghalnak anélkül, hogy egy lépést tennének élelemért vagy munkát keresnének...”

Hastings hamar felfigyelt kiváló képességeire, maga mellé vette, fontos feladatokkal bízta meg, és a pancsen láma levelének vétele után őt küldte ki a lámához Tasilhünpóba, azzal a megbízatással, hogy teremtsen baráti, diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatot a lámával, közben pedig készítsen följegyzést tibeti megfigyeléseiről – amit úgy is lehet mondani, hogy végezzen tudományos felmérést az ország belső állapotáról, de úgy is, hogy teljesítsen kémiszolgálatot.

Bogle kiválóan oldotta meg feladatát, bőséges följegyzésekkel

tért vissza Tasilhünpóból 1775-ben. Időközben azonban Kalkuttában Hastings ellenfele, Philipp Francis került uralomra, Hastings-et mindenféle vádakkal el akarta tenni útból, híveit félreállította – így Bogle-t is, noha tibeti beszámolóját a társulati tanács elismeréssel és tekintélyes pénzüsszeggel honorálta. Hastings pozíciója csak kétéves civakodás után szilárdult meg; ekkor Bogle újabb feladatokat kapott, majd 1779-ben második tibeti utazásra került volna sor, de ezt el kellett halasztani, mivel tudomásukra jutott, hogy a pancsen láma Pekingbe ment. Két év múlva, 35 éves korában Bogle Kalkuttában váratlanul meghalt.⁹

Egy hírközlő szerint Bogle annyira megkedvelte a tibetieket, hogy az egyik előkelő tibeti hölgyet – állítólag a pancsen láma nővérét – feleségül vette, két leánya született tőle, akik Skóciában nevelkedtek és skót férjet kaptak; a család eleinte szégyellte a tibeti ősoket, az utódok ellenben már büszkén emlegetik.¹⁰

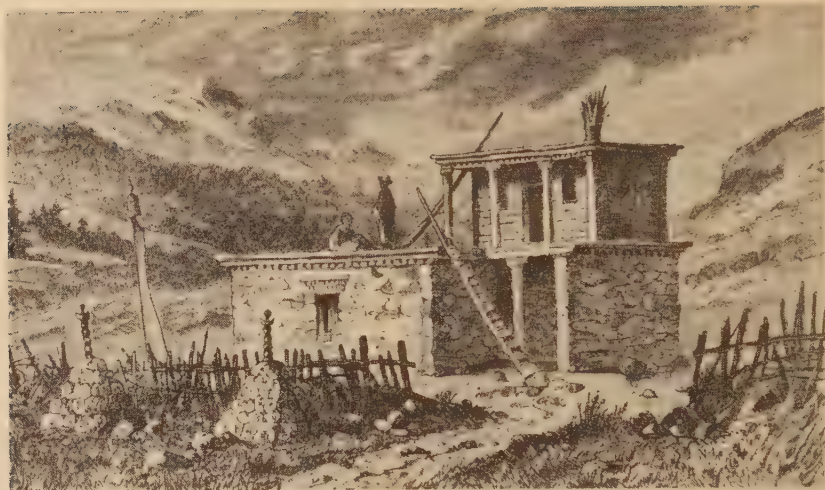
1777-ben a londoni Royal Society egy tagja kint járt Indiában, hazatérve a társulat ülésén ismertette Bogle tibeti utazását, kéziratának kiadására azonban csak száz év késéssel került sor; további negyed évszázad múltán német fordításban is megjelent. Brandt, a tibetológus fordító, értékes megjegyzésekkel egészítette ki az utóleírást.¹¹

Bhutánon keresztül utazott Bogle. Hastings utasítására minden állomáshelyén burgonyát ültetett el, hogy ez a hasznos növény elterjedjen az országban; fáradozása eredményes volt. Gondosan leírta a tájat és növényvilágát, az emberek öltözködését, szokásait, élelmézését, ünnepeit, vallásos szertartásait, a települések, falvak és városok életét. A bhutániak felszabadultabban élnek az indusoknál: nem ismerik a kasztrendszer, asszonyaik nincsenek férjüknek szolgálai alárendelve és a világ elől elzárva, nem égetik el magukat férjük sírján; hogy alacsony sorukból a nők mégsem tudnak fölemelkedni, ennek az az oka, hogy a papok, rangos emberek, tisztviselők nem nőülnek, így az asszonyok csak a szolgál-

⁹ Életrajzát megírta és útirajzával együtt 1875-ben kiadta *Clements R. Markham*.

¹⁰ *Richardson*, 76.

¹¹ *M. von Brandt*: Aus dem Lande der lebenden Buddhas. Die Erzählungen von der Mission *George Bogle's* nach Tibet (1774). Aus dem Englischen des *Mr. Cl. R. Markham*. Hamburg; Gutenberg; 1909.

Tibeti lakóház a múlt század végén (Lóczy)

népség és a parasztság köréből kapnak férjet. Ha a bhutáni étellel kínál valakit, először maga eszik belőle, ezzel tanúsítva, hogy az élelem nincs megmérgezve. Mindenfelé tömérdek a templom, szent hely, síremlék, *Om mani padme hum* feliratú kő vagy vízialom (az utóbbi állandóan forgatja a szent szavakat).

Bhután lakossága három osztályra tagozódik: papság, tisztviselők és földművelők. Nem öröklődő tisztségekről van szó (hiszen a két vezető osztálynak nincsenek örökösei, minthogy tagjai nőtlenek), a leendő papokat és tisztviselőket a nép gyermekeiből szedik össze, kolostorokban, illetve palotákban nevelik. A parasztok végzik a munkát, fizetik az adót, nevelik a gyermekeiket, állítják ki a katonaságot. A legfőbb vezetés a papság kezében van, és ha tisztviselőt jelölnek ki vezető tisztségre, azonnal papi állományba helyezik.

A demokrácia és arisztokrácia sajátos keveredése ez: az előkelők osztálya a népből szelektálódik, mégis élesen elhatárolódik tőle, minthogy a kiválasztottak sohasem találkozhatnak családjukkal, illetve nem is ismerik családjukat.

Kolduló mutatványos szerzetesek (Lóczy)

Az ország nem gazdag, pompa és luxus még a kolostorokban, palotákban, udvarnál is ismeretlen. A munka nehezét az asszonyok végzik, rájuk hárul a háztartás gondja, gyermeknevelés, ruházás, ételmezés, vajköpülés – ez nagy munka, mert egyik főtáplálékuk a vaj –, míg a férfiak, ha nem papok, tisztviselők vagy katonák, akkor kereskednek, nyájukat őrzik, vagy igen szerény földművelést végeznek: a föld alapos megműveléséhez nem értenek, beérik annyival, amennyit a természet magától nyújt. A szép szál, jó arcú, egész-

séges nép szerényen és tisztességtudóan él – csak a szeszes italt fogyasztja mértéken felül, talán a nagy hideg miatt.

Bhutánban, minthogy csapataikat az angolok legyőzték, szívélyesen fogadták Bogle-t, amikor azonban tovább indult volna Tibet felé, nem akarták engedni. Arra hivatkoztak, hogy a kínai császár utasítása szerint országaikba se hindusztán, se mongol, se afgán, se „peling” nem teheti be a lábát, és Tibetben különben is himlőjárvány dühöng, úgyhogy a pancsen láma is azt üzeni: szíveskedjék visszatérni Kalkuttába – ott majd tárgyalhatnak az ő megbízottjával. Bogle meglepődött – és meglepődünk mi is, hiszen a tibetológusok mindenütt azt írják, a császár csak 1792-ben záratta le Tibet határait, márpedig Bogle 1774-ben óhajtott beutazni. Az ellentmondás valószínűleg onnan ered, hogy a gurka betörés után a császár nyomatékosan megújította tilalmát, és az angol történészek – akik Tibet történelmi függetlensége mellett kardoskodnak – ezt az évszámot tekintik a függőségi viszony kezdőpontjának, a kínai történészek ellenben – akik már a korai középkortól vazallusukként tartják számon Tibetet – éppen abból kovácsolnak érvet Tibet bekebelezésének jogosságára, hogy az ország „mindig is” alárendeltjük volt. Bogle személyes tapasztalata azt bizonyítja, hogy az angol történészek adata nem helytálló; ebből persze nem derül ki, mikori keletű az alárendeltségi viszony. Más kérdés, hogy a középkori vazallusság mennyiben lehet jogcím az újkori foglalásra? Hiszen ha az volna, akkor Tibet ma jogot formálhatna Bhutánra, Nepálra és egy csomó más környező tartományra, amelyek valaha adófizetői voltak; a 6 és fél milliós „Nagy-Tibet” politikai álma, amely évszázadunkban kétszer is megzavarta az ország természetes fejlődését, éppen ebből a korszerűtlen ideológiából táplálkozott.

Bogle nem hagyta magát visszatéríteni missziójáról. Hónapokig tartó levelezés és jegyzékváltás után, 1774 végén engedélyt kapott, hogy belépjen Tibetbe.

Első élménye egy temetés volt, egyben alkalom arra, hogy beszámoljon a tibeti temetkezési szokásokról. Ez bennünket jobban érdekel a jelentés kereskedelmi és stratégiai részleteinél, amelyekre nem is térek ki.

Minden tibeti községnek van egy temetkezési dombja, ahová kihordják halottaikat, és az ott keringő sasok, héják, keselyűk és hol-

lók martalékaul hagyják. A magasabb rangú lámákat szantálfa máglyán elégetik, a himlőben elhullottakat pedig elföldelik. Brandt kiegészíti Bogle közlését. A holttestet összezsugorított helyzetben – fejét a combjai közé dugva – megkötözik és bőrsákba dugják, elsiratás után a háztetőre függesztik, majd kihívják a lámát, aki szent szöveget mormol. A halott hagyatékának egyik felét alamizsnaként szétosztják, másik felét Lhaszába küldik a lámakolostorok számára, úgyhogy a családnak semmi sem marad. Pár nap múlva a tetemet átadják egy szeletelő embernek, aki a csontról levagdossa a húst és a kutyák elé veti, a csontokat mozsárban összetöri, és gabonával összekeverve

Magányos szent emlékmű: csörtén
(Lóczy)

golyókká gyúrja a kutyák és keselyűk számára. Az eljárás pénzbe kerül; a szegényebbeket egyszerűen vízbe dobják, de ezt szégyenletesnek tartják. A lámákat elégetik, és szent emléket (*csörtén*) emelnek az égetés helyére, másutt a lámák húsát is a keselyűkkel etetik meg, a megőrölt csontokból és gabonából kevert galacsint a szertartás vezetője is megízleli. Rockhill szerint, aki ezeket az adatokat közli, az eljárás célja az, hogy megrövidítse az újjászületésig eltelt időt. A halott ugyanis csak akkor születhetik újjá, amikor teste teljesen megsemmisült; a folyamatot meggyorsítja az emésztődés az állatok gyomrában. Magas rangú lámák testét mumifikálják, és selyembe göngyölve sírkamrában helyezik el. Az északi vidéken a holttestet kirakják egy kijelölt hegyoldalra, és úgy tartják: minél gyorsabban falják fel a vadállatok, annál nagyobb megbecsülést érdemelt ki életében, míg ha sokáig ott marad érintetlenül, ez gonoszágának bizonyítéka. Egy ilyen temetésnek – száz

Lamaista reggeli szertartás Nepálban (Heim)

évvel később – szemtanúja volt egy utazó, akiről rövidesen szót ejtünk.¹²

A tibetiek fizikuma nem olyan imponáló, mint a bhutániaké, jellegük is más, mintha nem ugyanaz a fajta volna. Asszonyaikhoz kedvesebbek, ékszerrel cicomázzák őket, derűsek és nyíltak, minden tekintetben megnyerők volnának, ha nem lennének oly piszkosak, hogy „a tibetiek iránti szeretetem meg sem engedi, hogy leírjam” – mondja Bogle kedvesen. Vidám estét tölt egy vendégszerető

¹² Hasonló módon írja le a temetkezést Lóczy is (836), hozzáfűzve, hogy az aratás végéig nem szabad temetni, nehogy a vetést elverje a jég, ilyenkor a kosárba gyömösölt tetemet besózzák, és a ház sötét zugába helyezik.

család körében, ahol a ház úrnőjének két fivér a férje, kiktől három gyermeke van; este a család egybegyűlt teázni, két óra hosszat tréfálkoztak és dalolgattak kedélyesen. A *poliandria* az országban többfelé szokásos, két, három vagy négy fivérnek van közös felesége, a gyermekeket együtt nevelik, és nem lehet tudni, a férjek közül melyik az apjuk. Brandt ezt vagy a szegénységgel, vagy a férfiak túlnyomóan magas számával magyarázza, akik „szerzetesi rendbe lépve nőtlenségi fogadalmat tesznek” – holott éppen ez teszi érthetlenné a tibeti sokférjűséget: ahol 100 férfi közül 20–25 nem jön számításba, mint házastárs, ott a poligámia sokkal indokoltabb a poliandriánál, hisz szükségszerűen több a feleségjelölt a férj-jelölnél. Hacsak el nem pusztítják az újszülött leányok egy részét, mint például az eszkimók. De ilyen szokásról Tibetben sohasem lehetett hallani, vannak viszont vidékei, ahol a poligámia divatozik; a lakosság legnagyobb része monogám.

A pancsen láma nem a székhelyén fogadta Bogle-t, hanem egy vidéki palotában, ahová a himlőjárvány elől húzódott, de azután együtt utaztak Tasilhünpóba. Bogle rövid életének legszebb szakasza volt ez: csupa ünnepség, tánc, dalok, vándorszínészek mutatványai, istentiszteletek, közel-távolból özönlő zarándokok tisztelgő látogatásai. A pancsen úgy élt hívei közt, mint közszeretnek örvendő főúr, isteni mivoltában is megnyerően egyszerű, kellemes, jókedélyű, finom és barátságos.

Tasilhünpo kolostorpalotájában és környékén mintegy 4000 szerzetes él, ezenkívül a folytonosan változó idegenek, akik közt sok érdekes emberrel ismerkedett meg. A palota rendkívül gazdagon díszített, amit érthetővé tesz az a tibeti szokás, hogy soha senkihez nem mennek üres kézzel, a főlámának természetesen értékes ajándékokat visznek. A tisztelgő zarándokok közt voltak kalmükök, afgánok, hindusztániak, nepáliak, hinduk, kasmirok és kínaiak is, akik két-három hónapi járóöldről érkeztek a főpap áldásáért. A környékbeli tibetiek fehér selyemkendőbe csavart kérelmeiket a templomban helyezték el, a szerzetesek elolvasták a kérelmező iratot, és szükség esetén a pancsenhez továbbították. „Mint nekem mondották, a kérelem többnyire abban áll, hogy egy betegért vagy nemrégiben elhaltnak a lelkéért imádkozzanak” – ezt mindig teljesítették is. A palota egyik látogatója egy közeli kastély ura volt,

Tasilhünpó, a pancsen láma székhelye (Richardson)

aki az állami ítéletvégrehajtó szerepét látta el: minthogy a buddhista törvény szerint ölni nem szabad, a gonosztevőket vagy más halálraítélteket elküldik ennek az úrnak a kastélyába, ahol nem kapnak sem enni, sem inni – így senki sem öli meg őket, és mégsem maradnak életben.

A zajos szerzetesi ceremóniák és a szakadatlan zarándoklások mégis mihamar unalmassá tették Bogle napjait, hiányolta a társadalmi életet és megsokallta a folytonos imádkozást. Legfőbb öröme az volt, ha a pancsennal beszélgethetett, vagy ha a kalmükökkel

sakkozott. A szibériaiak kitűnően sakkoznak, rendszerint megbeszéli egymás közt a fontosabb lépéseket; eleinte mindig legyőzték, de aztán Bogle kitanulta módszerüket és túljárt az eszükön.

Újév közeledtével derűsebb élet kezdődött: megérkezett a pancsen egész családja – akikkel Bogle már útközben összebarátkozott –, két vidám hónapot töltöttek együtt, és némelyikükkel intim barátságba került. (Ha igaz, hogy Tibetben meg is nősült, akkor ez alighanem ennek az „intim kapcsolatnak” a következménye volt – erről azonban az útleírás nem tesz említést.) A családtagok közül valaki súlyosan megbetegedett; Bogle kíséretében volt egy angol orvos, dr. Hamilton, aki már többeken segített, így ezen a betegen is. A gyógyítások jelentősen emelték a küldöttség tekintélyét. De többnyire nem orvosi segítséget kértek Hamiltontól – sőt magától Bogletől is –, hanem jóvendőmondást: a tibetiek szemében az orvos mindig látnok is.

A jóvendőmondást a lámák bölcsessége igen okosan az államérdek, illetve az egyházi érdek szolgálatába állította. Ezt már nem Bogle közli, hanem a nála kevésbé elfogult – és másfél évszázadnyi ismeretöbblettel rendelkező – Brandt. Amit az állami főjóvendőmondóról elbeszél, Waddell orvos-ezredes nyomán mondja; ezt mi is személyesen Waddell közléséből ismerjük majd meg. Rockhill nyomán ellenben – aki főként kínai forrásokra támaszkodik – ismerteti a jóslás többi közkeletű formáját: árpaszemekből, rózsafüzérből, víznézésből, birkák lapockacsontjának rajzolatából, szent könyvek ötletszerű felnyitásából egyaránt meg tudják jósolni a jövőt. Legősibb e módszerek közül a sámánok „skapulamantikája”: a tűzre vetett lapockán rajzolatok jelennek meg, ezek árulják el a jövőt. Hogy milyen rendkívüli fontosságot tulajdonítanak a tibetiek a jóvendülésnek, és milyen egyszerűen ravasz módszerrel dolgoznak a jósok, azt majd Alexandra David-Neel útleírásaiból közelről látjuk. Egy kínai megfigyelő szerint „a különféle módszerek ügyefogyott alkalmazása dacára sokszor meglepőek az eredményeik”.

A pancsen láma nagy érdeklődést mutatott a számára teljesen ismeretlen Európa iránt. Nemcsak kifaggatta Bogle-t, hanem felkérte arra is, készítsen írásban tanulmányt Európáról. Bogle eleget tett a kérésnek, megírta Európa jellemzését – főként angliai és franciaországi tapasztalatai alapján; följegyzését a tibetiek nagy becs-

Előkelő tibeti házaspár ünnepi díszben (Sis-Vaniš)

ben tartották, igen sokáig ez volt az egyetlen forrásuk arról a távoli világrésztől, amely az ő szemükben ugyanolyan rejtelmes volt, mint a miénkben Tibet.

Diplomáciai küldetésénél és magasrangú fogadtatásánál fogva Bogle kissé egyoldalú képet nyert Tibetről: jóformán csak az uralkodó osztályt, annak viszonylag kulturált, vidáman lebzselő életmódját ismeri, és ezt a derűs jólétet az egész országra általánosítja. Virágzó termelésről és gazdag kereskedelmi lehetőségekről ír, a nép elmaradottságáról és nyomoráról mit sem tud; lehet, hogy ez nem is

érdekli. Egyetlen kifogása a tibetiek ellen az, hogy nem mosakodnak. Egy ízben sikerült egy lámát rávennie arra, hogy arcát szappannal és vízzel megtisztítsa: meglepődve látta, hogy bőrének színe egészen világos lett. Az alsóbb néposztály nőit egyébként vallási előírás kötelezi arra, hogy arcukat piszkos-sötétre mázolják, és ezzel elcsúfítsák magukat, nehogy a nőtlenséget fogadó lámákat kísértésbe vigye a szépségük.

A politikai intrikákba ellenben jól belelátott. Szeretett volna eljutni Lhaszába és tisztelni a dalai láma előtt – aki a következő évben lett 18 éves és került hatalomra –, a régens azonban ezt kereken elutasította. Hastingshez intézett – korábban idézett – levelében a pancsen láma úgy írt, mintha a kiskorú dalai helyett ő volna az uralkodó, valójában az ország politikai ügyeibe kevés beleszólása volt: ez a régens és a kínai ambánok hatásköre. A régens még azt sem akarta engedélyezni, hogy Bogle Tasilhünpóba mehessen (ezért akarták Bhutánból mindenáron hazaküldeni), mert meggyőződése volt – s talán nem is indokolatlanul –, hogy ahová egyszer az angolok beteszik a lábukat, ott bajt kevernek. A pancsen diplomatikusan közbenjárása végül lehetővé tette Bogle látogatását, lhaszai utazását azonban ő sem tudta nyélbe ütni. Azt is látnia kellett, hogy küldetése nem lesz nagyon eredményes: kereskedni még csak hajlandók volnának az angolokkal, ám bebocsátani semmiképp nem fogják őket – márpedig bajos az üzletkötéseket távolból és látatlanban bonyolítani. Még ha az új dalai lámát sikerülne is jobb belátásra bírni, a Bengália és Tibet közt élő harcias törzsek nagyon megnehezítenék a kereskedelmet. Amellett a pancsen megvallotta: nem lehet előre tudni, nagykorúságának elérésekor megkapja-e a dalai az uralkodás jogát a kínai császártól. Ebből látható, mily gyenge lábón állt már ekkor Tibet önállósága.

Tibet rejtelmes elzárkózását jól illusztrálja az a beszélgetés, amit hosszú tartózkodása végén folytatott Bogle a nyilvánvalóan barátságos és „angolpárti” – értsd: a kölcsönös kapcsolatot pártoló – pancsen lámával:

„Őszinte leszek önhöz – mondta a láma. – Nem szeretném, ha a kormányzó most újabb angolt küldene hozzám. Jól tudja, milyen nehézségeim voltak az ön érkezésével kapcsolatban is, mennyit

kellett küszködnöm a Gezup rimpócse [a régens] és a lhaszai tisztviselők gyanakvása miatt. Még most is aggályoskodnak, mivelhogy ilyen sokáig tartottam itt. Jobban szeretném, ha a kormányzó egy indust küldene. Remélem, a lámához intézett levelem leszereli a gyanakvást, és bízom abban, hogy az uralkodás egy-két éven belül a dalai láma kezében lesz. Majd értesítem a kormányzót, és akkor küldjön hozzám meg a dalai lámához angol követet. De a Gezup annyira bizalmatlan, és meg van arról győződve, hogy ön az ország kikémlése céljából jött – egy újabb angol érkezése nagy gondot okozna nekem.”¹³

Így végződött az első „barátságos mérkőzés” Európa és Tibet közt. Bogle sok értékes adatot tudott meg; nagy kár, hogy jelentése száz éven át jóformán ismeretlen maradt. Orvosi tárgyú megfigyelése azonban úgyszólván semmi. Ez a semmi mégis sokat mond. 1774 októberétől 1775 áprilisáig tartózkodott Tibetben – méghozzá egy angol orvos társaságában –, e fél esztendő azzal töltötte, hogy megfigyelje és leírja az országot, és bár elsősorban a kereskedelmi szempontok érdeklik, tömérdek más apróságot igen alaposan szemügyre vesz, egyetlen alkalommal sem tesz azonban említést orvosról, gyógyításról, gyógyfüvekről, varázslásról. Ha betegség fordult elő tibeti ismerősei közt, mindig Hamilton doktor látta el őket.

Egy ízben valaki megbetegedett egy kuruzslótól kapott gyógyszertől – ebből tudjuk meg, hogy egyáltalán létezik Tibetben kuruzsló és gyógyszer. A pancsen láma hosszasan érdeklődik a himlő európai gyógymódjáról; Bogle válaszát nem ismerjük, de tudjuk, mit mondhatott: 1775-ben a Jenner-féle védőoltás még ismeretlen volt, viszont éppen Angliában nagy propagandát csináltak a variolálásnak. Tibetben aki tehette, menekült a járvány színhelyéről: a pancsen három évig ezért élt vidéki palotájában.

Egyik útján Bogle hőforrást látott, és tudomást szerzett arról, hogy Tibetben többfelé van természetes hévíz, amit a bennszülöttek egészségesen is szívesen használnak (egyetlen alkalom, amikor víz éri testüket), betegek is fel-felkeresik.

Bogle nyíltan vallja elfogultságát és előszeretetét a tibetiek iránt,

¹³ *Bogle-Brandt, 311.*

buzgón igyekeznek minden szépet és jót elmondani róluk, amit csak lehet. Nem kétséges, hogy ha magas orvosi kultúrát, vagy egyáltalán bármiféle gyógyító tevékenységet talál, nem mulasztja el hírül adni. Ezért jelentős – orvostörténeti szempontból – a hallgatása.

Más természetű megfigyeléseiből érdemes még néhányat említeni.

A lámákról, és különösen az „élő buddhákról” hallottuk, hogy családjuktól elszigetelve nevelik őket. Bogle tapasztalata ellenben azt mutatja, hogy a főrangúaknál más a helyzet: a pancsen egész rokonsága magas rangot viselt, és részt vett az udvari életben – tehát bizonyosfajta egyházi arisztokrácia Tibetben is kialakulhatott.

Tibet és Kína viszonya nem intézhető el egyszerűen az alárendeltség fogalmával. Bogle ezzel kapcsolatban így ír:

„Két kínai alkirály állomásozik Lhaszában 1000 főnyi katonasággal, akiket három évente váltanak. A kínai császár elismerten az ország legfőbb ura, a magasrangú állami tisztviselők kinevezése az ő utasítására történik, és minden fontos kérdésben elsőként a pekingi udvarhoz fordulnak; az ország belső kormányzása azonban teljesen a bennszülöttek kezében van, a kínaiak csak a fővárosban tartózkodnak, Lhaszán kívül a tibeti nép alig érzi az idegen hatalom nyomását.

A végrehajtó hatalom Gezup rimpócse és négy másik miniszter kezében van. Ők nevezik ki az erődítmények és tartományok kormányzóit, a beszolgáltatásokat évente Lhaszából kiküldött emberek szedik be. De mivel a dalai láma [Lopszang Csampal] most lesz nagykorú, azt várják, hogy a kínai császár ugyanúgy átadja neki a legfőbb hatalmat, ahogyan az elődjével tette. Minthogy Kína császárai tatár származásúak, ők is a lámák vallásához tartoznak, és vallásuk fejét tisztelik bennük... Meglepő párhuzamot lehet vonni a lámák és a régi római pápák közt: ahogy Szent Péter utóda a németrómai császár, úgy a dalai láma a kínai császár védelme és fennsőbbisége alatt áll, de szellemi uralma kiterjed egész Tatárországra és Kína nagy részére.”¹⁴

¹⁴ Bogle-Brandt, 332. A dalai láma és a pápa helyzete közti hasonlóságot említi Lóczy is, 823.

„Élő buddha” ma: vidéki kolostor orvos-pap vezetője autogramot ad az 1956-ban nála tisztelő magyar csoport tagjainak (Rév)

A hasonlat valóban jó: a dalai láma világi alárendeltje, de egyházi főnöke a kínai császárnak. Hasonló tiszteletben tartja a császár a tasi lámát is, vagyis Bogle barátját, a pancsent. Ezért remélte Bogle, hogy a pancsen láma kieszközöl számára egy útlevelet Pekingbe – ahová ugyanúgy nem bocsátották be az angolokat, mint Tibetbe. A pancsen föl is vetette a brit-indiai kereskedelem gondolatát Pekingben, amikor az öregedő kínai császár meghívására 1779-ben odalátogatott, de mielőtt a tárgyalás eredményes lehetett volna, 1780-ban himlő áldozata lett. Holttestét arany szarkofágban szállították haza Tasilhünpóba, héthónapos, küzdelmes utazással. A diplomácia nagy vesztesége volt ennek a művelt és jó szándékú főpapnak az elhunytja, és talán még nagyobb veszteség, hogy az ügybuzgó George Bogle alig élte túl öreg barátját: 1781 tavaszán váratlanul meghalt, 35 éves korában.

Két év múlva, 1783-ban, Bogle helyett Turner kapitány köszöntötte Tasilhünpóban a pancsen láma másfél éves inkarnációját.

Angol orvosféle Lhasában, 1811–12-ben

Warren Hastings nem adta fel a reményt, hogy békés úton kereskedelmi kapcsolatot teremthet Tibettel. Bogle halála után Turner kapitányt küldte Tasilhünpóba az új pancsen láma tisztelgő látogatására, Davis hadnagy és doktor Saunders kíséretében, 1783-ban. Turner jelentését rövidített magyar fordításban is ismerjük.¹⁵ Részleteire nem térek ki, néhány apróság azonban figyelmet érdemel.

Az új, IV. tasi láma egy lhaszai nemesnek a gyermeke, aki ismeretlen ok miatt menekülni kényszerült a fővárosból; talán nem véletlen, hogy a pancsen láma inkarnációját éppen egy Lhaszával ellenséges családban fedezték fel. A másfél éves gyermek helyett egy „kormányzó” látta el a főpapi tiszteletet. Amikor Turner udvariasan kifejezte Hastings sajnálkozását az előző láma halála miatt, „a kormányzó azt felelte, hogy a jelenlegi és az előbbi tasi láma egy és ugyanaz a személy, és hogy semmi különbség nincs köztük”. Amilyen természetesen hangzik ez a válasz a tibeti fülnek, olyan

¹⁵ *Juhász, 22–32.*

megszokhatatlan az európainak: ezek az emberek *tényleg* azt hiszik, hogy az általuk „megtalált” tulku azonos az elődjével.

A kormányzó készségesen elbeszélgetett Turnerrel, de saját hazájának körülményeiről teljesen tájékozatlannak mutatta magát, annál mohóbban érdeklődött viszont az európaiak felől; szemmel látható volt, hogy Turnert kémnek tartja, és semmit sem akar elárulni neki, míg a maga részéről minél többet akar megtudni a „rejtelmes” Európáról. Turner elkápráztatta az európai fejlettség és gazdagság adataival, amiből a kormányzó csak azt szűrhetette le, hogy ezek az emberek örültek, ha ilyen jólét és hatalom birtokában mindenáron a fejletlen Tibettel akarnak megismerkedni és kereskedni. Amit II. Katalin Oroszországról és Hastings indiai gyarmatpolitikájáról tudott, s amit ehhez Turner buzgólkodásából hozzákapcsolt, szilárddá tette azt a meggyőződését, hogy az idegenektől semmi jót nem várhat.

Lhaszába természetesen Turner sem juthatott el, a másfél éves pancsen láma előtt ellenben tiszteleghetett. Apja és anyja társaságában fogadta az idegent, s mivel beszélni még nem tudott, Turner kérdéseire az apa felelt helyette. A főpap még szopott. Szülei pompás ruhában, büszkén álltak mellette. Turnerrel közölték, hogy „a kis főpap mindent megért, ha egyelőre nem tud is felelni” – ezért diplomáciai szónoklatot intézett hozzá.

„A kis teremtmény szilárd tekintettel és a feszült figyelem jeleivel nézett rám, és fejével több ízben lassan intett, mint aki megért és helyesel minden szót... A legkifejezőbb jeleket adta, bámulatra méltó okosságot és koraérettséget tanúsított. Arca sötétszínű, de piros, vonásai szabályosak, apró szemei feketék, arckifejezése élénk, egészen a legszebb gyermek, akit életemben láttam.”¹⁶

Turnert lenyűgözte a kis főpap, és ez a jelenség megisméltódott, valahányszor – a legújabb időkig – európai ember a tasi vagy a dalai láma színe elé került.

Hastings feltehetőleg jó szándékú kereskedelmi törekvései nem jártak eredménnyel. 1786-ban Lord Cornwallis követte őt a brit-

¹⁶ *Juhász, 28.*

indiai kormányzói székben, nála erőszakosabb katona és diplomata, aki előbb az amerikai szabadságharcban, később az írek elnyomásában játszott jelentős, de ellenszenves szerepet, e kettő közt Indiában hódított az angolok számára nagy területeket. 1792-ben a gurkák ismét egyszer megtámadták Tibetet, támadásukat kínai segítséggel a tibetiek visszaverték, és ugyanekkor a dalai láma levelet intézett Cornwallishoz, amelyben óva intette attól, hogy beavatkozzék a tibeti csatározásokba. Hosszú időre ez volt az utolsó diplomáciai érintkezés Lhasza és a nyugatiak közt; a résnyire kinyitott kapu teljesen bezárult.

De a kulcslyukon át is be lehet bújni; ezt tette Thomas *Manning*, még Lhaszába is eljutott 1811-ben, hónapokig békésen gyógyíttatta ott a tibetieket és kínaiakat.

Érdekes história, érdemes visszaemlékezni rá.

A tibetológusok általában azt írják, Manning angol orvos kínainak álcázta magát, és egy kínai tábornok protekciójával, akit súlyos betegségéből sikerült kigyógyítania, jutott el Lhaszába, ahol a tábornok a dalai lámához is bejánlotta. Bár ez a verzió hihetőbb a valóságnál, mégsem egészen így történt. Hogy pontosan miért engedélyezték Manning lhaszai utazását, sohasem fogjuk megtudni; talán nem is volt különösebb oka, csak a történelem logikátlansága tette lehetővé; annyit mindenestre tudunk, hogy Manning nem volt orvos, nem gyógyította meg a tábornokot, s bár együtt utazott vele, nem az ő segítségével jutott Lhaszába és a dalaihoz, végül ami a kínai álruhát illeti: hosszú szakállat növesztett és excentrikus ruhát viselt, kínaiul is beszélt, de hogy maguk a kínaiak minek tartották, az nem tisztázható. Annyi bizonyos, hogy orvosnak adta ki magát, mint később is sok keleti utazó tette.¹⁷

Hogy az elején kezdjem: Thomas Manning 1772-ben született Norfolkban, ahol apja lelkész volt. Filozófiát és matematikát tanult, két algebrai és aritmetikai szakkönyvet is kiadott, érdeklődése azonban fiatal korától fogva Kína felé vonzotta.

Furcsa különc volt, inkább kalandor, mint tudós, nagy műveltségével mégis neves emberek baráti körébe került. Hogy szenvedé-

¹⁷ Életrajzát és úti jegyzeteit közzétette *Clements R. Markham* 1875-ben, németre fordította *M. von Brandt*: *Thomas Manning's Reise nach Lhasa* (1812). Hamburg, Gutenberg, 1909.

lyének élhessen, Franciaországban keresett valakit, akitől kínaiul tanulhat. Ezzel majdnem pórul járt, mert 1803-ban annyira kiéleződött az angol-francia ellentét, hogy Napóleon internáltatta az országában lévő „ellenséges elemeket”; tudósok közbenjárására Manning volt az egyetlen, akinek Napóleon engedélyezte a hazautazást. Londonban tovább folytatta a kínai nyelv tanulását, és 1806-ban a Royal Society elnökének támogatásával kapcsolatba került a Kelet-indiai Társasággal. A Royal Society elnöke ebben az időben Sir John Banks volt, akinek nevét a kultúrtörténetben az őrizte meg, hogy ő utasította el Edward Jenner vakcinációs javaslatát. Ha ez látszólag rossz fényt vet is Sir Johnra, valójában tudományos alaposágát mutatja, Jenner első dolgozata ugyanis nélkülözte azt a bizonyító apparátust, amely az ilyen nagy horderejű fölfedezés nyilvános támogatását indokolná. A történelem hamarosan Jennert igazolta, mindazonáltal nem érheti gáncs a Royal Society elnökét, amiért nem előlegezte a bizalmat. Másfelől viszont: ha ugyanez az aggályoskodó Sir John Banks meleg ajánlósorokat ír Manning érdekében, akkor el kell hinnünk, hogy Manning távol-keleti szereplésétől a Royal Society sokat várt, éspedig nem kereskedelmi, hanem tudományos szempontból.

Pekingbe nem engedték be az angolokat, de Kanton tartományban működött a Brit Kelet-indiai Társaságnak egy kereskedelmi ügynöksége. Ide utazott Banks ajánlólevelével Manning, azzal a céllal, hogy tökéletesítse kínai nyelvtudását, majd megpróbáljon behatolni az ország szívébe, három év múltán azonban be kellett látnia, hogy az erős ellenőrzés miatt Kantonból erre nem nyílik lehetőség. 1810-ben áttelepült Kalkuttába, ahol ekkor Gilbert Elliot Minto volt Hastings utóda, erőszakos hódító, aki a holland és francia gyarmatosítókat kiszorította szigeteikről és a brit gyarmati hatalmat jelentősen kitágította – Manning úttervét ellenben nem támogatta. 1811 őszén Manning megértette, hogy csak a saját erejében és a szerencsében bízhatik: egy angolul és latinul értő kínai kíséretében útra kelt Tibet felé. Valójában nem Tibet érdekelte, Kínába akart jutni – ehelyett ő lett az egyetlen angol, akinek az 1904-es katonai expedíció előtt sikerült eljutnia Lhaszába.

Bogle útvonalán haladt, Bhutánon keresztül, lóháton. Vitt magával egy csomó gyógyszert – kalomelt, antimont, ópiumot, arzén

Fowler-oldatot, kinint és egyebeket –, a határon állomásozó kínai mandarinnál mint orvos jelentkezett, és nyomban kezelésbe vette a beteg katonákat. „A kínaiak úgy uralkodnak itt, mint az angolok Indiában” – állapította meg, és nagyon örült ennek, mert velük tudott beszélni, és a „kínai udvariasság” kellemesebb volt számára a tibetiek faragatlanságánál. A mandarin kedvesen fogadta, s azonnal írt Lhaszába, hogy engedélyezzék a továbbutazását; az engedély megérkezését olyan természetesen vette, hogy be sem várta: ő is épp indult északnak, vitte Manningot magával. Ezt néhány sikeres gyógyítás előzte meg („Gyógyszereim csodát tettek, és a pácienseim hálásak voltak.”), de arról az útleírásban nincs szó, hogy Manning magát a mandarint – akit ettől fogva generálisnak nevez – gyógykezelte volna.

A legközelebbi nagyváros Gyance, itt hosszasan elidőztek. „A generális azt tanácsolta, öltözzem teljesen kínai módra” – felhúzta tehát kínai csizmáját és feltette kínai kalapját, amit Kantonból magával hozott, de eddig nem viselt. Orvosi működésével változatlanul nagy sikere volt. Hogy kalandos pályafutása során tanult-e mégis valahol orvostudományt, vagy csupán itt-ott elleste a mesterség fogásait, az nem derül ki, mindenesetre korának megfelelő szakszerűséggel gyógyított, tehát utólag jogosan nevezik orvosnak, ha diplomája nem volt is.

Gyancéból érdekes adatokat közöl a kínai katonák és tibeti nők viszonyáról. A kínai katonák hosszú időre jöttek el hazulról, asszony nélkül, tehát a tibeti nőknél kerestek kárpótlást, és meg is találták, mert a tibeti nők sokkal szabadabban rendelkeznek önmaguk felett, mint a kínaiak, nem túlzottan szemérmesek, és a kínaiak udvarlását szívesen fogadják. Tartós vadházasságok alakultak ki; Brandt hozzáfűzi, hogy ágyasaikat a kínaiak csak azért kényszerültek Tibetben hagyni, mert lábuk nincs mesterségesen megnyomorítva, és emiatt Kínában neveltség tárgyává lennének. Ugyancsak Brandt közli Rockhill nyomán, hogy a tibetiek nem veszik rossz néven a házasságtörést: ha az asszony megkíván egy férfit, bejelenti a férjének, és ettől fogva békén élnek hármásban. A nők sok ékszert viselnek és csinosan öltözködnek, arcukat viszont – mint már korábban hallottuk – beteldió (areka) olajával sötétre mázolják, egyrészt védelmiül a szél ellen, másrészt hogy a lámákra

Sötétre mázolt arcú tibeti nő
(Sis—Vaniš)

ne legyenek csábító hatással. Nagyon kevésbé termékenyek, két-három gyermeknél többet nem szülnek; ha a nagy csecsemőhalandóságot is tekintetbe vesszük, ebből megérthetjük, miért fogyatkozik rohamosan a tibeti népesség. Újszülött gyermeküket nem fürdetik meg, hanem az anya lenyalja, és három nap múlva egész testét bekeni vajjal, aztán kiteszi a napra.

Tibet egyes vidékein szokásos a „kalaplopás”: bizonyos ünnepen a férfinak joga van bármely leány vagy asszony fejéről lekapni a fejfedőjét, a zálogért éjszaka kell a tulajdonosnak a férfi lakásán megjelennie. A kínaiak ebből a nemzeti játékból ki vannak rekesztve. A legtöbb tibeti család-

ban az asszony a háztartás feje, az üzleti és gazdasági ügyeket is ő intézi, sőt előfordul, hogy a katonai szolgálatot nő teljesíti. A tibeti nők általában munkabíróbbak a férfiaknál. Vannak törzsek, amelyeknek a vezetője is nő.

Alig pár napot töltöttek a városban, megérkezett Lhaszából a beutazási engedély. Manning nem is csodálkozik rajta, mi annál jobban. Nem valószínű, hogy a lhaszai hatóság előzékenységében a tábornoknak bármi szerepe lett volna, most ugyanis legfőbb gondja, hogy közös utazásukat a hatóság előtt titokban tartsa – Manningnak a határon kellett volna az engedélyt bevárnia, nem pedig Gyancében vele szórakozni. Kiszámítják, hány napig tartana még az engedély utazása a határig, majd Manning útja onnan Gyancéig, ezt az időpontot kényelmesen bevárják, akkor Manning elindul Lhasába. Szokása szerint olyan excentrikusan öltözködik, hogy a kínaiak hasukat fogják neveltükben, őt azonban ez nem zavarja. Annál inkább a lhaszai ambán személye: megtudja ugyanis, hogy

az az igen rosszindulatú kantoni főnök, aki nem engedte őt Pekingbe utazni, időközben kegyvesztett lett, lhaszai ambánná degradálták – mi lesz, ha most felismeri?

Utazását megkönnyíti, hogy orvosi hírneve mindenütt megelőzi: a falvakban, ahová érkezik, már várják a páciensek. Bármily mellékesen említi ezt Manning, számunkra igen becses adat. Kiderül belőle, hogy ha vannak is orvosai Tibetnek, maguk a lakosok mennyire tisztán látják saját orvosaik tehetetlenségét.

Amikor Lhaszába beérkezett, megcsodálta a Potalát, leszólta a körébe épült várost tömérdek kutyájával, és csináltatott egy kalapot. Ez az apróság azért érdemel említést, mert világosan kiderül belőle, hogy nem maszkírozta magát kínainak: a szolgája előbb kinevette, majd azt mondta: ő mint idegen viselhet ilyent, de a maga részéről, mint kínai, fejére nem tenné. Manning azonban fejére tette, orrára hatalmas sötét pápaszemet rakott, és reszketve elment az ambánhoz – akit tatár mandarinnak nevez – hivatalos kihallgatásra. „Nagyon aggódtam – írja –, hogy a tatár mandarin visszaemlékezik arra, hogy Kantonban látott, vagy ráismer a nevemre, vagy eszébe jut, hogy egy angol, akire ráillik a leírásom, feltűnően viselkedett Kantonban, és mindenáron az ország belsejébe akart menni. . .”¹⁸ Ebből egyértelműen kiderül, hogy Manning nem álcázta magát kínainak, nevét sem változtatta meg, és talán azt sem titkolta el, hogy angol – bár ez nem bizonyos. Lehet, hogy más nemzetiségűnek mondotta magát, minthogy az angoloktól különösen tartottak, és a tolmácsa is nagyon félt attól, hogy ha angolsága kiderül, ebből neki lesz baja. Mindenesetre idegenként élt Lhaszában, kínaiul ott egyáltalán nem beszélt (a szecsuanai dialektust nem is értette), kizárólag tolmácsán keresztül érintkezett a kínaiakkal, nem is szólva a tibetiekről, akiknek a nyelvét nem beszélte.

Rejtélyes marad, miért engedték be Tibetbe, ahol minden „pe-ling”-et angolnak tartanak, és az érvényben lévő tilalom minden idegenre egyformán vonatkozott. A tábornok támogatása nem jöhet szóba: az ott maradt Gyancéban.

Pedig nemcsak bebocsátották, hanem Lhasza határába ünnepélyes lovasbandériumot küldtek a fogadására, gondoskodtak elhelye-

¹⁸ Manning-Brandt, 422. Kiemelés tőlem.

zéséről és ellátásáról is, és a „tatar mandarin” sem okvetetlenkedett, csupán néhány konvencionális kérdést intézett hozzá. Pár nap múlva kihallgatáson fogadta a dalai láma.

Ez a látogatás – amelyet a tibetológusok sohasem mulasztanak el megemlíteni – valóban egyedülálló a maga nemében. A következő alkalom, amikor angol ember a dalai lámával beszélhetett, pontosan száz év múlva következett el, s akkor sem Lhaszában, hanem Indiában, ahol az emigrációban levő lámával barátkozott Charles Bell – erről a maga helyén megemlékezünk.

A VIII. dalai láma – akinek nagykorúsodása idején Bogle Tibetben járt, de Lhaszába nem juthatott el – 1804-ben meghalt. Inkarnációját 1806-ban találták meg, a főpap tehát, akit Manning 1811. december 17-én meglátogatott, hét év körüli fiúcska volt. Nagykorúságát nem érte meg: 1815-ben meghalt. Vele, a IX. dalai lámával kezdődött azoknak a főpapoknak szomorú sora, akik uralkodásuk előtt vagy lelegején – kiderítetlen körülmények közt, de az erőszakos halál gyanúját hagyva maguk után – elhunytak.

A látogatás mértéktartó szertartásossággal folyt le. Lóháton megközelítették a palotát, szuszogva megmászták a Potala 400 lépcsőjét, egy lapályon kifújták magukat és előkészítették ajándékaikat. Manning a kötelező selymekendőn kívül két rézlámpást vitt magával, és húsz ezüstdollárost, amit a kínaiak előszeretettel használtak nyakláncként. Amikor bevezették a fogadóterembe, háromszor földig hajolt a kis nagyláma előtt, egyszer a régens előtt, akinek szintén vitt pár ezüstérmét és egy üvegben levendulavizet – ezt az ügyetlen szolgák nyomban elejtették, úgyhogy levendulaillat árasztotta el a termet, de mindenki úgy tett, mintha nem venné észre a balesetet. A dalai trónusa elé térdelve Manning lehajtotta a fejét, a főpap áldólag megérintette tar feje búbját, és roppant jól mulatott hosszú szakállán. Ezután párnára ültek és kitűnő teát kaptak. Manning őszinte elragadtatással bámulta a derűsen kacarászó lámát, este ezt írta be naplójába: „Csodálatosan szép gyermek. Arca meghatóan poetikus; szinte elsírtam magam. Nagyon boldog vagyok, hogy őt és áldott mosolyát láthattam.” Megindult a formális társalgás, kettős tolmácsolással: a láma tibeti nyelven kérdezett, tolmácsa kínaira fordította, Manning tolmácsa latinra, ő latinul válaszolt, noha nyilván értette a kínait is, de ezt nem árulta el.

Potala, a dalai láma palotája 1956-ban (Rév)

A kölcsönös udvariaskodáson kívül megkérdezték tőle, van-e valami kívánsága? Ezen felbátorodva az ország történetéről és vallásáról szóló könyvet kért, de csak egy imádságoskönyvet kapott – és ígéretet, hogy majd szereznek mást is.

Lhasza kis város, az idegen orvosnak – akit még a főláma is fogadott – hamar híre ment, mindenki meg akarta ismerni. Orvosi rendelését Manning ingyen tartotta, tehát özönlöttek hozzá a betegek, és jelentéktelen panaszokkal vagy átlátszó ürügyekkel fölkeresték az egészségesek is, hogy megismerjék. Sok dolga volt, főként az orvosságok készítésével, akkoriban ugyanis a gyógyszer még nem volt készáru, mindenkinek az orvosságát egyénileg kellett kikeverni. A páciensek általában elégedettek voltak a kezeléssel, bár nem bizonyos, hogy gyógyszereit mindig beszédtek. Hosszasan vesződött egy megháborodott mandarin kezelésével, akiről azt mondták: ha sikerül meggyógyítania, minden kívánságát teljesíti, még Pekingbe is eljuttatja. Kalomellel próbált rajta segíteni, de eredménytelenül. Hatásosabb volt a meghűlések, emésztési zavarok és a szem-

bajok gyógyítása. A szerzetesek célszerűtlen táplálkozása sok emésztési panaszt okoz, a szeles időjárás pedig gyakori szemgyulladást.

Amennyire szűkszavú leírásából megállapítható, orvosi működése a kor ismereteinek megfelelően szakszerű volt. Szívbjait digitálisszal kezelt, hörgők gyulladását ipekakuánával, Dover-porral, reumás fájdalmat kámforral, ópiumpilulával, antimonnal, bizonytalan eredetű belső bajokat higannyal. Óvatosan és gondosan adagolta gyógyszereit, a tibetiek azonban nem nagyon méltányolták orvosságait: általában inkább személyes varázsától vártak gyógyulást, a gyógyszerek beszedését igyekeztek elszabotálni. A dalai láma egyik orvosa is hozzá fordult gyógykezelésért, de az ajánlott gyógymódot nem folytatta – meg is halt hamarosan. Mikor már fogytán volt Manning pénze, a tartósabb kezelésekért elkezdett honoráriumot kérni – ezt a tibetiek rossz néven vették, elmaradoztak, nem fizettek, vagy azt követelték, hogy előre vállaljon felelősséget a biztos eredményért.

A „tatar mandarin” egy idő után nem nézte jó szemmel az idegen orvos népszerűségét. Manning kezdte észrevenni, hogy egyre több kém forgolódik körülötte. Őt mint idegent békén hagyták, csak mind többször intéztek hozzá gyanús kérdéseket, tolmácsát ellenben folyvást zaklatták, kihallgatásokra cipelték, jegyzőkönyveket készítettek; nem lehetett tudni, mit akarnak – és voltaképpen ők maguk sem tudták. Az ambán nem csinált titkot abból, hogy gyűlöli az angolokat, és bár Manning mint „kalkuttai” idegen szerepelt, azt mindenki tudta, hogy Kalkutta angol kézen van. Az ambán legszívesebben kitekerte volna a nyakát, és Manning tisztában volt azzal, hogy ha joga nincs is, a hatalma megvan hozzá. Némi védelmet jelentett a dalai láma rokonszenve, és a régensé, aki ez alkalommal úgy látszik jó akaratú ember volt. Manning többször fölkereste őket, mindig kellemes benyomással. De megtudta, hogy az ambán Pekingbe írt a császárnak utasításért, mit tegyen, és ez egyáltalán nem volt biztató. Az ambán minden idegent kémnek tartott, és Manning joggal rettegett attól, hogy egyszer csak elfogják, kínpadra vonják – akkor pedig az igazsága nagyon gyenge védelem.

Tavaszi hónapjai szorongással teltek, tolmácsa még nála is jobban félt. Várták a császár választát; a félelmében is optimista Manning egy ideig abban reménykedett, hogy a válasz kiutasítás lesz, de nem Bhután, hanem Kanton felé, és így mégis teljesül kívánsága: Sze-

csuánon át bejut Kínába. Mert ne feledjük: Manning csak azért volt Tibetben, hogy eljusson Kínába, maga Tibet – sajnos – egyáltalán nem érdekelte. Amikor belátta, hogy terve kivihetetlen, akkor is fenntartotta, hogy jó terv volt, csak egy kis szerencse kellett volna hozzá: egy tekintélyes mandarin eredményes gyógyítása, egy kereskedő vagy tisztviselő lekenyerezése, a Jenner-féle himlőoltás bevezetése, vagy más siker hozzásegíthette volna vágyának megvalósulásához. Arról azonban nem szól, hogy a vakcinálással megpróbálkozott volna, pedig ebben a himlőtől annyira veszélyeztetett országban ezzel talán csakugyan elér valamit.

A bizonytalan várakozás örölte idegeit, utolsó hetei egy izgalomban teltek. Tolmácsát elvették tőle, pénze elfogyott, Kalkuttából nem érkezett a pótlás, kénytelen volt fölös holmiját eladogatni. Végre maga kérte, hogy engedjék elutazni, de kiderült, hogy ez sem olyan egyszerű: könnyebben kapta meg a beutazási engedélyt, mint a távozásit. Az utolsó napokban már naplót sem vezet, csak kusza följegyzéseket készít utólag: meglátogatta a dalai lámát, a hatóság többször tesz nála zavaró látogatást, kényes kérdések, gyanús viselkedés; egyszer úgy érzi, mintha megmérgezték volna. Nagysokára megjön az utazási engedély. Érzékeny búcsú a dalai lámától, kalandos utazás Bhutánon át, 1812. június 10-én brit-indiai földre lép.

Kalkuttában csak rövid időt töltött, úti élményeiről nem beszélt: haragudott a Kelet-indiai Társaságra, amely oly közönyös volt utazása iránt. Hamarosan visszatért Kantonba, talán még mindig remélve, hogy onnan valahogyan eljuthat Pekingbe. És ebben nem is csalódott: 1816-ban tolmácsként részt vett William Pitt Amherst diplomáciai útján – amely ugyan kudarcba fűlt a későbbi Lord Amherst nyakassága miatt, aki nem volt hajlandó eleget tenni a kínai etikett szabályainak.

Hazatérőben Szumátra közelében hajótörést szenvedtek; egy báltaviai hajó szállította tovább a küldöttség tagjait Európába. Szent Ilona szigetén kikötöttek, 1817 júliusában Manning személyesen köszönhette meg a száműzetésben élő Napóleonnak a tizennégy évvel korábban adott útlevelet. . .

Hátralévő éveit egy dél-angliai kisvárosban töltötte, teljes visszavonultságban, kínai könyvek közé bástyázva, övig érő fehér szakállat és mulatságos különcségét megőrizve. Utazási élményeit nem

adta ki. 1840-ben halt meg, hátrahagyott jegyzeteit és kínai könyveit fivére a Royal Asiatic Societynek ajándékozta – onnan ásta ki a naplót 1875-ben Sir Clements R. Markham.

Zanszkári tartózkodásom alatt nyelvtanilag megtanultam a nyelvet, és megismerkedtem sok irodalmi kincsel, amelyek 320 nyomtatott kötetbe vannak foglalva, s az egész tibeti tudományosság-
nak és vallásnak alapját jelentik.

Kőrösi Csoma Sándor jelentéséből, 1825

Székely tudós, magyar őshaza, tibeti szótár

Hiszen ha Manningot érdekelte volna Tibet! Fél évet töltött a fővárosban, orvosi működése közben mindenkivel megismerkedett, mindent látott – de ez a furcsa különöc egyáltalán nem ambicionálta, hogy ismereteit közölje a világgal. Szinte véletlenül tudunk meg tőle annyit, hogy a dalai láma orvosának nyakán égési sebek voltak, nyilvánvalóan annak a lokális kezelésnek eredményeképpen, amelynek brutális kivitelezésével rövidesen megismerkedünk; ugyanez az orvos elhívatta bár magához Manningot, gyógyszereit nem szedte be, jobban bízott az imádságaiban, noha semmit sem segítettek rajta.

Ez bizony nem sok. És további száz évig alig kapunk új adatot, azt is csak úgy véletlenül. Hogy közben Európa mégis valamelyest megismerkedett Tibettel, sőt mire beléphetett az országba, már majdnem mindent tudott róla, ennek az a magyarázata, hogy több tibeti lakik Tibeten kívül, mint belül – s hovatovább ezek tekintélyes része Anglia vonzási körébe került. A „tatar mandarinok”, ambánok és lámák ózdkodása a „pelingektől” nagyonis indokolt volt: az *etnográfiai Tibet* déli államai, amelyek a Himalája lejtőjétől a Brahmaputra és Gangesz szent vizéig húzódnak – Bhután, Szikkim, Nepál, Hindusztán – sorra beadták derekukat, már csak a nyugati csücskön, a Karakorum védelmében, őrizte ideig-óráig az önállóságát Ladak. Ugyanolyan lámakolostorokban ugyanazokat az isteneket és démonokat tisztelik, ugyanazt a nyelvet beszélik és ugyanazokat a szent könyveket olvassák vagy recitálják, mint a tibetiek, a dalai

lámát főpapjukként tisztelik, noha politikai befolyását már az angolok jövetele előtt is csak formálisnak tekintették, s ha antropológiailag némileg eltérnek is a *politikai Tibet* lakosaitól, a jellegzetes tibeti életforma, nyelv és kultúra náluk is megismerhető.

Innen, e peremvidékről származnak tehát az első részletesebb adatok. De mivel az angolokat a kultúra kuriózumainál jobban érdekelte az ország gazdasági helyzete (kereskedelmi szempontból) és geográfiája (hadászati szempontból), s ezt mégis csak a helyszínen lehet tanulmányozni, ahhoz a ravasz módszerhez folyamodtak, hogy tibetiül jól beszélő alattvalóikból zarándoknak álcázott kémeket képeztek ki, a már említett panditokat, akik remetének öltözve a szent fővárosba zarándokoltak, közben földrajzi méréseket és egyéb megfigyeléseket végeztek.

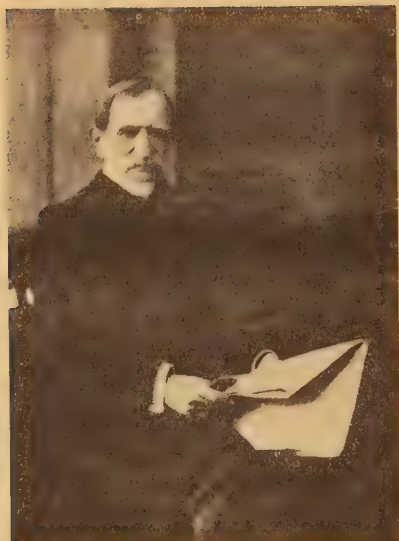
Ez főként a múlt század második felében történt, míg az ismerkedés a tibeti nyelvvel, írással és szent könyvekkel már a század első harmadában; ekkor készült ugyanis a nagy tibeti-angol szótár, amelynek hősies megalkotója szerény és zseniális hazánkfia: a székelly *Kőrösi Csoma Sándor*.

Csoma életrajzát részletesebben ismertetem, nemcsak magyar származása miatt, hanem mert ő az első tibetológus, aki tudomást szerzett a tibeti orvosi könyvekről, sőt ezeknek legfontosabb részét angolra is fordította. (Duka Tivadar átültetésében 1885-ben megjelent magyarul.) Az orvosi könyvek tartalmára egy későbbi fejezetben térek ki.

Előljáróban megjegyzem, hogy Csoma kalandos életútját itthon

Kőrösi Csoma Sándor egyetlen hiteles arcképe: Schoefft Ágoston Kalkuttában készült rajza alapján Ruzs metszete

Duka Tivadar fényképe

érdeklődéssel figyelték – már amennyire a nagy távolság és Csoma zárkózottsága lehetővé tette. Különösen Döbrentei Gábor, a frissen alakult Magyar Tudós Társaság (a mai Akadémia) első titkára méltányolta a távolba szakadt tudós működését. Haláláról barátjának, Hegedűs Sámuelnek nekrológja adott hírt 1842-ben, majd 1843. október 8-án Eötvös József mondott fellette szép akadémiai emlékbeszédet.¹⁹ Ezt azonban hosszú hallgatás követte. Első életrajza 1885-ben jelent meg angolul és magyarul Duka Tivadar tollából, Csoma tibeti tárgyú dolgozatainak és fordításainak válogatásával együtt.²⁰ Duka, aki a 48-as

szabadságharc után Angliába emigrált és katonaozvosként hosszabb ideig Bengáliában szolgált, értékes adatgyűjtést végzett Kalkuttában, eredeti – azóta részben megsemmisült – levelezést tett közzé.

Egy 1885-ben kelt, tudtommal eddig kiadatlan, értékes magánlevelében – amelynek faksimiléjét a Duka család egy itthon élő tagjától kaptam kézhez – Duka Tivadar felpanaszolja, hogy a magyar sajtó mily közönnnyel hallgat Csomáról és az életrajzról, ugyanígy az Akadémia is hűvösen bánt vele, míg az amerikai, skót, francia és kelet-indiai sajtó a legnagyobb rokonszenvvel írt róla. „Nem is képzelhettem, hogy remény nélküli munkám a világirodalomban annyi figyelemre méltassék – szegény magyar emberek!! nem tudják, mi kincsük van Csoma jellemében.” – A közönyös fogadtatásban része lehetett a nagytekintélyű Vámbéry Ármin rosszálló vélekedésének, aki Csoma néhány etimológiai tévedése alapján egész működését

¹⁹ *Báró Eötvös József: Emlékbeszéd Kőrösi Csoma Sándor fölött. 1843.*

²⁰ *Duka Tivadar: Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest, MTA, 1885.*

bagatellizálta, míg mások egyszerűen a „magyar őshaza” keresését tekintették hóbortnak, és nem vették figyelembe az angol–tibeti szótár jelentőségét, ami hazánkfiát már rég világhírűvé tette. Másfelől viszont Lóczy Lajos ugyanekkor szintén megírta Csoma rövid életrajzát Kína nagy monográfiájában, amely Duka könyvének megjelenése előtt készült, de később került kiadásra.²¹ Ugyanebben az évben még egy – jóval rövidebb – angol nyelvű életrajz jelent meg W. W. Hunter tollából; magyar fordítása ötven éves késéssel.

Századunkban egyre terebélyesedik a Csoma-irodalom. Benedek Elek szerény tanulmánya nyitotta meg a sort 1907-ben, folytatta Musnai László 1919-ben, Debreczy Sándor 1938-ban. Regényes életrajzát adta ki Szántó György 1929-ben, Cholnoky Jenő 1940-ben. Legismertebb és legjelentősebb Baktay Ervin könyve, amely előbb Csoma halálának százéves fordulójára (1942) jelent meg, majd új kutatásokkal bővítve 1962-ben; Baktay személyesen bejárta mindazokat a helyeket, ahol Kőrösi Csoma megfordult vagy hosszasan tartózkodott.²² A „Kőrösi Csoma Kiskönyvtár” megindítása (1966) újabb lökést adott a Csoma-kutatásnak; ma Szilágyi Ferenc, Terjék József, Erdélyben Bodor András és Csetri Elek Csoma életművének legfőbb vizsgálói.²³

Ezekre az irodalmi forrásokra támaszkodva közlöm életútját.

Háromszék megyében született a Kovászna melletti Kőrös községben (újabb nevén Csomakőrös), ahová családja Zágomból származott át. Születési évének mindaddig 1784-et tartották, a legújabb kutatások szerint azonban 1787 vagy 1789 tavaszán született. Apja szerény módban élő szabad székely gazdaember, tudásszomjjal megáldott fiát beíratta a nagyenyedi kollégiumba, valószínűleg 1799-ben, 10–12 éves korában.

²¹ Lóczy, 852–65.

²² Baktay Ervin: Kőrösi Csoma Sándor. Budapest, Gondolat, 1962. Benedek Elek tanulmánya új kiadásban: Nagy magyarok élete. Budapest, Gondolat, 1979.

²³ Terjék József: Kőrösi Csoma dokumentumok az Akadémiai Könyvtár gyűjteményeiben. MTA Keleti Tanulmányok 1, 1976. Lásd e kötetben Duka Tivadar életrajzát is, valamint a Csoma-levelezést és bibliográfiát. – Bodor András előszavával és fordításában Kőrösi Csoma: Buddha élete és tanításai. Bukarest, Kriterion, „Téka”, 1972. Ebben W. W. Hunter: A zárandok tudós (1885). (Csoma angol életrajza.) Lásd erről a Magyar Nemzetben Szilágyi Ferenc és Kádár László vitáját, 1978. júl. 11. és aug. 13. Folytatása: Korunk, 1979.

A kálvinista székely kollégiumot Bethlen Gábor alapította 1622-ben Gyulafehérvárott, Apafi Mihály telepítette át Nagyenyedre 1662-ben, miután előző helyén török hordák felégették. A nemes hagyományokkal rendelkező tanoda többször került válságos helyzetbe, így a kuruc korszakban is, akkor a tudós Pápai Páriz Ferenc orvos-polihisztor angol anyagi támogatást kért és kapott az akadémiai szinten működő kollégium fenntartásához. Éppen Csoma tanulmányi idejének kezdetén, 1800-ban utazott a kollégium rektora személyesen Angliába, hogy szervezettebbé tegye az anyagi támogatást, sikerült is rendeznie azokat a külföldi ösztöndíjakat, amelyek utóbb Csoma utazását lehetővé tették. Így kezdődött láthatatlanul az a kapcsolat, amely az angolok és Kőrösi Csoma közt élete végéig fennállott: nem a gyarmatosító és hódító angolokat ismerte és szerette meg, hanem azokat, akik a kultúráért önzetlenül szívesen áldoznak; hűséggel és nagy munkával hálálta meg a segítséget.

Tanulmányait mint szolgadiák (gratista) kezdte, kiváló képességeivel azonban hamar kiemelkedett e sorból. Fiatalabbak tanításával több pénzt is összeszedett, mint amennyire határtalan igénytelenségével szüksége volt; pénzét gondosan félrerakta, mert nagy tervei voltak, és tudta, hogy anyagi támogatásra sokáig nem számíthat. Iskolatársai rendkívüli nyelvtelensége és szorgalma mellett főként szilárd jellemére, aszketikus életmódjára és tántoríthatatlanságára emlékeznek vissza: amit a fejébe vett, abban nem ismert akadályt.

A múlt század eleje az összehasonlító nyelvészet serdülőkkora. Ekkor mutatta ki Friedrich Schlegel az indiai és a germán népek nyelvi rokonságát, Magyarországon pedig izzó vita folyt a magyar nyelv eredetéről és rokonairól: Sajnovics János csillagász és nyelvész 1770-ben felvetett eszméje alapján egyre erősödött a finnugor rokonság gondolata, de a török, tatár és mongol eredetnek is sok volt a szószólója. Nem pusztán nyelvészeti kérdés volt ez, összefonódott a magyarság eredetével és az „őshaza” kérdésével: hogy vajon hol éltek és kik voltak őseink, mielőtt a legendás ködből Etelközben megjelentek? Olyan kérdés ez, amelyre pontos és véglegesen lezáró választ mai napig sem adott a tudomány – és valószínű, hogy nem is adhat –, ámbar azóta a nyelvészet, az antropológia és a történeti kutatás tömérdek új feltárása támogatja a tudósokat. Eurázsia hatalmas földjén évezredek át fel-alá hullámzottak, ide-oda vándoroltak a

nomád törzsek, részben nomádságuk miatt, részben egy-egy harciassá vált törzs elől menekülve; keveredtek is egymással, végletesen el-elszakadoztak egymástól – így az „őshaza” fogalma ma értelmetlen jelképnek tűnik, amely inkább csak a lelkes amatőrök képzeletében él. 1800 körül más volt a helyzet. Tudni vélték, hogy a magyarság egységes népként jött valahonnan keletről, sőt azt is, hogy e nép egy része ottmaradt az „őshazában”, más része leszakadt a nyugatra vonulóktól és visszatért az őshonba, vagy valahol megtelepült. A „valahol” tág fogalma az Urál nyugati lejtőjétől Szibériáig, Kínáig, Mongóliáig, Tibetig, Mezopotámiáig terjed, kinek-kinek a fantáziája szerint.

Kőrösi Csoma ambícióját is ez fűtötte: megtalálni az őshazát. Székely fiú lévén, még külön izgathatta az az ugyancsak megoldatlan kérdés: honnan erednek a székelyek? Diák korában, 1806-ban szánta rá magát e nagy feladatra, s ettől fogva tanulmányaiban ez a cél vezette. Talán 27 éves volt, amikor Nagyenyeden letette az utolsó vizsgát 1815-ben, angol ösztöndíjjal három évre Göttingenbe ment, a nagyhírű kálvinista egyetemre, angolul és arabul tanult, talán perzsául és törökül is. Egy akkoriban dívó elképzelés szerint a kínai évkönyvekben sűrűn szereplő *ujgur* vagy *un-ujgur* törzs lehetett a magyarság ázsiai rokona – innen származnék az *ungarus*, *hungarus* elnevezés is –, Csoma tehát ott akarta föllelni a magyar őshazát, ahol az ujugrok vagy jugarok ma is élnek: Kína északnyugati csücskében, valahol Kelet-Turkesztán és Mongólia határvidékén.

Mai ismereteink szerint, nem valószínű, hogy ha Csomának sikerül eljutnia oda, ahová vágyott, bármiféle nyomát találja ott a magyarságnak – a szamojéd és egyéb rokonok jóval északabbra laknak, az ujugur pedig a török nyelvcsaládba tartozó nép, amely valaha a hun törzsszövetségben játszott fontos szerepet –, de ez semmiben sem csökkenti vállalkozásának nagyszerűségét.

Mint látható, Kőrösi Csomát eredetileg éppoly kevésbé érdekelte Tibet, mint előtte Manningot, s csak a véletlenek különös összjátéka – no meg saját rendkívüli tehetsége – tette korának legnagyobb tibetológusává.

Göttingenből Erdélybe hazatérve úgy gondolta, Oroszországon át tudja legkönnyebben megközelíteni Kínát. Oroszul nem tudott, ezért nyolc hónapra Zágrábra ment, a szerb, horvát és szlovén nyelv

elsajátítására.²⁴ Első csalódása akkor érte, amikor Kolozsvárott közölték: mint katonakötelesnek nem adnak útlevelet az orosz úthoz. Nem volt más választása: Havasalföldön át indult útnak, 1819 őszén, a Tömösi-szoroson át hagyva el hazáját mindörökre, jóformán pénz nélkül, gyalog. Ezzel is katonaszökevénné tette magát, visszatérésben nemigen reménykedhetett. Később így ír indulásáról:

„Nem számíthattam magam azok közé a tehetős európai úriemberek közé, akik a maguk költségén, élvezetből és kíváncsiságból utaznak; inkább csak szegény tanuló voltam, akinek az volt a vágya, hogy felkeresse Ázsia különböző országait, amelyek a múlt időkben oly sok emlékezetes történés színhelyei voltak, hogy megfigyelje a népek szokásait és megtanulja nyelvüket.”²⁵

Noha eredeti vágya nem egészen ez volt, a nagy különbség közte és minden más utazó közt valóban ez: nem „tehetős úriember”, de még csak nem is valamely tudományos intézmény vagy diplomáciai testület megbízottja, hanem teljesen a maga erejében bizakodó, vékonypénzű vándor, aki karakán lófőszékelységében még arra is kényes, hogy könyöradományt senkitől el nem fogad. Ázsia nagy részében nem volna nehéz pénz nélkül utazni – megtették azóta többen is, dervisnek, koldusnak, lámának, apácának, pásztornak öltözve –, csakhogy akkor kéregetni, köszönetni, imádságot mormolni, áldást osztogatni, ilyen-amolyan hitet vallani szükséges. Nem szégyen ez sem, de Kőrösi Csoma egyéniségétől idegen; ő inkább gyalog jár, puszta földön hál, alig eszik, és ha valami támogatást elfogad, busásan megdolgozik érte. Nála igénytelenebb és mégis igényesebb világjárót nem ismer a történelem. Hogy hitét ne kelljen megtagadnia, örmény ruhába öltözött; az örmény az egyetlen nép, amelynek Ázsiában elnézik a kereszténységét.

Szófián át Isztambulba készült, hogy török beszédét tökéletesítse, de pestisjárvány miatt hajóval Alexandriába, Beirútba, tovább gya-

²⁴ Hazai utazásairól lásd *Szilágyi Ferenc*: Kőrösi Csoma Sándor hazai útja. Budapest, Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 1. 1966. - Ugyanő: Adatok Kőrösi Csoma Sándor életrajzához. Budapest, MTA, 1964. Csetri Elek: Kőrösi Csoma Sándor indulása. Bukarest, Kriterion, 1979.

²⁵ Kőrösi Csoma tibeti-angol szótárának előszavából idézi *Baktay*, 44.

log Bagdadba ment, onnan Teheránba. Általában karavánokhoz, kereskedőkhöz csatlakozott, így bátorosabb a közlekedés. Útjának ez a szakasza egy évig tartott. A teheráni angol ügyvivő kedvően fogadta, négy hónapig vendégül látta. Bár arabul, perzsául, törökül jól beszélt, útjának nehezebb része következett most: nemcsak fárasztó, a sivatag könyörtelen rabló miatt igen veszedelmes is. Az angol ügyvivő 300 rúpia segéllyel bocsátotta el. Szerencsésen eljutott Buharába, ahol ekkor nagyon zavaros háborús világ volt; itt érte második csalódása: északkeletnek akart tovább menni Mongólia felé, csakhogy a háborúskodások miatt semmiféle karaván nem indult ezen az útvonalon. A véletlenek sorozatában ez az első, amely Tibet felé terelte: kénytelen volt délnek fordulni, a Hindukus hegység ötezer méteres hágóján és Afganisztánon át elérkezett az indiai Lahorba – a mai Pakisztánba –, abban a reményben, hogy Ladakon át valahogyan megközelítheti majd Kelet-Turkesztánt.

Hogy mekkora gyaloglás ez, Nagyenyedtől Lahorig, azt a térképen ámulva regisztrálhatjuk. A megtett távolsághoz képest már csak egy ugrásnyira van innen Nyugat-Kína, ahová vágyott, de az ugrást megnehezíti a közbeeső Himalája.

Lahor ekkor még nem tartozott Brit Indiához, az önállóságát ideig-óráig megőrző Pandzsáb fővárosa volt. Északnak fordulva Kasmír és Ladak királyságai vezetnek a Karakorum hegység hágójához, amelynek túloldalára vágyott Csoma – vagy ahogy ekkor már nevezte magát: *Szkander bég*. Ez a név egyszerűen annyit tesz: Sándor úr. Ladak politikai önállósága nagyon viszonylagos volt, délről az angolok fenték rá fogukat, északnyugatról az oroszok érdekszférájába tartozott, északkeleten pedig Tibettel határos, és minthogy lakossága tibeti nyelvű és buddhista-lamaista hitű, egyházi fejének a Lhaszában székelő dalai lámát ismeri el. Így amikor Csoma három- és ötezer méteres hágók megmászása után elérkezett az ország fővárosába, Lehbe, a Tibeten kívüli Tibetbe jutott.

Baktay szerint – aki bejárta ezt a helyszínt is – a ladakiakat „a tibeti fajta legtisztább képviselőinek tartják”. Ez nemcsak antropológiailag értendő, hanem hit, nyelv és életmód szempontjából is. Ezen a provinciális területen kezdve meg nyelvészeti munkáját, Csoma tehát módot talált a tibeti nyelv és kultúra megismerésére.

Erre egy különös véletlen folytán került sor.

Kőrösi Csoma útja, Duka Tivadar térképe, 1885

Kőrösi Csoma útja, Baktay Ervin térképe, 1962

Nyugat-Tibetben – vagyis Ladakban – reménytelennek bizonyult az a terve, hogy a Karakorumon keresztül átjusson Belső-Ázsiába. Az út rendkívül nehéz, veszélyekkel terhes, és a túlsó oldalon már érvényesül a kínaiak idegengyűlölete, amely nála jobban felszerelt és hivatalosan is támogatott utazóknak is – például Stein Aurélnak – nagyon megnehezítette vándorlását. Mindazonáltal ez nem riasztotta vissza Csomát, hiszen mindezekkel a nehézségekkel eleve tisztában volt. Hogy mégis elállt szándékától és visszafordult, arra csak egy reális magyarázatot találunk: pénze teljesen fogytán volt. Akármilyen igénytelenül élt, az a 300 rúpia, amit Teheránban kapott volt az angol ügyvivőtől 1821 februárjában, másfél év alatt alaposan megfogyatkozott. A szó szoros értelmében üres zsebbel állt a Karakorum lábánál, és itt senkitől sem várhatott támogatást: magán-személytől el sem fogadja, de miért is kapott volna, itt pedig nem volt olyan tudományos társulat, kereskedelmi vagy politikai ügyvivő, akire számíthatna.

Kissé naív módon az angolokban bizakodott, hiszen Göttingenbe is angol ösztöndíjjal jutott el, Teheránban is az angol ügyvivő értette meg vállalkozásának jelentőségét: valamilyen brit indiai tudományos vagy diplomáciai testületet kell találnia, amelyet meggyőz arról, hogy vállalkozását érdemes anyagilag támogatni. De a magyar „őshaza” felkutatása aligha lehet olyan cél, amire az angolok pénzt adnak – ki kell tehát eszelnie valamit, ami becsületével összefér (vagyis nem kémszolgálat) és az angol érdeklődést fölkelti. Hogy ez a „valami” a tibeti nyelv szótárának és nyelvtanának elkészítése lesz, erre még nemigen gondolhatott – egyelőre reményét vesztvé vissza-indult Lahor felé.

Már vagy két hete volt úton, amikor váratlanul összetalálkozott William *Moorcroft* angol utazó-diplomatával, és ez a találkozás sorsdöntőnek bizonyult.

Moorcroft eredetileg állatorvos volt és kiváló lószakértő, a bengáliai brit hadsereg lótenyészetének igazgatója. Mint tág látókörű, művelt és mozgékony ember, csakhamar fontosabb megbízásokat kapott, többször beutazta a Pandzsábot, Kasmírt, Ladakot – nyilvánvalóan azzal a feladattal, hogy az angol kereskedelem és terjeszkedés érdekeit szolgálja. Milyen rangban, nem tudjuk, mindenesetre pénze, tekintélye és hatalma volt. Ezenkívül jó szeme: a darócba

öltözött, szakállas, szutykos, pénztelen világvándorában hamar felismerte az értéket. Hihetnők, hogy ez természetes, hiszen amint Csoma megszólalt, műveltsége és tudása átsütött külsején, ám később az angolok ezt elég nehezen ismerték fel. Nem így Moorcroft, azonnal megbarátkozott vele, maga mellé fogadta, jól sejtve, hogy ilyen elszántságnak, igénytelenségnek és tehetségnek a keverékét valamely nemes célra föl lehet használni. A nemes célon angol érdek értendő, de ez egybevágott Csoma óhajával is, ha a tudományt szolgálhatja vele, és hivatalos elismeréshez, anyagi támogatáshoz is jut. Melyiküknek jutott eszébe, hogy ez a nemes cél *a tibeti nyelv tudományos feldolgozása* legyen? Akármelyiküknek, ebben egyeztek meg, amikor együttesen visszatértek Ladak fővárosába, Lehbe.

Annál is inkább kedvére lehetett ez Csomának, mert ha Ladakon át nem tud eljutni Belső-Ázsiába, akkor Tibeten át kínálkozik a másik – nem kevésbé veszedelmes – útvonal, ehhez pedig alaposan ismernie kell a tibeti nyelvet.

Németh Gyula nyelvész szerint ez idő tájt felmerült – egy Pétervárott működő holland vagy német filológus elképzelésében – az a feltevés, hogy az ujugrok nem törökök, hanem tibetiek; Kőrösi Csoma Göttingenben tudomást szerezhetett erről, tehát a tibeti nyelv megtanulását az ősmagyaroknak tartott ujugrok megtalálása szempontjából is hasznosnak gondolhatta. Ennek a kalandos rokonság-szövevénynek a valószínűsége azonban oly csekély, hogy Csoma – ha tudott róla egyáltalán – nem vehette komolyan, máskülönben már buzgón tanult volna tibetiül. Nem a magyarok rokonait kereste Tibetben, hanem a továbbjutás lehetőségét.²⁶

Moorcroft rangját nem, de diplomáciai megbízatását ismerjük: az volt a feladata, hogy a ladaki királytól engedélyt nyerjen egy angol erőd létesítésére az ország területén. Dús ajándékaival és kecsgetető érvelésével sem tudta erre rávenni az uralkodót, dolgavégzetlen távozott Lehből, előzetesen azonban hivatalos megbízást,

²⁶ A párizsi Klaproth és a pétervári Schmidt közti vita 1820-ban kezdődött, tehát Csoma göttingeni tartózkodása után. Lásd *Isaac Jacob Schmidt: Forschungen im Gebiete der Bildungsgeschichte der Völker Mittel-Asiens*. Petersburg-Leipzig, 1824. Csoma ennek megjelenésekor már rég Ladakban volt. A könyv az *on-ujurok* ősi helyét a Karakorum lejtőire teszi (281), a tibetivel rokon népnek tartja, nem töröknek; de a magyarokkal nem hozza kapcsolatba.

pénzt és ajánlólevelet adott Csomának. A megbízás a tibeti nyelv megtanulása, tibeti nyelvtan és tibeti–angol szótár készítése, a pénz 300 rúpia előleg, az ajánlólevél az indiai Szabáthuban székelő brit katonai parancsnokot tájékoztatja a megbízásról, és további támogatását szorgalmazza; ezt majd akkor kell felhasználnia, amikor munkája végeztével avagy pénze fogytával – esetleg más ok miatt – elhagyja Ladakot.

Bár Ladak uralkodójával Moorcroft nem jutott egyezsége, ajándékaival sok magas rangú személyt kötelezett le, ezek készséggel vállalták Szkander bég munkájának megkönnyítését azzal, hogy egy tudós lámát bocsátanak rendelkezésére; valóban, *Szangje Puncog* láma közreműködése nélkül Csoma nem oldhatta volna meg feladatát. Hiszen nem csupán arról volt szó, hogy megtanulja a hétköznapi érintkezés tibeti nyelvét – ez viszonylag egyszerű feladat –, hanem külföldiek számára hozzáférhetővé teszi – és maga elsőként ismeri meg – a hatalmas tibeti irodalmat.

A láma és a munkahely megválasztásának politikai háttere van, az idegent ugyanis el kellett távolítani Leh közeléből: a fővárosban nem maradhatott volna titokban, hogy „Moorcroft egy embere” itt bújkol meg és rejtélyes tibeti tanulmányokat folytat – ezt óhatatlanul angol kémkedésnek ítélik, kínos következményekkel. Ezért esett a választás Nyugat-Tibet egyik legeldugottabb, alig megközelíthető kolostorára, és e zanglai kolostor tudós lámájára, akit Moorcroft jó előre bőkezű ajándékozással tett készséggé. A választás mégis jó volt: bár a zanglai kolostor kegyetlenül primitív környezetében gyötrelmes lehetett 16 hónapot eltölteni, kárpótlást nyújtott Szangje Puncog láma egyénisége és nagy tudása.

„Nagyon jól írja a nagy- és kisbetűket – így jellemzi később Csoma –, ismeri a tibeti nyelv grammatikai szerkezetét, járatos a számtanban, a retorikában, költészetben és dialektikában. Hivatásához tartozik az orvostudomány, csillagászat és asztrológia; úgy húsz évvel ezelőtt, tudásának gyarapítása végett, hat év folyamán bejárta Tibet sok részét, Tasilhünpót, Lhászá, Bhutánt stb. és Nepált is. Ismeri vallásuk egész rendszerét, általános tudással rendelkezik mindazon dogmák felől, amit könnveik tartalmaznak, ismerős a szokásokkal, illemszabályokkal, a gazdálkodással, s a nemesség között

Ladaki kolostorok Leh vidékén (Lóczy)

és a szent kötetekben használatos csiszolt kifejezésmóddal, amelyet a följjebbvalókkal tiszteletteljesen beszélve alkalmaznak. Sok ismeretet szerzett a tibeti országokra vonatkozó földrajzban és történelemben. Most ötvenkét éves; nem lakik állandóan a kolostorban, mert úgy tizenkét évvel ezelőtt nőül vette a zanglai rádza özvegyét. Ő Ladák első orvosa, és a kormány olykor főitkárként alkalmazza, amikor Tasilhünpóba vagy Lhászába kell írni.²⁷

Ami számunkra ebből legérdekesebb: az az ember, akivel Kőrösi Csoma előbb 16 hónapot, majd újabb éveket töltött szoros együtt-létben, Ladak *első orvosa*, legfőbb orvosa volt. Milyen szerencsétlenség – a mi szempontunkból –, hogy Csomát a vállalt feladatán kívül semmi sem érdekelt, és hogy szükségzavúságában egyetlen szót sem veszteget arra, miben állt Szangje Puncog orvosi működése!

²⁷ Csoma második jelentéséből. *Duka, 39, Baktay, 109.*

Másfelől viszont: e hosszú időt oly szoros együttlétben töltötték, annyira csak egymással és feladatukkal voltak elfoglalva, hogy ebből arra következtethetünk, a tudós főorvosnak alapos könyvtári ismeretei lehettek, de orvosi gyakorlatot ebben az időszakban nem folytatott, vagy csak igen jelentéktelen mértékben. Távolról sem azért, mintha nem értett volna hozzá! A későbbiekben meglátjuk, hogy Csoma számára szakszerű összefoglalást készített a tibeti orvosi szemléletről, és szakismeretével lehetővé tette az ősi orvosi könyvek egy részének angolra fordítását. Talán senkinek nem köszönhetünk annyit a tibeti orvostan elméletének megismerésében, mint Szangje Puncog lámának – gyakorlati működéséről azonban nincs adatunk.

Nyelvészeti segédeszközül Csomának nem állt más a rendelkezésére, mint Giorgi olasz szerzetes *Alphabetum Tibetanum* című könyve, amely Rómában jelent meg 1762-ben. A hittérítők által megismert buddhista-lamaista tanokon kívül a legszükségesebb tibeti szavakat is tartalmazza, nyelvészi pontosság igénye nélkül. Egy másik szószedet is létezett, ezt Orazio della Penna állította össze a hittérítők számára 1717 és 1732 között; Csoma nem tudott róla, később sok kellemetlensége volt miatta. Ezenkívül Ippolito Desiderit is úgy tartják számon, mint a tibeti filológia kezdeményezőjét, amiből sejtethető, hogy volt valamelyes szószedete a 18. század elejéről; Csoma életrajzai erről nem tesznek említést.

A legendás zanglai időszak iszonyatos lehetett. A kolostor az elhagyatott és vad vidék tetején emelkedő tömör épület, ennek felső emeletén van az a háromszor három méter alapterületű cella, amelyben a két tudós és szolgájuk lakott. Hogy a szolgára miért volt szükség, nem tudom: tüzet gyújtani Csoma a legnagyobb hidegben sem engedett – ami itt télen $-30\text{ }^{\circ}\text{C}$ -nál alacsonyabb hőmérsékletet is jelent –, mert a maró füsttől, kémény nem lévén, nem tudott volna olvasni; ugyanúgy nem mosakodott, mint a tibetiek, élelmezése pedig alig állt egyébből, mint a *campa* néven ismert pépszerű italból, amit Baktay így ír le:

„A harmadrendű minőségű tealeveleket kevés jakvér hozzáadásával téglalakba sajtolják és megszáritják. Eközben persze némi por és piszok is belekeveredik. Az összeszáradt, kemény anyagból letörnek vagy lenyiszálnak egy darabot, és jó ideig főzik az orosz sza-

A zanglaj kolostor, ahol Körösi Csoma másfél évet töltött (Baktay)

Körösi Csoma cellája a zanglaj kolostorban (Baktay Ervin rajza)

movárhoz hasonló, de kisebb rézedényben. A kész italnak szeny-nyessárga, szürkés színe van, és nyomát sem érezni rajta a finom tea nemes illatának. Ebbe a forró lébe azután sót és vaját vagy birka-faggyút tesznek: ez a *tatartea*, azaz inkább tealeves. Jó egynéhány csészével bekebeleznek, s az első egy-két csészébe még pörkölt árpadercét is kevernek. Ez igazán laktató és tápláló eledel, de a zsíros tea is inkább étel, mint ital. Azokon a vidékeken főtápláléknak számít. Csoma annyira megszokta, hogy évekkal később még Kalkuttában, az angolos jellegű nagyvárosban is a tibeti módon magafőzte teán élt, tudóstársai és finnyás angol ismerősei legnagyobb megrökönyödésére.”²⁸

A megrökönyödéshez nem is kellett nagyon finnyásnak lenni, különösen ha hozzágondoljuk a tibetiek sohasem mosott kezét és ujjait, a tea főzeléket ugyanis kézzel kanalazzák ki csuprukból. De még a mi századunkban is az elszánt Tibet-kutatóknak – például Alexandra David-Neel asszonynak – expedíciójuk során ez volt a főlelmük.

Csoma elégedett volt ezzel az életmóddal. A cella arasznyi ablaka előtt ült birkabőr bundájába burkolódzva, s amíg fény jött az ablakon át, szakadatlanul olvasott, tanult, dolgozott. 40 ezer tibeti szót gyűjtött így össze; meglepően sok ez, hiszen a mindennapi használatban a tibeti nép pár száz szóval boldogul, s filológusaink szerint Shakespeare, a nyelvében leggazdagabb drámaíró, 25 ezer szót használ. Ebből következtethetünk arra, hogy a hajdani tibeti kultúra valóban rendkívül tág és szövevényes volt.

Csoma azonban nem érte be a szótárral.

„Elsőül ismertette a tibeti buddhizmus vallásos irodalmát, amely két fő részre, a *Kandzsúr* és a *Tandzsúr* gyűjteményeire oszlik; az előbbinek hét, a másiknak három alcsoportja van, s ezek együttesen több száz kötetet töltenek meg. Felölelik a buddhista tanok minden

²⁸ *Baktay, 83.* – *Lóczy szerint (832)* a campa receptje: Végy fél csésze teát; tégy bele 3 kanál cukrot, ugyanannyi finomra őrölt árpalisztet és egy jó nagy darab vaját, kard fel és ereszd fel teával.

Baktay Ervin emléktáblát helyez el Kórosi Csoma zanglái munkahelyének bejáratánál (Baktay)

A puktali kolostor, Körösi Csoma
későbbi lakóhelye (Baktay)

Zanszkár a múlt század végén (Lóczy)

ágazatát, a Buddha életére vonatkozó legendás történeteket, s a világi ismereteket is, az orvoslástól a csillagászatig.”²⁹

A legnagyobb nyelvi nehézséget nem a szövegek megértése és fordítása okozta, hanem a tibeti szavak angol-fonetikus átírása. Még ma is a legnagyobb zűrzavar uralkodik a tibeti szavak átírása illetve kiejtése körül, a szó szoros értelmében ahány könyv, annyiféle fonetikus átírás. A torzulás már a tibeti szövegekben megkezdődik, írásukban ugyanis megőriznek egész csomó olyan jelet, amelynek megfelelő hang a kiejtésből időközben kiveszett (így van ez az európai nyelvekkel is, csak ezt már megszoktuk); folytatódik a fordítások fordításainál: az angol fonetikát másként veszi át a német, másként a francia, esetleg ezektől a magyar hol angolos, hol németes, hol franciás vagy egyéb változatban... A nyelvészet nemzetközi fonetikus ábécéje Csoma idejében még nem volt használatos, sőt az újabb irodalomban sem látom jelét annak, hogy valamiféle internacionálisan elfogadott tibeti fonetika léteznék.³⁰

Az 1823. nyarán megkezdett munkát a következő őszön meg kellett szakítani: egyrészt Csoma pénze fogyott el, másrészt a ladaki uralkodó türelme. Megelégette, hogy egy gyanús idegen ily hosszú időt töltsön országában, rejtélyes tanulmányokat folytatva, ha mégoly távoli kolostorba bújnak is. Szkander bég tehát ismét kezébe fogta vándorbotját, búcsút vett Szangje Puncogtól, abban a hiszemben, hogy a láma rövidesen követi – ebben azonban csalódott. Még súlyosabban csalódott a fogadtatásban, amiben az angolok részesítették. 35 napos gyaloglás után érkezett a brit-indiai határvárosba, Szabáthuba, Moorcroft ajánlólevelével. Kennedy százados, akihez Moorcroft levele szólt, ijedt gyanakvással szemlélte a riasztó külsejű idegent, és első gondolata az volt, hogy orosz kém. Később, amikor jobban összeismerkedtek, Kennedy lett leglelkesebb pártfogója, első találkozásukkor azonban ostobán és „katonásan” viselkedett: ahe-

²⁹ *Baktay, 121.*

³⁰ Néhány példa: „tasi láma” angolosan *bKrahis bLama*, magyarosan *bkra-sisz bla-ma*, „Szangje Puncog” angolosan *Sans-rgyas Phun-chogs*, „tulku” *sprul-ku* ill. *szprul-szku*, a „Négy gyökér” *rGyud-bzhi* ill. *Rgyud bzsi* stb. De ha a nyelvész megtalálja a szabályszerűséget, ez sem groteszkebb bármely helyesírásnál: a tibeti írás megőrzött sok olyan betűt, amelyet már rég nem vagy másképp ejtenek ki.

A Szatledzs szakadékos völgye, amelyen át Csoma Ladak és Szabathu közt közlekedett (Lóczy)

lyett, hogy alaposan kifaggatta volna Csomát, csöndes őrizet alatt elhelyezte egy orvosnál, és szűkszavú jelentésben utasítást kért politikai felettesétől „a nevezett úriemberre vonatkozólag”. Szerencsétlenségére Moorcroft – az egyetlen, aki nyomban tisztázhatta volna a helyzetet – távol volt, és többé elő sem került: a következő évben Buharában váratlanul meghalt. A Kalkuttában működő Bengáli Ázsiai Társaság, amelynek Moorcroft még annak idején írt Kőrösi Csomáról, könyveket és tudományos támogatást kérve számára, nem reagált a kérésre, így tőlük sem kapott a százados tájékoztatást. Felettesének válasza ugyan csakhamar megérkezett, de mit sem oldott meg: „Szíveskedjék az európai utazót Szabáthuban tartóztatni, míg a Főkormányzó delhi ügyvivőjének rá vonatkozó utasítását kézhez kapjuk.” Vagyis a felettes sem vállalta a kétes helyzet eldöntését, központi utasítást kért, amire pedig sokáig kell várni; ez idő alatt Mr. Csoma nem éppen letartóztatva, de semmittevésre kárhóztatva és gondosan szemmel tartva Szabáthuban várakozni kényszerült.

Csoma megbántottsága érthető: Moorcrofttól hivatalos kormány megbízatást kapott, ezt teljesítette, mégis mint gyanús elemet fogadják. A politikai viszonyok ismeretében a százados magatartását is meg lehet érteni. Egyetlen kedvező körülmény ebben a nyomasztó helyzetben Gerard doktor egyénisége, akinél Kennedy Csomát elhelyezte: az orvos hamar megbarátkozott a furcsa külsejű és mord lelkű idegennel, megértette missziójának jelentőségét is; mihamar alkalmat nyílt arra, hogy a kisszerűen gondolkodó felsőbb hatóságot jobb belátásra bírja.

A Kelet-indiai Társaság főköormányzója ebben az időben Lord Amherst volt, akinek személyével már Manning története kapcsán találkoztunk. Utasítása két keservesen elvesztegetett hónap után jött meg Kalkuttából: Mr. Csoma nyújtson be írásbeli jelentést saját személyéről, működéséről és terveiről. Ennek köszönhető az 1825 januárjában megírt részletes jelentés, amelyből Csoma tevékenységét – és borongós hangulatát – megismerjük.

Újabb öt hónapi várakozás következik, formálisan kedvezőbb körülmények közt: az angolok már nem tartják kémnek, befogadják társaságukba, csak hogy ez a provinciális-gyarmati, kispolgári és sznob angol társaság egyáltalán nincs Csoma ínyére. Saját szavai

szerint, amelyeket a baráti Gerard doktorhoz intézett, „úgy bántak vele, mint valami bolonddal, kényeztették és egyben kinevették”. A májusban megérkező válasz még mindig nem döntés: részletesebb jelentést kérnek. A 25 nyomtatott oldalt kitevő második jelentés „az első részletesebb, komoly, közvetlen helyszíni tanulmányokon alapuló közlés az északi, helyesebben a tibeti buddhizmusról, amelyet európai tudós adott” (Baktay). Ennek alapján engedélyezték, hogy visszamenjen Nyugat-Tibetbe és folytassa munkáját.

Ladakba visszatérve – hágókon, szakadékokon, kötéhidakon át – kínos meglepetés fogadta: munkatársát nem találta otthon, hat hétig kellett várnia rá. Baktay föltevése szerint Szangje Puncog lámát Tasilhünpóba és Lhaszába idézték, hogy a pancsen és dalai lámának számoljon be a gyanús Szkander bég működéséről. Erre nincs bizonyíték, de amikor a láma végre hazatért, tartózkodóbban viselkedett, mint korábban. Hajlandónak mutatkozott folytatni a közös munkát, nem a zanglai, hanem a puktali kolostorban, időnként saját falusi otthonában; elég magas árat kért közreműködéséért – 20 vagy 25 rúpiát havonta, ez épp a fele annak, amit Csoma az angol államtól kapott –, és ezt se nagyon szolgálta meg. Nem személyi oka volt ennek, a lámától nyilvánvalóan rossz néven vették, hogy továbbra is együttműködik az idegennel; rövidesen közölte is Csomával, hogy el kell hagynia Ladak területét. De megígérte, hogy Ladak határán kívül ismét rendelkezésére áll, és ezt az ígéretét be is tartotta.

1827 januárjában Csoma ismét a brit indiai kisvárosban van, Kennedy századosnak beszámol arról, hogy második tanulmányútja nem járt a kívánt eredménnyel, bár sikerült nagy csomó tibeti könyvet és kéziratot vásárolnia. Újabb kellemetlen hír fogadja: távollétében a Kelet-indiai Társaság költségén kinyomtak egy tibeti–angol szótárt a szirámpuri nyomdában, és ezáltal Kőrösi Csoma egész működését fölösleges pénzkidobásnak tekintették. De honnan vették a *Szirámpuri szótár* anyagát? Orazio della Penna egy évszázaddal korábbi szöszedetét fordították olaszról angolra. Ez a szöszedet a hittérítők munkáját megkönnyíti ugyan, de nyelvészeti szempontból értéktelen, tele van hibával, és nagyon hézagos. Csoma nyomban látta ezt, a brit-indiai kormány azonban – a tudományos Bengáli Ázsiai Társasággal együtt, amely eddig sem támogatta Csomát –

nagyon elégedett volt önmagával és a szótárral: íme, bebizonyították, hogy az angol gyarmatosítás nem csupán hódítás és üzlet, hanem a tudományos kutatás fejlesztése is.

Csoma vesztett ügyét egy európai tudós éles kritikája fordította meg. A német Heinrich J. von *Klaproth* 1816 óta a párizsi Sorbonne-on az ázsiai nyelvek tanára, a legnagyobb tekintélyű orientalista. Alapos bírálata nevetségessé tette a Szirámpuri szótárt és az egész brit-indiai kultúrpolitikát. Ennek köszönhető, hogy a brit-indiai kormány megváltoztatta döntését: hajlandó ismét engedélyezni és havi 50 rúpiával támogatni Kőrösi Csoma munkáját, éspedig – az ő kérésére – a kanumi kolostorban, amely egészen a tibeti határ közelében fekszik, kitűnő tibeti könyvtára van, és uralkodója a brit-indiai hatalom hűbérese.

Három zavartalan munkás esztendő következett, ismét Szangje Puncog láma társaságában, aki ezen a „semleges” területen háborítatlanul együttműködhetett a gyanús idegennel – sőt talán titkos megbízatása is volt a ladaki uralkodótól vagy a tibeti nagylámáktól, hogy tartsa őt szemmel és számoljon be tevékenységéről. Mindenesetre e három év alatt a láma is teljes tudásával és munkarejével szolgálta Csoma – illetve a tibetológia – ügyét.

Életkörülményei nem különböztek a korábitól. Dr. Gerard, mint a brit-indiai egészségügyi szolgálat orvosa, hivatalos úton bejárta a vidéket, természetesen fölkereste nagyrabecsült barátját – azon kevesek közé tartozott, akik első pillanattól kezdve értéke szerint méltányolták Csomát –, jelentésében igen alapos beszámolót ad róla, azzal a titkolatlan célzattal, hogy a hatóság meg a tudományos társaság figyelmét jobban ráirányítsa.

Érdemes ebből a helyszíni beszámolóból egy passzust felidézni.

„És most azon magyar tudós felé fordulok, aki a legérdekesebb tárgyak egyike, melyekkel ez utazásomban találkoztam, és akinek ügyei érdekében vagyok bátor ily hosszú levelet küldeni.

Kanum faluban találtam őt kicsi, de érdekes viskójában, környezve könyveitől s a legjobb egészségben. . .

A tél itt mindig kegyetlen.

Az utolsó télen át, íróasztalánál ülve s tetőtől talpig gyapjú ruhába

burkoltan reggeltől estig dolgozott, minden melegítő tűz nélkül, nem engedve magának legkisebb időt sem a szórakozásra.

Egyszerű tápláléka az itteni szokás szerint készített *zsíros thea* volt; – de a kanumi hideg évszak zordonsága eltörpül, ha összehasonlítjuk azt a zanszkári zárdában uralkodott telek fokával, ahol Csoma egy egész évet töltött; s ő ott a Lámával és egy szolgálval kilenc lábnyi szobában 3–4 hónapon át el volt szigetelve. Szobácskájából nem mert egyikük sem kimozdulni, a környék hóval volt fedve, és a hévmérő rendszerint a 10–16 fokon állott zero alatt (centigrád). Ott ült ő ködmönébe öltözve, kezeit ölébe téve; *és ily állapotban olvasott reggeltől estig, melegítő tűz és alkonyat után világító mécses nélkül: a föld szolgált nyoszolyául, s az egyszerű csupas falak voltak egyedüli oltalma az égélj zordonsága ellen.* A hideg oly szigorú, hogy nehéz feladat volt a kezeket a gyapjús takaró alól kiszabadítani a könyv leveleinek átlapozása végett. Némi fogalmat szerezhetni a Zanszkárban uralkodó klímáról, ha tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy ott a nyári solstitiumnak napján [napforduló, június 21–22] havazott, és a következő szeptember 10-től, amidőn az aratás még be sem volt végezve, a mezőség máris a téli takaróval volt befedve. Ilyen a borzadalmas arculatja azon vidéknek örökké tartó telével.

Fölemlíték itt egy körülményt Csoma szorgalmának bizonyságául. Ő ilyen helyzetben, mely más embert bizonyára kétségbe ejtett volna, 40 000 tibeti szót összegyűjtött és elrendezett. Máris majdnem befejezte a szótárt. . . ”³¹

A 15 nyomtatott oldalt kitevő levél hosszasan részletezi Csoma munkásságát és jelentőségét. Nem is maradt hatástalan: az Ázsiai Társaság 50 rúpia havi támogatást szavazott meg Csomának, amit a nyakas székely azonmód visszautasított, nagy megrökönyödést keltve még baráti körében is. A magyarázat pedig egyszerű: az igénytelen életmódot már megszokta, a Társaság korábbi közömbösségét viszont nem tudta egykönnyen feledni.

³¹ Dr. G. E. Gerard levele Mr. Fraser kormányi ügynökhöz Delhibe, 1829. január 21. *Duka, 72–89.*

De túlzott egyoldalúság volna a brit-indiai kultúrpolitikát pusztán a Kőrösi Csomával szemben tanúsított szűkkeblőség alapján ítélni meg. Minden intézmény és rendszer tevékenysége erősen függ a személyektől, akik irányítják és kivitelezik. Lord Amherst utóda például nem folytatta elődjének ellenszenves magatartását, nagy érdeklődést tanúsított a tudomány, és személy szerint Csoma iránt is, mint ahogy bizonytalannal Hastings is ezt tette volna. Éppen Csoma életrajza egész sor kitűnő angol nevét őrzi meg: Moorcroft, Kennedy, Gerard, Wilson, Campbell, Hodgson, Prinsep, a két Willock, Malan – hogy csak a legjelentősebbeket említsem, akik barátságukkal és erőfeszítéseikkel ellensúlyozták a másik oldal értetlen kicsinyességét. Jól tudjuk, hogy a brit-indiai hódításnak ez a szakasza a gyarmatosító politika egyik legsötétebb korszaka volt, amelyben a gyarmati tisztviselők többsége a kalandorok és kétes egzisztenciák közül került ki; ha ezek közt mégis ennyi derék emberrel találkozhatott, ez nem csekélység.

Gerard doktor hivatalos körútja is figyelemre méltó, feladata ugyanis az volt, hogy a Himalája zordon völgyeiben élő lakosságot himlőoltásban részesítse. Ha emlékezetünkbe idézzük, milyen súlyos veszteségeket okozott a himlő Tibetben, továbbá hogy a szervezett himlőoltás milyen kezdeti stádiumban volt még Európában is, akkor fel kell ismernünk a kultúrpolitikai jelentőségét annak, hogy a brit hatóság már 1828-ban himlőoltásban részesíti azokat a tibeti lakosokat, akik a hatáskörébe tartoznak. Ausztria és Magyarország közegészségügyi szervezettsége még nem jutott ennyire 1828-ban.

Bennünket különösen érdeklő részlet Gerard jelentéséből, a tibeti orvostudományt tartalmazó könyvekkel kapcsolatos:

„A kormányhoz intézett rövid beszámolójában említést tett az öt orvostudományi műről, de dr. Wilsonnak erre az irományra vonatkozó jegyzeteiben nincs szó róluk; emiatt Mr. Csoma csalódottnak látszott, és arra a különös következtetésre jutott, hogy állítását nem ítélték megbízhatónak, de azzal vigasztalódik, hogy majd még sok, amazoknál is jóval váratlanabb tényeket lesz módjában feltárni. A láma közölte vele, hogy Tasilhünpóban fametszetek vagy nyomtatványok vannak, amelyek az emberi test anatómiáját különféle helyzetekben ábrázolják. Azt is megjegyezte, hogy a könyomás mű-

vészete régóta ismeretes abban a városban és Lhászában, ahol a tanultság igen régi idők óta virul.”³²

A láma igazat mondott, ilyen anatómiai táblák csakugyan léteznek, s nem is csak a két fővárosban; később módunk lesz mutatni néhányat, amelyek elárulják, hogy furcsa „képzeletbeli” anatómiáról van szó.

Sok egyéb közt megtudjuk Gerardtól, hogy Csoma nem tett le eredeti tervéről: „Az ő legnagyobb célja és szünetlen vágyódásának tárgya az, hogy bejusson Mongolországba, megismerkedjék ennek a különös ősrégi országnak nyelvével és népével.” Egy nyegle francia utazó, aki szintén összetalálkozott itt Csomával, gunyorosan emlékezik meg a „magyar csodabogárról”, „aki tíz év óta utazgat Ázsiában, nyomorúságos álruhában, hogy a nyelvek összehasonlítása révén felfedezze azt a hordát, amelyből nemzete származott. . .” Bármily idéetlen fogalmazás, kiderül belőle, hogy Csoma változatlanul dédelgeti szívében az ősi tervet.

1830-ban Csoma befejezte gyűjtő munkáját, együtt volt a szótár és nyelvtan anyaga. Már mint tekintélyes tudós utazott Kalkuttába, hogy sajtó alá rendezze művét. A Bengáli Ázsiai Társaság koloniális stílusú székházában kapott egy szobát, itt majdnem olyan magányosan élt, mint a himalájai kolostorban. Különc szokásait megőrizte, a házból jóformán ki sem lépett, javadalmazást alig fogadott el, és amikor mégis nagyobb pénzösszeghez jutott, hazaküldte Magyarországra, az Akadémiának, Nagyenyednek, szülőfalujának. A Társaság titkára előbb H. H. Wilson, majd James Prinsep volt, mindkettő nagy tisztelője. Wilson a londoni Royal Asiatic Society lapjában részletes ismertetést közölt Csoma munkásságáról 1834-ben, de az európai orientalisták egyébként is ismerték már, Klaprothtal személyesen levelezésben állt. Az Ázsiai Társaság tiszteletbeli tagjává, a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta, minden más hasonló megtiszteltetést elhárított. Könyve 1834-ben jelent meg: *Dictionary Tibetan and English*, a címlapon magát erdélyi székely-magyarinak (Siculo-Hungarian of Transylvania) mondja, és munkatársként feltünteti Szangje Puncog láma nevét. Ugyanebben az év-

³² Baktay, 182.

Körösi Csoma Sándor tibeti-angol szótárának és nyelvtanának eredeti kötetei, címlap és mutatványoldala tibeti betűkkel (Szállási Árpád könyvtárából)

Dardzilingi lámák ünnepi szertartása a templomuk előtt (Lóczy)

hanem szörnyű pusztítást is kellett elszenvednie egy testvér-ország-tól: a buddhista Ladakot a buddhista Dzsammu csapatai feldúlták, felégették, kolostorait lerombolták, embereit kardélre hányták, amit az angolok mind nem tettek volna.³³ Baktay feltevése szerint – bár erre semmi bizonyíték nincs – ez a mérlegelés sorsdöntő lehetett Csoma szempontjából. Szangje Puncog lámától vagy máshonnan értesülhetett arról, hogy Ladak elbukásán okulva Tibetben már

³³ Ladak így is angol fennhatóság alá került hamarosan, majd 1949-ben Kasmirral együtt Indiához csatolták. Pakisztán, a Szovjetunió és Kína közé ékelve Ladak Indiának legészakibb csücske, fontos katonai támaszpont, ezért 1949-ben elzárták az idegen elől; a záratot csak 1975-ben oldották fel. Lakossága ekkor 111 ezer fő, ebből 8500 Leh fővárosban lakik, többségük ma is lamaista hitű tibeti. Siebeck, az első külföldi utazó, katonai járművel tette meg azt az utat, amit Csoma gyalogszerrel többször bejárt; még gépkocsival is rendkívül fárasztónak és „hajmeresztőnek” írja le. Lásd *Fred C. Siebeck: Gebetsmühle und Radarschim: Ladakh. Westermanns Monatshefte*, 1976. I. 67-73. A cím arra utal, hogy a modern radarerőők mellett a tibetiek ma is pörgetik ősi imamalmukat.

nem tekintik, eleve gyanúsnak vagy ellenségnek a Brit India felől közeledő idegent, sőt talán örülnének is az angol közeledésnek.

Akár így volt, akár nem, az 1841-ben elcsöndesült ladaki háború után határozta el Kőrösi Csoma, hogy útnak indul Mongólia felé az ujugrok kutatására, és pedig Dardzsilingen és Lhaszán keresztül. 1842 tavaszán el is indult Kalkuttából, március végén megérkezett Dardzsilingbe, Brit India északi határvárosába. Útjában egy mocsaras dzsungelen vergődött keresztül, malária-veszélyes területen. Dardzsilingben még egészséges volt, amikor a kitűnő Campbell doktor fogadta, de nyomban utána kitört rajta a láz. Nem vette komolyan, gyógyszer sem volt hajlandó szedni. Szokatlanul beszédes volt, szinte egész életét végigmondta Campbellnak – aki utóbb mindezt gondosan följegyezte –, különös lelkesültséggel beszélt céljáról, a *jugarok* felkutatásáról.

Kőrösi Csoma Sándor sírköve a múlt század végén (Déchy Mór fényképe nyomán közli Lóczy Lajos)

„...gyorsan összefoglalta elgondolását, hogyan vette birtokába az ő szülőhazáját az eredeti »hunság«, és kifejtette érveit, amelyek alapján a hunok nyomait visszavezette Közép- vagy Kelet-Ázsiába... minden reményét arra nézve, hogy hosszas és fáradságos kutatásának célját elérhesse, a »jugarok« hazájának felfedezésére alapozta. Ez az ország, vélekedése szerint, északkeletre kell feküdjék Lhasától és Khamsz tartománytól, Kína nyugati határvidékén. Eljutni oda, ez volt legforróbb vágyakozásainak végcélja.”³⁴

³⁴ Idézi Baktay, 241–2.

Bakhtay Ervin Kőrösi Csoma sírjánál Dardzsilingben (Bakhtay)

De nem jutott el. Pár nap múlva rosszabbul lett, félrebeszél, 1842. április 11-én meghalt.

Sírja a dardzsilingi temetőben áll; a Bengáli Ázsiai Társaság, amely kezdetben oly szűkkeblűen bánt Csomával, most ezer rupiát küldött méltó síremlék készítésére. 1910 óta magyar felirat is van az oszlopon, szülőfalujának kegyeletes megemlékezése, és a Magyar Tudományos Akadémia márványtáblája, Széchenyi István megragadó szavaival:

„Egy szegény, árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kitartó hazafiságtól lelkesítve, Kőrösi Csoma Sándor, bölcsőjét kereste a magyarnak, és végre összeroskadt fáradalmi alatt. Távol a hazától aüssza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében.”³⁵

Vakmerő utazók – vakmerő orvos-lámák

Baktaynak az a feltételezése, hogy a tibeti hatóság megenyhült az idegenekkel szemben, a történeti események során nem igazolódott. Ellenkezőleg, a múlt század negyvenes éveitől egymást követték a sikertelen – sokszor tragikus végű – Tibet-ostromok, és csöppet sem valószínű, hogy Kőrösi Csoma kivételes egyénisége le tudta volna győzni az elszánt ellenállást. Négy évvel dardzsilingi végbúcsúja után ugyan a már említett két francia misszionárius, *Huc* és *Gabet*, mongol zarándokok közé rejtőzve eljutott Lhaszába, de amint fölfedezték őket, fegyveres kísérettel zsuppolták ki az országból, és az ambán tudomásukra hozta, hogy ha még egyszer bemerészkednek, nem ússzák meg élve.³⁶ Egyáltalán nem tréfált.

Még a peremországok sem voltak biztonságosak. Archibald *Campbell* doktort, aki Csomát utolsó útjára kísérte, és jelentős tibe-

³⁵ A Kőrösit dicsőítő köriratot Széchenyi 1859-ben írta, amikor megszerezte és bekereteztette a sírkövéről készült rajzot. Lásd Napló IV. kötet, 20. old. lábjegyzetét (M. Történeti Társ. kiadása, 1934). A Csoma-ereklyéről lásd *Terjék*, 133.

³⁶ Joseph Gabet és Evariste Huc lazarista szerzetesek kalandos útjáról részletesen beszámol *Ligeti*: Az ismeretlen Belső-Ázsia, 145–56. Ugyanitt a későbbi tibeti expedíciók ismertetése is.

tológiai kutatásokat végzett Szikkim környékén, 1849-ben a szikkimi rádza foglyul ejtette, és magas beosztása ellenére csak hat hét után engedte szabadon. Hasonló eset történt Bhutánban 1864-ben tisztelendő *Ashley Edennel* és kísérőivel; ez egyébként ürügyül szolgált az angoloknak arra, hogy Bhután katonai erővel hatalmuk alá kényszerítsék.

Minél veszedelmesebbnek bizonyult a behatolás, annál több lett a vakmerő vállalkozó. 1868-ban *P. T. Cooper*, 1877-ben *Gill* kapitány kísérlete hiúsult meg, és nem járt eredménnyel *Lóczy* Lajos sem, aki Széchenyi Béla tudós kísérőjeként egyébként nagyszerű fölfedezéseket tett a Góbi, Kuku-nor és a Kunlun hegység vidékén, de hiába próbált 1878-ban Tibetbe eljutni.³⁷ Nyikolaj Mihajloviics *Przsevalszkij* orosz tábornok ugyancsak nagyszabású földrajzi fölfedezéseket tett Közép-Ázsiában, de 1870-től másfél évtizeden át négyszer is kísérletezett Tibettel, hiába.³⁸ A nyolcvanas években *Rai Szárat Csandra Dász* indiai tibetológus egy tibeti láma segítségével bejutott az országba. Jól ismerte a nyelvet is, a lamaizmust is, sikerült tehát magát tibetinek álcázni és három hónapot szorgos kutatással tölteni, távozása után azonban kiderült a turpisság, mire a nagy tekintélyű lámát, aki segítségére volt, halálra ítélték és kegyetlenül vízbe fojtották. Más esetben egy falu népét, mivel nem jelentették az ott áthaladó idegent, tetemes pénzbírsággal sújtották. A tibetiek tudták, hogy életükkel játszanak, ha azonnal nem értesítik az ismeretlen idegenekről Lhaszát, ezért mondhatni az egész ország részt vett a „pelingek” leleplezésében, senkitől sem remélhettek segítséget. A számos próbálkozó közül a francia *Dutreuil de Rhins* és a holland misszionárius *Rijnhart* életével fizetett 1893-ban, másokat csak udvariasan feltartóztattak vagy erélyesen kiutasítottak. Ismeretes, hogy a kiváló Ázsia-kutató *Sven Hedin* tizenkétszer

³⁷ Útjuk részletes leírását lásd *Lóczy* i. m.

³⁸ *M. N. Przsevalszkij*: Zájzánból Khámon át Tibetbe. Ford. Csöpey László. Budapest, Franklin, 1884. - *Reisen in der Mongolei. Übs.* A Kohn. Jena, 1881. - Pr. nemcsak kiváló geográfus volt, hanem a cári hadsereg tisztje is. Expedícióit katonai kísérettel, titkos politikai megbízással vezette. Ötödik expedícióján a belső-ázsiai Karakolban halt meg, ezt tiszteletére ma *Przsevalszkij* nevezik. Lásd *Ligeti*, 157-65.—*Sz. Hmelnyickij*: *Przsevalszkij* utazásai. Ford. Gellért György. Budapest, Művelt Nép, 1953.

próbált Lhaszába jutni; minden alkalommal fölfedezték és udvarias erélyességgel meghátrálásra kényszerítették. Egyedül a japán *Kavaguci*, aki maga is buddhista szerzetes volt, és antropológiailag a tibetiekhez hasonló, tudott három évig az országban lappangani.³⁹

A felsorolt – és még több fel nem sorolt – próbálkozó közt volt misszionárius, politikai megbízott, tibetológus, geográfus és pusztán kalandkereső kíváncsi utazó. Az utóbbi csoport leghírveesebb tagja a firenzei születésű angol festő, Henry Savage *Landor*, szenvedélyes utazó, aki tisztán kalandvágyból járta a világot: bebarangolta Alaszkát, Koreát, Ausztráliát, Brazíliát – s természetesen Tibetet sem hagyhatta ki. Nem vezette tudományos érdeklődés, mégis mint festő, fényképész és útleíró tömérdek hasznos adattal gazdagította a nagyvilág ismerettárát. Furcsa akadémikus gőg következtében a tudósok haragusznak rá: vagy kérkedő hazudozónak nevezik, vagy megvetően hallgatnak róla, mintha a világon se lett volna.⁴⁰ Kétségtelenül *műkedvelő* volt, semmilyen értelemben sem szakember, ezért nem tudják megbocsátani neki, hogy *majdnem* eljutott Lhaszába. Hogy mindig igazat mondott-e, róla éppoly kevésé állapíthatom meg, mint a szakemberekről, amit azonban a tibetiek-ről ír, az olyan pontosan egyezik valamennyi későbbi útleíró tapasztalataival, hogy semmi okunk kételkedni a hitelességében – azonkívül rajzokkal és fényképekkel is alátámasztja szavait. Mégsem ezért kell róla bővebben szólnunk, hanem mert *ő az egyetlen a múlt század utazói közt, aki a tibetiek orvosi gyakorlatára és egészségügyi viszonyaira is figyelmet fordít*. Itt tehát mint szemtanút szólaltatjuk meg.

Tibeti útleírása számos nyelven és sok kiadásban jelent meg, magyarul is, a benne elbeszélt rémségek miatt közkedvelt olvasmány volt. 1897-ben egyetlen szolga kíséretében Lhasza közelébe lopakodott, már majdnem célhoz ért, amikor a tibetiek elfogták, iszonyatosan megkínózták, és csak egy babonás véletlennek köszönhette

³⁹ Adatok Brandt, Baktay, Richardson és Ligeti idézett könyvei nyomán.

⁴⁰ Lásd *Cholnoky Jenő: A föld felfedezői és meghódítói, I. 255-6. Sven Hedin: Ázsia szívében, II. 138.*

Akonit-gumók régi
kínai gyógyszerkönyvből
(Unschuld)

kozták a szellemnek, s az elégedetten beköltözik az állat agyvelejébe. Akkor sietve egy útkereszteződéshez viszik és elevenen eltemetik – a beteg pedig meggyógyul, és tehetőségéhez képest szép pénzt fizet a lámának.

Anatómiában és sebészetben teljesen járatlanok. Ritkán operálnak, de akkor végzetes eredménnyel: a sebek elüszkösödnek, kezeléséhez nem értenek. Fogat kezdetleges módon húznak, de a tibetiek hang nélkül túrik a fájdalmat. Égési sebre vaját kennek és rebarbárás borogatást helyeznek, ugyanígy a gyakori furunkulusra is. Egyszerű kar- és lábtörést jól tudnak sínezni, kötözni, a kötés alatt egyfajta gombából készült port alkalmaznak. Az egyébként egészsége-

⁴¹ Henry S. Landor: Auf verbotenen Wegen. Reisen und Abenteuer in Tibet. Brockhaus, 1898. Rövidített magyar kiadása: Utazás a rejtelmes Tibetben. Ford. Tábori Kornél. Budapest, Tolnai, é. n.

menekülését: szemének zöldes színe miatt varázslónak vélték, nem merték megölni.⁴¹

Útján orvosnak adta ki magát, és kíváncsian faggatta a lámákat gyógymódjaikról. Megtudta, hogy minden betegséget a lázból származtatnak, a lázat pedig a gonosz szellem hatásának tulajdonítják. A gonosz szellem azért telepszik az ember testébe, hogy a vérét szívja, a gyógyítás tehát úgy történik, hogy a beteg mellé élő állatot tesznek – minél súlyosabb a beteg, annál nagyobb állatot –, abban a reményben, hogy a vérszomjas szellemet sikerül átcsalni az állat testébe. Titokzatos szavak mormolása közben vízzel telt csészét forgatnak a beteg feje fölött, majd az állat feje fölött, aztán az állatra öntik a vizet: ezzel odaajándé-

seknél a törések gyógyulása gyors, de mivel a törési végeket nem tudják jól összeilleszteni, nyoma marad.

Reumás fájdalom ellen sisakvirágot használnak. (Ez hasznos lehet, ha jól adagolják, de nem veszélytelen: a sisakvirág alkaloidja, az *aconitin*, kétkeresztes mérég, orvosi adagja maximálisan $\frac{1}{2}$ mg, ennek a tízszerese – 5 mg – halált okoz.⁴²) A masszírozást – szintén reuma ellen – asszonyok végzik, nagy erővel, de hozzáértés nélkül. Vervételhez három bemetszést ejtenek, 20 cm hosszú csövön át szívják a vért; a mérgezett sebet szájukkal szívják ki. Zúzódás, duzzanat, belső fájdalom és akut reumás izomfájás ellen vesznek vért, ha nem használ, következik az égetés, ha pedig ez sem segít, a betegséget gyógyíthatatlannak minősítik.

Feltűnően sok a nyomorék: sánta, púpos, görbe lábú, ferde fejű. A nehéz fülkarikáktól megnyúlik a fülük. Ép foguk alig van. A gyermekeknek akkora a hasuk, hogy sokszor járni sem tudnak, ez állítólag később fokozatosan elmúlik. Gyakori a sükettség, dadogás, beszédhiba, süketnémát ellenben nem látni. Az apoplexiás és epilepsziás roham

Tibeti orvosláma
(Landor)

⁴² *Issekutz: Gyógyszertan, 1959. I. 109.*

ritka, de erős; tűzkúrával gyógyítják, ha a beteg megmarad, rendszerint béna lesz. Súlyos elmebeteggel Landor nem találkozott, annál több zavaros elméjűvel, akiket vallási tébolyultnak tartott – bár meglehet, hogy a helyi norma szerint ezek épelméjűek voltak.

Az egyik faluban szemtanúja volt az égetéses gyógymód modern formájának. Egy rémült öregembert levetkőztettek és megkötöztek, nagy tömeg vette körül. Vörös köntösben imádkozott mellette a gyógyító láma, imamalmát forgatta, majd egy csomó gyutacsot készített. Csontos ujjával megbökdöste a beteg testét, és ahol a beteg felordított, ott megtalálta a betegség fészket. Hatalmas pápaszemet tett fel, izzó fával lyukakat égetett a test bizonyos pontjaira, a lyukakba beletömte a gyutacsokat. Hosszas imádkozás következett, a láma teljes ekstázisba hajszolta magát és reszkető izgalomba a tömeget, majd az izzó fát megforgatta a levegőben, a lángot a gyutacsokhoz tartotta, amelyekben salétrom és kén lehetett: nagy sercegéssel égni kezdtek. A beteg keservesen jajgatott, szája habzott, szeme kimeredt, kétségbeesetten próbálta széttépni kötelékeit, de lefogták. Mikor a három gyutacs beleégett a húsába, megfordították a szerencsétlent, ugyanezt a műveletet a hátgerincénél is elvégezték, majd mind a két oldalán, úgyhogy a teste körös-körül tele volt égési sebekkel. Két óra hosszat tartott a kezelés, utána a beteg hal-dokolni látszott.

A gyógyító műveletet nagy tekintélyű orvos láma végezte. Landor meghívta magához. Az orvos büszkén vallotta, hogy a legtöbb betegség gyógyszere a tűz, és ahol nem segít, következik a víz. Kis csomagokban azonban „rendkívüli erejű” színes porai is voltak – fel is kínálta kipróbálásra.

„– Attól félek – mondta Landor –, meghal a páciensed.

– Meglehet – válaszolta –, de abban a páciens a hibás, nem a gyógymód. Egyébként mit számít, ma vagy holnap hal-e meg valaki?”⁴³

A filozofikus doktornak ebben talán igaza van – de ilyen bölcséleti hozzáállás mellett miért égeti össze páciensének testét?

⁴³ Landor, 276–86. Magyar ford. 159–63.

Azok a tibetiek, akikkel kalandos útján Landor összeismerkedett, sok tekintetben különbözőek Bogle vagy Manning ismeretségétől: nem az előkelő nemesség, nem a főváros hivatalnokai és magas funkciót betöltő papjai, hanem a tibeti *nép* az, akik közt Landor – és később még néhány utazó – megfordul. Népen nemcsak a nomád és félnomád törzseket kell érteni, amelyek nyájaitak legeltetve, a papságtól megfélemlítve és mély tudatlanságban tengetik életüket, hanem a kolostorok alacsonyabb rangú szerzeteseit is, akik pusztán abban különböznek a nomádoktól, hogy megtanulnak írni, olvasni, imádkozni, és a néptől elszedett sarcból viszonylag jól élnek, természetesen munka nélkül. Éppoly babonások, tudatlanok, piszkosak és gyávák, mint a nomádok, amellett fanatizáltak és kegyetlenek is. Meglepő módon sokkal kegyetlenebbek, mint a tibeti rablók, akikkel Landor – és később például David-Neel asszony – egészen szívélyes viszonyba került, míg a lámák a legbrutálisabban bántak vele.

A kolostorok homálya, a freskók, szent könyvek és különös misztériumok őrzik valamelyes ősi kultúrának vagy kultusznak a nyomát, de ami ebből a tibeti néphez leszivárgott, silány babona csupán. Ezzel – mint később meglátjuk – a műveltebb lámák is tisztában vannak.

A tibetiek átlagos szellemi színvonalát – legalábbis az 1900 körüli évekből – jól érzékeltetik temetési szertartásaik. Ezek egy része halottégetés, vagy a halott vízbe dobása után tartott babonás ceremónia, de olyan helyen, ahol sem víz nincs a közelben, sem a máglyához elegendő fa, sokkal riasztóbb szertartást végeznek:

„A holttestet egy dombtetőre cipelik, ahol a lámák bizonyos ördögűző imádságokat mondanak, majd a tömeg hétszer körüljárja a tetemet, és némi távolságra visszahúzódik, hogy a hollók és kutyák darabokra téphessék a holttestet. A halott és családja számára szerencsés jelnek tekintik, ha a hulla nagy részét csupán madarak fogyasztják el; a lámák szerint kutyák és vadállatok csak akkor jönnek, ha életében a halott bűnös volt. Mindenesetre gondosan figyelik a holttest majdnem teljes elpusztítását, kellő pillanatban aztán a lámák az egybegyűltekkel együtt visszatérnek a testhez, imamalmait forgatják és az *Om mani padme humot* mormolják, s újból körül-

járják hétszer balról jobbra. A rokonok körben lekuporodnak, a lámák közvetlenül a test mellé ülnek, és késükkel a még megmaradt húst darabokra vágják. Az első falást a főláma fogyasztja el, utána az imádságot mormoló többi láma eszik belőle, majd a rokonoknak és barátoknak dobják az immár majdnem teljesen lekopasztott csontvázat, akik mohón felfalják az utolsó darabka levakart húst is. Addig tart az emberhúslakoma, amíg a csontok szárazak és tiszták nem lesznek. A borzalmas szertartás értelme az, hogy a halott szelleme mindenkor békekességben éljen azzal, aki a testéből evett...⁴⁴

A szertartás értelme nemcsak ez, hanem az *inkarnáció* meggyorsítása is: a halott ugyanis nem születhetik újjá, amíg húsa teljesen meg nem semmisül, ezt a folyamatot pedig jelentősen meggyorsítja az emésztés. Tibetnek nem minden részében folyik le így a temetés, de a ceremónia lényege mindenütt hasonló. Landor hozzáfűzi elbeszéléséhez azt is, hogy a lámák állítólag különlegesen sóvárognak az embervér után, és hajdan a kolostorokban található koponyaszerlegekből vért ittak. Hogy ez igaz-e, bajos megállapítani; Landor maga is mint hallomást adja tovább. A különböző véres ősi rítusok ismeretében nem lehet elzárkózni az elől, hogy ilyen is volt. Általánosságban persze a lámák nem élnek embervérrel, és ha volt ilyen vérivó ceremóniájuk, a kereszténység úrvacsora-rítusához hasonló eszmei tartalma lehetett.

Katonai expedíció orvosi tapasztalatai 1904-ben

A vakmerő Landornak csak Lhasza határáig sikerült eljutnia: a dalai láma egész hadsereget mozgósított ellene, végül ötszáz gyáva katona és egy ügyes kelepce meghiúsította merész tervét. Pár év múlva mégis fény derült a dalai láma titokzatos szent városára. Ez alkalommal nem ravaszsággal, hanem erőszakkal hatoltak be az angolok: hadsereggel. Szerencsénkre vittek magukkal egy értelmes orvost is, aki végre szakszerű érdeklődést tanúsított a tibeti gyógyítás iránt, és tapasztalatait le is írta.

⁴⁴ Landor, 362. Magyar ford. 201.

Az 1903–1904-es brit-indiai katonai betörés *Younghusband-expedíció* néven vált utóbb ismeretessé, és elég sok diplomáciai konfliktus forrása lett. Külszínre a katonai beavatkozást azzal indokolták, hogy a Tibet és India közt fennálló kereskedelmi szerződéseket a tibetiek sohasem tartották be; ez valószínűleg igaz is, a kaland hátterében mégis inkább az orosz-angol politikai vetélkedés állott. A brit-indiaiak gyakorlatilag már minden kis államot meghódítottak vagy befolyásuk alatt tartottak Tibet déli oldalán, félkörben Szecsuantól Afganisztánig a Himalája vonulata mentén, keleten és északon a kínaiak jó ideje hatalmas területeket magukhoz hódítottak, nyugatról a cári Oroszország terjeszkedése zárta be a gyűrűt a dalai láma országa körül. A XIII. dalai láma politikai tanácsadói közt a kínai ambánok mellett már ott ült a cár megbízottja is, a burját-mongol Dordzsiev, aki hovatovább a nagyláma legfőbb bizalmasa lett. Eredeti neve *Ngag-dbang rdo-rdzse*, burját kiejtéssel *Agvan Dordzsi*, ennek oroszos formája a *Dordzsiev*. Mint jámbor zarándok került Lhaszába 1880-ban, egy kolostorban alapos kiképzésben részesült, és mint tekintélyes tudós a fiatal dalai láma egyik tanítómestere lett. 1898-ban Oroszországban járt s onnan politikai megbízatással tért vissza: a belháborúiban meggyengült Kínával szemben az orosz kapcsolatokat volt hivatva megerősíteni. Sikerült meggyőznie a dalait arról, hogy Tibet nagyhatalmi politikáját szolgálja a szoros orosz szövetség, hiszen az ázsiai Oroszország nagy részét „tibetiek” lakják: buddhista burjátok, kalmükök, tatárok, mongolok és más szibériai tibetiek; sőt állítólag azt is elhitette a nagylámával, hogy II. Miklós cárnak is szándékában áll áttérni a buddhista hitre, és alávetni magát a dalai láma egyházi uralmának.

Ugyanekkor Lord Curzon lett Brit India alkirálya, ki régtől fogva gyanakvással szemlélte a cári politikát, és amikor a dalai láma az ő diplomáciai közeledését kereken elutasította, Dordzsievet ellenben mint az orosz cár rendkívüli követét tartotta udvarában, sőt híre járt annak is, hogy titkos szövetség jött létre máris a két ország közt, és orosz fegyvereket szállítottak Lhaszába, akkor a brit-indiai politikai körökben pánik tört ki: orosz inváziótól tartottak. Curzon diplomáciai tárgyalásai nem vezettek eredményre, katonai beavatkozásra határozta el magát. Nem elfoglalni akarta Tibetet, hanem

Villás, kanócos puskával felszerelt tibeti pásztorok (Sís-Vaniš)

megfélemlíteni: a brit-indiai katonai főlényt éreztetni, a cári befolyással szemben a brit befolyást erősíteni.

A kis létszámú, de jól felszerelt hadseregnek csak a nehéz terep, járatlan utak, magaslati klíma és zord időjárás miatt volt nehéz dolga, a tibetiek ellenállása elszánt volt ugyan, de elavult fegyverzetükkel – még mindig villás, kanócos puskákat használtak – és hadászati tájékozatlanságukkal nem okoztak sok gondot az angoloknak. Az angol csapat természetesen nem angol katonákból állt,

hanem gurkákból, csupán a tisztikar volt angol. A könnyen szerzett győzelmet utólag kétféleképpen is értelmezték: egyrészt mint „dicsőséges fegyvertényt” könyvelték el, másrészt azonban egy ártalmatlan nép oktalan pusztításának és kifosztásának minősítették. Mindkét álláspont erősen túlzott, sem dicsőségről, sem rablóhadjáratról nem volt szó. Az angolok évszázados hódító háborúihoz viszonyítva ez a csetepaté elenyészően csekély embervesztéssel járt, és a hadizsákmányként elvitt néhány tibeti kódex meg templomi kegytárgy meg sem közelíti annak a számát, amit azóta a tibeti lámák suttymban elkótyavetyéltek a műgyűjtő szenvedélyű külföldi utazóknak.

Az akciónak mindenesetre csak látszateredménye volt. Az angoloknak sikerült behatolni Tibet rejtelmes fővárosába, ahonnan a dalai láma Dordzsievvel együtt Urgába szökött (Mongólia fővárosába, ma Ulánbátor), úgyhogy kereskedelmi egyezségüket a helyettesével kötötték meg – az egyezséget egyébként a tibetiek éppúgy nem tartották be, mint a korábbiakat.

Mégis megtört a jég, a „Szent Város” elveszítette titokzatosságát.

Austine L. *Waddell* angol orvos-ezredesnek köszönhető, hogy a világ nemcsak a „dicsőséges” vagy „dicstelen” fegyvertényről értesült, hanem az addig ismeretlen tartomány kultúrájáról is. *Waddell* ugyan legalább annyira katona, amennyire orvos, és legalább annyira angol, amennyire orientalista, következésképp beszámolója elsősorban az angol katonai dicsőséget szolgálja, tudományos gyűjtése pedig a *British Museumot*, elfogultsága mindazonáltal mit sem változtat azon, hogy könyve az első részletes leírás a rejtelmes Lhasáról.⁴⁵

Lhasza csak annyiban különbözik a többi kolostorvárostól, mint minden főváros az egyéb városoktól: itt lakik, a fényes Potalában, a dalai láma, élet és halál ura, itt van az udvartartása és minisztertanácsa, itt a kínai helytartó és az orosz tanácsadó, a nepáli és bhutáni követ, valamint a főjós – persze csak akkor, ha éppen nem szöktek meg, mint *Waddell* idejében –, a város tehát tele van magas rangú papokkal, katonákkal és diplomatókkal, de tele zarándokok-

⁴⁵ *Austine L. Waddell: A rejtelmes Lhasza és az 1903-1904. évi angol katonai expedíció története.* Átdolg. Schwalm Amadé. Budapest, Lampel, 1910. *Waddell* ma tibetisztikai szaktekintélyként tartják számon.

Lhasza, háttérben a Potala (Sis-Vanifš)

kal is, akik külső és belső Tibet minden tájáról ide vándorolnak a nagyláma áldásáért.

A Potala impozánsan emelkedik egy domb tetején, alját viszont szegényes odulakások alkotják. A városka sivár kőházaik közül kiemelkednek a kolostorok és templomok pagodaszerű csúcsépítményei; maguk a kolostorok zsúfolva vannak értékes és értéktelen kincsel: szobrok, szőnyegek, zászlók, kegyszerek, imamalmok, füstölők, gyertyatartók, festmények, szent feliratok mérhetetlen tömege egybehalmozva, itt-ott köztük egy-egy művészi értékű ötvösmunka vagy megragadó kép, legnagyobb részük azonban silány

vásári áru, művészi érzék nélkül készült tömegcikk. Különösen meglepte Waddellt a szent helyek barlangszerűsége: mindenütt homály, az alig pislákoló fények közt titokzatos, zezugos folyosók kanyarognak, a levegőtlen és szutykos zugokban csak a lámák és a patkányok ismerik ki magukat.

A lakosság hamar összebarátkozott az angolokkal, ami főként annak köszönhető, hogy a katonáknak szigorúan megtiltottak minden fosztogatást és garázdálkodást, csak pénzért vásárolhattak – míg saját katonáitól a nép megszokta, hogy gátlástalanul elszedi minden javukat. A tárgyalások során a hatóság is engedékennyé vált, Waddell minden szent helyet meglátogathatott. Egyik első útja a Csokang főtemplomba vezetett, ahol mint legszentebb ereklyét őrzik a gyermek-Buddha ősi szobrát.

„Hogy a főoltárhoz eljussunk, a sötét termeknek valóságos labirintusán kellett végigtapogatódnunk, mivel vezetőnk fáklyájának gyér világa ugyancsak bizonytalan útjelző volt. Ez a fedett sötét folyosó számos szentképnek és több istenség életnagyságú festményének tárául szolgált. Négy-öt ilyen kép közt van egy sirbolszerű sötét mélyedés, egy mellékoltár, telve kis Buddha-szobrokkal és egyéb bálványokkal, képekkel és ereklyékkel.

A legkevésbé kegyeletesnek találtuk a »szentélyek szentélyét«, amely Sakja, »az Úr« képemésésének helye. Előtte állandóan néhány simára beretvált fejű pap őrködik. A szobormű állítólag Pekingből származik, és Szrongcen király felesége, a templom megépítője révén került ide. De annyira minden művészet nélküli ez az ülő helyzetben ábrázolt Buddha, annyira ellenkezik mindennel, amit valaha e nemben láttam Kínában vagy Japánban, Burmában, Indiában vagy Ceylonban, hogy külföldi származását kétségbe vonom.

Annyi rajta a sok ékszer és drágakő, melyet Belső-Ázsiának áldozatkész hívői századok óta ide összehordtak, hogy egészen eltűnik alatta. Koronáját hanyagul csiszolt nagy drágakövek díszítik, trónját és annak mennyezetét arany és aranyba foglalt ékkövek egész tömege takarja. Mindamellert e szentélynek legkisebb részlete is minden művészi vonás híján van, és ügyefogyott, tanulatlan kezek munkájára vall; kivétel csak két oltárdíszül szolgáló – Pekingből

származó – aransárkány, amely művészet és kivitel tekintetében messze felülmúlja az oltár többi ékességét.

A »szentélyek szentélyét« vasgyűrűrácsos függöny védi, amely mögött az ülő alakot a pislogó, füstölgő avas vajjal táplált mécsék fényében inkább valami bebörtönzött gonosztevőnek, vagy leláncolt, vad démonnak nézné az ember, mint szerény, szent Buddhának. Csak az orgiák kíséretében bemutatott véres áldozatok hiányoztak még, és előttünk van a vad indiai ördög-istennőnek, Kálinak oltára, amelyhez a sötét folyosó végén látható lépcső felvezet. Káli, az ördög-istenasszony, itt is van; tőle ebben az országban is mindenki retteg. Nem is ejtik ki a nevét, »nagy királynő«-nek szólítják, s ezt is csak halk hangon teszik, nehogy haragját magukra vonják. Az egyik teremben mint fúria van ábrázolva, és még sokkal visszataszítóbb külsejű, mint indiai képviselője.

Óriási fekete szörnyeteg ez az ördög, asszony képében. Őzsinű öszvéren nyargal, emberbőr köpenybe burkolószik és emberkoponyából falja az agyvelőt. Mint a betegség, a háború és a halál istennője, számtalan borzalmas külsejű alak kíséri, a legkülönbözőbb hadiszerekkel felfegyverkezve, úgyhogy oltára inkább valami régi fegyvertárhoz hasonlít.”⁴⁶

Ez a leírás fogalmat alkot arról, miként látja az elfogulatlan szemlélő *kívülről*, és ugyanakkor *belülről* a tibeti vallási kultusz külsőségeit. Kívülről, mert idegen tőle az a szellemiség, amely e kultuszt létrehozta, és nem is akarja beleélni magát e szellemiségbe. (Nem hátrányára: előnyére mondom ezt. Többet adok annak a szemtanúnak a véleményére, aki nem kerül a látvány bűvöletébe, mint a megigézettére.) És mégis belülről látja: benne van a sűrűjében, érzi a szagát, látja és tapintja a talmiságát.

A főtemplom bejáratánál tanúja volt annak az ősi jelenetnek, amely miatt az előtér kövezete kikopott: hívők tömege órák hosszat veti magát a földre, kel fel, és ismétli ezt a kényelmetlen gyakorlatot, amelyről „szentül hiszik, biztosítja számukra a paradicsomot” – vagyis a szerencsés ujjászületést. „Hogy a kéz sebhelyekkel telt tenyerét valamiképpen kíméljék, bélelt fapapucsot hordtak, melyek-

⁴⁶ Waddell, 219–21.

Ensemble photographique à Chongking (Sichuan) en 1936 (R6.)

A Tudományok Temploma (Mencikang) a Csakpori hegy csúcsán Lhaszában (Waddell ezredes rajza)

zuli csészét tart, benne gránátalmához hasonló gyógyszer – mások szerint lótuszvirág. Körülötte négy híres orvos szent képmása. Az orvos főpap, aki az angolokat fogadta, elmondta, hogy Szangje Gyaco régens alapította az iskolát a 17. században, s ő írta a *Kék drágakő* című tankönyvet; a cím a képen látható lapiszlazuli csészére utal, mint a gyógyítás szimbólumára. A régens utasítására Tibet hatvan-négy kolostora küld ide egy-egy tanulót. Jelenleg – vagyis 1904-ben – ötvennégy pap és három mester működik az iskolában.

„A betegségek kezelése, bár alapjában a legismertebb gyógynövények felhasználásán alapszik, legnagyobbbrészt mégis csak babonás mondókák s holmi rejtélyes jelek és fogások alkalmazásából áll. Igen nagy szerepet játszik ezeknek a kuruzslóknak gyógymódjaiban a rókamáj és a meleg vér is. Valami bonctanféléit is hallgatnak a leendő orvos-papok, amelynek adatait azonban nem tényleges bon-

nek talpa vasszögekkel van kiverve. Otlétünk alatt szünet nélkül folyt a szöges papucskok csattogásától kísért szentgyakorlat.” És folyik azóta is, ha számában talán megritkulva már: az 1956-ban Tibetben járt magyar utasok még látták és lefényképezték a Csokang előtt újra meg újra leboruló híveket.

A Potalával szemközt emelkedik a Csakpori meredek hegye, ennek ormán várkastélyszerűen uralkodik a táj fölött a *Tudományok temploma*, amelyben a lhaszai orvosok szakszerű kiképzése folyik. Waddell természetesen meglátogatta az orvosi főiskolát, az angol csapat-orvosok kíséretében. A templom nagytermének falát a *Gyógyító Buddha* festménye díszíti, kezében kék lapiszla-

colás, hanem az emberi testet ábrázoló fantasztikus rajz alapján gyűjtötték össze, amely rajz apró négyszögekre van felosztva a belső szervek fekvésének megjelölésére. A tibeti orvos-papok azt hiszik, hogy a vérkeringést az emberi test jobb oldalán a piros vér, balján pedig a sárga epe közvetíti. A betegség megállapításánál főszólyt helyeznek a páciens pulzusának milyenségére. Hatféle pulzust különböztetnek meg. A három piros pulzust a jobb, a három sárgát a bal kéz tövén figyelik, és azt tanítják, hogy minden szerv egy-egy pulzussal áll kapcsolatban, úgylíogy az illető pulzusveréséből a szerv beteg vagy egészséges voltára, illetőleg a betegség nemére lehet következtetni.

Igen mulatságos volt az a látvány, amikor a pulzus vizsgálatának bemutatása céljából az egyik látogatónak az orvos-pap megtapogatta érverését, és komoly, gondolkodó arcot vágott, majd hosszas fontolgtatás után kijelentette, hogy az illetőnek jobb veséje beteg, mert ennek a szervnek a pulzusa gyöngö.

Általában mind az orvos, mind a beteg az imádságok elmondásától vár legtöbbet. Ezért a legtöbb esetben hosszú litániák olvasásával igyekeznek a betegség gonosz szellemét a beteg testéből kiűzni, vagy áldozatok által annak elhagyására bírni. Az orvosi honorárium igen csekély. Még ha egész nap dolgozik is, vagyis imádkozik az orvos, soha többet nem kap egy ezüst tangkánál, 50–60 fillérenél.

Nyolc évi tanulás után, mely idő alatt főleg a Kék drágakő könyvének egyes fejezeteit kell bemagolni, megszerezhető a *mester* címe. De akár lesz mester, akár nem, mindenesetre állandó lakója marad a templomnak, s abból el nem távozhatik többé. Lhasza falain túl nem terjed az orvos-papok hatásköre.”⁴⁷

Az utolsó közlés nagyon meglepő; a régens intézkedéséből arra következtethetnénk, hogy itt évente hatvannégy doktort képeznek ki, és az ország kolostorait vagy falvait ellátják tanult orvosokkal – erről azonban, úgylí látszik, nincs szó.

A pulzusdiagnosztikával később még foglalkozunk; meglátjuk azokat az anatómiai ábrákat is, amelyekben valóban felismerhető a jobb oldali piros és a bal oldali sárga érpálya elképzelt ábrázo-

⁴⁷ Waddell, 226–9.

Tibeti pulzusdiagnosztika (Waddell)

lása. Waddell nagyon találóan tapint rá két dologra: egyrészt hogy a gyógyítás legfontosabb eleme a ráimádkozás, másrészt hogy a tibeti orvostudomány alapja az a téves patológiai elképzelés, hogy minden szervnek, illetve betegségnek saját pulzusa van. Minthogy a pulzusvizsgálat az európai orvoslásban is fontos szerepet játszik, a tibeti pulzusdiagnosztika „fejlettsége” a laikusokat könnyen megtéveszti.

„Szegény betegeknek nem rendelnek. A betegek nem járnak fel az orvosokhoz, hanem ezek látogatják pácienseiket. Miután a mester címének elnyerésekor sem diplomát, sem bizonyítványt nem adnak ki, és betegeket nem fogadnak be helyiségeikbe, intézetük sem egyetemi fakultásnak, sem kórháznak nem tekinthető.

Tankönyvüknek egy része kínai és indiai forrásokon alapul.

◀ A Gyógyító Buddha képe, kezében lapiszlazuli tál gyógynövényekkel, alatta az életkerék, körülötte gyógyító istenségek (Tucci)

Sebészeti tudományuk a lehető legkezdetlegesebb. Semmi néven nevezendő műszereik nincsenek a késen és az érvágáshoz szükséges lancettán kívül.”

Később meglátjuk, hogy a műszereknek ez a teljes hiánya nem jellemzi általában a tibeti orvoslást: egész csomó orvosi műszert ismertek, noha komolyabb műtétet valóban nem végeztek. Műszereik inkább a házi gyógykezelés szolgálatában és szintjén állanak.

Az orvos-papok visszaadták az angolok látogatását, elámultak azon a gyógyszertáron, amit a katonáorvosok a tibeti nép számára állítottak fel, valamint a hályogműtéten. Egy fiatal orvosláma kérte, mehessen velük Kalkuttába tanulni, az angolok örömmel fogadták ajánlatát, a dalai lámát helyettesítő Ti Rimpócse is színleg helyeselte a tanulmányutat – az engedélyt azonban végül is nem adták meg.

Tibet legpusztítóbb betegsége a himlő. Bár ebben az időben a kínaiak is, angolok is rendszeresen oltottak, a tibeti orvosok kiktartottak aromás növényeik és imádságaik mellett, fennen hirdették ezeknek biztos hatását, noha az 1900-as borzasztó járványban tapasztalhatták értéktelenségét.

Az orvosi tevékenységnél fontosabb Tibetben a jósdák működése – főként mert demokratikusabb: orvoshoz nem mindenki jut, de a jósda a legszegényebbek előtt is nyitva áll, ha nem is ingyen. Tibet legfőbb jósdája Lhasza közelében van egy remetelakban. Főpapja egy 22 éves fiatalember, a dalai lámával együtt megszökött az angolok elől (valójában inkább a tibetiek elől, hiszen az ő hamis jóslata bátorította a hadsereget az értelmetlen ellenállásra), csak állami ügyekben és más fontos kérdésekben jövendől. Ilyenkor díszes ruhába öltözik, drágakövekkel és arannyal ékes nyakbavetőt visel, ércsisakot és vértet, s hatalmas pallost. Misztikus félhomályban üvöltözve vad táncot jár, míg egy fehér oroszlánon száguldó démon képe előtt eksztázisban össze nem esik. Kábult állapotban mondja ki jóslatát, amely rendszerint olyan homályos, hogy bármit ki lehet magyarázni belőle. De vannak teljesen egyértelmű politikai jóslatai is, ilyen volt például az a kijelentése, hogy a tibeti katonák nyugodtan rohamozzák meg az angolokat, mert ezeket az utolsó

Ijesztő démon fehér oroszlán hátán, kezében monguz, selyemre festett „thanka”
(Tucci)

A lhaszai jósda (Waddell)

pillanatban „mágikus erők le fogják fegyverezni”⁴⁸ – a mágikus erő azonban az angolok löfegyverében volt.

A szegények másik jósdába járnak, ott ördögálarcok függenek a falon, és a segéd hatalmas dobot ver, amíg a jövőmondó kieszeli körmönfont választát. A jósda reggeltől estig működésben van, a tibetiek minduntalan kikérik a jós véleményét, nemcsak általánosságban, hanem a leghétköznapibb teendőik felől is. A műveltebb lámák tisztában vannak azzal, hogy az egész jóstevékenység szemfényvesztés, de nem foszthatják meg népüket ettől a kielégüléstől – miután épp ők tartják középkori szellemi szinten.

Amikor Waddell ottjárt, a jós „átható pillantást” vetett rá, és megkérdezte tőle, hány éves. Válaszát végig sem hallgatva közbekiáltott: „Nem, nem, ön egy évvel idősebb!” Waddellnek ekkor eszébe jutott, hogy nemrég volt a születésnapja, tehát csakugyan idősebb, mint amennyinek mondta magát. Ez nagy hatással volt rá, pedig a magyarázat igen egyszerű: a tibetiek és a kínaiak nem a születéstől, hanem a fogantatástól számítják az életkort, tehát a jós tudhatta, hogy bármennyit mond az angol, szerintük egy évvel idősebb. De az is lehet, hogy semmit sem tudott, egyszerűen csak blöffölt, mondott valami „mélyet”, számítva arra, hogy a kliens majd megfejti a mély mondás titkát. Mint annyiszor, a módszer most is bevált.

Legizgalmasabb Waddellnek az a kirándulása, amelynek során a meditáló szerzetesek barlangodúit kereste fel. Nagyon lényeges,

⁴⁸ *Juhász*, 48, 56.

hogy ezt egy szemtanú beszámolójából ismerhetjük meg, mert oly hihetetlen az egész, hogy máskülönben mesének, fantazmagóriának tartanám. A lámának kötelessége időnként elvonulni a világtól, és rövidebb-hosszabb időt teljes magányban tölteni, imádkozással és kontemplációval. Így a dalai láma is minden évben két hónapra visszavonul palotájának egy kényelmes zugába, és más lámák is hasonlóképp cselekszenek. Ez idáig rendben. Vannak azonban szent életű remeték, akik nem érik be ennyivel, hanem három, hat, tizenkét esztendőre zárkóznak be, sőt egész életükre is, és nem egy palota kényelmes szobájába, hanem egy sötét barlang mélyére, amelyben csak a létfenntartáshoz szükséges minimális étellel és itallal látják el őket, és egyetlen szót sem váltanak senkivel. Ha ez csak egy-két különcnek a hóbortja volna, könnyebb volna megmagyarázni, de ezek az önkéntes eltemetkezők sokan vannak, nagy tiszteletben állnak, és látszólag épelméjű fiatalemberek buzgón törekszenek arra, hogy méltókká váljanak e magasfokú szentségre – ami feltehetőleg nagyon kedvező újjászületést biztosít nekik a túlvilágon. Európai ésszel ezt nem lehet megérteni, elhinni is csak azért, mert megbízható szemtanúk állítják.

A remetebarangok, amelyeket Waddell meglátogatott, nem Lhasában vannak, hanem Gyance közelében, a Sigace felé vezető út mentén.

„Beszédes remetének, aki kalauzolásunkra vállalkozott, elmondta, hogy ő meg társai csak a szentség első vagy második fokának megfelelő temetkezés kínjain estek túl, tudniillik csak hat hónapra vagy pedig három évre maradtak a magányban. A szentség harmadik, vagyis utolsó fokozatára még nem tették le az esküt, ez után ugyanis az élethossziglan tartó eltemetkezés válik kötelezővé.

Megkértem a remetéket egyikét, írnia fel a remetelak nevét, mire ő naplójába bejegyezte: *Njang töki-pu*, azaz: a földi nyomorúságon víg kedéllyel elmélkedők barlangjai.

A kápolna egészen úgy épült, mint a legtöbb templom ezen a vidéken. Belsejében az oltár fölött a legfeltűnőbb helyen óriási freskókép ötlük szemünkbe, a barlanglakó szerzetesek védőszentjének, Szent Mila tibeti remetének képmása, egészen a hindu aszkéták módjára öltöztetve, meztelen felső testtel.

Szent Mila, a barlangi remeték
védőszentje (Juhász)

Innen elmentünk a barlanglakásokhoz – körülbelül húszat látogattunk meg –, amelyek rendszer nélkül vannak elszórva a sziklás hegyoldalon. A lakások, ha ugyan azoknak lehet nevezni az odúszerű, sziklába vájt üregeket, kicsiny, erősen elrekesztelt ajtóval vannak ellátva. Ezen az egyetlen nagyobb nyíláson és szűk levezető csatornán kívül, amely az odú belsejéből kivezet, még csak egy keskeny, alig 15 cm átmérőjű akna szolgál a fénytől teljesen elzárt barlang belsejébe, amelyen át a remete mindennapi

eledelét kapja: egy kevés pörkölt búzát és vizet. Az előbbit kendőben a nyílás elé teszik, az utóbbit az aknának ablakszerűen kitérülő nyílása előtti tányérszerű mélyedésbe öntik, ahonnan befelé folyva a remetéhez jut.

Mihelyt a remete belépett egy ilyen cellába, bezárul mögötte az ajtó, s ő teljes sötétségben marad önkéntes fogságának egész idejére. Naplemente és -felkelte, a nappalok változása, az idő folyása végképpen megszűnik az ilyen élőhalottra nézve. A külvilággal csak a szűk szelelőn át közlekedhetik, de ilyen alkalommal is arra kötelezi esküje, hogy nem beszél, nem enged be világosságot, nem tekint ki börtönéből, ami különben is alig lehetséges.”

Waddell maga is alig akarja mindezt elhinni, személyesen győződik meg a valóságáról:

„Az első cellába, amelyhez vezettek bennünket, egy öreg remete zárkózott be, és már huszonegy éve nem látta a nap fényét, nem beszélt élőlényvel. Huszonegy évi temetkezés, önkéntes rabság, hihetetlen! Mialatt a szánalomra méltó ember börtöne előtt álltunk, s őt megsajnálva tűnődtünk szomorú sorsán, kísérőim közül valaki

bizonyrágot akart szerezni afelől, hogy a barlangban tényleg van-e valaki.

A vezető szerzetes erre megadta a szokásos jelt, amelyet alkalmaz, ha eledelt hoz eltemetkezett kollégája számára: halkan kopogott az ablak nyílása előtt. Tíz vagy tizenkét másodperc múlva, mialatt visszafojtott lélegzettel, síri csöndben lestük a történetet, az ablak nyílása előtt csapóajtószerűen alkalmazott napellenződeszka elmozdult, és gyors, kereső mozdulattal végigtapogatózott egy kesztyűs kéz, amely miután nem talált semmit, hamar eltűnt megint. E pillanatnyi látvány mélyen hatott reánk. Szótlanul állottunk a különös sírhant előtt. . .

Még vagy öt-hat ilyen sírszerű börtönhöz mentünk, mindenütt ugyanezt a mondhatnám visszataszítóan rémes kesztyűs kezét s reszkető keresgélést szemlélve.

Az utolsó cellában eltemetett remete csak a minap halt meg, hatvanéves korában, miután huszonkét évet töltött egyfolytában a maga választotta sírjában. Már több napon át nem fogyasztotta el a kis ablaknyílás párkányára helyezett ételt, s miután társainak kopogására és hívására feleletet nem adott, feltörték a börtön ajtaját, a beszűrődő napfényben ott hevert a remete teljesen kiaszott holtteste. . .

Igen sokan azok közül a remeték közül, akik elkísértek bennünket körutunkon, tizenhét-tizennyolc éves ifjak, már átestek az effajta rabság, az önkéntes eltemetkezés első, illetve első és második fokán. Legnagyobb részük annak az óhajnak adott élénk kifejezést, bárcsak ők is juthatnának hasonló sorsra, mint az a szerencsétlen, összeaszott, vén remete.”⁴⁹

Ha megfigyeljük, Waddell mindenütt olyan szavakat használ – sír, börtön, eltemetkezés, önkéntes rabság, fogság, szerencsétlen, szájalomra méltó ember –, amelyek nekünk természetesek, de a tibetiek számára értelmetlenek: ők ezt az áldozatot nagyszerűnek, felemelőnek, kívánatosnak, gyönyörteljesnek tartják, akkor is, amikor már éveket töltöttek ebben a kegyetlen helyzetben. *Itt* az áthidalhatatlan szakadék az európai és a tibeti gondolkodás közt:

⁴⁹ *Waddell, 151–5.*

amit mi realitásnak, valóságnak, élet értelmének tartunk, az számukra pusztán illúzió, és egy olyan álmovilágban élnek, amely számunkra megfoghatatlan. Abban az időben, amikor Waddell ott járt – és maradványaiban ma is így van –, a nyugatiak és a tibetiek kölcsönösen lenézték egymást: ugyanúgy elmaradott barbárnak, kulturálatlannak, vad hordának tartották a tibetiek az angolokat, mint az angolok a tibetieket. Ahogy később megismerkedtek egymással, egy vékony réteg kezdte megváltoztatni véleményét: az orientalisták és etnológusok fölfedezték itt-ott a szépséget vagy mélységet a hanyatló kultúra homályosságában, a nagyvilággal ismerkedő műveltebb lámák pedig rájöttek arra, hogy a nyugati kultúra is kultúra – csak hogy egész szervezetük, gazdasági és katonai rendszerük a lámák felsőbbrendűségén és a nép korlátoltságán alapult, nem mondhattak le a lamaizmus abszurditásairól anélkül, hogy hatalmuk is veszendőbe ne menne.

„Mi értelme van mármost ennek a szörnyű önsanyargatásnak? – töpreng Waddell. – Minek mondanak le ezek az együgyű emberek, nagyrészt alacsony műveltségű tibeti parasztok, szabadságukról, családjukról, otthonukról, szóval mindenről, ami az életet értékessé teszi? Azt hiszem, a vallásosságnak ilyen kegyetlen gyakorlása abból a téves felfogásból ered, amellyel a legmélyebb tudatlanságban levő tibetiek utánozzák az ősi, általuk a tradíció révén tökéletesebbnek tartott hindu buddhizmus szertartásait és szokásait, amely különben sok más tekintetben is mintaképül szolgál nekik.

Az ember szíve összeszorul az ilyen ördögi tévtan okozta nyomorúság, és tehetetlen, kínzott áldozatainak láttára. Szegény, megtevesztett emberek. Mennyi buzgósággal igyekeztek természetellenes kötelességüknek eleget tenni; mily őszinte meggyőződéssel szállanak sirjaikba, amelyeknek romlott levegőjében gyöngye elméjük végképpen meghibban, s ők teljesen az állatok szellemi nivójára süllyednek.”

Ez az értelmezés homlokegyenest ellentétes a tibeti felfogással, és valószínű, hogy az orientalisták közül is sokan egészen másként ítélik meg a magányban töltött meditálás szélsőséges példáját (rövidesen találkozunk nagy műveltségű tibetivel is, tibetológussal is,

akik őszintén lelkesednek e sírbaszállásért, habár az utóbbi – európai lévén – csak elméletben lelkesedik, a gyakorlati megvalósítás elől visszatörpan), de azt hiszem, Waddellnak van igaza: hibbantnak kell lenni, vagy hibbantná kell válni annak, aki erre vállalkozik. Próbáljuk magunk elé idézni azt a hatvanéves remetét, akinek tetejét ott látta: 22 évet egyfolytában, s előtte még jó pár évet az odúban töltött, vagyis életének a felét. Vajon mit csinált? Csakugyan meditált, kontemplációba mélyedt, a Buddhával társalgott? Valószínűbb, hogy a szkizofréniánál ismeretes katatóniaszerű állapotba révült, aztán megindult a testi sorvadással párhuzamosan a szellemi leépülési folyamat, az agylágyulás. Másként ez a kitartás – európai ésszel – nem képzelhető el.

Arra is gondolhatnánk – hangzott is el ilyen vélekedés –, Waddell talán szántszándékkal túlozza a tibetiek szellemi szintjének bemutatását, ezzel igazolva a „felsőbbrendű” angolok behatolásának erkölcsi jogosultságát. Csakhogy az általa közölt adatokat azóta számos kutató megerősítette, s nemcsak angolok. A „dicsőséges fegyvertény” részleteinek hitelességéért nem tenném tűzbe a kezem; minden hódító igyekszik azt a látszatot kelteni, hogy katonái emberségesek, tisztjei nemes lelkűek, a hódítás nem leigázás volt, hanem felszabadítás; Waddell ezt még azzal is megtoldja, hogy a tibeti népet gyógyították, a foglyokat pénzjutalommal bocsátották szabadon. Lehet, bár az angol gyarmatosító háborúkat általában nem a humanizmus jellemzi; itt azonban csakugyan nem területet akartak szerezni (mert túl nagy a terület, nem tudnának mit kezdeni vele), hanem a tibetiek baráti szövetségét megnyerni – ennek érdekében humanisták is lehettek.

A fogolycserének mindenesetre van egy érdekes pontja: az angolok kívánságára a tibetiek szabadon bocsátották azokat a lámákat, „akik Szárat Csandra Dász és Kavagucsi iránt tanúsított jóindulatuk miatt kerültek börtönbe” – már aki még életben volt közülük, az előbbi ugyanis 1884-ben, az utóbbi 1900-ban járt Lhaszában.

Dioszkoridész görög farmakológus mandragóragyökérrel a kezében oktatja növendékét a gyógynövények felhasználására. Az ábra egy 13. századbeli mezopotámiai arab kéziratból való, közli Jean Starobinski: *Histoire de la médecine*, 1963

Potala

A dalai láma rezidenciája Lhaszában. Sis-Vaniš, 1956

Csörten

Jellegzetes tibeti táj szent emlékművel. Sis-Vaniš, 1956 ►

Om mani padme hum

A tibeti szent mondás („Kincs a lótoszban”) úton-útfélen látható kövekre vésvé vagy festve. Szines felvétel Sis-Vaniš útikönyvéből: Der Weg nach Lhasa, 1956

Gyógyító Buddha

Középen a Buddha, mint legfőbb gyógyító, körülötte más orvos-buddhák és védőistenek. Thangka (textilfestmény), közli Olschak, 1972

Türkizorvos

Jutog Jontan Gompó (Gyu-thog Yon-tan mGon-po), a 8. század legendás „türkizorvosa” a selyemre festett szent kép közepén, jellegzetes „buddhatartásban”, mint orvosszent. Körülötte életének eseményei: csodás születése, társalgása a királlyal, indiai orvosokkal, orvosi kollégiumot alapít stb. Közli Jampal Kunzang: Tibetan Medicine, 1973

Jutogpa

A „türkizorvos” Jutog Jontan Gompó másik ábrázolása. Fölötte gyógyító istenségek, körülötte gyógyhegyek, gyógynövények, legendás események ábrázolása, a kép bal alsó sarkában levő háromszög életrajzának fontosabb történéseit jeleníti meg. Thanka (szent textilfestmény) a 18. századból, közli D. I. Lauf: Das Erbe Tibets, 1975

Kötélhid

Régen a folyók felett csak így közlekedtek ; helyenként a hajdani módszert ma is alkalmazzák. Sís-Vaniś, 1956

MISZTICIZMUS ÉS REALITÁS

...egyedül volt önmagával, ment, tűnődött, gondolkodott; szeme a földön, gondolata a felhők között. Hitte, hogy a világon minden egyetlen nagy Csoda, s ha erre a megismerésre jut az ember: olyasvalamit tud, amin elindulhat. Bizonyossá vált előtte, hogy e világon semmi sem nagy és semmi sem kicsi, s éjjel-nappal azon igyekezett, hogy kigondolja, milyen út vezet a dolgok szívébe – vissza arra a helyre, ahonnan a lelke jött valamikor.

R. Kipling: Purun Bagát csodája

Kincs a lótzszban?

A szemtanú érzékletes beszámolója alkalmat ad arra, hogy mi is eltöprengjünk „a földi nyomorúságokon víg kedéllyel elmélkedők” különös lelki világáról. Nem is csupán a végleteket hajszóoló, önmagukat feláldozó szerzetesekről, hanem a szerényebb eszközökkel élő remetékéről, sőt azokról a hétköznapi halandókról is, akik maguk nem visznek végbe semmiféle hőstettet, mégis oly természetesen élnek a csoda, misztérium és varázslat világában, mint mi a realitásban. Miféle ideológia, miféle világgép, miféle testi és lelki konstelláció teszi ezt lehetővé, hol van – ha van – az értelme, mi az indítéka és célja?

Mindenkinek a lelkében nosztalgia él a varázslat iránt. Kétségbevonhatatlan bizonyítéka ennek a *mese*, amiben a varázslás közkedvelt motívum. De miközben a modern európai ember – felnőtt korában mindenesetre, ám többnyire gyerekfejjel is – pontos határt tud vonni mese és valóság, varázslat és lehetőség közt, addig Ázsiában Szibéria tajgáitól India trópusi világáig ez a határvonal elmosódik, a szellemekkel folytatott beszélgetés magától értetődővé válik, a képtelenségek valóságosnak tűnnek, és a csodán senki sem csodálkozik. Elismerik a csodát, mint természeti jelenséget, és ami nincs, arról úgy beszélnek, mintha volna, a létezőt pedig illúziónak vallják.

Sehol nem ölt oly szélsőséges formát a misztérium természetes-

sége, mint Tibetben; ennek következtében orvosi szemléletük sem különül el a hitélettől.

Általánosan ismert tény ez, azzal a hozzáfűzött megjegyzéssel együtt, hogy „az európaiak ezt nem érthetik”, és pedig azért nem, mert az ázsiai ember magasabb rendű szellemi szférában él. Nem tartanám az ítéletet sértőnek, minthogy az európai szellemi szférát nem becsülöm különösen magasra, mindazonáltal elgondolkoztató – éppen a szemtanúk példái nyomán –, hogy vajon miben felsőbbrendű ez a különös vakhit a realitás szerény kutatásánál? Lépten-nyomon találkozunk épeszű és racionálisan gondolkodó európai tudósokkal meg laikusokkal, akik egyszeriben elveszítik a talajt lábuk alól, ha Ázsia misztériumai kerülnek szóba, bizonytalanná válva félig-meddig elhiszik a hihetetlen, sőt hajlamosak arra, hogy magasabb rendű létformát sejtсенek az ázsiai misztikumban, amihez képest a mi európai racionalizmusunk degeneráció: elveszített nagyszerű ősi képességek silány technikai pótlása.

Hogyan? A természet törvényei Ázsiában nem érvényesek? Higgyük el, hogy a *sámán* repülni tud, a *guru* kiléphet saját testéből, a *tulpa* varázslattal életre keltett árnyalak, a *tulku* nem önmaga, hanem újjászületett elődje, a *padma* pontosan látja előre a jövőt, a *rolang* táncra perdül a halottal, a *sunnyàsi* istenekkel társalog? Higgyük, hogy a munkás társadalmi életnél magasabb rendű létforma a tétlen kóborlás és koldulás? Fogadjuk el, hogy a *tumo* kozmikus méretekre tágíthatja a nem létező életcsatornát, és hogy a barlangba temetkezés emberhez méltó életforma? Valljuk, hogy az *Om mani padme hum* mély bölcsességet rejt magában, és az imamalom szakadatlan pörgetése boldogabb újjászületéshez vezet? Higgyük el, hogy ebben a világrendben sem az okság elve, sem a fizika törvénye nem érvényes?

Nem, mindezt nem hisszük. Tiszteljük a szép legendákat, szeretjük a mesét, becsüljük az őszinte hívőket, de semmiféle varázslatot valóságnak el nem fogadunk, és a „sokezer éves keleti bölcsességnek” fölényét nem észleljük a szerény – olykor szerénytelen – európai tudománnyal szemben.

Pedig a legkitűnőbb Ázsia-kutatók és európai kommentátoraik sorra beleesnek ebbe a csapdába, s szinte szuggerálják a keleti

Tibeti templom és kolostor, vörössipkás lámák, parasztházaspár a templomba tart, mögöttük imagépek, az emeleten egy szerzetes imamalmot forgat (kínai metszet, közli Brandt)

kontempláció magasrendűségét, a jövendölés és varázslat valóságértékét. Ahová csak nyúlunk, ennek példáit találjuk.

Alexandra David-Neel asszony – akiről rövidesen bővebben lesz szó – kolduló apácának álcázva vándorolt Tibetben. Rablók támadták meg, és valami apróságot elszedtek tőle. A kitűnően képzett tudós nő meg akarta óvni tekintélyét, ezért iszonyú vallási átkot mondott rájuk, amitől a zsványok úgy megrendültek, hogy visszaadták pénzét: Eredj békével, öreganyó. David-Neel asszony hozzáfűzi, hogy éppen alkonyodott, és a hirtelen leszálló sötétség mintegy okkulttá tette a hangulatot. Ez az egyszerű történet a tibetológiai irodalomban ilyen mitizált formában jelenik meg:

„...felidézte a dákinik, boszorkányok, démonok, ördögök seregét, a fúriákat, a vérengző kísérteteket, a vámpírokat és fojtogató szellemeket. A légkör a meghívott szörnyek nyomasztó jelenlétével mintha valóságban megtelt volna. Csaknem pillanatok alatt fenyegető és nehéz nyomás alatt állottak. Maga az átkot mondó is érezte, hogy kifejezhetetlen borzalom küszöbén áll. Az országúton álldogáló csoportot fekete, súlyos massa vette körül, s ebből a láthatatlan feszültségből, úgy látszott, hirtelen előléphetett volna elemi csapás, villám, zuhanó szikla, szélvihar, orkán vagy felhőszakadás; de előléphetett volna ragadozó vad, s előléphetett volna valamilyen pokoli szörnyeteg is. Mindannak, ami Tibetből származik, ilyen okkult hangulata van...”¹

A költői leírás magával ragadja az olvasót, aki szinte átveszi az okkult hangulatot – mígcsak elő nem keresi az eredeti szöveget, amelyből megtudja, hogy az idős hölgy alaposan ráripakodott a zsványokra, és közben leszállt az alkony, más nem történt.

Hasonló hangulati hatást találunk többhelyütt Sven Hedinnél is, és Pfizenmayer, a neves Szibéria-kutató egy sámán szokásos őrzöngését úgy adja elő, hogy ő maga sem maradt mentes a hatásától: órákon át mozdulatlanul figyelte a táncot és éneket, a végén „alig-alig tudott magáról, annyira elragadta a természetnek és a természet

¹ *A. David-Neel: Arjopa. (Lásd később.) 210. Hamvas: Tibeti misztériumok. (Lásd később.) 7-8.*

titokzatos erőinek ez a különös szemléltetése”. Legalábbis így interpretálja Cholnoky Béla – az eredeti szöveggel ezt nem vettem össze.²

Kiváló orientalistánk, Baktay Ervin, egy sziklából fakasztott forrás legendáját beszéli el. A szent életű Guru Nának megszemjázott, egy forrásból inni akart, a forrás tulajdonosa azonban nem engedte, sőt kigúnyolta a szentet.

„Nának meg akarta leckéztetni a dölyfös muzulmánt, és imájára a forrás nyomban elapadt. Nának kijelentette, hogy a forrás ezen túl a közeli hegyen fog felszínre törni, és úgy is történt. A muzulmán alázatosan hódolt az istenes ember előtt, mire Guru Nának rátette tenyerét a közeli sziklára, s a sziklából víz fakadt.”³

Ilyen történetért nem kell Ázsiába menni, a *Magyar Mese- és Mondavilág* és bármely népmeseegyűjtemény tele van hasonló regével, ennél sokkal csodásabbakkal is – csakhogy nálunk senkinek sem jut eszébe összetéveszteni a legendát a valósággal. A meseíró néha odateszi a történet végére, hogy aki nem hiszi, járjon utána, máskor az olvasó józan eszére bízta az ítéletet, és joggal bízik még a gyermek józan eszében is. Babonás emberek persze mindig voltak, ma is vannak, hiszékenyek és rászedhetők is bőven, és bizonyos, hogy a középkori Európa népe ugyanúgy hitt a boszorkányokban meg a varázslásban, ráolvasásban, szemmelverésben, ráimádkozásban stb., mint a tibetiek – ez azonban nem ok arra, hogy valószínűtleneket tulajdonítsunk a regéknek.

Az egyik legrangosabb európai tibetológus, Giuseppe Tucci, fiatal korában tanulmányúton volt Nyugat-Tibetben egy olasz orvos társaságában. Útközben összeismerkedtek egy tudós lámával, aki éppen arra készült, hogy tizenkét évre visszavonuljon egy olyan barlangbörtönbe, amilyent Waddell leírásából megismertünk.

„Neve Nakcsenghelon; azt beszélnek róla, hogy ritka tökéletességek és csodálatos erők birtokában van.

² E. W. Pfizenmayer: Kelet-Szibéria ősvilága és ősnépei. Átdolg. Cholnoky Béla. Budapest, Lampel, é. n. (1901) 83.

³ Baktay Ervin: A Pandzsáb. Budapest, Franklin, é. n. 173.

A földre kuporodva beszélgetünk a buddhista misztikáról, ezen a határtalan fennsíkon, amely a látóhatár szélén, Ladak felé, szinte összeolvad az éggel.

A világ, ezekben a pusztaságokban, távoli álomnak tűnik fel, mintha valami láma varázslata más világokba ragadott volna bennünket; egyike azoknak a ritka pillanatoknak, mikor úgy érezzük, mintha énünk kiszabadult volna a valóság kötelékeiből.

Az askéta, amikor észreveszi, hogy egyikünk követni tudja vallo-másaiban és élményeinek kinyilatkoztatásában, magával visz bennünket a misztikus valóságok ismeretlen síkjaiba, lényünk örvénylő mélységeibe, ahol – gyakran rendszertelenül és egymásnak ellentmondón – hatalmas erők kavarnak, amelyek nem bukkannak ugyan fel mindig a tudat fényének felszínére, mégis egyéniségünk alapját alkotják; az uralom és a kormányzás olyan módszereit magyarázza nekünk, amelyek összekötik az anyagi világot a lelki világgal, és az indotibeti hagyomány szerint előidézik a misztikus újjászületést. És bebizonyítja nekünk, hogyan lehet gyakorlatilag megvalósítani azokat az eszményeket, amelyekről egyikünk oly sokat olvasott azokban a régi tibeti kéziratokban, amelyek bizonyos kulcs nélkül csak talányos írások és furcsa szimbólumok maradnának.

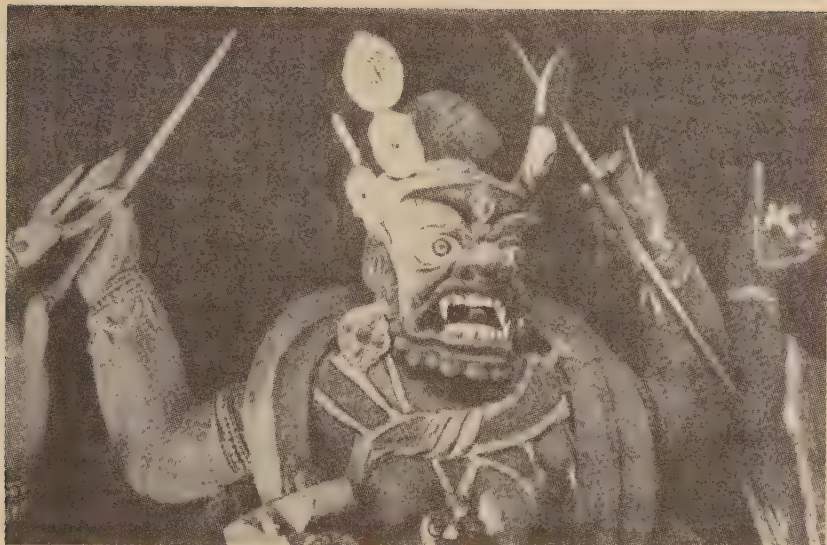
Végül szívesen megadná nekünk a lelki beavattatást, feltéve, hogy jó tanítványok szokása szerint vele mennénk elmélkedni, az ő vezetése alatt, tizenkét esztendőre, Tibet valamelyik barlangjába.

Ez a szám hirtelen visszaránt bennünket az élő valóságba...⁴

És így, mindnyájunk szerencséjére, Giuseppe Tucci nem ment tizenkét évre elmélkedni a barlangba, hanem hazatért Olaszországba, és öt vaskos kötetben feldolgozta azt a néprajzi és hittörténeti anyagot, amit Tibetben összegyűjtött. Európai fogalmaink szerint ezzel az értékes tudományos munkássággal sokkal inkább kiérdemelte a Buddha elismerését és a boldogabb újjászületést, mintha tizenkét esztendőt tétlen elmélkedéssel tölt.

Mi az a titokzatos erő, ami a józan európai tudóst is egy pilla-

⁴ G. Tucci-E. Ghersi: Kincses Tibet. Az 1933-as nyugat-tibeti tudományos kutatóút krónikája. Ford. Révay József. Budapest, Franklin, é. n. 133.

Ijesztő démon templomi szobra (Dyhrenfurth)

natra elbódítja? Mintha „énjük kiszabadulna a valóság kötelékeiből...” S ha csakugyan kiszabadul, mire jó ez? Mi keresnivalója van az épeszű embernek „a misztikus valóságok ismeretlen síkjában”? Az európai-amerikai utilitarista technokráciát sok mindenért méltán lehet becsmérlni, mégis a hasznostalanság misztikus fényétől egyszerűen megnő a haszon etikai értéke: ez a társadalomé, itt a földön, míg amaz a magánzóé, a túlvilágon.

Lényünk „örvénylő mélységeiről” nekünk is van némi fogalmunk a mélylélektan elterjedése óta – de ez valami egészen más: anyagtalan és természetfeletti örvénylés, *nem létező* örvénylés.

Bizonyos, hogy könyvemnek egyetlen fejezetét sem írom olyan nehezen, úgyszólván kínlódva, mint ezt, mert vállalkozásom eleve reménytelen: megértetni az olvasóval azt, amit magam sem értek. El is állnék a hálátlan feladattól, ha nem volna szükségünk a továbbiakhoz a tibeti misztériumok alapelveinek és elgondolásainak vázlatos megismerésére, megértés és elhívés helyett legalább megsejtésére. Magyarázatról nem lehet szó: miszticizmust csak misztikus

Démon-maszkban táncoló lámák (Dyhrenfurth)

elme magyarázhat meg és fogadhat be – tőlem pedig mindenfajta miszticizmus oly idegen, mint színvaktól a szín, sükettől a hang. A keresztény misztika éppúgy, mint a buddhista, az európai éppúgy, mint az ázsiai. A predestináció tanát, a három-egy istent, a szűzen szülő anyát, a földön járó, majd mennybe szálló istent, az utolsó ítéletet meg a feltámadást éppúgy nem értem, mint az ókori, középkori, közel- és távol-keleti misztikát – nem vezet tehát elfogultság akkor, amikor értetlenül állok a tibeti misztériumok előtt *is*. A legfőbb különbség csupán az, hogy a keresztény misztikához hozzászoktunk, érthetlenségével együtt, míg emez idegenszerű. A benne élőnek valószínűleg semmivel sem különösebb, mint nekünk a miénk, sőt az is lehet, hogy aki *ebben* hinni tud, *azt* is könnyebben hiszi el.

A tudománynak azonban nem feladata, hogy a hiedelmekben higgyen, hanem hogy lehetőleg tárgyilagos ismertetést adjon róluk. Ezt nehezíti meg rendkívüli módon a tibeti misztika szakirodalma, amely nem Tibetben, hanem Európában vált az utóbbi időben roppant népszerűvé. Se szeri, se száma azoknak az angol és német könyveknek, amelyek a létsíkokat, az átlényegülést, az életközpontokat, a megvilágosodást, az „élő buddhákat”, a varázslókat és varázslatokat, a reinkarnálódást, a nirvána elérését, a varázskereket és mandalát, a földi és túlvilági lét viszonyát elemzik. G. Cerminara, K. O. Schmidt, W. Kurtz, G. Mensching, W. Lindenberg, Ch. Humphreys, U. von Mangoldt, W. Y. Evans-Wentz, K. Graf Dürckheim, Anagarika Govinda láma, Srí Aurobindo – csupán szerény névsor az ezoterikus lamaizmus és transzcendens tibeti metafizika népszerű magyarázóinak sorából. Nem az ő igyekezetükön, hanem saját fogyatékoságomon múlt, hogy nem értettem meg tanait. Amit mégis sikerült az ezoterikus szemléletből felfognom, az Schmidt József, Baktay Ervin, s elsősorban Hamvas Béla könyveinek köszönhető, meg Szimonidesz Lajos és Helmuth von Glase-napp vallástörténetének, továbbá a tibeti *Halottaskönyv*nek, amelyet Kazi Dava-Szamdup láma fordított angolra és Govinda láma magyaráz bőséges kommentárral. Némi hasznát láttam Giuseppe Tucci könyvének a mandalák értelmezéséről, Werner Bohm munkájának az életközpontokról, valamint orvosi vonatkozásban – de ezekre később térek ki – még néhány szorosabban gyógyászati

könyvnek (Dzsampál Kunszang, Korvin-Krasinski stb.), amelyek szintén sok misztikus magyarázatot tartalmaznak.⁵ Elnézést kérek, ha ezeken alapuló rövid ismertetésem hiányosnak bizonyul, és a misztikus hajlamú olvasókat nem elégíti ki.

A tibeti misztika látszólag a buddhizmus egy változata, noha jóval régebb nála. Lényege a *bon*, ami az ember és a természetfölötti hatalmak közti rituális érintkezés pontosan meghatározott gyakorlata. Metafizikai háttere az ősi Véda-tanítás: *egyetlen valóság a lélek, minden egyéb* – az egész anyagi világ, a testünkkel együtt – *csak káprázat: mája*. Az anyagi világ mulandó, míg a lélek halhatatlan: volt és lesz.

Az ezoterikus (beavatottnak szóló, titkos) buddhista-lamaista tanokról szóló könyvek többek közt azért nehezen érthetők, mert zsúfolva vannak tibeti, indus és szanszkrit szavakkal, amelyeket a szerzők részint kényelemből, részint a tudományosság látszatának fokozása céljából, de sokszor a fogalom homályossága és többértelműsége miatt nem fordítanak le. Igyekszem kerülni ezt a módszert, néhány eredeti szóra mégis szükségünk van; ilyen például máris a *bon* meg a *mája*.

A *bon*-vallás afféle „pogány” elődje volt a lamaizmusnak: a tibetiek ősi természetvallása, tömérdek istennel, az elhaltak szellemének tiszteletével, sok varázslattal és áldozatbemutatással, amiből a buddhizmus elterjedése után is sok mindent megőriztek. Talán ez magyarázza, hogy a lamaizmusban jóval több a szellem, ördög, démon, isten, mint a buddhizmusban, és a varázslás, ijesztő szellemjárás, jövendőmondás, áldozatbemutatás is nagyobb szerepet játszik. A varázsszavak évezredek alkalmazása következtében a látható és a láthatatlan világ közelebb van egymáshoz Tibetben, mint bárhol másutt: Tibetben nincs csoda, mert minden rendkívüli

⁵ Schmidt József: Buddha élete, tana, egyháza. Budapest, Kazinczy, 1920. Schmidt József: Ázsia világossága. Budapest, Athenaeum, 1925. Baktay Ervin: India bölcsessége. Budapest, Pantheon, 1943. – Hamvas Béla: Tibeti misztériumok. Budapest, Bibliotheca, 1944. – Halottaskönyv: Das Tibetanische Totenbuch. Kazi Dawa-Samdup láma fordítása Anagarika Govinda láma átdolgozásában, W. Y. Evans-Wentz, C. G. Jung és Sir John Woodroffe tanulmányaival. Olten-Freiburg i/Br. Walter, 1973⁹. Giuseppe Tucci: Geheimnis des Mandala (1949). Weilheim, Barth, 1972. – Werner Bohm: Chakras. Lebenskräfte und Bewusstseinszentren im Menschen. Weilheim, Barth, 1966².

magától értetődik. Könnyű átlépni az anyagi világból a láthatatlanba, és ismét visszatérni a láthatóba – éspedig a bon-gyakorlatok révén, amelyek az *aszkéták* meghatározott feladatai.

A tibeti aszketizmus nem negatív visszavonulás az élet örömeitől, hanem pozitív készülés a nagy célra: a szerencsés újjászületés elérésére. A legszerencsésebb újjászületés – a végcél – a *nirvána*, ami nem „semmit” jelent, mint Európában sokszor gondolják, hanem egyrészt teljes vágytalanságot, másrészt kiszabadulást az örökös újjászületés kényszeréből.

A lét három részből áll: magából a mindig megújuló életből (*szamszára*), ennek végső megszűnéséből (*nirvána*), és a kettő határán levő átmeneti állapotból (*bardó*), amely a testi halál pillanatában lép fel, és amelyben eldől, hogy sikerül-e kiszabadulni az újjászületések ciklusából, vagy pedig tovább kell szenvedni valamilyen új létformában. Hogy a reinkarnálódás alacsonyabb rendű avagy magasabb létformában következik-e be, az részben a *karma* következménye – ezt leginkább a sors szóval szokás fordítani, de benne foglaltatik az előző életek során elkövetett jó- és rosszettek öntudatlan összessége –, részben a bardó-időszakban tanúsított viselkedése. Az aszkéta egész életében arra törekszik, hogy a megvilágosodás (*buddhaság*) szintjét elérje, ezért előbb egy mester (*guru*) mellett tanulja, majd maga gyakorolja és másoknak is tanítja a szent könyvekben lefektetett tanokat. Ezeknek szellemében, az isteneknek tetsző módon élve, eleve javítja sorslehetőségeit, ezenkívül felkészül arra, hogy a halál utáni bardó-időszakban elnyerje a megvilágosodást, esetleg a nirvánát.

A közhasználatú kifejezések többsége nem tibeti, hanem szanszkrit, részben a közvetítők egyszerűsítési törekvése miatt, részben mert a tibeti misztérium lényegében három elemből kovácsolódott össze: a bon ősvallásból, a brahmanizmusból és a buddhizmusból. Nyugati racionalizmusunk számára különösen a már említett *mája* fogalma teszi nehezen érthetővé, a mája ugyanis nemcsak az anyagot, a testet tagadja minden létezőjével együtt, hanem káprázatnak – a lélek szülőtteinek – tekinti a szellemeket is, a kísérteteket, démonokat, istenségeket is. Talán egyetlen teológia sem teremtett annyi rémséges istenalakot, mint a tibeti, vérivó és hullafaló szörnyeket ijesztő színekkel és hangokkal, hat vagy még több karral – minden

Ijesztő istenábrázolás egy tibeti kolostor falán (Sis-Vaniś)

kezükben egy-egy rettentő szimbólum, vérrel telt koponya s hasonló –, több arccal, hátborzongató rém-táncsal; minden egyes alakot naturalisztikus pontossággal leír a Halottaskönyv, majd megnyugtatta a halottat: eszébe ne jusson megrettenni a rémképektől, hiszen ezek csupán az ő saját lelkének vagy szellemisségének kisugárzásai, képzeletének játéka. „Mint hogy a tested valóságban ürességből áll, nincs mitől félned: még ha darabokra szagatnának, akkor sem halhatsz meg. A halotti istenségek is saját szellemed ki-

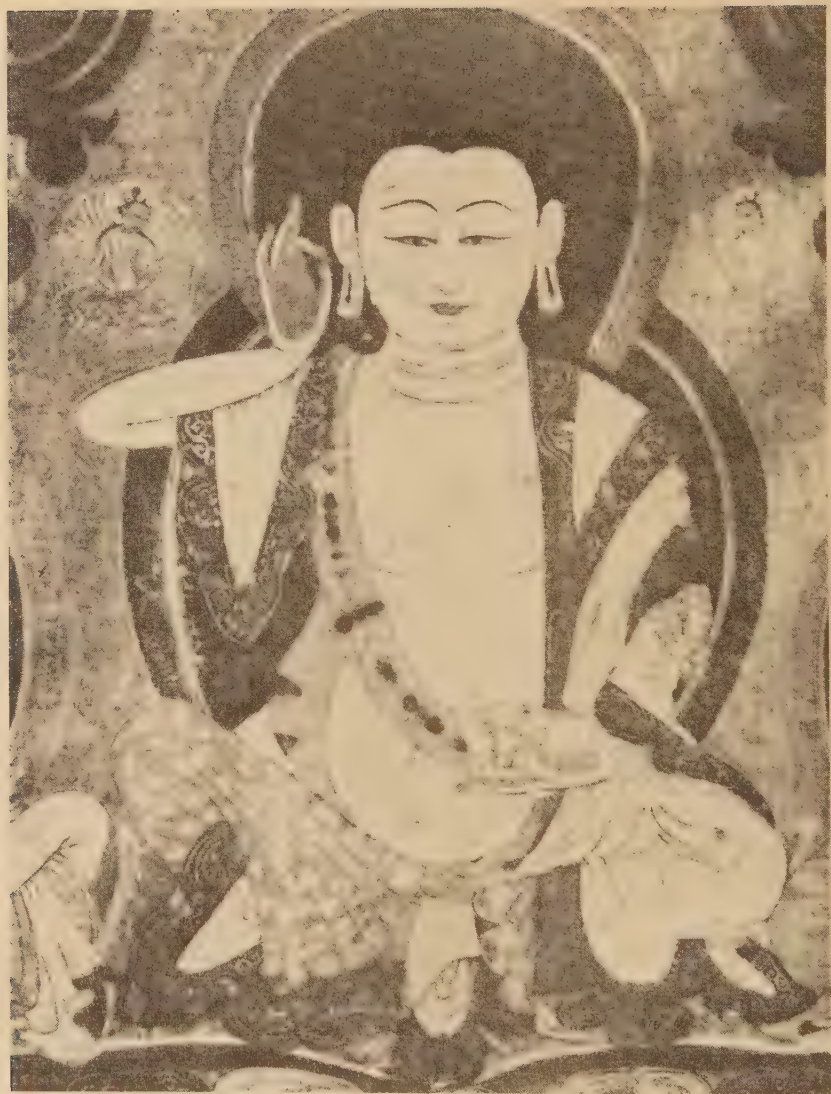
sugárzásai, nem anyagból valók, az üresség pedig tehetetlen az ürességgel szemben.”⁶ Így a sok kitalált szörnyűség mélylélektani értelmezést nyer, mint a bűntudat, lelkiismeretfurdalás, gonosz vágyak és hajlamok kivetítése – épp csak az marad magyarázatlan, hogy ha minden a káprázat birodalmába tartozik, akkor hol van és mi a valóság?

Erre a kérdésre azért nem kaphatunk választ, mert a valóság csak egyetlen pillanatban fénylik fel, a bardó állapotában, vagyis a meghaláskor; ha a meghaló fel tudja fogni és megragadni a fényt, akkor a nirvánába kerül, rendszerint azonban nem képes erre, tehát új alakban reinkarnálódik, a megvilágosodás adománya nélkül – és ez így megy a végtelenségig.

Hamvas Béla szerint a tibeti aszkéta „a lélek hőse”, aki „nevezetes névtelenségben” él és hal meg. A hősiesség abban áll, hogy megakadályozza a külvilág minden behatolását szellemiségébe, akár ép elméjének elvesztése árán is. Ezért vonul teljes magányban egy barlang mélyére, vagy tölt éveket a Himalája kietlen ormain, esetleg értelmetlen tortúrával gyötri magát egész életén át. Vannak nevezetes aszkéták is, nemcsak névtelenek, például Tilópa, Nárópa, Marpa, Milarépa, akik a mi időszámításunk ezredfordulója körül éltek, eljutottak a megvilágosodás bizonyos fokára, alakjukat legendakör övezi, tanításuk szájról szájra jár. Különösen Milarépát tartják nagyra, mint mágust, aszkétát és költőt, verseit ma is szelvében idézik. A legendák szerint több mint harminc évet töltött egyedül a hegyek közt, és szívós gyakorlattal elérte azt, hogy ki tudott lépni anyagi testéből, be tudta járni a világmindenséget, sőt földi testével is tudott repülni.

A remete sokszor ötezer méter magasságban él magányosan, csalánnal táplálkozva. Nem az éhség az élet nagy ellensége itt, hanem a hideg, az aszkéta azonban ismeri az ősidőkből örökölt módszert, amellyel testét állandó hófokon tarthatja. Ennek a „lélek-tűznek” a neve *tumo* vagy „az istenek langyos, puha takarója”. Fölélesztése csendes önkívületben történik, azon az anatómiai elképzelésen alapszik, hogy az ágyékban felgyülemelő mag (spermium) és az agyvelő között egy csatorna van, amely a magból sugárzó mele-

⁶ Halottaskönyv 224, 245, 260.

Milarépa, kolostori fallfestmény a szentéletű középkori aszkétáról
(Tucci)

get elosztja a testben. Ennek bizonyságául egy legenda szolgál, amely szerint egyszer a dermesztő hidegben ruhátlanul és önkívületben álldogáló aszkétát hátba szúrta féltékeny felesége: a sebből nem vér folyt, hanem sperma.

A tumo-gyakorlat azonban nemcsak a belső fűtést szolgálja. A hajszálvékony csatorna erős koncentrációval kitágítható, és pedig azáltal, hogy a szabályozott légzés a csatornában huzatot idéz elő, ez feléleszti a mag tüzét, és az egyre fokozódó tűz előbb gyufaszálynyra, majd kisujjnyira, karvastagságúra tágítja az *uma* nevű csatornát, utóbb az *uma* betölti az egész testet, vagyis a test egyetlen umává lesz, a hatodik fokozatban pedig túlterjed a testen, magába foglalja a hegyeket, az országot, az egész világegyetemet, mint ropant henger alakú csatorna. Gyakorlott tumo-mester fél óra alatt eléri ezt az állapotot, és akár hetekig él benne. Milarépát hóvihar lepte meg a Himalája csúcsai közt, mire ruháit levette felidézte a tumót, és kilenc napig állt ott az orkánban, semmit sem érezve a fagyból, majd misztikus költeményt írt erről, amit minden tumo-tanítványnak ismerni kell.

A lélegzés mérséklésével a csatorna fokozatosan szűkíthető, végül az *uma* eltűnik, hatása azonban megmarad: az aszkéta abban a szellemi állapotban él, amit benne a világegyetemmé tágulás felidézett.

Másik misztikus módszer a *csöd*, vagyis a test kivégzése, három fokozatban. Veszedelmes eljárás, a koncentrációval létrehozott jelek sok aszkétajelöltet megőrjítettek, sőt meg is öltek. A képeket életszerűen kell érzékelni. Például egy istennő lenyakazza az aszkétát, megnyúzza, beleit kitépi és keselyűk közé dobja, azok marcan-golják. A fölídézés nem pusztán meditációval történik, hanem pontosan előírt táncmozdulatokkal, dobolással, lábszárcsontból készült kürt fúvásával. Ezekre a hangokra megjelennek a démonok, és vacsorára felfalják az aszkéta húsát, csontját, véréit, miközben ő hangosan imádkozik és bizonyos időpontokban kimondja a szent *phat* varázsszót. A szertartás értelme az, hogy a szerzetes lemond a testéről és minden földi értékről, anyagi örömről, a kába növényi, állati vagy démoni állapottól megszabadulva és megtisztulva felszáll a nirvánába. Amíg mégis e földön él, létét a világosság terjesztésének és minél több kába ember fölébresztésének szenteli.

Egy további misztikus gyakorlat a *rolang*: tánc a hullával. A láma ruhátlanul ráfekszik egy meghalt ember meztelen tetemére, varázsmondatokat suttog a halott szájába, amitől az megrezzen, kinyitja szemét, vonaglani kezd, majd szabadulni akar varázslójától, ezért szorosan kell tartani, végül a halott felpattan, nagyokat ugrik, ide-oda rángatja az aszkétát, valósággal birkóznak. Ha a halott kiszabadul, varázslója veszve van. A gyötrelmes tánc addig tart, amíg a megelevenített holttest ellankad, fulladozni kezd és kilógatja a nyelvét. Ilyenkor meg kell ragadni a nyelvet és kitépni, vagy pedig leharapni. Ha a holttest elveszítette a nyelvét, földre zuhan és nem mozdul többé.

Hogy e mutatványnak mi lehet a célja vagy indoka, nem sikerült rájönnöm. De mint látható, a tibeti misztériumok nemcsak elméleti meditációra és filozofikus visszavonulásra oktatnak, hanem nagy erőfeszítéssel járó teljesítményekre is. Gyakorlati útbaigazításokkal pontosan meghatározzák, hogyan kell lélegezni, gondolkodni, álmodni, álmot magyarázni, hogyan fölkelni, lefeküdni, hogyan meghalni, haldoklót a Felragyogó Ősfényhez átsegíteni, vad hidegben belső hőt fejleszteni, a halott tudatát átvenni, a tudatot bármely ember testéből kiűzni és más tudattal felcserélni, fantomalakokat létrehozni és azokat távolból úgy kormányozni, mintha valóságos élőlények volnának, stb. Aki ezekben hisz – vagy ezeket elhiszi –, érthetően olyan magasrendű pszichológiai képességet tulajdonít a tibetieknek, amilyen sehol másutt a földkerekségen nem található:

„A misztériumoknak tévedhetetlenül egzaktnak kell lenniök – írja *Hamvas Béla*. – Azok is. Sehol a földön ilyen egyedülálló pszichológiai tudás nem található, még csak megközelítően sem. E misztériumok módszeres gyakorlatait sok ezer év hagyománya tökéletesítette. Az európai lélektan ehhez képest még csak nem is gyerekes. Ami például a *tumó*ban megnyilatkozik, az a tudattalan felszámolásának olyan intenzív technikája, amelyhez a hindu tantra vagy a kundalini jóga is kezdetleges. Ami pedig a halottak tudatának átvitelében jelentkezik, az a mágikus pszichológiai prakszis olyan halálugrása, amelyhez foghatót semmiféle népnél nem talált senki.”

Ez utóbbi a *Pho-va* varázslat, amelynek előírása azzal kezdődik, hogy az aszkéta képzelje a testét üres térnek, tudata ne termeljen képeket vagy gondolatokat. Az ürességből vérvörös dicsfényben előugrik a Gyémántjogarú istennő – a misztériumok és ezoterikus tanok ijesztő külsejű démona –, akinek szíve táján az aszkéta képzeljen el négylevelű lótuszt, majd annak közepén egyetlen pontot:

„Ez a pont a lélegzetnek és a tudatnak az összeköttetését jelképezi. Színe világos rózsaszín.

Ezek a képek legyenek igen élénkek és világosak.

Fejed tetején képzelj el fő Vezetődet. Imádkozz hozzá és gyónj meg neki, míg hajad az ég felé emelkedik és szemedből könny csurog, mély alázattal és teljes szívvel. Mikor imádat bevégezted, látni fogod, hogy a Vezető szíve táján a szent HUM szótag kék színben megjelenik. Most hangosan kiáltsd a HIK szótagot. Ugyanakkor az istennő szíven levő pont elkezd ugrálni, és fölemelkedik a Vezető szíve tájékára. Ha a két pont egyesült, maradj meg ebben az állapotban és tarts ki. Most kiáltsd a KA szótagot, s látni fogod, hogy a pont az istennő szívébe visszatért. Most ismét kiáltsd a HIK szótagot, és ismét a KA szótagot, ezt ismételd huszonegyszer. Egy nap leforgása alatt a tudat átvétele megtörténik. A külső jelek a következők: fejed tetején az izomzat és a bőr megduzzad. A daganatot szalmaszállal fel kell szúrni. Sárga, nyálkás nedvesség szivárog belőle. Ha ezt elérted, a gyakorlatot tovább folytatni fölösleges.

A gyakorlat befejezése után képzelj el, hogy az istennő és a Vezető kezükben edényt tartanak. Az edényben az istenek itala van, az amrita. Azt fogod érezni, hogy egész tested megtelik az üdvözültek italával. Az erre az alkalomra írt mantrát mondd el többször, s akkor érezni fogod, hogy testedtől teljesen elválsz, anyagtalanná leszel, és elrepülsz, mint a madár.”⁷

Ez csupán kezdete a hosszadalmas műveletnek; a végső mozzanatokot a leíró nem közli, ezek a beavatottak számára fenntartott titkok. Vannak ennél jóval bonyolultabb gyakorlatok is, például a belső tűz felélesztése hétnapos koncentrációt kíván, igen kompli-

⁷ *Hamvas, 29, 47–8.*

kált betűmágiával; gyakorlott mester természetesen jóval hamarabb célt ér. A gyakorlást korán kell kezdeni, és úgyszólván egész életen át folytatni. Az „Ennél magasabb nincs” címet viselő ősi tanítás a tanulók számára naponta négy elmélkedést ír elő: napfelkeltekor, délben, napnyugtakor és elalvás előtt. Mindegyiknek pontos rituáléja van. Elalvás előtt például a tanuló az „alvó oroszlán” helyzetet veszi fel: jobb oldalára fekszik, fejét jobb tenyerébe hajtja, bal lábát a jobbra fekteti, majd elgondolja, hogy a szíve helyén nyolcszögű kristályban lótuszvirág nyílik. A kristály a szent színeket sugározza: fehér, piros, zöld, kék, sárga. Ezt azonban nemcsak gondolnia kell, hanem látni is. A lótuszvirág közepében az A betű ül, minden dolog kezdetének jelképe, az örök, halhatatlan, elmúlhatatlan lélek jele. A betűből számtalan kicsiny A betű özönlik elő, kilégzéskor kiáramlanak, belégzéskor beszívódnak. A gondolatnak erről a képről nem szabad leválnia, ebben a keringésben kell a tanulónak elszenderedni.

Az utóbbi időben nagyon divatba jöttek a keleti szerzetesek; képeslapokban, filmen vagy televízión mindenkinek gyakran nyílik alkalmuk látni őket tevékenységük vagy meditációjuk közepette. A lótuszülésben mozdulatlan merevséggel, imára emelt kézzel, csukott szemmel elmélyülők láttán felmerülhet a kérdés: vajon mire gondolnak? A fenti leírás rövidségében is igyekszik érzékeltetni, hogy a meditálás nem tetszés szerinti elmélkedést jelent, hanem minden alkalomra pontosan előírt rituális elmélyülést. Még étkezéskor is minden falat lenyelésének megvan a szimbolikus jelentése. A remetének nem elég egyszerűen lemondani a világi élet hívságairól, hanem sok kötetnyi szent szöveget kell betűről betűre megtanulnia, és magában a végtelenségig recitálni.

Európának manap – s már hosszú ideje – nincsenek remetéi. Aki mostanában – akár divathóbortból, akár őszinte meggyőződésből – remeteségre adja a fejét, rendszerint Nepálban, Thaiföldön, Ceylonban vagy más buddhista területen keres magának való kolostort vagy tanítómestert, és ha komolyan veszi a hivatását, akkor tapasztalnia kell, hogy nem választott könnyű mesterséget. Az indok, ami miatt mégis viszonylag sokan vállalkoznak erre, nem annyira a földi hiúságoktól, anyagi javaktól megcsömörlésben keresendő, mint inkább abban a sajátos szellemiségben, amit a *rein-*

karnáció tana kínál. Az újjászületés gyakorlatilag halhatatlanságot jelent, és pedig egy határozottan vonzó többlettel: nemcsak a jövő, hanem a múlt is végtelen. A keleti misztika európai kommentálói minduntalan jelét adják annak, mennyire izgatja őket az egyéni *előtörténet* föltételezése, esetleges megismerésének felcsillanása.⁸ Maguk a tibeti misztériumok ködösen nyilatkoznak a „megvilágosultnak” arról a képességéről, hogy előző életeiből emléknymokat őrizhet meg, bizonyos fokig azonban a közönséges földi halandók is következtethetnek arra, hogy „karmájuk” (sorsuk) a korábbi életek következménye: jutalma vagy büntetése.

Ami a *jövőt* illeti, a buddhista hit egyedülálló a maga nemében. Minden más világvallás az „egy életünk, egy halálunk” állásponton van, a halált a földi lét végérvényes befejezésének tekintti, a túlvilági folytatást pedig egészen más természetű, szellemi létnek. A buddhista épp ellenkezőleg: a földi létet tartja szelleminek, aminek testi mivoltunk csupán látszata, nem létező árnyképe, azonban szakadatlanul ismétli önmagát mindaddig, amíg a vágytalanság nirvájával meg nem szűnik. Miközben a buddhizmus a nirvána elérését tűzi ki célul, hallgatólagosan tudomására hozza híveinek, hogy *halál nincs*, a meghalás egyúttal újjászületést jelent. Bármennyi ijesztgetéssel fűszerezi is az újjászületés lehetőségét, meghagyja híveinek azt a bizakodást, hogy életük nemcsak folytatódik, hanem lényegesen jobb is lehet a mostaninál.

Ennek az eszménynek szolgálatában áll a tibeti misztérium *bardó-kultusza*.

A bardó ugyan a meghalás állapota, de szó szerint nem halált jelent, hanem „a kettő közötti”-t – vagyis a két élet közti átmeneti állapotot. A *Bardó Tödol*, amit Európában *Halottaskönyvnek* fordítanak, „a közti állapotból meghallgatás útján megszabadulás” könyve. Eredetét a hagyomány Padmaszambhava aszkétának tulajdonítja, aki a 8. században Tibet királyának kérésére az első buddhista kolostort alapította az országban, és az új hitet – a korábbi bonvallás háttérbe szorításával – általánossá tette. A térítés nem ment egészen simán, és az új hit képviselői közt is nézeteltérések voltak (mint a korai keresztélységben Arius és Athanasiosz tanítása közt),

⁸ Ld. pl. C. G. Jung előszavát a *Halottaskönyvhöz*.

A tibeti Halottaskönyv, (Bardó Todol) szövegéből (Evans-Wentz)

egyek kolostorokat leromboltak, s a szerzeteseknek is bujkálni kellett; a Halottaskönyvet ekkor elrejtették, és hogy tulajdonképpen a későbbi évszázadokban mennyire volt használatban, nem lehet tudni. Egy kéziratos példánya került elő századunk elején (ebből készült a fordítás), és egy ezzel megegyező szövegű dúcnyomatú példány; valószínű azonban, hogy a kolostorok elhanyagolt könyvtáraiban még több példány lappang.

A mágikus hetes szám hétszereséig: 49 napig tarthat a holt lélek vándorlása a bardóban. Ezalatt kell eldőlnie jövő sorsának: a nirvánába kerül-e, elnyeri-e a megvilágosodás (buddhaság) állapotát, magasabb avagy alacsonyabb rangú emberként, esetleg állatként vagy valamiféle szellemként születik-e újjá. A reinkarnáció minősége sokmindentől függ. Elsősorban a jó vagy rossz karmától, attól a sorstól, amit az istenek mérnek rá belátásuk szerint, de figyelembe véve korábbi életeinek érdemeit vagy bűneit is. Aztán a most leélt élet jámborságától vagy gonoszságától. Végül a bardó idősza-

kában tanúsított viselkedésétől: hogy kellő alázattal bánja-e bűneit, és megfelelő szakértelemmel végzi-e könyörgéseit: főként ez utóbbiban nyújt segítséget a Bardó Tödol: napról napra előírja, milyen új küzdelmet folytasson a lélek a megvilágosodásért.

A feladat nagyon sokrétű, mert minden nap más csábító vagy rémitő istenségek jelennek meg, mindegyiket fel kell ismerni, mindegyikkel megfelelően kell viselkedni – noha ez utóbbi végül egy kaptafára megy: azt kell tudatosítani, hogy a legfélelmetesebb rém sem létezik a valóságban, hanem csupán saját lelkének kivetülése. Minden halandónak betéve kellene tudnia a Halottaskönyv egész szövegét, akkor nyugodtan nézhet szembe a halállal. Minthogy azonban erre nem lehet biztonsággal számítani, egy hozzáértő személy – láma, guru vagy legközelebbi értelmes családtag – végigasszisztálja a bardó-állapotot, szakadatlan mormolással súgja a halott fülébe, hogy most mit kell látnia és tennie. Feladata már a haldoklás időszakában kezdetét veszi. A legbiztosabban ugyanis akkor nyeri el a halott a nirvánát, ha a halál beálltának pillanatában felragyogó ősfényt – a tiszta valóságot – felismerni és ebbe beleolvadni képes. Ezért a vezető ott ül a haldokló mellett, légzését és tudatát figyeli, közben megállás nélkül súgja a fülébe, hogy most meg fog halni, itt a nagy pillanat, ismerje fel az ősfényt, stb. – és hogy több ideje maradjon a haldoklónak a kellő pillanat megragadására, nyaki ereinek összenyomásával késlelteti a halál beálltát, ha pedig a páciens eszméletét veszíti, igyekszik ájulásából felrázni.

Előbb-utóbb bekövetkezik az utolsó légvétel, jelentkeznek a halál nyilvánvaló jelei. Ekkor – ha azonnal nem jutott a nirvánába, amit nem lehet tudni – három és fél napig a lélek még nem hagyja el a testet, ezalatt biztatni kell, hogy ismerje fel a nagy ürességet és készüljön a bardó állapotára. Félig ülő helyzetbe támasztják a tetemet, s még egy „étkezésnyi” ideig serkentik a lelket, hogy figyeljen az ősfényre, aztán már csak arra, hogy szálljon magába, tudatosítsa átmeneti állapotát, és hagyja el véglegesen a testét. Ez három és fél nap múltán be is következik, a lélek megkezdí vándorújtját a bardóban, közben találkozik az istenségekkel és démonokkal. Az első hét napon csupa jóságos és bölcs istenséggel találkozik, a második hét nap a haragos istenségek időszaka. A vezető minden nap szorosan ismétli biztató szavait, mert kellő alázattal, szerencsés kar-

Utolsó ítélet a tibeti Halottaskönyv európai kiadásából (Evans-Wentz)

Békés istenek a tibeti Halottaskönyvben (Evans-Wentz)

mával és a megfelelő szent szavak elmondásával a megvilágosodás mindig elérhető. Közben a holttestet talán elégetik, keselyűk és vadállatok martalékául kiteszik a szabadba, vízbe süllyesztenek, elföldelik – egyszóval a helyi szokás szerint eltemetik, ez azonban a lélek szempontjából közömbös: ehhez a testhez már nincs köze. Egyre iszonyúbb látomásai vannak az őt fenyegetően körülvevő szörnyistenekről, amelyeket a vezető nagy részletességgel és pontossággal ír le, de mindig megnyugtató a lelket: semmiféle szörnyűségtől ne riadjon meg, mert a halálistenek, boszorkányok, vicsorgó állatok, vérivó és holttestfaló démonok mind a saját hallucinációi és víziói – vagyis az ő lelkiismeretének termékei –, tartson bűnbánatot, legyen alázatos, tegyen fogadalmakat, könyörögjön a jó istenekhez, ne adja fel a reményt: utolsó percében is megszabadulhat a *szamszára*-körforgástól, újjászületéstől. De ha mégsem sikerül, a bardó-korszak utolsó idejét fordítsa arra, hogy minél megfelelőbb anyaméhet találjon az újjászületése számára. A *szamszára* – ahogyan szanszkrit szóval az örökké-újraszületést nevezik, tibeti szóval: korva – teológiailag nem kívánatos, hiszen a végső cél (a nirvána) elodázását jelenti, közönséges földi halandók számára azonban megnyugtató: a remélt jobb újjászületés mindenkit bizakodással tölt el.

Hogy a bardó bonyolult rítusával a tibetiek valójában mennyire élnek, nem lehet tudni. Valószínűnek látszik, hogy igen régen és csak a fejlettebb kolostorokban lehetett általánosan használatos. Ha azokra a temetési szertartásokra emlékezünk, amelyeket a szemtanúk említettek, bardó-rítusnak nyomát sem találjuk. Amikor Waddell ezredes Gyance közelében meglátogatta „a földi nyomorúságokon víg kedéllyel elmélkedők barlangjait”, ott látta egy pár napja elhunyt remete kiaszott tetemét, de nem ült mellette guru, nem suttogott a fülébe senki, az eleven lámák semmi jelét nem adták annak, hogy elpusztult társuk újjászületésének vagy megvilágosodásának körülményeivel foglalkoznának.

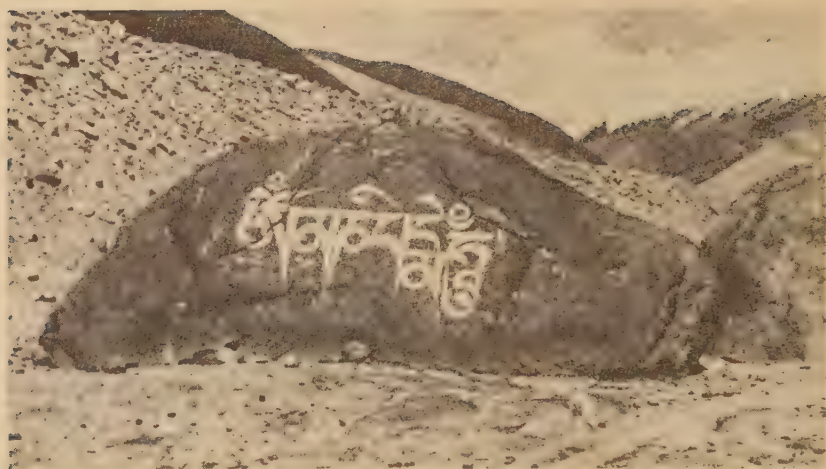
Később Waddell is, mint annyi más európai orientalista, sokat töprengett a tibeti misztériumok szimbolikáján, s arra a nézetre jutott, hogy a Halottaskönyvben felbukkanó képeknek és vízióknak külön-külön szimbolikus jelentőségük van, amelyeknek egy része megfejthető, többsége azonban feledésbe merült. Így van ez

Imamalmok hosszú sora a kolostor falánál, a lámák és más járókelők elhaldtukban végigpörgetik (Rév)

a tibeti misztériumok más ősi rítusaival is. Eddigi ismereteink alapján az a benyomásunk, hogy a szimbólumok értelmét csak a magasan képzett lámáknak egészen vékony rétege ismeri, az átlag népességben csupán a reinkarnáció tudata és néhány közszájon forgó szent mondás (tantra) vagy rövid formula (mantra) maradt fenn, az utóbbiak közül is főként egy: az *Om mani padme hum*.

Ez a rövid mondás – az *Om mani padme hum* – mintegy leegyszerűsített magva a tibeti misztikának. Templomok, kolostorok, imahelyek, de egyszerűen az elszórt sziklák is mindenfelé e négy misztikus szót hirdetik, ez van az imamalmokban és imahengerekben, ezt pörgetik szakadatlanul a tibetiek, hogy akkor is imádkozzanak, amikor nem imádkoznak. Célja ugyanaz, mint a hosszadal-

Om mani padme hum felirat az utak menti sziklákon (Tucci)

Szélpörgette imamalmok (Rév)

mas bardó-misztériumé: a jobb újjászületés, a megvilágosodás, a nirvána elnyerése.

Jelentése: *Kincs a lótuszban*. De ez csupán a két középső szó – *mani padme* – értelemszerű fordítása, maga a mondás a jelképeknek egész sorozata.

Az *Om* szótagnak nincs szó-tári értelme, a teremtés szimbólumaként értelmezik. Szanszkrit eredetű, *Aum*-nak írták, e három betű a teremtő Brahma, a fenn-tartó Visnu és a pusztító Siva jelképe. Ezenkívül *A* jelenti az isteni Ént, a halhatatlan lelket, *U* az emberi Ént, a mulandó testet, *M* a két Én kapcsolatát, a földi életet. Továbbá *A* az örök világ, *U* a Föld, *M* a kettőt összekötő idő. „A szent szótag egy lehelettel mondja ki a lét legnagyobb misztériumát: itt élek a földön, sorshoz és időhöz kötve, de igazi lényem az örök halhatatlan lélek.”⁹

A *mani padme* jelenti a kincset a lótuszban, vagyis az emberi lelket a világtérben. A lótusz az öröklét jelképe – kelyhéből született a Buddha –, a ragyogó ékszer az üdvözült ember.

A *hum* olyasmit jelent, mint ámen: úgy legyen. Egyben a mindenható hatalom jelképe, a megfoghatatlan fényé, a végtelen bölcses-ségé. A hét szótagot (az *om*-ot *aum*-nak ejtve lesz hétszótagú a mondás) rituális lélegzési módszerrel ejtik ki, egymás után száz-

⁹ *Hamvas*, 32–4.

Húzós imamalom (Waddell)

nyolcszor, mert ennyi szeme van a tibeti rózsafüzérnek. A hét szótag misztikus kapcsolatban áll a hét színnel, a hangsor hét hangjával, a hét bolygóval, Brahma hét fiával, a hét napjaival.

Más értelmezés szerint *Om* az eget és isteneket jelenti, *Ma* a fél-isteneket, *Ni* az emberiséget, *Pa* az állatokat, *Dme* a megváltásra váró kóbor szellemeket, *Hum* a pokolbeli lényeket, együttvéve mind a világ hat részét, s azt, hogy az élőknek mind a hat kategóriáját meg kell váltani. Ismét más értelmezésben: *om* és *hum* a világ-öntudat és annak megvalósulása a szívben.¹⁰

Egy ősi tibeti szöveg szerint „ez a hat szótag minden tanításnak a gyökere, a legfőbb mondás, amelyben minden tudás és bölcsesség egyesül, egyszersmind a menekvés útja” – már egyszeri kimondása is végtelen haszonnal jár, milliószoros ismétlése felmérhetetlen értékű.¹¹

Bizonyára több más értelmezése is van, a szimbólumok végtelenségig szaporíthatók. Descartes-on edzett elménk hozzáfűz még egy európai többletet: egy kérdőjelet. *Hogy vajon csakugyan kincs van-e a lótoszban?*

Nem szkepszis ez. Átérezzük a tibeti misztika mélységét és szépségét, varázsától akkor sem szabadulhatunk, ha értelmünk tiltakozik is a hókuszpókuszai ellen. Az irracionalitás önmagában nem zavaró, amíg a rációt nem tőrja ki helyéből – miként a tibetieknél történt; bennünk mégis óhatatlanul él a vágy, hogy az irracionálisnak is megtaláljuk elfogadható magyarázatát – ahogyan erre például Alexandra David-Neel a helyszínen kísérletet tett.

¹⁰ *Patkó* (lásd később), 38. – Halottaskönyv 332.

¹¹ *I. J. Schmidt*: Forschungen im Gebiete der Völker Mittel-Asiens. 1824. 199–201.

Nincsen ebben semmi csodaszerű és természetfeletti... Racionálisan és tudományosan irányított lelki edzés meghozza a kívánt eredményt.

A. David-Neel: With Mystics and Magicians in Tibet

Alexandra asszony és a tibeti mágia

A mindenképpen szerencsétlen kimenetelű Younghusband-expedíció valódi eredménye utólag bontakozott ki. 1904 végzetes sorsforduló Tibet életében: az újkor betört a féltve őrzött középkorba. A három – majd Japán harcias bekapcsolódásakor négy – nagyhatalom közé ékelt ország a maga középkori szemléletével és berendezésével nem lehetett életképes. A lélekszámban és területben egyre zsugorodó – de még mindig óriási – ország makacsul őrizte idejétmúlt szellemiségét és bizonytalan függetlenségét, de sem a modern fegyverekkel, sem a modern diplomáciával szemben nem tudott helytállni.

Az angolok elől Urgába menekült dalai láma hamarosan tapasztalta, hogy a cárba vetett bizalma hiú reménység volt, Oroszország nem nyújt katonai segítséget sem Kínával, sem Brit-Indiával szemben. Csalódása még fokozódott Pekingben, ahol a császár vazallusként fogadta, és nem csinált titkot abból, hogy a jövőben nem laza felügyeletet kíván gyakorolni Tibet felett, hanem korlátlan uralmat és teljes alárendeltséget követel. Annál is inkább megtehetette ezt, mert az egymásra féltékeny orosz és angol diplomácia elismerte Kína szuverenitását Tibet fölött, ezzel az oroszok az angol terjeszkedéssel szemben, az angolok viszont az orosz terjeszkedéssel szemben akarták biztosítani magukat. 1909-ben a kínai kormány visszahelyezte a dalai lámát lhaszai székébe, de minden politikai hatalmat a maga kezében tartott, kínai tisztviselőkkel kormányoztatta az országot, és ami nagyobb baj volt: kínai hadseregek indultak Kelet-Tibet elfoglalására, sőt már a fővárost is veszélyeztették. A dalai láma ekkor Nagy-Britanniához fordult segítségért, éppoly eredménytelenül, mint előbb az oroszokhoz, majd a kínaiakhoz: az angolok küldtek ugyan tiltakozó jegyzékeket Pekingbe, ez azonban nem akadályozta a csapatmozdulatokat. 1910-ben a kínaiak bevonultak

Lhaszába, a dalai lámának utolsó pillanatban sikerült elmenekülnie előlük – ez alkalommal a brit-indiai Dardzsilingben kért és kapott menedéket.

Így a XIII. dalai láma hat év alatt három szomszédos birodalomban ette a száműzöttek keserű kenyerét. Az angolok nem szolgáltatták ki Pekingnek, más támogatást nem adtak. Mégsem volt haszontalan a Dardzsilingben eltöltött két év: a világtól eddig elzárt dalai láma itt értette meg, hogy ha országa fenn akar maradni, akkor haladnia kell a korrall.

1911-ben kitört a kínai forradalom, a császárság hatalma leáldozott, és ez átmenetileg visszaadta Tibet önállóságát: a megszálló csapatok katonái tisztjeik ellen fordultak, megszökdöstek, szétzüllöttek vagy hazatértek az anyaországba a forradalomért harcolni – Tibetet magára hagyták. 1912-ben a dalai visszament hazájába, és ettől fogva 1933-ban bekövetkezett haláláig változó szerencsével uralkodott. A köztársasággá vált Kína ugyan tartományává nyilvánította Tibetet, de jobban el volt foglalva saját forradalmával és veszedelmesebb szomszédaival, hogysem akaratát érvényesíteni tudta volna. A dalai láma is tanult valamit a diplomáciából: fegyvereket és katonai kiképzést eszközölt ki az angoloktól is, oroszoktól is, s úgy lavírozott a kínai és az angol pártfogók között, hogy mindegyik vigyázott a másikra, nehogy túlzott hatalomhoz jusson. Saját népe azonban nehezen értette meg a nagyláma modernségét: a lámák is, a vagyonos nemesek is irtóztak minden újítástól, attól félve, hogy elveszítik előjogaikat: a munkátlanság és a kizsákmányolás jogát; a köznép pedig annyira a lámák fejével gondolkodott, hogy a maga érdekét nemhogy védeni, felfogni sem tudta. Azt mindazonáltal észrevették, hogy a helyi kiskirályokkal még rosszabbul jártak, mint a kínai tisztviselőkkel: ezek csak a császár adóját s a maguk sápját szedték be tőlük, amazok a vérüket is kiszívják, élőködnek rajtuk.

Egymás megváltozott: táviróvezetéket építettek, vízierőművet állítottak fel, egy-egy út is elkészült, Lhaszában az angoloknak is, kínaiaknak is rádióadás diplomáciai ügyvivőjük volt – ami azonban nem változott: az idegenek belépési tilalma Lhasza területére. Sigacében, Tasilhünpóban, Khamszban, Kumbumban jöttek-mentek a „pelingek”, de a dalai szent városa még mindig tabu.

Alexandra David-Neel

Jongden láma, David-Neel asszony fogadott fia és kísérője Tibetben

Erre a zavaros időre esik *Alexandra David-Neel* tizennégy éves tibeti tartózkodása.

Ez a rendkívüli képességű és legyűrhetetlen energiájú asszony Párizs mellett született 1878-ban. Párizsban nőtt fel, kitűnő kiképzésben részesült. Gyerekkorától Tibetbe vágyott. 1911-ben megkezdte makacs vándorlását a hó országában, három esztendeig a kumbumi kolostorban a nyelvet tanulta és szent könyveket olvasott, fél éven át a magányos remeteséget gyakorolta egy magashegyi kunyhóban, másik félesztendőt a belső hőfejlesztés elsajátítására szánt; újabb fél évet töltött azzal, hogy intenzív koncentrációval megteremtett egy figurát, aki úgy jött-ment körülötte, mintha valóságos lény volna; továbbá őt kalandos expedíciót vezetett Tibet különböző vidékeire – úgy megismerte az országot, mint kívülről talán senki. Találkozott – emigrációja idején – a dalai lámával, barátságot kötött a pancsen lámával és különösen annak édesanyjával. Pénze, úgy látszik, bőven volt, amellet ajánlólevelekkel is jól el volt látva, mégis Lhaszába csak koldusnak álcázva tudott beszökni. A budd-

hizmus minden csinját-bínját kitanulta, maga is láma lett, és állandó útitársa volt *Jongden* láma, egy fiatal vöröskalpagos szerzetes, akit fiává fogadott. (A politikai hatalom a többségben levő sárgakalpagosok kezében volt, de a nép közt a vörössapkások sokkal nagyobb tekintélynek örvendtek, mert nagy varázsló hírében állottak – és *Jongden* láma meg is felelt a várakozásuknak.) Amikor végre hazatért Európába, könyvek egész sorát adta ki tibeti tapasztalatairól – *Voyage d'une Parisienne à Lhasa, Parmi les Mystiques et les Magiciens du Tibet, Initiations lamaïques, Au Pays des Brigands-Gentils-hommes, Le Bouddhisme, ses Doctrines et ses Méthodes* etc. –, amelyek angol, német, spanyol, svéd, lengyel, cseh és magyar fordításban is közkézen forogtak: a harmincas években nem volt nála népszerűbb utazó és Tibetnél népszerűbb ország.

Valóban senkinek az írásaiból oly autentikusan meg nem ismerhető ez a titokzatos nép és rejtélyes gondolkodásmódja, mint az övéből. Ha valaki, úgy *David-Neel* asszony igazán *belülről* írhatta le a tibetieket, babonáikkal és varázslataikkal együtt: testestül-lelkestül benne élt ebben a világban. És bármennyire felszívta, magáévá tette a buddhista misztikát, a francia *kétkelő* sohasem halt ki belőle. Miközben teljesen átadta magát a környező misztikus és mágikus atmoszférának, egy percre sem szűnt meg *kívülről* is figyelni a csodásnak tűnő jelenségeket. A legtöbb utazót vagy kritikátlanul elragadja Kelet varázslata, vagy hideg szkepticizmust vált ki belőle, egyszóval vagy *hívő* lesz, vagy *tagadó*, *Alexandra* ellenben *hitte is meg nem is*, ami vele és körülötte történt, és amit elhitt, annak is megpróbálta racionális, a fizikai világképbe beleillő magyarázatát keresni. Bár nem mindig találta meg, sohasem mondott le arról a meggyőződésről, hogy természetfeletti jelenség nincs, és mindaz a természetfelettinak tűnő „varázslat”, amit maga körül látott, vagy éppen saját maga produkált, a természet törvényei szerint jön létre. Sőt, azt vallja, hogy maguk a tibeti varázslók sem tekintik bámulatos teljesítményeiket természetfelettinak, pusztán a természet fogalmát a nyugatiaknál sokkal tágabban értelmezik.

A tibeti nép földművesekből, lámákból, rablókból és koldusokból állt; e négy csoport nem választható el élesen egymástól, és *David-Neel* leírásában pontosan olyan, amilyenek *Landor* tollából megismertük; a különbség kettejük közt csupán annyi, hogy *David-Neel*

mindezzel együtt szerette a tibetieket, Landor pedig utálta – de meg is volt az oka rá.¹² Alexandra azonban ismerte azt a keskeny réteget is, amelyhez Landor nem fért hozzá: a tudósok, bölcsek, szent életű remeték, ezoterikus tanokat és a mi szemünkben varázslatosnak tűnő gyakorlatot oktató mesterek világát. Megtanult tőlük egyfajta gondolkodásmódot, amely a miénktől teljesen idegen, de a maga rendszerén belül éppoly logikus – sőt determinisztikus –, mint például a középkori keresztény misztikusok világképe volt: a maga helyén és idején ésszerűen próbálta magyarázni azt, amit ésszel felfogni nem tud.

„Miként a lámák mondták, ezeknek a kegyetlen önfegyelmző gyakorlatoknak a célját bajos megérteni azzal, aki nem érezte a hatását. A kemény önfegyelemmel olyan lelki állapotba jutnak, amilyent mi egyáltalán nem ismerünk: áthágják azt a feltételezett határt, amit mi *önmagunknak* nevezünk. Nehéz beleélnünk magunkat abba, hogy az *önmagunk* nem körülhatárolt és áthághatatlan; hogy az *önmagunk*, mint olyan, egyáltalán nincs.

Midőn a láma arról beszélt, hogy a gondolat és értelem székhelye a szív, közbevettem, hogy a nyugatiak inkább az agyat tekintik az értelem szervének.

– Látja – válaszolt erre –, az értelmet különböző helyen lehet érezni és felismerni. A pelingek (idegenek) a fejben érzlelik, én a szívben, és ugyanígy lehetne érezni a lábban is. De ezek mind csalóka érzések, a valóság árnyéka nélkül. Az értelem nem lakik sem a szívben,

¹² Hasonló jellemzést ad a tibetiekről *Przevalszkij* is: „Valamennyi nomád közt, akiket csak láttam Ázsiában, erkölcsileg legromlottabbak a tibetiek... ravaszság, pénzvágó, tolvajlás és kétszínűség tekintetében bizvást kiállják a versenyt Európa bármely nagyvárosának e fajta mákvirágaival... újra meg újra tapasztaltuk, hogy lelkiismeretlen és csaló néppel van dolgunk” stb. (Zájzánból Khámon át Tibetbe, 289.) Nemkülönben *Lóczy Lajos*: „Meghunyáskodó, gyáva nép ez, mely csak a gyengébbek iránt mutat bátorságot... Kapzsiak, fukarok, könnyelműek, tolvajok, jellemre és hűségre nem sokat adnak, a nők sem; a kolostorok környéke még Tibetben is hirhadt azon féktelenkedésről, mely a szerzetesek és a nők közt történik.” (A khinai birodalom, 834-5.) Akárcsak az európai középkorban...

sem a fejben, sem bárhol a testen kívül, magában, elkülönülve, elidegenedve tőle.”¹³

Az ilyen bölcselkedés – amely arra lyukad ki, hogy az *én* nem önálló egység, hanem a nagy természet szerves része, következésképp a tudatunk is a makrokozmosz egy jelensége, tehát az egyén és a világmindenség közt a tér és idő korlátait áthágó kapcsolat létesíthető, mégpedig nem varázslat útján, hanem a természet erőinek kiaknázásával – roppant megejtően hangzik, és könnyen elkábítja azt, aki még sohasem látott mikroszkóp alatt egy idegsejtet, sem egy egyszerű élettani kísérletet, például az agyától megfosztott béka lábának elektromos ingerlését. Másfelől azonban: egzakt élettani kísérleteken edzett európai elménk túlságos biztonsággal mozog a maga területén, és az okkult – élettanilag egyelőre megmagyarázatlan – jelenségeket egyszerű tagadással intézi el.

Ám képzeljük bele magunkat Alexandra asszony helyzetébe, aki ugyanilyen kételkedő karteziánus lélekkel érkezik a rejtelmes világba, pontosan tudja, hogy az értelem érzékszerve az agy, buddhista láma létére nem hisz az újjászületések tanában, ugyanígy semmiféle csodában sem – ellenben lépten-nyomon *tapasztalja* önmagán és másokon, hogy egy csomó olyan esemény zajlik le benne és körülötte, amely a mi ismereteinkkel nem magyarázható meg. Eleinte kísérletezik a tagadással, majd az erőszakolt magyarázgatással, végül feladja a harcot és beéri az események közlésével, további pszichológiai és más tudományos vizsgálatoktól várva a megfejtést. Addig is kitart amellet a meggyőződése mellett, hogy a pszichés energiának sokkal nagyobb a kapacitása, mint mi gondoljuk, és a látszólag csodálatos teljesítmények a végletekig vitt koncentráció és edzés következményei.

Lehet, hogy igaza van.

Lássunk néhány átélt tapasztalást a példatárából.

Itt van mindjárt a sokszor emlegetett *tumo*, a belső tűz gerjesztése. Ötödik útján Alexandra koldusnak öltözve, Jongden lámával kettesben közelítette meg a tilalmas Lhaszát, télvíz idején, mérhetetlen

¹³ *Alexandra David-Neel: With Mystics and Magicians in Tibet.* (Parmi les Mystiques et Magiciens du Tibet.) Penguin Books, 1936. 252.

David-Neel asszony kolduló apácának álcázva

nehézségek közepette. Idős asszony volt már, mégis jól bírta a gyaloglást, a behavazott hágók megmászását, az éhezést, a hideget. Emberi nagysága ezen az úton bontakozott ki: a sok gyötrelmes átélése mindenki másból panaszkodást váltana ki, ő ellenben ujjongó örömmel élte át a hosszúra nyúlt kaland minden percét, pedig százszor is forogtak életveszélyben. Egy alkalommal 19 órás gyaloglás után, éjjeli kettőkor pihentek le, egész nap nem ettek, a jeges szélben csak a mozgás tartotta melegen testüket. A pihenéshez tüzet kellett volna gyújtaniok, máskülönben megfagynak – de a magukkal hordott acél és kova átnedvesedett, nem adott szikrát.

„– Jetszunma (tiszteltreméltó hölgy) – szólta Jongden –, tudom, hogy jártas vagy a *tumo reszkiang* gyakorlatában. Tartsd magad melegen, ne törődj velem. Én majd ugrálok, ezzel melegítem a vérem.

Két tibeti *gomptocsen* mellett csakugyan tanulmányoztam volt ezt a sajátos művészetet, amellyel a test melegét fokozni lehet. Nagyon érdekelt mindaz, amit erről olvastam és hallottam, tudományos kíváncsiságból magam is meg akartam próbálni. Nagy nehézségek árán, sok fáradsággal és konok kitartással el is értem célomat. Láttam remetéket éjszakákon át meztelenül ülni a pusztában, gondolataikba mélyedve, miközben szörnyű hóvihár tombolt körülötük. Láttam tanítványaikat, amint tél közepén egy tó vagy folyó partján végezték vizsgamutatványukat: a jeges vízbe mártott kendőket úgy szárították meg testükön, mint egy kályhán. Aztán megtanultam magam is a módját. Őt téli hónapban át edzettem magamat 3900 méter magasságban, csupán a tanítványok vékony gyapjúlepleiben. A további kiképzést idővesztésnek tartottam, hiszen általában melegebb klímában élek, és kályha mellett fűtőzhetek. Visszatértem a tűzhöz és melegebb öltözékhez, útitársam tehát túlbecsült, amikor *tumo reszkiangra* biztatott. Mégis néha szívesen emlékeztem vissza az elsajátított tudásra, és ilyenkor reszkiang-öltözékemben kiültem egy-egy behavazott csúcsra. Most azonban nem volt alkalmas a pillanat arra, hogy csupán a magam javára gondoljak: nem csodára volt szükségünk, hanem közöségi tűzre, amelyenél mindketten melegedhetünk.

Menj – szólta Jongdenhez –, gyűjts minél több tehéntrágyát

meg száraz gallyat, ezzel melegen tartod magad, én közben gondoskodom a tűzről.

Útnak indult, bár úgy gondolta, tűzszerszámunkkal nem megyünk semmire. Az acél és kova nedves volt, de talán ugyanúgy megszárit-hatom, mint tanulóidőmben a vizes kendőket. A tibeti remeték csak azért végzik a tumo reszkiangot, hogy egészségük veszélyeztetése nélkül élhessenek a magas hegyekben. A valláshoz ennek semmi köze, így ha hétköznapi célra használjuk fel, nem kell megszentel-telenítéstől tartanunk.

Egy kevés mohával együtt ruhám alá dugtam az acélt meg a ko-vát, és hozzákezdtam a szertartáshoz. Útközben elálmosodtam, de a tűzszerszám keresése, sátorverés és eredménytelen tűzcsiholás köz-ben kiment szememből az álom. Ahogy most leültem, kezdtem el-szenderedni, a szertartás célja azonban egy pillanatra sem ment ki az eszemből. Hamarosan lángokat láttam magam körül, amelyek egyre magasabbra emelkedtek, végül egészen beborítottak, és össze-csaptak fölöttem. Kimondhatatlan jóézés töltött el.

Hangos recsenés riasztott fel: a folyó jege megrepedt. Kinyitot-tam a szemem, a lángokat legott mintha a föld nyelte volna el. Erős szél fúj, a testem tüzelt. Felpattantam, mert biztosra vettem, hogy az acél, kova és moha most nem mond csődöt. Félig álomban közeledtem a sátorhoz. Úgy éreztem, mintha szikrák pattognának a fejből és ujjaimból.”¹⁴

És pár perc múlva lobogott a tűz.

Alexandra nem fűz kommentárt a tűzgyújtáshoz, és jól teszi: a misztikus *tumo* így hihető természeti folyamattá válik. A test hőfoka nem a külső hőmérséklet pusztá függvénye, lázas betegnek például a legnagyobb hidegben is tüzel a teste. Mint ahogy hisztériás láz is van a világon, erős koncentrációval, úgy látszik, el lehet érni, hogy a szervezet mintegy lázas lesz. Nem európai értelemben vett ön-szugesztíóról van szó, hiszen az csupán a meleg *érzését* okozná, itt azonban az intenzíven elképzelt lángoktól a test ténylegesen me-

¹⁴ Alexandra David-Neel: Arjopa. Die erste Pilgerfahrt einer weissen Frau nach der verbotenen Stadt des Dalai Lama. (Voyage d'une Parisienne à Lhassa.) Übs. A. Ditzen. Leipzig, Brockhaus, 1928. 144-6.

leggé válik – a többi, mármint a nedves tűzszerszám kiszáradása a melegben, már nem kíván magyarázatot.

A módszerről máshelyütt – a misztikusokról és mágusokról szóló könyvében – mond néhány szót David-Neel: előírt testhelyzetben fáradhatatlanul kell rituális légzési és jógyakorlatokat végezni, jelképes szavakat zümmögni, és kitartóan koncentrálni a belső tűzre. A „kitartóan” szónak más értelme van Tibetben, mint nálunk: hónapokat, éveket jelent, sőt olykor évtizedeket. A szigorúság, amivel a mesterek tanítványaikat kordában tartják, embertelen méretet ölt; a tanítványok csak azért nem szöknek meg könyörtelen mesterrüktől, mert önként vállalkoztak szerepükre, és megtiszteltetésnek veszik, ha egy nagy megbecsülésben álló *guru* mellett inaskodhatnak. A koncentrációval felidézett belső tűz elképzelt csatornarendszerükben áramlik fel-alá; David-Neel asszony tapasztalata szerint az igazán magas képzettségű lámák tisztában vannak azzal, hogy a csatornarendszer nem létezik, képletesnek tekintik.

A levitációnak, levegőbe emelkedésnek, magyarán kimondva: a *repülésnek* számtalan tibeti legendája van, szemtanúja annál kevesebb. Ilyesmit Alexandra sem látott, *száguldó remetét* ellenben igen: távolban feltűnt egy emberi alak, ritmikus nagy ugrásokkal rohanva közeledett, kimeredt szemmel, teljes ekstázisban, róluk tudomást sem véve ellibeggett mellettük, „mintha a lába nem is érintené a földet”. De csak „mintha”. David-Neel lelkiismeretesen utánajárt, hol s mikor látták előtte majd utána a száguldó remetét, s ebből kiszámította, hogy egy nap alatt akkora utat futott be, amely rendes körülmények között egy hetet venne igénybe. Egy másik ilyen figurát is látott, csupán egyetlen pillanatra, mert azonnal eltűnt az erdő mélyén: törzse körül vaslánc volt tekerve, mivel a teste annyira súlytalanúvá vált, hogy megterhelés nélkül fölszállna a levegőbe... De hogy a repülésben Alexandra sem igen hisz, azt egy anekdota elbeszéléssel hozza tudomásunkra. Az első történeti buddha – akit mi egyszerűen Buddhának szoktunk nevezni, holott a buddha nem név, hanem a magasztos megvilágosodottság állapota –, tehát a Buddha találkozott az erdő mélyén egy jógival, aki huszonöt éve gyakorolta magát a mértékletességben. „És minő hatalmat szereztél e hosszú és lelkes gyakorlattal?” – kérdezte a Buddha. „Át tudok sétálni a folyón” – válaszolta büszkén az anakoréta. „Ó, szegény ember – sajnálkozott

a Buddha –, csakugyan ennyi időt vesztegette ilyen hitvány eredményre? Hiszen a révész pár fillérért átvisz a túlsó patra. . . ”¹⁵

Az anekdota telibe talál, mi a többi mutatvány láttán vagy hallatán is ezt kérdezzük: miért érdemes tíz-húsz-harminc évet ezekre a teljesítményekre áldozni?

A legértelmetlenebb mutatványok közé tartozik a borzalmas *rolang*, vagyis a tánc a halottal, ami az életre keltett holttest nyelvének leharapásával végződik – vagy a varázsló halálával. Alexandra nem látott rolangot, de beszélt olyan varázslóval, aki állítólag végigjátszotta a dermesztő komédiát – mutatott is valami kiszáradt fekete tárgyat, amely a halott leharapott nyelve lett volna. . . Ezt még Alexandra sem hitte el. Annál furcsább, amit a *fantomokról* mond, ezeket ugyanis látta, sőt egyszerre többen is látták, noha nem léteztek. Egyik szolgáját szabadságáról várta vissza, sokáig késett, ekkor álmában látta megjönni, majd másnap reggel a szolgálója jelentette a fiú érkezését, és az ablakból mindketten jól látták, amint közeledik. De ahogy egy magányosan álló emlékműhöz érkezett, eltűnt mögötte, és többé nem került elő. Tűvé tették a vidéket – sehol. Este felé megjött, ugyanúgy öltözve, ahogyan asszonya előbb álmában, majd képzeletében látta, de bizonykodott – és ezt megbízhatóan igazolni is tudta –, hogy reggel nem járt ott.

Ilyesfajta hallucinálások nálunk is előfordulnak, a különös benne csak az, hogy ketten egyszerre látták ugyanazt a nem létező alakot. Hasonlóképpen egyszer egy lámát pillantott meg a sátránál Alexandra, a vele levő szakács is látta, és nyomban elment, hogy teát készítsen a lámának, Alexandra pedig sietett a lámához, mire azonban a sátorhoz ért, a látomás hirtelen eltűnt. Ugyanez a láma máskor is megtréfálta a külföldi asszonyt: beszélgetésük közben hirtelen elenyészett.

A *materializáció* – pontosabban: a *megelevenedés* – különfajta jelenségeit a tibetiek lehetségesnek és természetesnek tartják, csak megfelelő magas szellemi koncentráció szükséges hozzá; hitük szerint a *tulku* és a *tulpa* újjászületett, illetve szellemi úton teremtett lények. Alexandra asszony ezeket inkább a képzelet termékének tartja, de kíváncsiságában annyira belemélyedt a szellemi erők birodalmá-

¹⁵ With Mystics etc. 198.

Lamaista kápolna Tibetben (Lóczy)

ba, hogy hosszas koncentrációval teremtett magának egy ilyen szellemfigurát, aki ott élt körülötte. Jól tudta, hogy a látomás csupán szellemének terméke, eleinte elszórakozott vele, aztán kezdett terhére lenni – és csak további hat hónapos nehéz szellemi küzdelemmel tudott megszabadulni tőle. Ez idáig érthető, mint az egzaltáltság magas foka, érthetlenné ott kezd válni, ahol Alexandra azt állítja, hogy a környezete is látta az ő képzelete által teremtett figurát, és eleven embernek tartotta.

A tibetiek szerint a nagy misztikusok nem halnak meg közönséges ember módjára, hanem fokozatosan elenyésznek. A tibeti képzelet nem tesz különbséget mese és valóság közt, régi történeteik hitelességét Alexandra sem veszi komolyan. Volt azonban egy nagy tekintélyű ismerőse Sigacében, a tasi láma udvarában, egy szent életű öreg remete, akit a tasi láma is nagy tiszteletben tartott, és

megkért arra, ne haljon meg addig, amíg az új templom fel nem épül: áldja meg az új épületet. Az öreg megígérte. Jó egy évbe beletelt, amíg Tasilhünpo új kolostora elkészült, és amikor eljött az ünnepélyes fölszentelés ideje, díszes kocsit küldtek a remetéért. A remete azonban gyalog érkezett, egyenesen a templom nagy szentképéhez ment és ott eltűnt – mint a helybeliek mondják: eggyévált a szentképpel. Alexandra nem volt jelen – éppen álrühás lhaszai zarándokútját járta –, évek múltán került csak újra kapcsolatba Sigacéval, ahonnan időközben elűzték a tasi lámát – nem lehetett pontosan rekonstruálni az eseményeket. Az öreg remete nem került többé elő. Minthogy a különös jelenség óriási tömeg szeme láttára játszódott le, többféle föltevessel is próbálták magyarázni: a remete önmaga fantomját küldte el a templomszentelésre, vagy talán már nem is élt, de még életében gondoskodott egy túlélő fantomról, amely teljesíti a főlámának tett ígérését, vagy képes volt a távolból tömeghallucinációt előidézni. . . Mindez persze inkább csak az európaiak kíváncsiságát izgatja, a tibetiek egyszerűen tudomásul veszik a szent ember rendkívüli képességeit.¹⁶

Ezek a furcsa esetek – vagy képzelgések – némiképp megvilágítják azt a *határtalanságot*, ami a tibeti gondolkodásban az én és a külvilág közti közlekedés lehetőségét kitérít. Nehezünkre esik folyvást észben tartani azt a tibeti filozófiai alaptörvényt, hogy „*a világ és minden észlelt jelensége csupán a képzeletünk szülte káprázat*”¹⁷ – pedig csodálkoznunk csak ezen az alaptörvényen érdemes; ha ez igaz lenne, akkor valóban minden lehetetlenség lehetséges volna.

Mielőtt nagyon lesújtó véleményt mondanánk az ilyen képtelen filozófiának hódoló tibetiekről, idézzük emlékezetünkbe, hogy nem is olyan régen még az európai bölcséletben jelentős szerepet játszott Berkeley püspök hasonló szemléletű filozófiája, és nem ő az egyetlen a jónevű európai filozófusok közt, aki „a világ a mi képzetünk” elvet vallotta. Vagy idézzük fel a pár száz éve még nagyon eleven boszorkány- és démonhitet, amely éppen olyan képtelen jelenségeket tartott fizikailag lehetségesnek, amilyenek a tibeti hitvilágban napi-

¹⁶ With Mystics etc. 279–87.

¹⁷ With Mystics etc. 243.

Tibeti falu (Lóczy)

renden vannak. És ha babonás hiszékenység dolgában a tibeti nép túltesz is az átlagos primitív gondolkodásúak hiszékenységén, az okkult gondolkodás másutt is megtalálható, még fejletlen civilizált formák közt is.

További útleírásaiban David-Neel asszony az okkult gondolkodás újabb hajmeresztő példáit közli.¹⁸ Egy varázslóláma kürtjének hangja pusztá gondolat hatására kígyó, villámlás vagy bármely más alakot ölthet; egy gonosz varázsló létrehoz egy fantomot, világgá küldi az örök élet titkának felkutatására, távvarázslattal irányítja az ál-ember lépteit; egy egészséges asszony pár óra alatt meghal attól a hittől, hogy egy csavargó – akit gonosz szellemnek vél – kiszívta a lelkét; lámák rá gondolással ölni tudnak stb. Magát Alexandrát is,

¹⁸ *Alexandra David-Neel: Mönche und Strauchritter. (Au Pays des Brigands-Gentilhommes.) Eine Tibetfahrt auf Schleichwegen. Leipzig. Brockhaus, 1933.*

és még inkább a vörössapkás Jongden lámát, gyakorta felkérlik varázslásra vagy jóslásra – ezt nem lehet elutasítani, amellet kitűnő kereseti lehetőség: a tibetiek alamizsnával hálálják meg a segítséget. Jongden úgy belejött a jóslásba, hogy úri módon fenntarthatják magukat a jövedelméből. Sohasem téved. Ennek az a titka, hogy alaposan kikérdezi a klienseket, aztán misztikus hókuszpókusz közepette dodonai választ ad: ha elég gyorsan mentek erre meg erre, megtaláljátok az elveszett tehenet; ha a rablók arról jönnek, ti meg erre mentek, akkor nem találkoztok velük; ha elég áhítatosan végzitek az előírt szertartást, a beteg meggyógyul. . . Jongden éppúgy nem lát a jövőbe, mint Alexandra, de bátran és okosan jósol, számít a szerencsére is, meg a tibetiek korlátoltságára. Sohasem fog mellé? Dehogynem, csak hogy mire a kudarc kiderülne, már árkon-bokron túljárnak. És számíthat Alexandrára is, akinek van annyi esze, hogy csak a sikeres jóslatokról beszél, a kudarcok fölött elsiklik. Nem így válik-e híressé minden jós? Eredményes próféciajüket a történelem följegyzi, balfogásaikról hallgat.

„Évekkel ezelőtt – írja koldusvándorlása kapcsán David-Neel –, amikor az ország északi részét díszes lámaköntösben jártam be, a nép áldásomat kérte. Betegekre kellett rálehelnem, hogy meggyógyuljanak, és minden elképzelhető jóslást megkívántak tőlem. Akkoriban csakugyan tettem egy pár csodát; a véletlen, a szilárd hit és pácienseim robusztus természete megkönnyítette a csodatevést, és mint jövendőmondó is a legszebb eredményekkel dicsekedhettem.”¹⁹

Dicsekvésért máskor sem megy Alexandra a szomszédba; ez kissé le is rontja kalandjainak hitelét, de a körülmények ismeretében nincs okunk kételkedni abban, hogy ugyanolyan hatásos csodadoktor és jós volt, mint bármely más láma vagy remete.

Az okkult jelenségek közé tartozó *telepátia* gyakoribb jelenség Tibetben, mint nálunk, és nem is tartják okkultnak, hanem módszeresen tanítható természetes folyamatnak. A gondolat erőteljes koncentrálásán kívül *összehangolás* kell hozzá, a leadó és felvevő személyből kisugárzó pszichés energia hullámhosszának összehan-

¹⁹ Arjopa, 52.

golása. Ez a megfogalmazás természetesen nem a lámáktól, hanem Alexandrától származik, aki így akarja érzékeltetni, hogy az okkult folyamat fizikai jellegű. Nem csoda hozza létre, hanem a pszichés energia rezgése; ennek ugyanúgy hullámhossza van, mint a hangnak vagy a hangot továbbító elektromos rezgésnek. Tibeti mágusok a tanítványaikkal nagy távolságból úgy tudnak beszélgetni, mintha rádió közvetítené a gondolataikat.²⁰

Bármennyire merész ez a párhuzam, hihetőnek tűnik. Akár igaz a tibeti varázslók szokatlanul erős telepatikus képessége, akár nem, maga a telepátia Tibetben is, nálunk is létező jelenség, akárcsak a hipnózis, és éppoly megmagyarázatlan. Mégis, a hipnózisban senki sem kételkedik, egyszerűen azért nem, mert mindenki látta már; tulajdonképpen nem is csodálkozunk rajta annyira, amennyire csodálatos.

Sohasem felejttem az első hipnózis élményét, medikus koromból. Az elmekórtan professzora egy könnyen szuggerálható beteget hozatott be, csak úgy állva egy-két „mágikus” mozdulatot tett az arca előtt, és halk altató szavakat mormolt, a beteg máris álltában elaludt. Néhány szokásos, de számunkra merőben új hipnotikus jelenség demonstrálása után a professzor így szólt:

– Most fölébreszttem a beteget és pár szót beszélgetek vele, majd kiküldöm. Előzetesen azonban azt az utasítást adom neki, hogy a *kilincset nem látja*, csak amikor tapsal jelt adok.

Ez történt. A fölébresztett beteg konvencionálisan viselkedett, udvariasan válaszolt a professzor kérdéseire, majd elköszönt és távozni akart. Az ajtó előtt azonban megtorpant, tehetetlenül topogott ide-oda, a kilincs körül nyúlkaált – szemmel láthatóan nem találta az orra előtt levő kilincset. A professzor tapsolt, erre mint a villám a kilincsre csapott és kilépett.

Döbbenetes volt.

Sok hatásosabb hipnotikus mutatót láttam azóta, megismerem a *poszthipnotikus parancs* fogalmát és a hipnózis tekintélyes irodalmát, sőt – bár tehetségtelenül – magam is megtanultam hipnotizálni, ám ez az első élmény minden későbbinél hatalmasabban mutatta, hogy *csoda* erejű rejtéllyel állok szemben, amelyet semmi

²⁰ With Mystics etc. 211.

szín alatt el nem hinnék, ha a tények kényszerítő ereje nem volna erősebb a hitetlenségemnél.

A jelenség rejtélyessége semmit nem csökken attól, hogy *van*, és hogy *megszoktuk*. Akár saját élményeinkre emlékezünk vissza, akár Thomas Mann *Mario és a varázslója*ra, akár a tibeti vagy indiai mutatóványok leírására, mindig eleven marad az a hideglelős érzés, hogy ha ez lehetséges, akkor bármi lehetséges. Sem Charcot, sem Forel, sem Driesch, sem Behtyerev, sem Pavlov tudományos magyarázata nem oldotta meg a telepátia meg a hipnózis rejtélyét, és egyáltalán nem vehetjük rossz néven Alexandra David-Neeltől, hogy titokzatos energiasugárzásra gyanakszik, hullámhosszról és a hullámok összehangolásáról beszél. Azok az egzakt fiziológiai vizsgálatok, amelyekről az utóbbi időben például L. *Vasziljev* adott hírt, körülbelül ezen az úton indultak el.²¹

Nincs tudománytalanabb álláspont, mint elhinni a hipnóvizist és ugyanakkor tagadni a telepátiát. Ha lehetséges az egyik, lehetséges a másik is, és ennél sokkal több dolog van földön és egen, amelyeket bölcselmünk megmagyarázni nem képes. A pusztán tagadás a tudás ellensége, mert meg sem próbál magyarázatot keresni a jelenségre; csak érvekkel szabad tagadni, a hitetlenség csupán kételkedésre jogosít. A gyanakvás mindig indokolt, de vitathatatlanul szembevetendő, hogy nemcsak David-Neel asszony, hanem *mindenki*, aki Tibetből vagy Indiából visszatér, különös – hihetetlennek tűnő – telepátiás fenomének személyes tapasztalásáról számol be.

Példaképpen említem Günter O. *Dyhrenfurth* svájci professzor és expedícióvezető beszámolóját néhány furcsa észleléséről. Dyhrenfurth nem indológus, nem tibetológus, hanem a Himalája megszállója, ezenkívül nagy műveltségű és tudományosan képzett ember. 1930-ban és 1934-ben nemzetközi expedíciót vezetett a Himalájába, hármas céllal: tudományos észlelések, megmászatlan csúcsok meghódítása, és filmfelvétel készítése. (A filmzésre anyagi okból volt szükség: a monstre-expedíció tekintélyes költségét tőkészek, főként filmesek finanszírozták, üzleti érdekből – Dyhrenfurth őszintén utálta őket.) Az expedícióknak több tudós résztvevője volt. Tibetben hosszú időt töltöttek, sok érdekes tapasztalatot szereztek.

²¹ L. *Vasziljev*: Telepátia. A fiziológus észrevételei. Ford. Józsa Péter. Budapest, Gondolat, 1964.

Telepatikus élményeiből hármat mond el; szokványosak, csak a levont következtetés miatt idézem fel őket. 1930. május 9-én a Kangcsendzonga – a Himalája egyik legmagasabb csúcsa – megmászása közben lavina érte őket, egy halálos balesettel: az egyik „tigris” (így nevezik a Himalája-expedíciók helybéli teherhordóit) elsodorta a lezúduló hótömeg. Dyhrenfurth futárt küldött a távoli Dardzsilingbe a szomorú hírrel, levelével a futár május 21-én érkezett meg. „De mint angol barátaim később elmondották, Darzsiling bennszülött negyedének bazárjában már május 9-én tudták, hogy a nemzetközi Himalája-expedíciót baleset érte.”

Filmfelvételeiket a tibeti Lamajuru kolostorának udvarán készítették. Minden készen állott a felvételre, de az idő váratlanul elromlott, nem lehetett a munkát megkezdeni. Amikor a főláma megtudta bánatuk okát, biztatóan rájuk mosolygott, két lámát beküldött a templomba, hogy imádkozzanak a napfényért – pár perc múlva a viharfelhők eloszlottak, kisütött a nap, zavartalanul filmezhetek. És ez az eset még egy alkalommal megisméltődött. „A művelt európai természetesen azt mondja: a felhők így is, úgy is eloszlottak volna, minden nevetséges ráimádkozás nélkül. Bizonyára – és mégis: nagyon különös volt.” Annál is inkább, mert itt nem telepátiáról van szó, hanem a mikro- és makrokozmosz olyan kapcsolatáról, hogy ha ez valóban lehetséges volna, akkor a tibetiek tömérdek kényelmetlenségtől szabadíthatnák meg magukat.

A harmadik példa ismét más természetű, a jóslás körébe vág, és nem is valami nagyszabású. 1934-ben tudvalevően a nemzetközi expedíción kívül egy német expedíció is ostromolta a Himaláját, és pedig egyik legveszedelmesebb csúcsát, a Nanga Parbatot. Nagyszerűen felszerelt expedíció volt, világhírű alpinistákkal, Dyhrenfurth tibeti kísérői mégis ezt mondták: „A mi utunkon minden jól fog menni. De a másik expedíciót nagy szerencsétlenség éri, mert a Nanga Parbaton hatalmas isten trónol.” A jóslat beteljesült, de az indokolás meggondolkoztató. A Himalája legveszedelmesebb csúcsain valóban hatalmas istenség trónol: a kiszámíthatatlan időjárás, amely sorozatosan fullasztotta kudarcba a leghősibb erőfeszítéseket; a korábbi és későbbi katasztrófák sorozata mutatja, hogy aki balesetet jóslt, többnyire jó prófétának bizonyult.

Így gondolkodunk mi, a tibetiek azonban másként. Dyhrenfurth

élményeit épp azért idézem, mert hozzáfűzött fejtegetésében van valami megfontolandó:

„Amikor a tibetieknél oly gyakran hírül adott telepatikus jelenségeket tudományosan próbálom magyarázni, ezt mondom: **Mi** európaiak gyermekkorunktól fogva arra nevelődünk, hogy nagyon gyorsan reagáljunk. Gyorsan kapcsolunk, sűrűn csapunk egyik témáról a másikra, száguldanak a gondolataink. Bárki meggyőződhetik erről, próbáljon csak néhány óra hosszat egyetlen dologra gondolni – és semmi másra! Egyetlen épelméjű nyugati ember sem képes erre. A tibeti ellenben meg tudja tenni, órákon, sőt napokon át ugyanabba a gondolatba mélyed, úgy működik tehát, mint egy adó- és felvevőkészülék, teljesen más intenzitással, mint bármely európai.

... A térbeli és időbeli távollátással a tibeti egyáltalán nem kérkedik. Természetesnek tartja, és nem is akarja meggyőzni a szahibot [fehér urat]. A művelt ázsiai szemében a fehér ember technikailag magasan áll, de kulturálisan annál mélyebben: barbár, aki ért ugyan a repülőgép, az ágyú, a géppuska kifogástalan használatához, de a lét örök igazságairól fogalma sincs. Aki nem ismeri, és el sem hiszi a térbeli és időbeli távolbalátást, arra kár szót vesztegetnie.”²²

Nem azért idézem, mintha kielégítő magyarázatnak tartanám (hisz valójában mit sem magyaráz meg), csupán ezért, mert jól fogalmazza meg a mentalitásbeli különbséget, és azt, amit más szemtanúktól is nemegyszer hallunk: a tibeti és az indiai éppúgy alacsonyabbrendűnek tartja az európai műveltséget, mint az európai a tibetit és az indiait.

Amit pedig a „felvevő” és „leadó” gondolatkoncentrációról mond, az jól kapcsolódik ahhoz az energiasugárzáshoz, és a gondolathulámok összehangolásához, amiről David-Neel asszony beszélt.

Ezt az elgondolását a Collège de France-on fejtette ki David-Neel, amikor tizennégy éves kalandozás után, 1925 táján hazatért Párizsba. Claude Bernard hajdani tanszékét Arsène d'Arsonval professzor vezette ekkor, a kísérleti fiziológia jeles kutatója, aki főként

²² *Günter O. Dyhrenfurth*: Baltoro. Ein Himalayabuch. Basel, B. Schwabe, 1939. 189–90. Lásd még *Dyhrenfurth*: Dämon Himalaya. Basel, B. Schwabe, 1935.

Alexandra David-Neel megérkezik Lhaszába

az élettani sugárhatással foglalkozott; Tesla-árammal működő terápiás készülékei egy ideig nagyon divatosak voltak. Érthető, hogy szívesen fogadta David-Neel föltevését a szervezetben működő áramokról; könyvéhez is azért írt lelkes előszót, mert a csodás regék helyett a fízológiai kutatás magvát látta meg benne.

Valóban ez a lényeg. David-Neel asszony arra volt legbüszkébb, hogy ő az első európai nő, akinek tengernyi vesződség árán sikerült Lhaszába jutnia, ám ennél sokkal jelentősebb eredmény az, hogy a babonák parttalan tengeréből kiszűrt olyan élettani jelenségeket, amelyek megmagyarázatlanáguknál fogva a hit vagy a tagadás birodalmába tartoznak, holott a pszichológiai és biológiai kutatás területén van a helyük.

Európai mentalitásunktól a tibeti gondolkodás azért teljesen idegen, mert a célját nem tudjuk kívánatosnak tartani: az elembertelesenedésnek az a foka, amire a tibeti misztikusok törekszenek, számunkra sem társadalmilag, sem egyénileg nem vonzó. Gyakorlati

értéke nincs, sem egészségesebbé, sem boldogabbá, sem elégedet-
tebbé nem teszi az embereket (csak tétlenebbé), sőt a reális félelmet
megsokszorozza az irreális félelmek és fenyegetések tömegével. De
ha a pszichés energiát edzéssel és koncentrációval valóban oly mér-
tékben fejleszteni tudja, ahogyan David-Neel gondolja, egyszerűen
érdekes lesz számunkra is: a tibeti misztifikáció lehántása után egy
lélektani és élettani többlet elnyerésével kecsegtet.

A mi értelmünkben vett orvosi tudomány a Csum-
bi-völgyben nagyon kezdetleges volt, és ma is az,
mint egyébként az egész Tibetben. Ha egy tro-
mo-va megbetegszik, elhívják a papot vagy a
varázslót, hogy kiderítse a baj okát. Rendszerint
gonosz szellem ártalmát állapítja meg, megkísérli
vallásos ceremóniákkal és áldozatokkal kikönyö-
rögni vagy elűzni a szellemet. Ilyenkor a páciens-
nek nem szabad gyógyszert bevennie, nehogy
megharagítsa a szellemet. Ha aztán súlyosra for-
dul az állapota, a varázsló kijelenti, hogy sikerült
elűznie a szellemet, most jöhet az orvos – de rend-
szerint már hiába jön.

Charles Bell

Egy orvost Tibetnek!

Miközben a tibeti lélekről, babonáról, vallásról, varázslásról, hét-
köznapról és ünnepről senkitől annyi adatot nem kapunk, mint
Alexandra David-Neeltől, orvosi-orvostörténeti élményt nem közöl.
Furcsa és sokatmondó ez a negatívum. A világ legbátrabb és leg-
szemfülesebb asszonya tizennégy évi kalandozása során egyetlen
említésre méltó gyógyítást sem látott? Betegségről, betegekről, bal-
esetről nemegyszer tesz említést, de hogy a családtagok vagy szoms-
zédok tibeti orvost hívtak volna, ez sohasem fordult elő. Annál
többször az, hogy őt kérték fel gyógyításra. Egy alkalommal például
egy sebesült rablónak kellett elsősegélyt nyújtania; igaz, mire két-
órás lovaglással a sérülthöz ért, egy tibeti a késével kipiszkálta már
a golyót a sebből, de a kötözést rábízták, és az aszpirint, amit a fáj-
dalom enyhítésére adott, igen nagy becsben tartották, abban a meg-

győződésben, hogy „a hatásos külföldi gyógyszerek gyors sebgyógyulást eredményeznek”.²³

Saját gyógyszereikről korántsem voltak ilyen jó véleménnyel. Hogy a gyógynövényeket egyáltalán gyűjteni szokták, az csupán egy képletes kifejezésből derül ki: ha ugyanis a rablók portyára indulnak, ezt szemérmesen így mondják: elmennek gyógyfüvet szedni.

Negatív tapasztalatával David-Neel asszony nem áll egyedül. Bármily nehéz volt ebben az időben bejutni Tibetbe, mégis elég sok idegen fordult már meg: a misszionáriusokon kívül tudomásunk van angol, francia, német, olasz, dán, amerikai és magyar kutatókról, diplomatakról, utazókról, akik több-kevesebb szerencsével bejárták az ország egy-egy részét, és aki közülük útleírásban számolt be kalandjairól, egészen hasonló tapasztalatokról ad számot. Példaképpen említtem a német Wilhelm *Filchner* orientalista és sarkutazó geológust, aki negyed évszázados ázsiai kutatóútja során sok időt töltött Tibetben, többek közt az orvosi főiskolájáról nevezetes Kumbumban, és éppen itt írja:

„Olykor fölkerestek a közeli Kumbum szerzetesei, hogy orvosi segítséget kérjék. Teljesen ártatlanul jó orvos hírébe kerültem, úgyhogy egyre szaporodtak a betegek és segélykérők látogatásai. Minden ékesszólással igyekeztem megértetni velük, hogy címemnek semmi köze a gyógyító tudományhoz, de csak rázták a fejüket: Doktor vagy, érted a dolgodat. Így jut az ember váratlan kitüntetéshez. Többnyire súlyos fertőző bajokkal kerestek fel, rühös vagy sebesült férfiak, ópiumszívó asszonyok. Nem sok gyógyszerrel voltam ellátva, csak chinisol és kötszer volt bőven; szorultságomban beértem a dezinficiálással és egyszerű sebkezeléssel. De az alaposan felhígított chinosolt jó eredménnyel adtam hasmenés és gyomorpanaszok esetén is. [A chinisol enyhén baktericid hatású fertőtlenítő szer, főként sebtisztításra és kézmosásra használják.]

Nagy sikerem volt a diftéria és tetanusz elleni szérummal. Sziningfuban éppen jelen voltam egy súlyos diftériajárványnál, a gyerekek közt aratott a halál. Ostromoltak segítségért, gyorsan elhozattam Lusszárból a szérumomat, néhány nagybeteg kínai gyereket sikerült

²³ Mönche u. Strauchritter, 277.

még megmentenem. Az ilyen segítséget a bennszülöttek sohasem felejtik el.”²⁴

És egyre több ilyen segítségben részesültek. Sir Charles *Bell* angol diplomata – nem tévesztendő össze a száz évvel korábbi hasonló nevű neurológussal – 1900-tól 1921-ig élt Szikkimben, Bhutánban és Tibetben. Azok közé tartozott, akik Britannia befolyását nem erőszakkal, hanem szimpátiakeltéssel akarták fokozni. Törekvése sok tekintetben sikerrel járt. Dardzsilingben – ahol Kőrösi Csoma nyomdokain járva tibeti–angol szótárt készített – összebarátkozott a dalai lámával, aki 1910 és 12 közt ott élt emigrációban; később – 1920-ban – a nagyláma meghívására egy évet töltött Lhasszában, mint diplomáciai tanácsadó.²⁵ A diplomata életkörülményei természetesen egészen mások, mint a közönséges földi halandóké, *Bell* nem ugyanarról az oldalukról látta a tibetieket, mint például *David-Neel* asszony, aki köztük élt, de mint jó megfigyelő, ő is meglátta a lényegét – például azt, hogy az egészségügyi állapotok siralmasak, és noha vannak orvosaik, a gyógyításhoz nem értenek. Tibet katasztrofális szellemi és gazdasági hátramaradottságának legfőbb oka az iskolázatlanság. Ez nemcsak a nép – és papság – babonás tudatlanságának okozója, hanem a legkezdetlegesebb ipari és egészségügyi fejlődésnek is gátja. Az iskolák, főiskolák és „egyetemek” csupán a lámák teológiai és misztikus-filozófiai oktatására szolgálnak. *Bell* kulturális missziójának legfőbb célja az volt, hogy a nép oktatását – elsősorban gyakorlati képzését, az ipar elsajátításának alapelemeit – szorgalmazza, továbbá az európai orvostudomány terjesztését propagálja. (Nem lett volna angol, ha első tantárgyként nem az angol nyelv tanítását jelöli meg – de ezzel is csak használni akart a nagyvilágtól oly elzárt országnak.) *Bell* és a hozzá hasonló gondolkodású tanácsadók működésének eredményeként a dalai láma, a tasi láma és az ország más szellemi vezetői végre belátták, hogy Tibet fennmaradásának létérdeke az oktatásügy és az egészségügy fejlesztése.

²⁴ *Wilhelm Filchner*: Om mani padme hum. Meine China- und Tibetexpedition 1925–28. Leipzig, Brockhaus, 1929. – Lásd még *W. Filchner*: Das Rätsel des Matchu. Eine deutsche Tibet-Expedition. Berlin, Mittler, 1907.

²⁵ Lásd *Sir Charles Bell*: The People of Tibet. Oxford, Clarendon Press, 1928.

„Ma írja Bell 1921-ben a nyugati orvosokat és különösen a sebészeket szívesen látják Tibetben. A múltban ez nem így volt, mivel a betegséget és a sérülést általában a gonosz szellem hatásának tulajdonították, és inkább papot vagy ördögűzőt hívtak, mint orvost. De a nyilvánvaló tények, és az orvosaink hozzáértése, akik Gyancében és másutt működtek, megváltoztatták az ósdi nézeteket. Orvosaik ugyan a tibetieknek is voltak, és némelyikük nagy hírnevet szerzett a nép között, a sebészethez azonban egyáltalán nem értettek.

Már az 1914-es tárgyalásaink idején kinyilvánította Tibet azóta elhunyt miniszterelnöke azt az óhaját, hogy a tibeti orvosok sajátítsák el a nyugati sebészetet, amennyire megérteni képesek, különösen a sebek és sérülések kezelésében. Amikor Lhaszában voltunk, Kennedy főtorzsrvos azt tapasztalta, hogy az antiszepszis nagy hatást keltett, és a tibeti orvosok igyekeztek is elsajátítani. Kennedy továbbá kioktatta őket a himlőoltásra és az oltóanyag készítésére. A tibetieket nagyon érdekelte az oltás, minthogy a himlő náluk a leghevesebben fellépő járvány. Gyancében évek óta végeztük az oltást, és a tibetiek meggyőződhetnek védő hatásáról.

A háború előtt állandóan volt egy katonatorvosunk Gyancében. A háború alatt vissza kellett vonni, utána pedig, legalábbis amíg 1921 novemberében Tibetből el nem utaztam, nem állítottak helyébe senkit. Ezt feltétlenül helyre kell hozni, legalább egy orvossal rendelkezniünk kell Közép-Tibetben.”²⁶

Kétségtelenül van ebben valami groteszk: egy orvost ajánlani egész Tibetnek – de egy is több a *semminél*.

Mégis, ez a jószándékú javaslat meggondolkoztató: a nagyhírű tibeti orvoslás *ennyire* híján van orvosnak?

A lhaszai orvosi főiskolát megismertük Waddell helyszíni beszámolójából, ott csakugyan nem szerezhettünk megnyugtató képet az orvosképzésről. De nem a főváros az egyetlen hely, ahol Tibetben orvosképzés folyt.

A *kumbumi orvosi fakultás* híresebb a lhaszainál, működését is jobban ismerjük, minthogy nem tartozott a tilalmazott területhez.

²⁶ Sir Charles Bell: Tibet einst und jetzt. Übs. C. H. Pollog. Leipzig, Brockhaus, 1925. 288-9.

Congkapa születési helyén épült Amdóban. A kolostor előtt egy szent fa áll, amelyről azt a legendát terjesztik, hogy a nagy vallási reformátor hajából nőtt ki, levelein pedig hol Buddha, hol Congkapa képmása, hol az *Om mani padme hum* jelei láthatók. A szent levelek természetesen értékes talizmánok, a lámák igen jól keresnek velük; ez nem csupán föltételezés, hanem Wilhelm Filchner szemtanú közlése, akiről már említettem, hogy hosszabb időt töltött Kumbumban. A szent fáról megállapította a botanikus dr. Diels közreműködésével, hogy egy bodzafajta (*Syringa amurensis*), amelyet az apró rovarok különösen kedvelnek és leveleiben kanyargós járatokat fúrnak – így jönnek létre a szent ábrák.²⁷

A kumbumi iskola adatait Juhász Vilmos Tibet-monográfiája alapján közlöm. Juhász nem volt tibetológus, ismeretterjesztő célból írt igen alapos kultúrtörténeti könyveket, megbízható források nyomán; utóbb egy New York-i egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára lett. Tibetről szóló könyve 1938-ban jelent meg, tehát a századelő ismereteit közli. Megbízhatósága dacára legyünk óvatosak az adataival: nem a szemtanúk tapasztalását, hanem a „kikerekített” történetet adja tovább – *relata referat*.

A kumbumi kolostor egyetemének négy fakultása van: a szútra, a tantra, a filozófia és az orvostudomány. A szútra és tantra szanszkrit elnevezések. David-Neel, aki szintén hosszasan időzött Kumbumban, tibeti nyelven így sorolja fel a négy fakultást: *do* a szent könyvek tanulmányozása (szútra), *gjud* a rituálé és mágika (tantra), *cen nyid* a filozófia és metafizika, *men* az orvostudomány kínai és indiai alapon.²⁸ A négy fakultás nem sokban különbözik egymástól, közös miszticizmus hatja át őket.

A *szútra* teológiai aforizmák, szent mondások gyűjteménye, amit részben recitálnak, részben dialógusformában adnak elő, sőt vitákat is rendeznek; a fakultás gyakorlati feladata orvosinak mondható: engesztelő szertartással elhárítani a bajokat, fenyegető veszélyeket, aszályt, járványt, fertőzést, betegséget.

A *tantra* a misztikus tanok és varázslás fakultása.

²⁷ Lásd *Brandt*: Aus dem Lande der lebenden Buddhas, 1909. 478. Ugyanő beszámol két közkedvelt tibeti gyógyszerről: a dalai láma székletéből készült labdac és a dalai vizelete „isteni elixír, minden betegséget meggyógyít”. 437.

²⁸ *David-Neel*: With Mystics etc. 99.

A tantra-kultusz egyik istensége (Tucci)

„Vezető gondolatát a régi jogrendszerből merítette. Ennek képviselői azt állították, hogy bizonyos aszketikus gyakorlatok és meditáció segítségével az ember természetfeletti képességekre tehet szert, és segítségükkel a természetten uralkodhatik. A tantrizmus a legkülönbébb varázslási szertartásokkal akarja kényszeríteni a töménytelen isten valamelyikét, hogy a varázsló kívánságát teljesítse. A legérzékenyebb és legkülsőségebb babonák tárháza. . . Egyes szavaknak, jeleknek, gondolatoknak és kívánságoknak varázserejük van. Általuk kényszeríteni lehet a szárazságot és az esőt, védekezni lehet a csillagok rossz befolyása ellen, meggyógyítják a betegségeket, a háborúban védelmet adnak, meghosszabbítják az életet, az újjászületést irányítják; megszerzik a paradicsomi végső boldogságot. A jelképes mozdulatokban, a szavakban, szótagokban és betűkben, a számokban rejlő varázserő kiaknázásával igyekeztek a hívők mágikus erőkre szert tenni, a dolgok rendjét és menetét a maguk javára befolyásolni.”²⁹

Mint látható, a tantrizmus is – többek közt – a gyógyítás szolgálatában áll. De ugyanígy a *filozófia* is, a kontempláció és meditáció tudománya, ennek legfőbb feladata a temetések rendezése, imádkozás a halott lelki üdvösségéért és szerencsés újjászületéséért, az ehhez kapcsolódó szertartások irányítása. A bonyolultabb szertartásokban szerepel a haláltánc vagy ördögtánc: a szerzetesek egy része csontvázmaszkot visel, másik része ördögnek öltözik;³⁰ a legegyszerűbb szertartás viszont az *Om mani padme hum* szakadatlan ismétlése és a rózsafüzér pörgetése. Ez mechanikussá vált ugyan, de szimbolikus-misztikus tartalma érthetővé teszi, hogy ennek is nagy gyógyító erőt tulajdonítanak.

A tulajdonképpeni *orvosi fakultás* a gyógynövények gyűjtésével és elkészítésével, valamint az orvosi könyvek tanulmányozásával foglalkozik – amint már a lhaszai Tudományok Templomában lát-

²⁹ *Juhász Vilmos*: Tibet. Budapest, Athenaeum, é. n. (1938) 200.

³⁰ Az ördögtánc első európai szemtanúja és hiteles leírója *Sven Hedin* volt 1906-os útja alkalmával, a sigacei újévi ünnepségen. A szertartásnak ez a része a lamaizmusba ágyazott ősi hiedelem (bon-vallás) legjellegzetesebb túlélése. Lásd erről *Ligeti*: Az ismeretlen Belső-Ázsia, 171. A Dyhrenfurth-expedíció filmfelvételt is készített a szertartásról, lásd *Dyrenfurth*: Dämon Himalaya, 1935.

tuk, vagy ha látni éppen nem is láttuk, a vezető láma előadásában hallottuk. Orvosságait nyers állapotban, szárítva használják.

„A kolostor hatalmas orvossággyűjteményét az orvosi kar tanulói gyűjtik össze. Nyár végén a Kumbumtól három kilométerre elterülő Csogorkánba mennek, és sziklaodúkban, sátrakban ütnek tanyát. Tanítóik vezetésével innen a szomszédos hegyekbe növénygyűjtő kirándulásokra indulnak. Kis kapákat, vassal kivert botokat visznek magukkal, övükben bőrzacsókba gyűjtik a porokat, gyökerekkel, ágakkal és fűvekkel megrakodva csak estére térnek vissza. Ez a munka nyolc napig tart. A következő öt napon a begyűjtött növényeket elrendezik és osztályozzák.

Visszatérés után a kolostor növényeit a kumbumi fakultás gyógyszer-tárába viszik, tűznél megszáritják, porrá törlik, kis papírzacsókba csomagolják és felírásokkal felszerelik. Az ilyen orvosságok a tibeti gyógyító művészet fegyvertárának legfontosabb eszközei. Orvosi irodalmukat az európai tudomány minden részletében még nem vizsgálta át. Egyes komoly kutatók, így az orosz Przsevalszkij, különösen orvosnövénytanai kutatásaikat jelentékenynek tartják.³¹ De az európaiak szeme elé kerülő orvosi praxis nem sok bizalmat gerjeszt. Fejfájás ellen például a Kínában szokásos vörös és fekete flastromokat rendelik; ezeket kerek vagy szögletes, különböző nagyságú darabokban a homlokra és halántékra ragasztják. Reumatizmus ellen úgy védekeznek, hogy a fájó testrészbe tűt szúrnak. Különös előszeretettel használnak köpölyözőgépeket. A gyomorfájdalmakat kiadós dögönyözéssel csillapítják. Egyéb belső bajokra imákkal teleírt papírtekercseket nyeletnek le a beteggel. Ha ennek a szernek nincs hatása, valami szentéletű pap megőrlött csontjaiból készült pirulák következnek. Ragados betegségeknel az eljárás sokkal egyszerűbb. A beteget némi élelmiszerral magára hagyják, a házba be-

³¹ Przsevalszkij valójában ezt írja: A tibeti orvoslás „sok sarlatánságot és babonát tartalmaz, bár a tapasztalás útján valószínűleg tettek olyan fölfedezéseket, amelyek az európai tudományban ismeretlenek”. (Reisen in der Mongolei, 376.) Az orvos-botanikai ismeretek dicséretéről szó sincs. Ő maga kitűnő botanikus volt, Mongólia tömredék növényét írta le, Tibetnek általa megismert területéről ellenben ezt mondja: „növényvilága satnya”, „rendkívül terméketlen mindenütt, alig teng rajta néhány elkorcsosodott növény”. (Zájzánból Khámin át Tibetbe, 214, 232.)

Tibeti lámák rituális csontváz- és ordogmaszkokban (Szimonidesz)

zárják, és az ajtóra feliratot tesznek ki: ez a ház az ördögé. A papok maguk csak a könyvekben leírt orvosságokat használhatják, azonban egy orvosságot csak egyszer vehetnek be.”³²

A fertőzés terjedését mindenesetre hasznosan korlátozza, ha a ragályos beteg ajtajára kiteszik a cédulát, hogy „ez a ház az ördögé”, de magán az elhagyott betegen nem sokat segít. A tűszúrással gyógyított reuma azt sejteti, hogy a kínai akupunktúrának valami válfaja Tibetben is használatos volt. A súlyosabb betegségeket, természeti csapásokat, járványokat a „Fekete buddha” okozza, ilyenkor költséges szertartás végzéséért fordulnak a kumbumi tanulmányi testülethez, amely a Fekete buddhától megszállt területen hatalmas gödröt ásat, ebbe tömérdek értéktárgyat, ingóságot, pénzt és élelmet betemetnek, napokon át imádkoznak fölötte, majd a kiásott holmit és az állatállomány tekintélyes részét honoráriumként magukkal viszik, a fölösleget ünnepélyesen elégetik, hogy a Fekete buddha vissza ne térjen. A szegényebbek az engesztelő szertartás

³² Juhász, 240 l.

elvégzését egy-egy kóbor lámától vagy vörössapkás szerzetestől kérik, csekélyebb díjazás ellenében.

Waddell szerint a tanulmányok elvégzése után a doktorok nem kapnak diplomát. Lehet, hogy ez igaz, az ünnepélyes avatást azonban kedvelik, különösen az orvosi fakultás „rektorának” vagy „dékánjának” – ahogyan e tisztséget Európában nevezik – beiktatása történik nagy ceremóniák közepette.

Néhány jellegzetes gyógyítási adatot közöl Szimonidesz:

„Igen elterjedt szokás varázsformulák, szavak vagy betűk cédulára leírása; *dháranin*ak nevezik azt a cédulát, amelyre hosszabb mondás van írva, *mantra* a rövid, gyakran egy szóból vagy pár betűből álló szövegű. Ezeket a cédulákat magukkal hordják, falakra ragasztják, magukban vagy orvossággal együtt beveszik. Más varázsszerű a *tükörvarázs*, ez abból áll, hogy nagy varázserejű dolgokat a templomban levő tükörben visszatükröztetnek. Azt a tüköröt, amely azzal, hogy a dolgot vagy varázsformulát visszatükrözte, azt fel is vette magába, egy kis vízzel lemossák, s ezt a vizet a beteggel megitatják . . . Szeretik és becsülik az amuletteket.”³³

Az a furcsa szabály, hogy a papok „egy orvosságot csak egyszer vehetnek be”, eszünkbe juttatja Manning 150 évvel korábbi tapasztalatát: a tibetiek bíztak ugyan benne és tudásában, gyógyszereiben azonban nem, és a legnagyobb nehézséggel tudta csak rávenni pácienseit, hogy az orvosságot rendszeresen szedjék. Ennek a különös magatartásnak fontos filozófiai háttere van. A tibeti ember szemében a betegség valamiféle démoni-diabolikus rontás, a rontó erőt ellenvarázslat távolíthatja el; az orvosság is a gyógyvarázslat eszköze, és ha hatásos, akkor egyszeriben el kell hogy űzze a démont. A gyógyszer „adagolása” a tibeti szemében értelmetlennek tűnik: a szer vagy használ, vagy nem, és ha nem használ, akkor minek tovább szedni? Az első nyugati gyógyszer, amelynek értékéről az angolok – elég sokára – meggyőzték a tibetieket, a himlőoltás volt: csak egyszer kellett oltani.

A tibeti gyógyászat „iskolás” összefoglalójából azt szűrhetjük le:

³³ Szimonidesz Lajos: A világ vallásai. Budapest; Dante. é. n. (1928) I. 296.

voltak orvosi főiskolák, de amit ott tanítottak, nagyon távol esik attól, amit európai értelemben vett orvostudománynak nevezünk – és nagyon távol esik a tibeti néptől. A dalai meg a pancsen lámának volt orvosa, az előkelőbb kolostoroknak is volt, és a pénzarisztokrácia hozzájutott ahhoz a varázsláshoz meg – mondjuk ki őszintén – szemfényvesztéshez, amit gyógyításnak neveztek, de mi jutott mind-ebből Tibet népének?

Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, legjobb, ha megint szemtanúhoz fordulunk. Giuseppe *Tucci* neve szerepelt már e lapokon – ő volt az, aki *majdnem* elment remetének egy barlang mélyére –, és a következő fejezetben újra megszólaltatjuk, mint korunk egyik legtekintélyesebb tibetológusát; most a fiatal *Tuccit* kísérjük azon az útján, amelyet 1933-ban tett Tibetben, az orvos E. *Gherzi* társaságában.

1933: a XIII. dalai láma halálának éve. Hosszú idő óta a XIII. dalai volt az első, aki megérte a felnőtt kort, négy évtizeden át tevékenyen politizált. Közben háromszor is emigrációban volt, de különleges helyzeténél fogva a dalai láma akkor is a buddhisták feje, ha száműzetésben van – mint ahogy a pápa akkor is a katolikusok főpapja, ha kiűzik Rómából vagy bezárják a Vatikánba. A XIII. dalai négy évtizede Tibet egyik legnehezebb történelmi korszaka. Uralkodásának elején Kína gyenge volt, Anglia erős, uralkodása folyamán az erőviszonyok megfordultak: angol területi agressziótól már nem kellett tartani, a kínaiak igénye viszont egyre fenyegetőbbé vált. Ez az erőviszony határozta meg a dalai politikáját. Tudta, hogy a két nagyhatalom közt az ő népekre kicsiny és technikailag fejletlen országa csak addig tarthatja fenn nemzeti önállóságát, amíg a két nagyhatalom politikai féltékenységét diplomatikusan kihasználja. Bízni már egyikben sem bízott, tapasztalatból tudta, hogy hatásos külső segítséget senkitől sem várhat, amellett nagy belső ellenzékkel kellett megküzdenie: modernizálási törekvéseivel szembeszegülő gazdag kolostorokkal és nemességgel, amelyek anyagi érdekeiket és előjogaikat féltették, a kínai befolyás alatt álló pancsen lámával, sőt a politikailag nagyon fejletlen alsó papsággal is: Tibet férfilakosságának egynegyede vagy egyötöde lámákból áll – tulajdonképpen csak *gelongokból*, egyszerű szerzetesekből, a láma cím a magasabb rangúakat illeti –, akik nem vallásos meggyőződésből

választották ezt a pályát, hanem gyermekségüktől fogva erre és a tétlenségre nevelődtek. 1913-tól 1933-ig a XIII. dalai láma ügyes lavírozással s időnként kemény harcokkal meg tudta őrizni az ország autonómiáját, de a belső bomlás folyamatát megakadályozni nem tudta.

Inkarnációját, a XIV. dalai lámát csak 1938-ban találták meg, sok nehézség után 1940-ben iktatták be a hatéves gyermeket – akire még nehéz idők vártak. Az átmeneti időszakban a régenstanács a XIII. dalai szellemében próbálta fenntartani az ország viszonylagos függetlenségét.

Erre az időre esik Tucci és Ghersi nyugat-tibeti expedíciója; a fővárosba őket sem bocsátották be.

A hajdani Gugei Királyság területét járták be, amely valaha Tibet egyik legkulturáltabb része volt. Számptalan kolostor és csörten (emlékmű) őrzi ennek a kultúrának nyomait. A kolostorokban az eredeti tibeti irodalom, valamint a kínai és szanszkrit nyelvből készült fordítások kéziratái és nyomtatott könyvei porosodnak, szövegüket elvéve ha egy-egy művelt láma érti; a szertartásokhoz nem is kell a szöveget érteni, elég csupán felolvasni vagy kívülről megtanulva elrecitálni.

A tibeti költészetet a 11. században mondják magas színvonalúnak, de virágzott egészen a 18. századig; ma egy-két mese és verses mondóka közszájon forog, némi nyoma mutatkozik az egyházi és világi drámai törekvésnek, ünnepeken eljátszott szimbolikus játékoknak, európai értelemben vett irodalomról azonban nemigen lehet beszélni.

A maszkokban járt egyházi és népi táncok kultusza fejlett, sajátos zenéjük az egyházi ünnepeket szolgálja.

Építészetük és képzőművészetük is teljesen a templomok és kolostorok díszítésére szorítkozik, elsősorban dekoratív jellegű, részben indiai, részben kínai hatással. A régi idők értékes maradványai szerint freskóik, textilre festett képeik, Buddha-szobraik és más faragványaik, valamint ötvösmunkáik művészi értéke vetekszik a Bizánc-tól Spanyolországig ívelő középkori európai művészettel.

Tibetben sok az arany meg az ezüst, a réz és vas, ezenkívül sok az értékes féldrágakő: jade, nefrit, türkiz; a régi időben jól értettek ahhoz, hogyan kell ezeket művészileg megformálni. Szobrászaik az

Tibeti kolostor könyvtára (Dyhrenfurth)

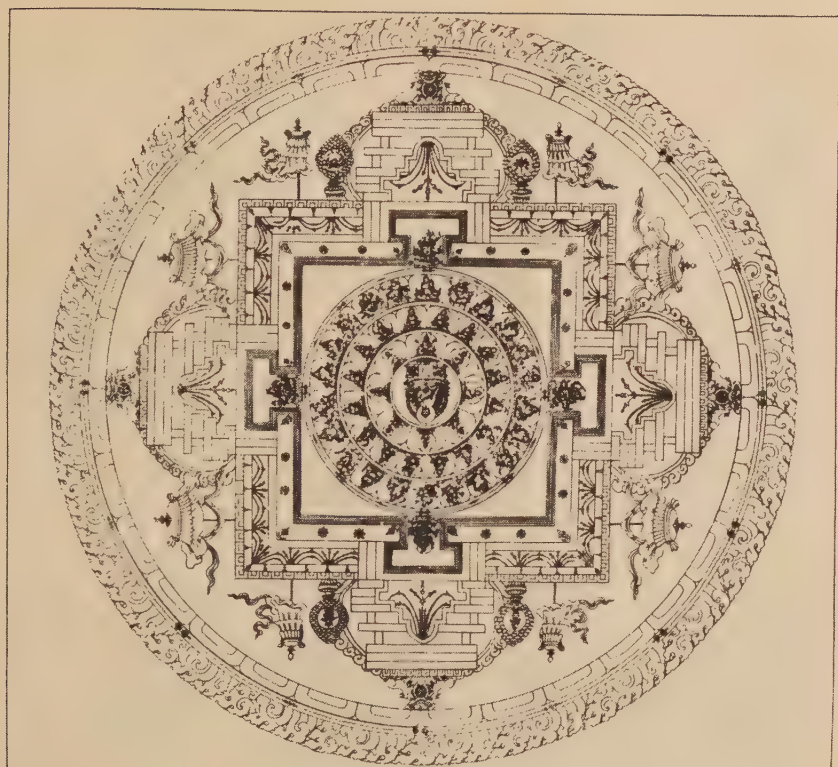
indiaiakhoz hasonlóan a szabad természetben álló hatalmas sziklákat mitikus alakokkal, istenábrázolásokkal és jelképekkel vésték tele, kőfaragóik a kolostorok boltozatait és hajlított tetőszerkezetét izléses ornamentikával látták el. A textilre festett képek (thanka) nemcsak egyházi szimbólumokat ábrázoltak, hanem világi jeleneteket is, történelmi eseményeket, regeillusztrációkat, bámulatos színekkel és mozgékonyssággal, a kínaiaktól és indusoktól átvett sok artistikus elemmel, elragadó bájjal.³⁴

Speciálisan tibetivé teszi a dekoratív művészetet a tömérdek istenség, démon, ördög, ijesztő rémalak, kegyetlen és trágár jelenetek naturalista ábrázolása, továbbá az élet és sors mélységeit szimbolizáló *mandala* és *életkerék*: kör vagy négyszög alakú ábra, horoszkópszerűen szimmetrikus részekre tagolva, svasztikával és egyéb ősi jelképekkel telerajzolva. Ennek a misztikus és ősi jelképnek különös túlélésével vagy inkább reinkarnációjával találkozunk a modern európai lélektanban, amióta C. G. Jung svájci pszichológus-pszichiáter úgy találta, hogy a mélyértelmű figurák a mai európai ember lelki világát is hűen tükrözik, a „kollektív én”, közös tudattalan vagy

³⁴ A tibeti művészetről lásd G. Tucci: Tibet, 98-122. Ugyanitt nagyszerű színes ábrák.

Szimbolikus aranydiszítés a lhaszai főtemplom oromzatán (Rév)

Az „ötvenegyszeres orvosbuddha” mandalája. A négy világtáj felé egy-egy kapuban a világ védelmezői, középen a Legfőbb Gyógyító, körülötte nyolc orvosbuddha, a lótuszt szimbolizáló körben orvosszentek, világvédők, mitológiai figurák (Olschak)

„archetypus” kifejezéseként.³⁵ Hogy a tibeti mandalák és modern változatai csakugyan mélyértelműek-e, vagy pedig mélyen értelmetlenek, ez hit kérdése, mindenesetre egy misztikus világgép művészi kifejezései.

Mindez azonban már régészeti lelet; még ha nem süllyedt is valósággal a föld alá, olyan, mintha elsüllyedt volna. A szellemi és anyagi kincseket rejtő kolostorok körül szellemi és anyagi nyomorúságban tengődő nép közönyös e kincsek iránt, ugyanígy a lámák is, néhány kivételes szellemtől eltekintve.

„Az út romhalmazok közt halad, jobbra néhány ősrégi csörten. Itt minden a pusztulást és halált juttatja az ember eszébe. A trogloditalakások olyanok, mint a szemüregek, kajánul virrasztanak a megszenteltelenített odúk felett. A minket kísérő szerzetes inkább állat, mint ember. Némi ellenkezéssel nyitogatja ki a templom ajtóit; királyi szentélyben vagyunk; ugyancsak menthetetlenül pusztulásra van ítélve. Falain XVI. századbéli freskók; ott látjuk a gyógyítás nyolc istenének óriási alakjait, mindegyiket a maga misztikus testtartásában, ott van Amitábha, mellette két hagyományos szolgája. A főalakoknál jobban érdekelnék bennünket a részletek és a díszítés: pontossága és bája csodálatos.

Ezek a freskók a gugei művészet virágzásának aranykorából valók, és hosszú hagyomány végső pontját jelzik; e hagyományok eredete visszanyúlik az indiai mesterekig, akiket Nyugat-Tibet királyai hívtak be földjükre.

Az oltáron mindenféle alakú és nagyságú szobrok, egymás he-

³⁵ C. G. Jung: *Über die Psychologie des Unbewussten*. Zürich, Rascher, 1943⁹. - A klasszikus és modern mandalák összevetéséről, utóbbiak gyógyító felhasználásáról lásd *Jolan Jacobi*: *Die Psychologie von C. G. Jung*. Zürich, Rascher, 1940. - A mandalák szerepéről a modern festészetben: *Masters-Houston: l'Art psychédélique*. Paris, Laffont, 1968. - A mandalák értelmezéséről: *Giuseppe Tucci: Geheimnis des Mandala*. (1949) Weilheim, Barth, 1972. Eszerint a mandala a „megváltó nélküli megváltás” eszköze, a „kozmosz dráma projekciója”, amely a makrokozmoszt szimbólumokkal fejezi ki; a világmindenséget „kozmoigrammban” kifejező séma értelmezése misztikus elragadtatást kíván, mikrokozmosz átélés révén gyógyító erejű lehet, mivel a benne szereplő szimbólumok az egyéni mikrokozmosz életcentrumaiban is megtalálhatók. Lásd 29, 105.

Sziklába vájt remetebartlangok, „troglodita-lakások” (Tucci Gherzi)

Gyógyító buddha, a gyógyítás nyolc istenével (Tucci)

Misztikus egyesülés rituális ábrázolása tibeti textil-testményen (Tucci)

gyén-hátán; már nem támogatják őket azok a népi adományok, amelyeket az istentiszteletek rendje megkövetel a hívektől.

Kísérő lámánk aszalt barackot rágcsál, és sehogy sem fér a fejébe, hogyan érdekelhet bennünket ez a templom, amelyben ő naponta hosszú órákat tölt el bárgyú közömbösségben.”³⁶

A lamaizmusnak csak szelídebbik része a buddhista szemlélődés, aszkézis, földi lét megvetése, az élőlények gondos kímélése; misztériumában és gyakorlatában egyaránt sok a brutalitás, amit az

³⁶ G. Tucci–E. Gherzi: *Kincses Tibet*, 122, 151.

utazók lépten-nyomon személyesen is tapasztalhatnak, de kifejezésre jut művészetükben is, a tantra-kultusz demonológiájában:

„Amint az ember a völgybeli templomoktól fölfelé halad a hegytetőn álló kis szentélyekhez, a szelíd és kegyes istenségek, az elmélkedő buddhák és a boldogító szemlélődésbe merült szerzetesek fokozatosan átadják helyüket a tantra-istenségeknek és az ijesztő démonoknak. A szentélybe csak a kis ajtón át szűrődik be némi gyér világosság: félhomályában bizonytalanul kirajzolódik a szörnyalakok sorozata, *aminőket csak beteg ember képzelete teremthetett meg*: állatfejek, egyetlen testből kinyúló tucatszajkú kar, mindegyik furcsa fegyvereket suhogtat, haláltáncok felfűzött koponyák ritmikus koppanásaira, trágár ölelkezések felcsapó lángok közt, véres orgiák mámorában. Fantasztikus és ijesztő látomások egész világát jelképezik ezek a festmények, olyan élethűen és annyi erővel, hogy az ember ezekben a templomokban úgy érzi, mintha a kísértetek és rémületek valótlan világába révült volna. Mintha egy népnek minden rémülete – amit itt ábrázoltak, s amit e csendes remeteségek szentségtelen feldúlói idéztek fel – le akarna lépni ezekről a falakról, életre akarna kelni és magával akarna rántani bennünket is a haláltáncába.”

Giuseppe Tucci valószínűleg az utolsó pillanatot ragadta meg, amikor ezt a hanyatló kultúrát még annyira-amennyire elevenen látni lehetett, amelynek „arany kolostora világosságot és műveltséget sugárzott egész Tibetre, Kasmírtól Asszamig”. Felbecsülhetetlen értékű anyagot gyűjtött össze, de szavainak értékelésénél legyünk óvatosak, amikor a *világosság sugárzásáról* beszél ott, ahol épp a homály uralkodik. A lamaizmus lényege a homály, művészetét a homály emelte magas fokra, a miszticizmus, amely naturalista ábrázolásain is átsüt, és alkalmas arra, hogy költői, filozofikus, metafizikus és művészi legyen, csak egyre nem alkalmas: a tudományosságra. Az orvosi műveltség eleve ellentétes a miszticizmussal; orvosi gyakorlatról és tudományos ismeretről csak ott lehet szó, ahol a miszticizmus elhallgat, átadja helyét a józan észnek, megfontolásnak, tapasztalásnak, kísérletezésnek és következtetésnek.

Tucci gondosan gyűjtött liturgikus kéziratoktól díszes faragvány-

Templom stukkódíszítése ijesztő és csábító démonokkal (Tucci-Ghersi)

Haláltáncot ábrázoló szobor (Tucci)

vényét, amelyekkel rendszerint gyógyítási szokott.

Azok, akik tibeti tanulmányokkal foglalkoznak, tudják, milyen nehéz meghatározni a különféle növényeket, amelyeket az orvosi könyvek említenek. Sokszor a szótárak is csak ilyen általánossággal ísszák meg a dolgot: »növénynév«. A bejárt vidékek gyógynövényeinek teljes gyűjteményét kell összeállítanunk, s minden alkalommal fel kell jegyeznünk a növény helyi nevét, egyrészt hogy ellenőrizzük a velünk közölt adatokat, másrészt mert ugyanazt a növényt más-más vidéken gyakran más néven ismerik. A növényteni meghatározást majd illetékes szakemberre bizzuk, mihelyt visszatérünk Európába.”

Bármily tudományosan hangzik, nem sokat ér ez az igyekezet: pontosan azt mulasztják el megkérdezni, ami a gyógyszer használata szempontjából sokkal fontosabb a nevénel – milyen betegségekre alkalmazzák az egyik növényt, milyenre a másikat, s milyen eredményt érnek el? E. Ghersi az olasz Királyi Tengerészet orvos századosa volt, de neki sem jutott eszébe ilyen kérdést intézni a falusi doktorhoz, éspedig nyilván azért nem, mert jól látta, hogy a doktor – akivel nyomban megismerkedünk – nem tudna válaszolni a kérdésre, noha Tucci szerint általában az orvos a falu legműveltebb embere, „sokat utazott, tud írni és olvasni, gyakran jobban, mint a szerzetesek”.

nyokon át amulettig mindent, ami a keze ügyébe akadt – és akadt bőven, mert a nyomorúságos körülmények közt tengődő lámák meg falusiak pár garasért a lelküket is eladták volna, lopták tehát a bolond „pelingnek” a szent könyveket, tekerceket, imamalmokat rakásra.

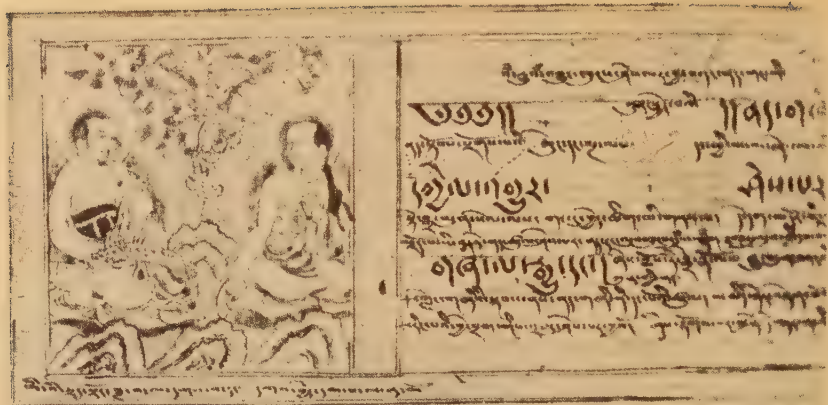
Gyűjtötte az orvosi könyveket és gyógyfüveket is. Erről így ír:

„Rögtön megérkezésünk után elhívattjuk a falu orvosát és elhozattjuk valamennyi gyógynö-

Ket csoport (szent emlékmű), templomi kurtjuket fuvo lámákkal (Dyhrenfurth)

Ez az odavetett megjegyzés és az előző idézet első sora azt bizonyítja, hogy a tibeti falunak általában *van* orvosa. Furcsa, hogy ezt hangsúlyozni kell, de amióta Charles Bell bogarat ültetett a fülünkbe az „egy orvost Tibetnek!” kijelentésével, valóban úgy tűnt, hogy Tibetben – a főlámák udvartartásán és a legfőbb kolostorokon kívül – általában csak kóbor vörössipkás szerzetesek és más kuruzslók fejtenek ki alkalmi gyógyító tevékenységet; Tucci beszámolója az első megbízható adatunk arról, hogy nem így van, a tibeti falvaknak van tanult orvosuk. Más kérdés, hogy tanultságukkal, ismereteikkel mire mennek.

Miniatűrakkal díszített orvosi kézirat (Tucci-Gherzi)

„És aztán – folytatja Tucci – minden követ megmozgatunk, hogy orvosi könyveket gyűjtsünk. A tibeti orvosi irodalom nagyjából Indiából származik, kisebb része Kínából, de itt helyben úgy átdolgozták, hogy érdemes kinyomozni.

Ennek a keleti orvostudományak a tanulmányozása nem csupán tudományos különlegesség: százados tapasztalatai bukkannak elénk olyan népnek, amely kétségtelenül nagy megfigyelőképességgel van megáldva, és meg tudta találni a gyógyító erejét sok olyan növénynek, amely bőven terem ezen a földön. Nem lehet *a priori* elutasítani azt a lehetőséget, hogy a mi tudományunk is hasznot húzhat olyan gyógyfüvek elfogulatlan és alapos tanulmányozásából, amelyeknek a hatóereje és természete előttünk javarészt még titok.”³⁷

A régi nóta a „százados tapasztalatról” és „kétségkívüli” megfigyelőképességről – *egyetlen konkrét példa nélkül*. A következő fejezetekben meglátjuk, mire jutottak azóta a tibetológusok – köztük maga Tucci is – a beígért „elfogulatlan és alapos tanulmányozással”.

Amellett Tibet földje csakugyan gazdag gyógynövényekben, úgyhogy indokolatlan volna *a priori* elzárkózni a föltevés elől, hogy eze-

³⁷ Tucci-Gherzi, 34, 40.

ket régtől fogva ismerik – épp csak e föltevés bizonyítéka hiányzik. A tibeti csodagyógyszereknek hosszú ideje nagy a hírneve, de a megismert példák mindig lehangolók. Nem szólva a dalai láma már említett exkrétumairól, a kitűnő Peter Simon *Pallas* – német származású pétervári természetbúvár, Nagy Katalin cárnő korának legnagyobb tekintélye, az őslénytan egyik megalapítója, Szibéria első etnográfusa, polihisztor orvos – a kalmüköknél talált „tibeti szent labdacsokat”, amelyek az ártó szellemek elűzésével még a halálos betegségeknek is biztos gyógyszerei – legalábbis a kalmükök szerint. A megvizsgált feketeszínű labdacso egyszerűen hashajtó volt. Ha a tibeti gyógyszerek értékét nem is, elterjedtségét és tekintélyét bizonyítja a példa.⁹⁸

Tucci részese volt egy orvosi szertartásnak. Nem mondhatom, hogy gyógyításnak, mert hogy volt-e ott egyáltalán beteg, arról szó sem esik. Inkább úgy tűnik, rendszeresen megismételt varázssünnepség ez, egyfelől az ártó szellemek távoltartását, másfelől az orvos tekintélyének emelését szolgálja, de fontos szerepet játszik benne az is, hogy a nép kimulassa magát. Az orvos varázsló ugyanis ez alkalommal lakomát ad a falu egész népének.

„A lakomát ördögűző szertartás előzi meg; ennek során a buddhista törvény védőistenségei, az úgynevezett csökjongok leszállnak a varázsló testébe, és ösztökélik, hogy minden ereje megfeszítésével rettenetes harcot vívjon a gonosz szellemekkel, a démonokkal, az ördögökkel, akik acsarkodnak az emberek életére, a nyájak gyarapodására és a föld termékenységére.

A tágas teraszon az asszonyok letelepednek a földre, és fonogatva várják a szertartás kezdetét; a férfiak segítenek a papoknak az ünnepség előkészületeiben. A fiatalabb papok középpütt ülnek, hangos imával hívják az istenséget, réztrombiták és tengeri kagylók tompa hangja kíséri imájukat. A leggazdagabbak selyemruhát hoznak, ezt majd a tánchoz kell felvenniök. A szertartás azzal kezdődik, hogy teát szolgálnak fel, vagy campát, ami vízzel kevert árpaliszt.

Közben a templom belsejéből zürzavaros hangok szűrődnek hozzánk; litániáznak a papok és az orvos varázsló, aki várja, hogy meg-

⁹⁸ *Bartels: Die Medizin der Naturvölker, 124.*

Egy tibeti falu orvosa (Tucci-Gherst)

Az orvos-varázsló ünnepi tánca (Tucci-Gherst)

szállja az isten, és készül viaskodni a gonosz szellemekkel az isten védelme alatt. Ez a különös teremtés, akit az istenek akarata közepette választottak, egyszerre csak kilép a templomból, pazar egyházi ruhában. Egyik kezében súlyos kardot szorongat, a másikban egy üveg árpabort, kis kortyokat iszik belőle, talán hogy még nagyobb bátorságot öntsön magába a rettentő küzdelemre. A muzsika, a dobok örült pergése izgatja a nagy vállalkozásra. Lassanként egyre izgatottabbá válik: tánca egyre szenvedélyesebb és féktelenebb; testét borzongások és remegések járják végig; kardja elkezd forogni a levegőben, a viaskodás hevességéből ítélve ezer meg ezer gonosz lélek támad rá, s ő az isten segítségével valamennyit sorra ledöfi.

Mikor már minden ördögöt megölt az isteni vitéz, néhány szem árpát szór az ujjongó tömeg közé, aztán ájultan segédeinek karjába hanyatlik, akik beviszik a templomba.

A kolostor szolgálói most árpabort osztanak ki a hívők közt; ezek a sűrű iddogálástól kezdenek karban énekelni. A részeg tömeg késő éjszakáig énekel és muzsikál az istenek tiszteletére.”³⁹

Ez bizony semmiben sem különbözik az ősi samanizmus hagyományos szertartásaitól. A Tucci–Gherzi-expedíció legfőbb tanulsága ez, amit ha ők nem vontak le, mi ne habozzunk kimondani: *a tibeti orvosok sámánok voltak*. Charles Bell óhaját így lehet átfogalmazni: *Sámánok helyett orvost Tibetnek!*

A XIII. dalai láma már egyetértett ezzel az óhajjal, de a papság ellenállását nem tudta legyőzni: sem a nyugati típusú iskolázást, sem a nyugati orvostudomány terjedését nem tűrték a lámák. Mégis, szinte lopva, 1936-ra sikerült annyit elérni, hogy a brit és az indiai konzulátus kicsiny kórházat tartott fenn, s ez egyre népszerűbbé vált a tibetiek közt, rendszeres orvosi oktatásra és közkórházak létesítésére azonban csak a kínai hatalomátvétel után került sor. Nem is magától a nyugati gyógymódtól féltek a lámák, hanem – teljes joggal – attól, hogy az iskolák, kórházak, és politikai fejlődés következtében elveszítik feltétlen uralmukat, isteni hatalmukat a nép fölött.⁴⁰

Így is történt, de ezt még nehéz politikai küzdelem előzte meg.

³⁹ Tucci–Gherzi, 41–2.

⁴⁰ Lásd Richardson, 208.

A harminc éven át tartó kínai polgárháború összefonódott a japán–kínai háborúval, majd a második világháborúval; ez átmenetileg kedvezett Tibet önállóságának, a dalai láma, a nemesség és a kolostorok uralmának. 1949-ben megváltozott a helyzet: kikiáltották a Kínai Népköztársaságot, Csang Kai-sek Tajvan szigetére szorult, a kontinensen egységessé vált a kínai birodalom, és semmi sem állhatta útját annak, hogy Tibetet bekebelezze. Nem ment egészen simán: 1950-ben kínai csapatok hatoltak be Tibet északi részébe, és közölték továbbhaladási szándékukat, de mivel a fölösleges vérontást kerülni akarták, megálltak és tárgyalásba bocsátkoztak a XIV. dalai lámával, aki – még csak tizenhat évesen – épp ekkor vette át a hatalmat. A dalai tiltakozott, az ENSZ-hez fordult segítségért, Indiától és az angoloktól kért támogatást, néhány jegyzékváltáson kívül azonban más nem történt. (India 1947-ben vált függetlenné Nagy-Britanniától, épp elég baja volt a maga tartományaival, azonkívül visszaemlékezhetett arra, hogy 47-ben Tibet igényt támasztott Nepálra, Bhutánra és Szikkimre – mint ahogy korábban, a kínai polgárháború alatt Khamzsra és a többi rég Kínához csatolt tartományára: a Nagy-Tibet álma tehát titkon még megvolt.) A dalai ekkor Indiába menekült, nehogy fogságba kerüljön, tárgyalásait a kínaiakkal száműzetéséből folytatta; riválisa, a pancsen láma a kínaiak neveltje volt, velük együtt tért vissza az országba. Négyhónapos diplomáciai tárgyalás eredményeképpen a dalai belátta tehetetlenségét, hazament Lhaszába, és ünnepélyesen fogadta az 1951-ben valóban békésen bevonuló kínai katonaságot.

Ezzel Tibet többé-kevésbé önálló történelme lezárult, középkora is véget ért, kezdetét vette a civilizálódás. A kínaiak nem voltak erőszakosak, kulturális és technikai fölényükkel akarták a lakosságot meghódítani, és bármennyire ellenére volt Mao Ce-tung rendszerének a nemesség meg a papság kivételes helyzetének tolerálása, egyelőre nem folyamodtak semmiféle erőszakos reformhoz. Utat, vasutat, repülőteret, kórházat, iskolát építettek, föllendítették az állattenyésztést, a földművelést, az ipart. Hogy e célból egy csomó kínait kellett az országba betelepíteni, az természetes: az eleven középkort pusztán a lámákkal és nomád parasztsággal nem lehet fölszámolni. Cserébe egy csomó tibeti gyermeket és fiatalembert Kínába vittek iskolába, főiskolára, szakiskolába, egyetemre.

Tibet, és különösen Lhasza évszázados elzártsága a világtól 1951-ben megszűnt – tizenöt évre. E rövid időszak első harmadában, 1955–1956-ban zajlott le előbb egy cseh, majd egy magyar csoport tibeti utazása; voltaképp nem Tibetet látni mentek, hanem teherautókat próbáltak ki magaslati terepen. Korunk technikaközpontú – sőt autócentrikus – beállítottságára groteszkül jellemző, hogy amikor végre be lehet jutni Tibetbe, nem tibetológusok, nem etnológusok, nem geográfusok vagy kultúrtörténészek, hanem gépkocsivezetők és technikai szakemberek látogatják meg, nem is azért, hogy az itteni technikát odavigyék vagy az ottani technikát megismerjék, hanem csupán egy masinájukat kipróbálni a szokatlan útviszonyok közt. Mégis, ez a másra szánt utazás alkalmat adott arra, hogy egy befolyásolatlan szemtanú, *Patkó Imre* újságíró körülnézzen az átalakuló országban, és figyelmét – szerencsénkre – a régi és új tibeti gyógyászat sem kerülte el.

A körkép, amit Tibetről ad, lenyűgöző és egyben bizarr: képzeljük el a lámákat kerékpáron és a nomádokat kosárlabdázás közben. . . Így is mondhatnám: képzeljük el, hogy az Árpád-házi királyok korában megjelennek a traktorok, betonkeverők, benzinkutak. Csak a *kontraszt* az, ami mellbevágó, magát a fejlődést *nekünk* öt perc alatt könnyű megszokni: a vonaton, autón, sportpályán, sablonházakon, ipartelepeken nincs mit ámuldoznunk – egyszerűen tudomásul vesszük, hogy Tibet is ugyanolyan lesz, mint a világ bármely más pontja. Ám maguknak a tibetieknek ez nem ilyen egyszerű. Öt év alig lehetett elég ahhoz, hogy felocsúdjanak, és ha a XIII. dalai láma idején nyomokban mutatkozott is valamelyes közeledés a külvilághoz, számukra mégis merőben új és idegen mindaz, ami velük történik. Egy nép, amely nem csodálkozik azon, ha a szent remete látja, ami a hegy túlsó oldalán történik, vagy gondolatátvitel útján elbeszélget egy másik szenttel, vagy ha Buddha úgy akarja, életre keltheti a holtat is – nehezen törődik bele abba, hogy Buddha közreműködése nélkül telefonálni lehet egyik helyről a másikra, vagy egyetlen mozdulattal fel lehet gyújtani a villanyt. És mégsem a technikai bravúrok zavarták meg a tibetiek fejét: sokkal könnyebb ezeket megszokni, mint a világképük megrendülését. Tibet annyira elzárkózva élt a világtól, hogy alig vett tudomást mindarról, ami kö-

Kilátás Lhaszára a totemplom (Csokang) tetejéről, balra a Gyógyítás

temploma (Mencikang), jobbra a dalai láma palotája, a Potala (Rév)

rülötte van, önmagát tekintette a világnak – és most észre kell vennie, milyen jelentéktelen pont csupán a mindenségben.

Az a beszélgetés, amit az újságíró a tudományok legfőbb papjával folytatott a Mencikangban, vagyis a Matematikai és Orvostudományok Első Egyetemén, ezt a megrendülést tükrözi. A tudós főpap a maga módján bölcs ember, bölcsessége azonban úgy be van ágyazva a buddhista misztikába, hogy onnan semmiféle technikai vívmánnyal ki nem billenthető; történeti szintje körülbelül a Kopernikusz és Kolumbusz előtti középkorunknak felel meg. Lehetséges, hogy a kevésbé művelt tibetiekkel könnyebb dolga lesz az új rendszernek: akik csupán a babonák világában élnek, azokat hamarabb lehet egy gyakorlatilag hasznos életforma számára megnyerni, mint azokat, akik vallásukban szilárd metafizikai bázist éreznek a lábuk alatt. De maguk a kínaiak is tudták, hogy ez nem megy egyik napról a másikra, ezért voltak eleinte türelmesek – míg aztán türelmük egy nagyszabású zendülés formájában meg nem bosszulta magát.

Két új kórházzal ismerkedett meg az újságíró, az egyikkel Sigacéban, a pancsen láma városában, a másikkal Lhaszában. Kínai orvosok vezetik mind a kettőt, de a személyzetnek már vannak tibeti tagjai is. A sigacei kórház 50 ágyas, 30 orvossal, igen szerény körülmények közt, de korszerű színvonalon működik; már tervezik a 300 ágyas kórházat. A lhaszai kórház sem sokkal nagyobb, 83 ágyas. Eredetileg kínai katonakórház volt, aztán a kínai polgári lakosok használták, 1953 óta fogadják be a tibeti pácienseket. Három osztálya közül – belgyógyászat, sebészet, szülészeti-nőgyógyászat – a sebészet a legnépszerűbb: ezen a ponton a tibetiek mindig beismerték elmaradottságukat, méltányolták a modern iskola fölényét. A másik nagy vívmány: hogy kezdik elhagyni a szülés ősi módszerét, igénybe veszik az orvost, bábát, kórházat.

„Itt az volt a szokás – mondja egy kínai orvos –, hogy az asszony nem szülhet otthon, lakott helyen. Kimennek mocsarakba, vad hegyoldalakba, s szalmán, guggolva szülik meg a gyermeket, fogukkal harapják át a köldökökszinórt. Az újszülötteknek – úgy gondoljuk – negyven százaléka belepusztult ebbe, s az anyák közül sem mind bírja ki. Ismerek egy asszonyt, aki kilencszer szült, s egyetlen gyerke sem maradt életben. Elvitte őket a szifilisz, a vérzés, a légzési

A Mencikang, jelenleg orvosi főiskola (Rév)

nehézségek, amelyeken az anya egymaga nem tudott segíteni. Most már sokat elértünk a szüléseknél, rábeszéljük az asszonyokat, hogy otthon, vagy itt a kórházban szüljenek.”⁴¹

Ebben segítségünkre van a Tibeti Nőszövetség, amelyet előkelő és művelt tibeti nőkből toboroztak, akik jobban tudnak beszélni honfitársaikkal, és nagyobb hatással is vannak rájuk, mint a még mindig gyanakodva fogadott idegenek. A gyanakvást a láma orvosok mesterségesen szították is: elterjesztették, hogy a kínaiak vérüket veszik a kórházban, lebeszélték a tibetieket arról, hogy kínai orvoshoz vagy kórházba menjenek. Az ellenállás azonban oldódik: a tibetiek látják az eredményt, szemük láttára gyógyulnak a betegek, és aki egyszer megfordult az ambulancián vagy a kórházban, hírét viszi a jó bánásmódnak. A bábákat pedig tibeti leányokból-asszonyokból képezik ki, így eleve kiküszöbölik a nacionalista ellenállást.

Egyik legelterjedtebb népbetegségük a szifilisz egy különös fajtája, évszázadokon át ellenállt minden helyi kezelési kísérletnek, a csecsemőhalandóság legfőbb oka. Igen gyakori a hastífusz, valószínűleg a köztisztasági igények teljes hiánya miatt. Hogy az alkoholizmus a nép minden rétegét rabságában tartja, ezt már David-Neel asszony szomorúan megállapította; az ittasság nagyon sok balesetnek forrása, bőséges munkát ad a sebészeknek.

A hagyományos tibeti gyógyomódról a kínai orvos a következőket mondja:

„Vannak orvosaik, nagy hagyománya van egy sajátos, hazai orvostudománynak, amely részben rokon a mi kínai gyógyomódukkal. Vannak benne samanisztikus maradványok, de nagyon nagy tapasztalati anyagra támaszkodik. Ugyanúgy használják a gyógynövényeket, a bőr fölött elégetett anyagoknak a testbe beszívódó hatását, mint a kínai orvosok, de a tű-kúrát nem ismerik. Van egy pár kitűnő orvosságuk, az egyiket, a daszk-ot, amely agancsporból készül, világszerte ismerik és használják. Ezt tibetiek találták fel, s itt, a Men-cikangban is készítik.

⁴¹ *Patkó Imre*: Tibet. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1957. 112. 70. – 1955-ös hasonló élményeiről számol be *Marius Magnien*: Le Tibet sans mystère. Paris, Éd. sociales, 1959.

A Mencikang orvosai felfigyeltek ránk, amikor néhány arisztokratát és lámát meggyógyítottunk. Elküldtek három szerzetest, fiatalokat, hogy tanuljanak a kórházban. Kettő már visszatért a Mencikangba, egy most is itt van, s talán küldenek újabbakat. Jó viszonyban vagyunk velük...”

A hagyományos gyógymód autentikusabb kifejtését Patkó Imre a Mencikang vezető bölcsétől kapta:

„Ezt az egyetemet 41 évvel ezelőtt alapították. Tibetnek ősi orvostudománya van, amelynek alapvető elve, hogy megkülönbözteti a *hideg betegségeket a meleg betegségektől*, s eszerint gyógykezeli őket.

A betegségek okait mi sokkal régebben keressük láthatatlan lények működésében, mint az európaiak. Úgy hallottam, hogy önöknél alig egy-két évszázada fedezték fel ezeket a láthatatlan lényeket, erős nagyítókkal. Szerintünk – s ezt már sok-sok évszázada tudjuk – minden betegség öt *pszichológiai neurózisra* (a tolmács értelmezte így a tudós szavait), azaz öt *szellemi okra* vezethető vissza. Minden betegség öt forrása: 1. a vágy,

A Mencikang igazgatója, Kjenrab Norvu (1882–1962), aki 1913-ban újjászervezte az orvosi oktatást (Kunszang)

Az orvosi főiskola közelről (Rév)

2. a düh, 3. a tudatlanság, közöny, 4. a féltékenység, irigység, 5. a fősვნყség, fukarkodás bármivel, amire az egészséges életnek szűk-sége van. Mindezek erkölcsi, filozófiai és vallásos szempontból is elítélendő dolgok. Közös jellemvonásuk, hogy valamely nemes, szép és hasznos dolog eltűzésai, mindahányan. Ha valaki mérséklettel, Buddha tanai szellemében vágyakozik, s a maga helyén és kellő mértékletességgel él ezekkel a tulajdonságokkal, ha a vallás tanai szerint fejleszti ki és fékezi meg őket, eléri a Nirvánát. De az Öt Ok együttvéve nemcsak a mennybe, hanem a pokolba is vezethet.

... az Öt Ok a forrása minden emberi Rossznak, beleértve a betegségeket is. Mindamelllett véletlen balesetek is vannak, s persze ezek is betegség forrásai. De figyelje meg: a balesetek nagy része szembetűnően az Öt Ok – nálunk úgy nevezik: az Öt Méreg – miatt következik be. Vannak olyan esetek is, amikor látszólag nem lehet a dolgot az Öt Méregre visszavezetni. Például önt megcsípi egy légy, és meghal. A légycsípés – látszólag öntől teljesen független véletlen. S ez így is van, ami a csípést illeti. De a halál maga – az már nem véletlen, hanem előző életének következménye. S előző életében az Öt Méreg okozta, hogy így rendeltetett: az ártatlan légycsípésbe önnék bele kell halnia.”⁴²

Aki hajlamos arra, hogy beleessék a keleti csapdába, annak is szemet szűrhat az a naivság, ahogyan a Mencikang bölcse azonosítja a láthatatlan leki okokat a láthatatlan mikrobákkal. Az Öt Méreg ügyesen áttolja valamennyi betegség kóroktanát a pszichológiába, ami bármily rokonszenves lehet a pszichológusnak meg a filozófusnak, a betegségek kórtanában nem kielégítő, a bűn-aetiológia pedig eleve fölöslegessé teszi a gyógyítást, mint valamiféle bűnpártolást. A nyugati orvostudomány is ismeri az Öt Méreg okozta neurózisokat, de ezenkívül ismer még Ötszáz Méreg okozta egyéb betegséget; ezek közül sokat meg tud gyógyítani, sokat nem, de abba semmiképp nem nyugszik bele, hogy bármelyik is az előző életben elkövetett tevékenység következménye volna.

Az újságíró megkérdezte a tudós lámától, mi az Öt Méreg legfőbb

⁴² Patkó, 113–5.

A zarándokok ma is a földön csúszva
közelítik meg Lhaszát – de koldu-
lócsészének megteszi a konzervdoboz
is (Rév)

Modern orvosi rendelő a lhaszai kór-
házban, 1960 (Fábián)

orvossága? „Természetesen a vallás – hangzik a válasz. – Meg kell óvni magunkat minden túlzástól.” Ilyen egyszerű.

A máj, bőr, szív és érzékszervek betegségei általában melegek, az emésztési zavarok viszont hideg betegségek, de minden betegségnek van forró és hideg fázisa. A meleg betegségek a Nappal, illetve a Tűzzel állnak kapcsolatban, a hideg betegségek pedig a Holddal, illetve a Vízzel. A meleg betegségeket hideg szerekkel gyógyítják, és megfordítva. A gyógyszertárban az újságíró láthatta a külön falakon elhelyezett meleg, illetve hideg gyógyszereket: nagy, barna fiókokban mindenféle növényt, szárított gyökeret és port. S egy másik falon, asztrológiai képek közt, az ember anatómiájának stilizált ábrázolását.

Ez a középkor.

Az újkori kórházban, amelyet a kínaiak néhány elhagyott nemesi udvarházban rendeztek be, 18 orvos és 15 felcser dolgozik, 152 kínai és 92 tibeti munkással, illetve ápolónővel. Ez csak kezdet; a Potala mögött már épül a 300 ágyas kórház modern épülete.

De a múlt még erősen kísért. Amikor a magyar csoport meglátogatta a Potalát, megláthatták Szrongcen Gampo barlangját, amelynek sötét sarkában négy szerzetes imádkozott.

„Egy évig élnek itt – mondta vezetőnk –, ez nagy kegyelem, egész Tibetből minden esztendőben csak négyen nyerhetik el.

Hátborzongató volt a félhomályos barlangban guggoló négy férfi sápadt, sárga arca, égő szemük, csontos kezük, amely olvasót morzsolgatott. Egy évig szinte napvilágot se látnak, csak elmélkednek és imádkoznak. S hány társuk akad ma is Tibetben, akik barlangokba vonulnak, esztendőig nem érintkeznek emberekkel, még azokat sem látják, akik egy kis lyukon át időnként élelmet nyújtanak le nekik. Számunkra mélységesen értelmetlennek és meddőnek tűnt ez az aszkézis, amelyet kísérőnk teljesen természetesnek és magától értetődőnek tartott.”⁴³

A középkor még nem adta meg magát.

Évszázadokon át a központi hatalom Tibetben azonos volt az egyházi hatalommal; a kommunista Kína ideológiájával semmi sem

⁴³ *Patkó, 93.*

lehetett ellentétebb a lamaizmus ideológiájánál és a kolostorok szellemi-anyagi uralmánál. Az első években a kínai politika türelmes volt, de épp amikor a magyarok Tibetben jártak – 1956 őszén –, nyilvánvaló jelei mutatkoztak annak, hogy fogytán a kínai türelem, és ezzel párhuzamosan fokozódik a tibeti ellenállás: felkelések, szabotázs cselekmények, út- és hídrobbantások, gerillaharcok követték egymást, főleg Kelet-Tibetben. Nem maradt el az erőszakos megtorlás. Több mint két évi huzavona után az egész országra kiterjedt a zendülés, 1959 tavaszán a Csakpori tetejéről, a Tudományok Templomából a felkelők a Potalát is ágyútűz alá vették. A kínai hadsereg ekkor nagy egységekkel vonult fel, rövidesen leverte az ellenállást. A dalai láma Indiába menekült, sok ezren követték. A kínaiak szerint mindössze három napos csetepatéről volt szó, angol történészek szerint hónapokon át tartó gerillaharcról, amelynek során számtalan kolostort lebombáztak és fölégettek, mintegy 60 000 tibeti elesett, és ennek sokszorosa kért menedékjogot Indiában. A dalai láma ismét az ENSZ-hez fordult segítségért, érdemleges eredmény nélkül. A harcok elcsitulása után a szocializálást gyors ütemben hajtották végre.⁴⁴

A történelemből közismert, hogy minden háború gyorsítja az egészségügy fejlődését – ez történt Tibetben is. Ahol sok a sebesült, ott nagy szükség van orvosokra, és ha az orvosok eredményesen kezelik pácienseiket, ez fokozza a bizalmat az orvostudomány iránt. Az utolsó magyar szemtanú, aki 1961-ben beszámolt Tibet helyzetéről, nagy lelkesedéssel írja, hogy a kínaiak kórháza egyre korszerűbben működik, a lámák is buzgón föl-fölkeresik a modern doktorokat, már nem intrikálnak ellenük, s nem terjesztik rossz hírüket; példájuk nyomán a nép egyre szabadabban jár az ambulanciákra meg a kórházba. A mütöben és a vidéki egészségügyi állomásokon – mert már hat ilyen van az ország különböző megyéiben – betanított tibeti felcserek, mütösök, ápolónők és szülésznők is dolgoznak; hovatovább lesznek tibeti orvosok is, csak előbb meg kell tanulniok kínaiul, hogy az egyetemi oktatás nyelvét értsék.⁴⁵

S ezzel meg is szűnik Tibet rejtelmessége: sablonos lesz, mint bármely provincia.

⁴⁴ Richardson, 217–61.

⁴⁵ Fábian Ferenc: Tibet újjászületése. Budapest, Kossuth, 1961. 142–50.

Ma azonban még tart a rejtelmesség, 1966-ban ugyanis kezdetét vette a kínai „kulturális forradalom”, azóta ismét nem lehet látogatni. Utolsó hírünk Tibetről: 1965 szeptemberében autonóm területi státust kapott.

Miután a buddhista művek nemcsak vad metafizikai speculációk, de egész köteteket tartalmaznak praktikus tárgyak felől: szükséges tanulmányozni valamennyit, és a szerint itélni. Ha egyszer európai tudósok megismerkedtek a buddhista tanok gyakorlati részével, Tibetnek nyelvével s több hasznos népszerű könyvvel: akkor majd meg fogják némi részben bocsátani azon túlcspongást, mely vallásuk dogmatikai részét jellemzi.

*Körösi Csoma leveléből B. H. Hodgson
angol követ és orientalistához, 1829*

A szakirodalom

Most, hogy a Tibetről szóló helyszíni ismertetés végére értünk, emlékeztetem az olvasót: azért beszéltem ily részletesen az ottani kultúráról és szellemiségről, mert úgyszólván *in vivo* szemlélhettük az ókort meg a középkort, az emberi és orvosi gondolkodásnak olyan formáit, amelyek másutt rég kihaltak, vagy csak csökevényeiben élnek. Tibetben még ma is – vagyis 1959-ben, amikorról az utolsó részletes helyszíni ismertetésünk datálódik – „élő buddhák” sétálnak a közönséges földi halandók közt, sok száz év előtti szentek rejtélyes inkarnációi, és a nép úgy hisz szentségükben, csodatevő hatalmukban, ahogyan nálunk csak a középkorban tudtak hinni.

Túlságosan szimplifikálás volna a tőlünk annyira idegen gondolkodásmódot elintézni azzal, hogy „idealista szemlélet”. Természetesen az, de ennél jóval jellegzetesebb az a sajátos testi és lelki állapot, amit csak az elmekórtanból kölcsönzött szavakkal lehet megközelítő pontossággal leírni: doxazma, vízió, hallucináció, egzaltáció, ekstázis, katatónia, dereizmus, depraváció, amencia, emolláció cerebri, és hasonlók. Lényege ennek magyarul: téveseszmrendszer, látomá-

sok, önkívületi állapot, lelki megmerevedés, elvonatkozás a valóságtól, szellemi leépülés egészen az agylágyulásig. Az utazók azonban, akik a régmúltban vagy a közelmúltban találkoztak a tibetiekkel, egyértelműen vallják, hogy semmiféle ilyen elmebajos vonást nem észleltek rajtuk, ellenkezőleg: derűs és kiegyensúlyozott emberek, iskolázatlanságukban is természetes észjárásúak, s ha talán egy fokkal babonásabbak a mi átlagos parasztjainknál, semmi estre sem hiszékenyebbek Európa középkori lakosságának átlagánál. Aszkéták és szentjeik is társaikra találnának az európai középkorban. Fogadjuk el tehát a tibetieket normálisnak *így*, ahogyan köztünk csak elmebetegek élnek.

Ami az orvoslásukat illeti, joggal merülhet fel bennünk az aggály: vajon az utazók futólagos terepszemléje során nem sikkadt-e el a tibeti gyógyítás rejtett kincse? Évezredes hírneve van a gyógyításuknak, értéke mégsincs – hátha hiányos volt a megfigyelés? Utazóink közt voltak ugyan orvosok is, tibetológusok is, mégis jobbra csak azt írták le, ami épp a szemük elé került. Hátha a modern tibetológusok időközben valahogyan rábukkantak az ősi gyógyítás rejtett titkaira?

Amennyire a szakirodalmat ismerem, hivatásos orvostörténész nem specializálta magát a tibeti gyógyítás kutatására. Vannak azonban nyelvész, etnológus, filozófus vagy kultúrtörténész tibetológusok, akik önálló fejezetet, tanulmányt vagy éppen könyvet szenteltek a tibeti orvoslásnak; körül kell néznünk ebben a szakirodalomban, vállalva azt a kényszerűséget is, hogy olykor óhatatlanul ismétlésbe bocsátkozunk.

Kőrösi Csomának e fejezet mottójában jelzett óhaja, hogy az európai tudósok ismerkedjenek meg a tibeti buddhista tanok gyakorlati részével, az eltelt másfél évszázad alatt csak részben teljesült. A tibetológia az orientalisztika önálló ága lett és beláthatatlanná fejlődött, mindazonáltal sokkal nagyobb szerep jut benne annak, amit Csoma a „dogmatikai túlcsapongás” vizsgálatának nevez, mint a gyakorlati ismeretek feltárásának. Nem is csodálható ez, ha tekintetbe vesszük, hogy a Csoma által elsőként fordított és azóta buzgón tanulmányozott ősi tibeti könyvek *egy hajdanvolt kultúra monumentumai*, amelyeket csak látszólag tart életben a megmerevedett hagyomány.

Az a szokatlan – a kultúrák történetében talán egyedülálló – jelenség következett be, hogy az enciklopedikus terebélyesedett tibeti ismeretanyag (a szervesen hozzátartozó vallási elemekkel együtt) a középkorban eljutott önmagának teljességéhez, ezen a fokon megállt, és nemcsak hogy nem fejlődött tovább vagy nem alakult át, hanem hovatovább feledésbe is merült, noha tekintélye változatlan maradt. Ezt a paradoxont igazolja utazóink helyszíni tapasztalata, és a tibetológusok egybehangzó véleménye, akik szerint a mongol és tibeti lámák recitálják ugyan az ősi formulákat, de értelmükkel csak ritkán vannak tisztában.

Sehol nem annyira nyilvánvaló ez, mint az orvosi gyakorlatban. Kiderült, hogy az ősi orvosi irodalom terjedelemben és koncepcióban egyaránt óriási, kiderült továbbá, hogy a gyakorlati orvosi tudás jóformán nullával egyenlő, s kiderült végül, hogy az orvosi szövegek értelmezése a legnagyobb nehézségbe ütközik. Minél többen foglalkoznak az ősi orvostan megfejtésével, annál bonyolultabbá válik a kép, és annál egyértelműbbé a gyakorlati hasznavethetlensége. Nem a *tridósa*-kórtan – az indiai eredetű három „életnedv” – teszi a módszert gyógyításra alkalmatlanná, hanem a „kozmosz principium”, amely nagyszabású, de teljesen mesterkéltnél, a valóságtól idegen világképet konstruál, és ebbe ugyanilyen mesterkélten beléőtvözi az emberi szervezetet a betegségeivel együtt. Az impozáns világképtől nem tagadható meg az az elismerés, ami a keresztény középkor kabalisztikájának, misztikájának, szkolasztikájának is kijár, de valóságértéke mindezeknek vajmi kevés van, vagy éppen semmi – gyógyítani pedig csak a valóságot lehet, valósággal.

A tibeti orvoslással foglalkozó szakirodalom fontosabb műveiről áttekintő képet ad 1952-ben *W. A. Unkrig* tibetológus⁴⁶ Felsorolása azzal a szomorú negatívummal kezdődik, hogy *Kőrösi Csoma* nevét meg sem említi, holott Csoma számolt be elsőként az orvosi könyvekről, és a legfontosabbnak, a *Négy gyökérnek* első angol ismertetése csakúgy tőle származik 1835-ből, mint a Kandzsur és Tandzsur orvosi vonatkozású fejezeteinek első említése. Az utóbbinak 118–122. könyve tartalmazza a lamaista orvostan kánonikus összefoglalását – jórészt az indusok szent könyveinek tibeti változatát –, ennek

⁴⁶ Bevezetés Korvin-Krasinski könyvéhez, lásd köv. jegyzet.

első német feldolgozója *Georg Huth* volt 1895-ben, francia fordítója *Palmyr Cordier* 1903-ban.

Rövid disszertációt írt a tibeti orvoslásról 1900-ban *Heinrich Laufer*, a neves orientalista *Berthold Laufer* fivére. Elszórt orvosi adatok találhatóak *Filchner*, *Jolly*, *Hilgenberg*, *Kirfel*, *Glasenapp* és *Waddell* munkáiban. Orosz fordítást készített egyes filozófiai, teológiai és orvosi művekről *Dambo Uljanov* 1901-ben; használhatóságát a tibetológusok vitatják. Nagyobb jelentőséget tulajdonítanak ellenben a burját *Pjotr Alekszandrovics Badmajev* működésének, aki hosszú élete során – állítólag 112 éves volt, amikor 1923-ban elhunyt – nagy kegyben állt II. és III. Sándor, majd II. Miklós cár udvarában. Írásbeli munkássága csekély, mindössze a Négy gyökér első két részének rövidített orosz fordítását készítette el 1898-ban, illetve 1903-ban, egyéni magyarázataival megtoldva. Szóbeli tanítását átvette unokaöccse, *Włodzimierz Badmajeff*. Első szakismereteit egy transzbajkái mongol kolostorban nyerte, Pétervárott tanult tovább, Moszkvában szerzett orvosi diplomát; családját egyenesen Dzsingisz kántól származtatja. Az 1917-es forradalom után Varsóba telepedett át, nevét is lengyelesítette, szanatóriumot nyitott, ahol főként tibeti gyógynövényekkel gyógyított; a harmincas években lengyel nyelven több tanulmányt írt a tibeti orvoslásról, sőt folyóiratot is szerkesztett „A tibeti orvos” címmel.⁴⁷

Az Unkrig által felsorolt előtörténeti anyagból mindössze *Filchner* és *Waddell* könyveihez jutottam hozzá, de beszámolójából ítélve a többinek hiánya nem jelentős. Említésre méltó ellenben az indiai tibetológus *Szárat Csandra Dász*, aki többek közt *Kőrösi Csoma* munkáját folytatta: tibeti–angol szótárt adott ki 1902-ben (újra-nyomva 1960-ban), s ebben a tibeti orvosi kifejezések és a növénynevek nemcsak fordításban szerepelnek, hanem rövid magyarázatot is fűz a szavakhoz, úgyhogy a jövő orvos- tibetológusai nagyobb hasznát vehetik, mint az eddigiéek vették. Hogy az eddigiéek nem vették hasznát, annak legfőbb oka az, hogy a gyógyítással foglalkozó tibetológusok közt eddig alig volt orvos. Mindössze *Franz Hübotter* rendelkezik dr. med. et phil. diplomával; 1913-ban írt egy kis köny-

⁴⁷ *Cyryll von Korvin-Krasinski*: Die tibetische Medizinphilosophie. Zürich, Origo, 1953. XXXV.

vet a kínai, mongol és tibeti gyógyszerekről. Tapasztalatait nem Tibetben, hanem Kínában és Japánban szerezte, ahol huszonöt, illetve négy évig működött. 1957-ben újra kiadott könyvének anyagát – jobb híján – a gyógynövényekről szóló fejezetben felhasználjuk.

Ugyanabban az évben – 1957 – a svájci *Theodor Burang* is írt egy könyvet a tibeti gyógyításról. Nem orvos, hanem nyelvész, valódi neve nem Burang, hanem Illion, de hol Burang, hol Nolling fedőnévvel adta ki misztikus jellegű könyveit.

Miszticizmusban tútesz rajta egy Benedek-rendi szerzetes, *Cyrrill von Korvin-Krasinski*,⁴⁸ aki főként a két Badmajev szóbeli tanítására alapozta a tibeti orvosfilozófiáról szóló vaskos művét. Nehezen emészthető elméletek ezek, de nem mellőzhetők, ha bele akarunk látni abba: hogyan értelmezik az európaiak a tibeti misztikát. Segítségül szolgál ehhez a *W. Y. Evans-Wentz* által kiadott „Tibeti halottaskönyv”, valamint ennek tömörített magyar változata *Hamvas Béla* tollából.

Amit a népszerű – pl. *B. Ch. Olschak* – vagy tudományosan nagy tekintélyű tibetológusok – pl. *Giuseppe Tucci* – a gyógyításról mellékesen írnak, az erősen érezteti az orvosi ismeretek hiányát, mégsem nélkülözhető, márcsak helyi tapasztalaik és tibetológiai szakismereteik miatt sem. Amire mégis leginkább szükségünk volna, az egy orvos szakszerű beszámolója. E tekintetben eddig nem áll más a rendelkezésünkre, mint amit *Szangje Puncog* láma mondott tollba Kőrösi Csomának a múlt század harmincas éveiben. Méltatlanul mellőzött munka, sokkal többet lehet kihámozni belőle, mint amennyi eddig a tudományos köztudatba került.

A gyógynövények feldolgozása szempontjából némi támogatást nyújt két mongol, ill. burját szerzőnek a munkássága, amely összeítve 1963-ben jelent meg, *A. F. Hammerman* és *B. V. Szemicsov* azonban nem Tibetben, hanem mongol, burját és kalmük földön gyűjtötték össze a használatos gyógynövényeket, orvosi indikáció

⁴⁸ A név a magyar történelem egyik zsákutcájából is ismeretes: Hunyadi János törökverő hadvezérünk származását évszázadokon át kutatták a történészek; a sok apa-aspiráns közi szerepel egy lengyel is az ősi *Korvin-Krasinsky* familiából, amelynek címerében a 13. századtól megtalálható a gyűrűt tartó holló. Lásd erről *Kazinczy Ferenc* érdekes töprengését Erdélyi leveleiben (XIX. levél, Utóírás.) Erdélyi Ritkaságok, Kolozsvár, 1944. II. 54.

nélkül; mindenesetre nagy segítséget jelent, hogy megadják a növények botanikai nevét.

Várható volt, hogy az 1956-os tömeges tibeti emigrálás folytán a tibetisztikai intézetekbe egyre több olyan hajdani tibeti állampolgár kerül, aki járatos hazájának nyelvében, szokásaiban, egyúttal megismerkedik a nyugati nyelvekkel és kultúrával, ezáltal mód nyílik arra, hogy kultúrájukat saját maguk ismertessék meg velünk – vagyis belülről lássuk azt, amit eddig mindig csak kívülről szemléltünk. A gyógyászat szempontjából természetesen az volna kívánatos, hogy egy jól képzett tibeti orvos magyarázza el európai nyelven az orvoslásuk lényegét. Ez eddig nem történt meg, de egy emigrációban élő magas rangú tibeti főpap, *Dzsampál Kunszang*, 1973-ben kiadott egy angol nyelvű könyvet a tibeti orvoslásról.⁴⁹ Ha hiányzik is belőle az orvosi szakképzettség, nem hiányzik a történeti ismeret és a filológiai felkészültség, úgyhogy ez a könyv végre lehetőséget ad a tibeti gyógyászat reális értékelésére. Míg az eddigi szakirodalom inkább a tibeti misztikával foglalkozott, *Dzsampál Kunszang* könyvéből három ennél reálisabb lépcsőfok bontakozik ki: 1. a legendás ős-orvoslás, 2. a középkori orvostudomány, 3. ennek hanyatlása az újkorban. Mint sejthető volt, az orvostudomány alapműve a *Gyü-si* (Négy gyökér), amelyet nagy vonásokban Szangje Puncog és Kőrösi Csoma révén ismerünk; a fontosabb részleteket *Dzsampál Kunszang* angol fordításban közli.

Ha egyszer elkészül a *Gyü-si* teljes fordítása, továbbá ha nemcsak tibeti főpap, hanem tibeti orvos szájából vagy tollából is hozzájutunk autentikus adatokhoz, akkor bizonyára pontosabb képet rajzolhatunk a tibeti gyógyítás elméletéről és gyakorlatáról, egyelőre azonban be kell érniünk a rendelkezésünkre álló anyaggal. Tudomásom szerint ez ideig ennek a feldolgozása sem történt meg.

Vele egy időben egy német orvosnő, *Elisabeth Finckh* vállalkozott arra, hogy ha nem is Tibetben, de maguktól az emigrált tibeti orvosoktól tanulja el a módszerüket, nemcsak az elméletet, hanem a gyógyítás gyakorlatát is, és megszerzett ismereteit német nyelven publikálja. Mint önmagáról elmondja: belgyógyász szakorvos,

⁴⁹ Ven. Rechung Rinpoche *Jampal Kunzang*: Tibetan Medicine illustrated in original texts. London, Wellcome Institute of the History of Medicine, 1973.

neuroológiában, pszichiátriában és trópusi betegségek gyógyításában is szakképzett. 1951-ben kezdett homeopátiával, természetes gyógymódokkal, majd akupunktúrával foglalkozni, és ettől az időtől fogva kizárólag „ázsiai módra” gyógyít. Tibet különösképpen érdekelte, és elméletben már huszonöt éve ismerkedett a tibeti gyógyászattal, amikor 1962-ben negyedéves tanulmányutat tett a Himalájában. Nepálban értesült arról, hogy az emigrációban élő dalai láma dharma-salai udvarában hagyományos tibeti orvosi iskola működik. Felkereste a nagylámát, és oly kedvező fogadtatásra talált, hogy öt év múlva, 1967-ben megismételte tanulmányútját, hosszabb időt töltött az orvosi iskolában, és bejárta a környező völgyeket is, hogy megismerkedjék a hagyományos gyógyítást végző orvosok mindennapos praxisával. Időközben megtanult tibetiül, bár a hétköznapi nyelvtudás nem bizonyult elégnek az ősi szövegek és bonyolult orvosi elméletek megértéséhez, de a nagyláma orvos tolmácsot bocsátott rendelkezésére, és megbízta az orvosi iskola vezetőjét – aki egyben saját udvari orvosa –, hogy fogadja tanítványává a nyugati kollégát.

Egyedülálló helyzetbe került Elisabeth Finckh: ezidáig ő az egyetlen nyugati orvos, aki személyes, szóbeli oktatásban részesült a tibeti orvoslásról, és pedig nem akárkitől, hanem az ez idő szerint legtudósabb tibeti doktortól. A szóbeli oktatás jelentőségét nem győzi hangsúlyozni a doktornő: azt állítja – és nincs is okunk ebben kételkedni –, hogy a tibeti hagyományos gyógyítást egyáltalán nem lehet másként, mint szóbeli magyarázat útján elsajátítani. Orvosi könyvek nincsenek ugyan híjával, mégis a tibeti orvosnövendékek is közvetlenül a mestertől sajátítják el tudásukat – és ha megismerjük orvosi könyveiknek részben szimbolikus és középkori kifejezőmódját, részben rendszerező-besoroló jellegét, akkor be kell látnunk, hogy ezeket hiába tanulnák meg szórul szóra (mint ahogy csakugyan megtanulják), ha gyakorlati magyarázattal nem világítaná meg a mester a szöveg értelmét. Különösen így volt ez a nyugati növendék esetében, aki hiába rendelkezett több itthoni diplomával, a bonyolult ősi szövegek *lényegének* megértéséhez saját bevallása szerint sem juthatott volna el soha a mester magyarázata nélkül.

Egyedülálló a helyzete azért is, mert minden más tibetológust eddig a *szöveg* megértése és lefordítása érdekelte, Finckh doktornő ellenben *gyógyítani* akar, ahhoz pedig nem a filológiai pontosságú

fordítás, hanem a kórtani elmélet és terápiás gyakorlat megismerése szükséges. Állítja, hogy sikerült is eljutnia erre a fokra, és hogy „a tibeti orvoslás nemcsak elméleti szempontból nagy érdekességű, hanem ugyanúgy alkalmazható nyugaton is, mint az akupunktúra”. Ehhez nem tudunk hozzászólni; aki nyugati belgyógyász-ideggyógyász szakképesítéssel előnyben részesíti a homeopátiát, természeti gyógymódot és „ázsiai metódust” a gyakorlatában, az eleve kissé gyanús, mint „misztikus elme” – el kell azonban ismernünk, hogy Finckh doktornő könyvében nyoma sincs semmiféle misztifikálásnak, sem semmiféle mandragóra-okoskodásnak: a legtárgyilagosabban ismerteti azt, amit mesterétől megtanult.

Ez azonban egyelőre nem a gyógyítás, hanem annak alapműve, a *Gyü-si*, ennek is csupán történeti és tartalmi ismertetése. Könyve, amely 1972-re készült el, de csak 1975-ben jelent meg, csupán első – bevezető – kötete egy háromkötetesre tervezett munkának.⁵⁰ Nincs hír arról, hogy a további kötetek elkészültek vagy készülnek-e, pedig a tervezet szerint azoktól várhatunk csak újat: a hagyományos diagnózis és terápia leírását és gyakorlati megvalósítását. A megjelent első kötet kitűnő, szakszerű, inkább tibetisztikai, mint orvosi szempontból roppant értékes – de nekünk semmi újat nem mond, hiszen a Négy gyökér tartalomkivonatát Kőrösi Csoma leírásából – amelyre Finckh is támaszkodik – sokkal részletesebben ismerjük, s különösen Dzsampál Kunszang könyve után (amely két évvel korábban jelent meg ennél, noha ez hamarabb készült el, anyagát tehát Finckh nem használhatta fel) nincs mit várnunk a még oly jól megírt általános bevezetőtől.

Néhány történeti érdekesség – *újkori* történeti érdekesség – mégis figyelemre méltó. Így az, hogy 1959-ben a XIV. dalai lámával együtt 800 000 tibeti menekült el az országból, ezeknek nagy része India, Nepál, Bhután és Szikkim területén telepedett le, egy kisebb csoport szétszóródott a világban, egy részük Svájcban talált menedéket. A menekülést követően sokan elpusztultak, és pedig tbc-ben meg – a gyermekek – más fertőző járványokban, amelyek a tibeti fennsíkon ismeretlenek, s így a tibetiek szervezete híján van annak a ter-

⁵⁰ *Elisabeth Finckh: Grundlagen tibetischer Heilkunde. Band 1. Uelzen, Med. Liter. Vlg. 1975.*

mészetes immunizálódásnak, ami másutt féket vet a járványokra. A dalai láma ennek a pusztulásnak láttán hívta össze a kimenekültek közt levő orvosokat, és alapította 1961-ben a hagyományos gyógyítás iskoláját Dharmsalában. A Mencikang vezetője, Kjenrab Norvu 1962-ben meghalt; legkiválóbb tanítványa *Jese Donden* (Ye-shes Don-Idan) lett az iskola vezetője. Összesen tizenkét tibeti orvos volt a menekültek közt, ők tartják fenn az iskolát és az időközben létesült kis kórházat, ezenkívül tibeti szokás szerint „vándororvosként” járják a honfitársaik által lakott vidékeket.

Tibetnek több orvosi főiskolája van, így Amdo, Kumbum és Dedzse városában, leghíresebb természetesen a lhaszai, amelyben 4–500 növendéket mintegy 30 oktató tanított. Eddig úgy tudtuk, *egy* orvosi iskola volt Lhaszában, a Csakpori tetején épült ősi Mencikang, amelyet 1913-ban újíttott fel és emelt egyetemi színvonalra Kjenrab Norvu (akivel 1956-ban a magyar küldöttség érdekes beszélgetést folytatott, Kunszang rimpócse könyvéből hamarosan sok mindent megtudunk róla), Finckh doktornő szerint ellenben *két* lhaszai orvosi iskola van, egyik a Csakpori, másik a Mencikang. Eddig úgy tudtuk, 150-re tehető a Mencikang orvosnövendékeinek száma, Finckh doktornő 4–500 orvos állandó képzéséről beszél. Arról is tudtunk, hogy 1956-ban a Csakpori tetejéről ágyúzták a Potalát, vagyis itt – az orvosi főiskolán – volt a nemzeti ellenállás egyik főfészke. Ha most azt olvassuk az orvosnő tollából, hogy a dalai lámával együtt 1959-ben 800 000 tibeti hagyta el hazáját (vagyis a lakosságnak mintegy harmada), továbbá mindössze 12 orvos volt az emigránsok közt, akkor némi csodálkozással állapíthatjuk meg, hogy Tibet még mindig a rejtelmek országa – és hogy a történelmi valóság megállapítása húsz éves távlatból is mennyi nehézségbe ütközik.

Az orvosi oktatás szorosán véve 9 évig tart, anyaga a *Gyü-si*, amit Finckh szerint helytelen Négy gyökér vagy Négy tantra címmel fordítani, helyes fordítása: *Négy traktátus*. Az első évfolyam tárgya a Gyü-si 1. könyve, a második és harmadik évfolyamé a 2. könyv, a negyedik-hatodik évfolyamé a 3. könyv, a hetedik-kilencedik évfolyamé a 4. könyv, amelyeket betéve tudni kell, ezenkívül szó szerint megtanulni még néhány kommentárt. Ezt követi a szigorú vizsga, de az oktatás még nem ér véget: 1–3 éven át tartó gyakorlat követ-

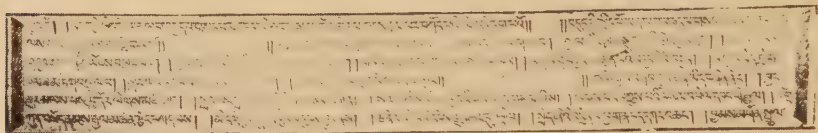
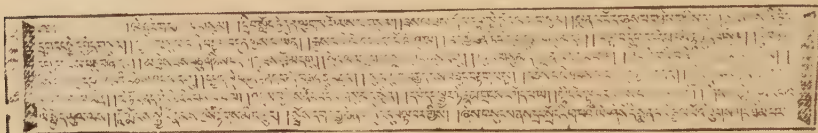
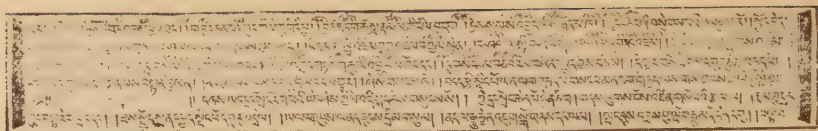
kezik a mesterek irányításával, úgyhogy a tibeti orvos teljes kiképzésének ideje 10–12 esztendő. A szigorúan vett orvosi tananyagon kívül botanikát, csillagászatot és teológiát is tanulnak. Akkor válnak gyakorló orvossá, amikor a szó betű szerinti értelmében *fejükben van* az egész tananyag. De még ekkor is éveket „vándororvosként” töltenek, hogy megismerkedjenek minden vidék speciális gyógyítási szokásaival, és időnként „továbbképzésre” visszatérnek az anyaintézetbe.⁵¹

A könyv érdemi részével nem foglalkozom – a Gyü-si rövid áttekintése és néhány oldal szó szerinti fordítása –, mert ezt más munkákból sokkal alaposabban megismerjük. Említésre méltó ellenben a szerzőnek az a megállapítása, hogy *a tibeti gyógyászat egy alkattan* (Konstitutionslehre), amely az indiai eredetű három alapelven (szél-epe-nyák) nyugszik. Hogy ez az „európai” értelmezés mégsem egészen fedi a nyugaton használatos *alkat* fogalmát, azt mutatja a következő példa: 1. a *szél* betegségeire hajlamosít az idős életkor, a szeles és hideg klíma, az esős nyári hajnal és alkony, 2. az *epe* betegségeire hajlamosít az ifjúkor, a száraz és meleg klíma, az őszi nappal és éjszaka, 3. a *nyák* betegségeire hajlamosít a gyermekkor, a nedves és nyomott klíma, a tavaszi reggel és alkony. Ami a hideget és meleget illeti – vagyis a kínai kórtanból átvett kettős princípiumot –, Finckh is, akár a többi szerző, nagyon szűkszavúan nyilatkozik: „A szél és nyák hideg, affinitásuk van a vízhez. A vér és epe meleg, affinitásuk van a tűzhöz. A hidegre és melegre minden betegség visszavezethető.”⁵²

Magyarázattal tartozom azért, miért beszélek ebben a fejezetben többet Finckh könyvéről, mint az összes többiről. Nem azért, mert végre egy *orvos* foglalkozik az orvosi kérdéssel – Elisabeth Finckh ebben az első kötetben alig érvényesíti orvosi ismereteit: az a helyesen kitűzött cél vezeti, hogy előbb a fogalmakat kell világossá tennünk, csak aztán térhetünk át gyógyítás gyakorlatának tárgyalására, s ezt a tervbe vett következő kötetekre hagyja. Mégis itt kellett mindazt elmondanom róla, ami a tárgyunk szempontjából fontos, egyszerűen azért, mert késve jutottam hozzá a könyvéhez: akkor,

⁵¹ I. m. 26.

⁵² I. m. 76–79.

Részlet a Négy gyökér (Gyü-si) című orvosi könyv tibeti szövegéből (Finckh)

amikor a sajátommal már készen voltam. Mivel a tőle tanultak semmit nem változtatnak a már eddig megismerteken, készen álló kéziratom nem szorul módosításra; ennyit azonban, amennyit ebbe a fejezetbe pótlólag beszorítottam, szükségesnek láttam elmondani Elisabeth Finckh sokat ígérő vállalkozásáról.

Miként könyvéből kiderül, a tibeti gyógyításnak csakugyan alapműve ma is a *Gyü-si*, és vele együtt a dalai láma is – amint 1972-ben kelt köszönőlevelében írja – abban a meggyőződésben van, hogy a hagyományos tibeti orvoslásból sok mindent felhasználhat a nyugati orvostudomány. Ahhoz, hogy ennek az ítéletnek a realitása tárgyilagosan mérlegelhető legyen, nemcsak kivonatokból, hanem teljes egészében ismerni kellene a Négy traktátus szövegét. Finckh már 1972-ben hírt ad arról, hogy a Hamburgban működő angol (amerikai?) tibetista professzor, *Richard E. Emmerick* hozzáfogott a Gyü-si teljes angol fordításához, „sok fejezettel már készen van”, de a munka, úgy látszik, lassan halad, mert még az 1977-ben tartott tibetista kongresszuson is csak annyit közölt Emmerick, hogy „dolgozik” a fordításon. Ha műve egyszer megjelenik, bizonyára sokkal többet tudunk majd a hagyományos tibeti gyógyításról, addig azon-

ban a leggazdagabb ismeretforrás változatlanul *Kőrösi Csoma* 1835-ben kiadott tanulmánya. A tájékozott tibetológusok tudják ezt, hogy azonban Csoma műve *Szangje Puncog* láma szellemi tulajdona, azt – noha Kőrösi Csoma félreérthetetlenül közli – maguk a tibetiek sem tartják számon, Szangje Puncog neve sohasem szerepel sem a tibeti, sem a tibetológiai bibliográfiákban. Többek közt ennek a történeti igazságtalanságnak a helyreigazítása is indokoltá teszi, hogy a következőkben alaposan foglalkozzunk a ladaki láma munkásságával – ami nélkül ez idő szerint a Gyü-si teljes tartalma egyáltalán nem ismerhető meg.

A nevezett Láma teljes leírását adta az emberi testnek, meghatározván a külön tagokat, az ízületeket, a folyadékokat, a tömör részeket s kórállapotokat, oly behatólag, mint egy oly értelmes orvostól várhatni, a ki az emberi testnek alkotását ismeri. Teljesen le van ott írva az egészségi állapot, valamint a testbeli hiányok és a betegségek, melyeknek alkatunk ki van téve.

Kőrösi csoma második jelentéséből, 1825

Kőrösi Csoma a gyógyításról

A sors különösségéhez tartozik, hogy gyakorta származik jó a rossz-ból. Amikor Kőrösi Csoma a zanglai kolostorban töltött nehéz idők után Szabáthuba gyalogolt, hogy a beígért további támogatást elnyerje az angoloktól, az a kínos meglepetés fogadta, hogy kémnek gyanították, támogatás helyett megfigyelés alá helyezték, tétlenségre kárhoztatták. A tétlenség mégsem volt terméketlen: részletes írásbeli beszámolót kértek tőle munkájáról és terveiről. Ennek köszönhető az első és második jelentés, amelyekből Csoma életéről és munkájáról értesülünk.

És nemcsak a munkájáról, hanem annak a tartalmáról is, vagyis a két kanonikus tibeti könyvsorozat, a *Kandzsúr* és *Tandzsúr* teljes gondolatmenetéről. Ezek a könyvek elsőrendűen a vallás szemszögéből tárgyalják a... a világmindenséget. Csak ezzel a szóval tudom

érezkeltetni, hogy e kötetekben *minden* benne van, ami egy enciklopédiában benne lehet, körülbelül úgy, ahogyan a középkori *Summa theologicák* megpróbálták minden lehetséges elméleti és gyakorlati kérdésre választ adni. A válasz dogmatikus; ezt úgy kell érteni, hogy tételesen meghatározza, mit kell hinni, gondolni, tenni. Nem eredeti tibeti szöveg, hanem ősi szanszkrit művek fordítása, feltehetően variálása is.

„A *Tandzsur* áll 224 kötet- és 76 409 levélből. Egy-egy levél 2 láb hosszú, írás csak az egyik oldalon van, minden oldal 7 sorból áll. Tartalmazza több régi ázsiai panditnak műveit, Kasmír, Szind, Uzsein, Bengál, Nepál és más országokból, amint a lajstromból meggyőződhetünk, amely maga 144 levélből áll. . .

A Dzsut osztály 36 kötetben 2600-nál több értekezést tartalmaz különféle tárgyakról: ilyenek a természettudományok, a csillagászat, vallási rituále és szertartások, imádságok, talizmánok s bűbajos mondatok.

A Do osztály áll 136 kötetből: tartalma a tudomány. Ez a rész 94 kötetre terjed, s hittani tárgyakat, dogmatikát, polémiát, vitatkozást és végül erkölcsant tartalmaz. A következő 21 kötet filozófiai tárgyakkal, metaphysika- és etikával foglalkozik. . .

A következő két kötet tartalma a nyelvtan, retorika és költészet. Ezek után az orvostan öt kötetben; az erre következő kötet értekezéseket foglal magában bizonyos vegytani eljárásokról, hogy kelljen például a higannyal bánni, szeszt készíteni stb.”⁵³

Gerard doktor 1829-ben kelt leveléből: „Részemről természetesen az orvosi könyvek tartalmát voltam kíváncsi megismerni; ezekből öt kötet létezik, s 400 betegségnek jellemzését foglalja magában.”⁵⁴

Csoma terjedelmes beszámolója – amelyből a fenti csupán parányi ízelítő – mutatja, hogy valóban *grandiózus rendszerről* van szó, az ősi gondolkodás és képzeletvilág monumentális építményéről, amely azonban réges-rég feledésbe merült, csupán emlékét őrizte

⁵³ Körösi Csoma második jelentéséből. Közli *Duka Tivadar*: Körösi Csoma Sándor dolgozatai. Budapest, Akadémia, 1885. Életrajzi bevezetés, 45–46.

⁵⁴ *Duka*, 77.

meg a tibeti kolostorok mindentől elzárt világa. Csomának is ez a véleménye:

„Jóllehet a tudatlanság és barbarismus lerombolták a műveltségnek és polgárosodásnak régi kedvenc helyeit; de minekelőtte e katasztrófa végbement volna, a tudósok számos művei megmenekültek a megsemmisülés özönétől azáltal, hogy Tibetbe szállítottak; oly művek azok, melyek minden országban hathatósan előmozdítani képesek az általános jólétet, nemesíteni a szívet, felvilágosítani az értelmet s ösztönt nyújtani a szorgalomra.

A rombolás a perzsák országának a mohamedánok által lett meghódításával történt Krisztus után 636-ik évben.”⁵⁵

Ami mármost a Kandzsur és Tandzsur orvosi vonatkozásait illeti, ezekről a tibetológusok véleménye az, hogy jórészt az ind *Vágbhata* orvosi könyvéből fordított részletek, illetve ennek kommentárjai. Ha csakugyan így van, akkor az időszámításunk utáni 636-os esztendő nem lehet a pusztulás határköve, Vágbhata ugyanis ennél később élt. Utolsó tagja volt annak az indiai orvostriáznak (Csaraka—Szusruta—Vágbhata), akiknek művein a hagyományos ind orvostudomány alapszik. Bár az ind szerzők működési idejének meghatározása nagy nehézségbe ütközik, valószínűnek látszik, hogy Vágbhata időszámításunk szerint 800 körül élt. Ennek a föltevésnek indoklását az indiai orvoslásról szóló fejezetben részletesen elmondom, ugyanott ismertetem könyvét és elődeinek munkásságát is, erre tehát itt nem térek ki. Minthogy Vágbhata könyve a korábbi Szusruta- és Csaraka-gyűjteményre támaszkodik, elképzelhető, hogy a szövegben említett panditok ez utóbbiaknak a munkásságát használták alapként, ez esetben működhettek a 7. század előtt. A *higany* említése mégis valószínűvé teszi, hogy a kánoni könyveknek legalábbis egy része jóval későbbi keletű, az indusok ugyanis csak a késő középkorban ismerkedtek meg a higany gyógyító szerepével – ekkor azonban a kelleténél nagyobb jelentőséget tulajdonítottak neki.

Mindezt itt csak az időpont tisztázása miatt említem. Valószínűnek látszik, hogy a kánoni szöveg évszázadok alatt – ha ugyan nem

⁵⁵ *Kőrösi-Duka, 55.*

évezredek alatt – gyűlt össze, a legkülönfélébb szerzők műveiből – amelyek ezért gyakorta ellentmondásba kerülnek egymással –, végleges formáját csak a késő középkorban nyerte el, a 11. század után, amikorra Atisa reformja véget vetett az évszázados belháborúknak, az ősi *bon*-hit és a buddhizmus keverékéből kikristályosította a lamaizmust. Az orvosi szövegek mindazonáltal sokkal régebbi – indiai – hagyományt is őriznek.

A két enciklopédiában elszórtan találhatók orvosi tárgyú fejezetek, van azonban a tibeti irodalomban több speciális orvosi könyv is, Puncog láma negyvenről tesz említést. Ezek közt legnevezetesebb és legterjedelmesebb a Gyü-si (*Rgyud bzsi*), magyarul *Négy gyökér*. A tibetológusok szerint ez is indiai eredetű, Vágbhatát követi; ezt bizonyítja alcíme: „A nyolcrészes titkos utasítások foglalata”. Vágbhata könyvének címe „Az orvoslás nyolcrészes szíve” (a szív itt természetesen képletes értelmű: magva, veleje), noha valójában nem nyolc, hanem hat részből áll, akárcsak Szusruta gyűjteménye. A nyolcas számot a legkorábbi szerző, Csaraka vezette be, a többiek hagyománytiszteletből megőrizték, bár könyveik szerkezetét megváltoztatták.⁵⁶ A tibeti mű szanszkrit eredetije mindaddig nem került elő. A hagyomány szerint a Kasmírból származó *Csandránanda* orvos a fordítója – vagy talán a szerzője. A tibeti kiadás 800 kétoldalt nyomott, 55×12 cm-es lapból áll. Ismeretes a mongol fordítása is a 14. századból, a mongolok ekkor barátkoztak meg a lamaizmusmal; továbbá egy kalmük változata 1648-ból.

Kőrösi Csoma kiterjedt tibetológiai munkásságának más orvosi vonatkozásai is vannak. Hátrahagyott írásaiból 1957-ben jelent meg egy válogatás Kalkuttában *The Life and Teachings of Buddha* címen, ezt 1972-ben magyar fordításban kiadta Bodor András. Buddha csodálatos születésének, életének és temetésének részletes leírásán kívül Csoma itt részleteket fordít a Kandzsurgyűjtemény első szakaszából (Dulva, szanszkritul Vinája), amely lényegében a papok nevelését és a szerzetesi fegyelmet tárgyalja. Sakja – vagyis Buddha – igen szoros erkölcsi kötelmekhez fűzi, ki léphet be a rendbe, s miként kell ott viselkednie. Betegek egyáltalán nem lehetnek a szerzetnek tagjai, ezért fölvétel előtt mindenkit gondosan ki kell kérdezni

⁵⁶ *Korvin-Krasinski*, 287.

egészségi állapota felől; Sakja felsorolja azokat a betegségeket, amelyek kizáró okként szerepelnek: „aki karjára vagy lábára béna, aki nek hiányzik az ajaka, akinek teste sebhelyes, aki túl öreg, túl fiatal, sánta vagy nyomorék, vak, csonka ujjú, görbe, törpe, golyvás, néma, süket, aki járás közben botra támaszkodik, aki csúszik vagy kúszik, aki dagadt lábú és benne mérges genny van, aki elpuhult, aki a sok cipelés vagy utazás miatt meghajolt.”

Egy későbbi kötet a gyógyszerekről szól. Sajnos, nem részletezi használatukat, csak felsorolást ad:

„Bizonyos füvek és fák gyökereiből, száraiból, leveleiből, virágaiból, gyümölcseiből, vagy a diófélék leveleiből, vagy növénynedvekből, illetve mézgákból készült gyógyszerekről. A savanyú ízű diók, mint amilyenek az amra-fa, az arura, a szkya-urura és a parura. Sófélék. Elbeszélések a különféle betegségekről vagy megbetegedésekről. Milyen gyógyszert írtak elő az orvosok minden egyes betegség számára, és mennyiben engedélyezi Sakja ezeknek a gyógyszereknek a használatát.

Sakja engedélyezi, hogy tanítványai mindig magukkal hordjanak bizonyos mennyiségű (előzetesen megszentelt vagy megáldott) orvosságot. Mi készítette őt ennek az engedélynek a megadására. Gyógyszerek, melyeket naponként a nap bizonyos szakában, amelyeket hét napig és amelyeket egy egész életen át használhatnak; diéta a húsról és az italra vonatkozóan. Szemorvosságok. Egy őrült története. Egyes, Sakja tanítványaitól éhínség idején használt húsfélék története. Az ilyen gyakorlat eltiltása.”⁵⁷

Keveset mondó, mégis sokat sejtető szöveg. Elsőként hangsúlyozni kell: az egész Buddha-történet nem tibeti, hanem indiai legenda, Tibetben mindenestül a szakszkrit összöveg átvétele. De gazdag átvétel, bőséges orvosi ismeretárral. Aki Sakja nevében a „bizonyos” füvek, fák, gyökerek stb. használatát elrendelte, sok gyógynövényt ismert, sok betegséget is ismert, és a gyógynövényeket céltudatosan használta vagy írta elő. A néven nevezett néhány növény közül

⁵⁷ *Kőrösi Csoma Sándor: Buddha élete és tanításai. Ford. Bodor András. Bukarest, Kriterion; 1972. 159, 163.*

mindössze az arurát és az ámra-fát sikerült azonosítanom: az aruráról később lesz szó, az ámra az Indiában mindenütt termő mangófa (*Mangifera indica*, L.), amely ősidők óta fontos szerepet játszik az ind vallási ceremóniákban és gyógyításban (a kettő nem is választható el egymástól), majd ugyanígy a buddhistában, sőt Ibn Battúta közvetítésével az arabok is átvették. Gyógyászati felhasználása sokoldalú volt: üdítő, frissítő, étvágygerjesztő hatása mellett féregűző, skorbutellenes, rüh és bőrgyulladás esetén csillapító, női vérzészavarokat rendező hatású; pestis és kolerajárvány esetén is alkalmazták, ismeretlen eredménnyel, de tüdő-, bél- és méhvérzés esetén még a múlt század végén európai orvosok ajánlották, aromás füstjét légúti zavaroknál előnyösnek tartották. Ma már nem használatos, noha vegyi összetétele szerint (citromsavat, borkősavat, tannint, széndiszulfidot, aromás anyagokat tartalmaz) semmiképp nem tűnik hatástalannak.⁵⁸

Kár, hogy a többi említett gyógynövényről és sóról ennyit sem tudunk. Azt azonban látjuk, hogy Sakja a szerzeteseket orvosi tevékenységgel bízta meg, állandóan magukkal kell hordaniok gyógyszereket, hogy a betegeken segíteni tudjanak, és valamiféle tájékoztatásban, mondhatni orvosi kiképzésben részesülnek. Látjuk továbbá, hogy abban a korai időszakban, amikorról Sakja rendelkezése származik, a gyógyszereket folyamatosan szedték, tehát még nem érvényesült az a tibeti szokás, amit utazóink tapasztaltak: hogy ugyanis az orvosságnak egyszeri bevételre kell varázslatosan gyógyítania.

A Buddha-legendáktól azonban a varázslat sem idegen. Egy város felé közeledve Sakja néhány *mantrát* (szanszkrit igéző formulát) mondat el, hogy megtisztítsa a várost a gonosz szellemektől és ragályos betegségektől. Másutt viszont egy nagy tehetségű orvostól olvasunk, aki Taxilába utazik, hogy ott a leghíresebb orvos mellett elsajátítsa a koponya felnyitásának módját, majd sikeres gyógyításaival kiérdemli az összes orvosok fejedelmének címét. Tudását személyesen Sakjától nyeri, megerősítve azt a később általánossá vált felfogást, hogy a legfőbb orvos maga Buddha, és hogy a buddhista-lamaista orvostan nem emberi találmány, hanem isteni kinyilatkoz-

⁵⁸ Dymock Warden-Hooper: *Pharmacographia Indica*; 1890. I. 381-4.

tatás. A maga idején ebben nem volt semmi meglepő – az óind orvostudomány is isteni eredetűnek tekinti tanait –; kevésbé érthető, hogy ez az ókori – legjobb esetben középkori – hagyomány a modern orvoslámák szemléletében is mily szilárdan fennmaradt, amint ezt Tucci beszámolójából rövidesen megtudjuk.

Kőrösi Csoma egyik legjelentősebb fölismerése az, hogy az ősi tibeti kultúra írásbeli hagyatéka nem értelmezhető a szanszkrit nyelv és az indiai kultúra ismerete nélkül. Ezért fordított éveket a szanszkrit nyelv és több tájnyelv tanulmányozására. El is készítette a szanszkrit–tibeti–angol szótárt, amely alapos késéssel csupán 1890-ben jelent meg. Eredetét tekintve a két legfőbb kánon, a Kandzsur és a Tandzsur – de ugyanígy a Négy gyökér is – nem tibeti, hanem az elvesztett szanszkrit összöveg fordítása. Tibet kolostorai magukévá tették a „szent” szöveget, iskoláikban tanították és orvosaik felhasználták, de a gyakorlatban mindig elegyítették a vörössipkás lámák által fenntartott ősi tibeti bon-varázslat elemeivel: így alakult ki a sajátos lamaista gyógyítás, amelyben a kultúra fénykorának elmúltával a tudományt mindinkább háttérbe szorította a varázslat, a gyógyítást a jövendőmondás meg a ráolvasás, az amulettek és igéző mondókák alkalmazása.

Kétségtelenül a leggazdagabb orvosi anyagot Kőrösi Csoma és Puncog láma szolgáltatták a tibetisztikának a múlt században. Ha egyebet nem, azt sikerült az ő munkásságuk révén tisztázni, hogy Tibetnek hajdan volt egyfajta „kanonizált” orvostana, eredetét illetően buddhista, gyakorlati megvalósításában lamaista jelleggel. Csoma és Puncog együttműködése azonban nem ad választ arra a kérdésre: milyen gyakorlati értéke volt ennek az orvostannak, és mi lett a sorsa?

Vizsgáljuk meg e két kérdést az utóbbi évtizedek tibetisztikai kutatásának tükrében; a Négy gyökér részletes tárgyalására később térünk vissza.

Mit mondanak a mai tibetológusok ?

Giuseppe Tucci, akit mint tibeti útleírót már jól megismertünk, idővel az egyik legtekintélyesebb tibetológus lett. *Tibet, a hó országa* című összefoglaló könyvében szentel egy fejezetet a születés, házasság, betegség és halál kérdésének.⁵⁹ Sok újat nem tudunk meg könyvéből, mégis – éppen tekintélye miatt, tehát önigazolásul – fussuk át ennek a fejezetnek orvosi vonatkozásait.

A szülést a tibetiek olyan természeti folyamatnak tekintik, amely semmiféle segítséget és beavatkozást nem igényel. A könnyű és veszélytelen szülést imádsággal és talizmánokkal támogatják, esetleg igénybe veszik a falu lámájának boszorkányűző tevékenységét, az orvos és bába közreműködése ellenben ismeretlen. A szülő nőt magára hagyják, egy-két nappal a szülés után már megszokott életmódját folytatja, csak gazdagabb családoknál marad esetleg egy hétig ágyban. Az újszülött gondozása abban áll, hogy az anya a szájában melenget egy kis vizet, és azzal lemossa. A gyermekhalandóság igen magas, százalékos aránya nem állapítható meg, „de talán túlzás nélkül mondható, hogy a tizedik életév előtt fölötte jár az ötven százaléknak”.

Fiúgyermek születését többre becsülik a leányénál, de a leánynak is örülnek – nem úgy, mint Indiában. Pár nappal a szülés után családi ünnepséget tartanak, az ismerősök ajándékot hoznak. Ezután következik a horoszkóp felállítása. Minden községnek van saját csillagjosa, de ha nincs, akkor a szomszédból hívnak. A születés napját és óráját számon tartják, ennek alapján a jós pontosan (?) megjövendöli a gyermek sorsát. Ekkor történik a névadás is, szegényebbeknél egyszerűen a nap neve, amelyen a gyermek született (pl. Pazang = Péntek), vagy bonyolultabb elnevezés, amit a horoszkóp alapján adnak.

⁵⁹ Giuseppe Tucci: *Tibet. Land of Snows*. Transl. by St. Driver. London, Elek, 1967. 154–172.

Ellentétben Ázsia legtöbb országával – különösképp Indiával –, a nő nincs alárendelt helyzetben a férfival szemben, nemcsak mint anya, hanem mint élettárs és munkatárs is egyenrangú a férjével. Néhol dívik a többférjűség – ilyenkor több fivér ugyanannak az asszonynak a férje –, egyesek szerint azért, mert gyermekkorban viszonylag sok leány pusztul el, nem jut minden férfinak saját feleség, mások szerint inkább a családi vagyon összetartása érdekében. (Az utóbbi érvelés valószínűbb, ugyanis a házasulandó férfiak számát erősen csökkenti a rengeteg nőtlen láma.) De az ország legnagyobb részében az egynejtűség szokásos. A párválasztás a fiatalok kölcsönös rokonszenve alapján történik. A házasságkötéshez nem a pap, hanem a csillagjós közreműködése – és hozzájárulása – szükséges; ha a csillagok állása kedvezőtlen előjeleket mutat, nem kötik meg a házasságot – vagy megértőbb csillagjóst keresnek. A menyegző napját is az asztrológus tűzi ki. A lakodalmat az egész község részvételével, nagy hejehujával tartják; egyhangú életükben minden alkalmat megragadnak, hogy valami szórakozást találjanak. Ha a házas-társak nem értik meg egymást, elválhatnak. Ha a férj hűtlenségen éri a feleségét, joga van levágni az orra hegyét – de hogy ezt valóban megteszi-e, vagy csak emlék a múltból és a fenyegetés eszköze, az Tucci leírásából nem derül ki.

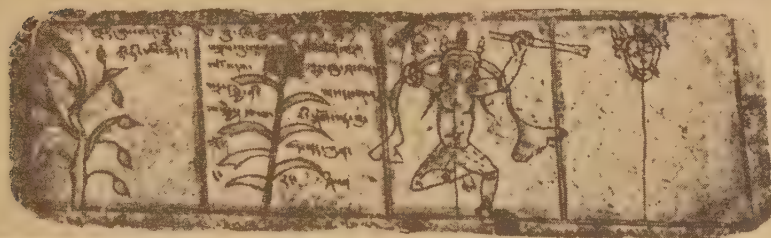
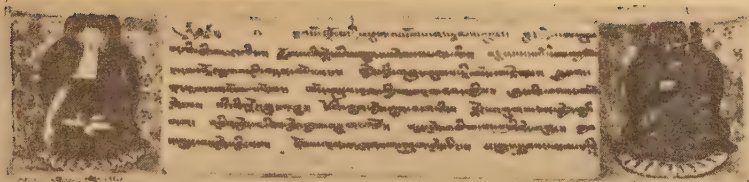
A tibeti gyógyításban vallásos meggyőződés és mágikus hit keveredik az indiai, kínai, iráni orvoslás elemeivel, sőt a galénoszi tanok nyoma is megtalálható benne. Szakrális orvosi irodalmuk igen elterjedt; korábról tudjuk, hogy éppen Tucci hozott haza expedíciójáról számos orvosi kéziratot, ezeknek feldolgozására alapozza ismertetését.

„Az orvosságok, gyógynövények és sebészi műveletek csak megfelelő imádságok és isteni beavatkozás esetén hatásosak. Minden orvosi könyv végén összefoglalásul ott van a »mantrák« gyűjteménye, azoké a mondókaké, amelyeket magának a betegnek vagy a lámának kell recitálni, hogy az isteni erő behatoljon a betegbe és az orvosságokba. Az orvosi kéziratok szerint a gyógyítás orvosságok bevételeiből, diétázásból, kúrázásból, vérvételből, ördögűzésből és vallásos ceremóniákból áll, amiből kitűnik, hogy a tibetiek számára a pszichológiai elem a leglényegesebb. Test és lélek közt nem vonnak

éles határt, a kettő egy, vallásos és mágikus szavak útján a lélek hatással lehet a testre, helyreállíthatja a testnedvek megzavart egyensúlyát, ami a betegség legfőbb oka. Lopszang Tenpa barátom, a lhaszai Mencikang Orvosi Kollégium elnöke, egy ízben közölte velem, hogy véleménye szerint a nyugati orvostan – amit indiai útján némileg megismert – természeténél fogva tökéletlen, minthogy teljesen az emberi tudásra és gyakran félreértett fölismerésekre épül. »A miénknek – folytatta nagy magabiztonsággal – az az előnye, hogy kinyilatkoztatás révén kaptuk. A Nagy Orvos, a testet és lelket egyszerre gyógyító Doktor, a Buddha, a kozmikus öntudat és abszolút tudás manifesztációja nyilvánította ki az ember előtt.« Csakpori, Lhasza híres orvosi iskolája, ennek megfelelően elsősorban templom, ahol az oltárt körülveszi nyolc *Menlha*-istenség képe: ők a legfőbb doktorok, ők tanítják az embert a fizikai betegségeket okozó lehatalmasabb diszharmóniának, a bűnnek gyógyítására.”

Tucci szavaiból világosan kiderül, hogy a tibeti kóroktanban a „bűn-aetiológia” uralkodik (a betegség az előző életekben vagy mostani életben elkövetett bűnök karmatikus büntetése), a kórtanban az indiai eredetű diszkrázia-tan (a három életnedv diszharmóniája) és a test-lélek egységének elve, a terápiában pedig az utóbbi elven alapuló lelki ráhatás, ami helyreállítja a nedvek vagy életelemelek megromlott egyensúlyát. Így a gyógyítás elsősorban *pszichoterápia* – ami ráolvasásban, ráimádkozásban, varázslatok kezdetleges vagy bonyolult formáiban nyilvánul meg –, a közegészségügy pedig valláserkölcs alapon álló *mentálhigiéne*.

Ez az álláspont tiszteletre méltó mindaddig, amíg a gyógyítás a lelki okok által létrehozott zavarok kezelésére szorítkozik, de természetesen csődöt mond az organikus betegségeknél. Fertőző kórokat, epekövet, rákot, csonttörést, agydaganatot, érlemeszese-dest stb. pszichoterápiával meggyógyítani nem lehet, de még egyszerű gyomorrontást sem. Ilyen esetben a tibeti orvos vagy beletörődik abba, hogy a karma (sors) akaratával szemben tehetetlen, s a „felelősséget” az előző életben elkövetett bűnökre hárítja, vagy saját szemléletével szembefordulva gyógyszeres, illetve sebészi beavatkozással kísérletezik. Semmiképp nem logikus eljárás a gyógyítási törekvés, nemcsak a bűn-aetiológia miatt, hanem a mája-elv

Tibeti orvosi szövegek (Tucci)

miatt sem: ha a földi lét csak látszat, a halál pedig a reinkarnálódás egy lépcsőfoka, amely közelebb visz a végső célhoz, a nirvánához, akkor mire való a gyógyítás? Ám ez az ellentmondás a keresztény ideológiában ugyanígy megtalálható: a földi lét „siralomvölgyét” a túlvilágon mennyei boldogság követheti – mégis mindenki igyekszik halogatni az elkerülhetetlen halált, és addig is minél egészségesebben élni. Ezért veszik igénybe az orvos közreműködését Tibetben is.

Giuseppe Tucci személyes tapasztalatból tudja, hogy a kolostorok rendelkeznek orvosi szövegekkel – ő maga jó néhányat hozott el belőlük mutatóba –, amelyek évezredek előírásokat tartalmaznak a fémek, növények és más gyógyszerek szakszerű alkalmazásáról,

de tudja azt is, hogy az orvoslámák ma már nagyon kevésbé értik az általuk recitált szent szövegeket, és többnyire beérik néhány obskurus gyógykeverékkel, amelyek közül inkább taláalomra, mint orvosi megfontolásból választják ki az alkalmissal legcélszerűbbet – a többit a karmára bízzák. Ilyen példákat említ: a látás gyengeségét ökör epéjével gyógyítják, léppel a tályogot, kutya nyelvvel a sebeket, májával a leprát. Olykor ennél babonásabb módszerrel is beérik: a mézáróstól levágásra szánt kecskét vagy birkát vásárolnak, piros szalagot kötnek a nyakába és szabadon bocsátják; amíg az állat életben marad, megmenti a beteg életét.

Nem minden tibetológus oly szerényen őszinte a tibeti orvoslás megítélésében, mint Giuseppe Tucci. Inkább az ellenkezője a jellemző: kérdés a magasrendű gyógyászzal, amely éppen irracionáliszmusa által válik felsőbbrendűvé és az európai racionalizmus számára elérhetetlenné. Iskolapéldája ennek a szemléletnek a svájci Theodor *Burang* könyve.⁶⁰ *Burang* nem orvos, hanem nyelvész, ismereteit nem a tibeti gyógyításból, hanem az eredeti szövegekből nyerte. Ez némileg érthetővé teszi, hogy gyógyításról beszél akkor is, amikor merőben elméleti spekulációt ismertet. Könyvének már előszavában „bámulatatos gyogyeredményekre” hivatkozik, a későbbiek során azonban csupán annyi derül ki, hogy a „kozmosz esszenciák” megértéséhez a tibetiek jobban értettek az európaiaknál. . . Igen jó hasonlattal érzékelteti a tibeti orvostudomány színvonalát, amikor Paracelsuséhoz méri: Európa hírneves orvosai közt egyedül Paracelsus volt képes a test-lélek misztikus egységének ama komplex felfogására, ami a tibeti szemléletet jellemzi. Amikor *Burang* ezt a hasonlatot használja – egyformán elbűvölve Paracelsustól és a tibeti misztikától –, tán nem is sejti, mennyire a lényegre tapint: Paracelsus ugyanazon a „kozmosz” szinten akadt el az 1500-as években, amelyen a tibeti tudomány megmerevedett, ugyanúgy mellőzte az anatómiát, mint a tibetiek, ugyanolyan mesterkélte „ős-elemekre”, nem létező őselvekre (entia, archaeus) alapozta kórtanát, mint a tibetiek, orvosi eszménye a megbomlott „planetáris egyensúly” helyreállítása volt, egyrészt okkult filozófiával, másrészt természetes gyógymódokkal, akár csak a tibetieké. Vesalius, Eustacchi,

⁶⁰ *Theodor Burang: Tibetische Heilkunde. Zürich, Origo, 1957.*

Ambroise Paré, Konrad Gesner, Pierre Ramée és Erasmus korában ez az ókori-középkori szemlélet már idejét múlta, épp Paracelsus *ellenére* kezdődött Európában ekkor a reneszánsz egzakt tudományosságának a kibontakozása, amit Paracelsus sohasem értett meg, még ha néhány hasznos gyógyszert bevezetett is a medicinába. Nem véletlen, hogy a tibeti orvoslás felsőbbrendűségében azok hisznek – mint Burang vagy C. G. Jung –, akik Paracelsusért ma is lelkesednek: a középkori szintű miszticizmusba vetett hit közös bennük. A maga középkori szintjén a tibeti–indiai orvosi szemlélet csakugyan nagyszabású *konstrukció*, imponáló építmény, de a huszadik században ezt még mindig élő tudománynak, sőt követendő mintaképnek tartani – anakronizmus.

A levegő-epe-nyák diszharmonijára alapozott kórtant részletelesen közli Burang, s hozzáfűzi, hogy bár a diagnosztika sémája rendkívül egyszerű, gyakorlati ismerete oly bonyolult, hogy nem csoda, ha a tibeti orvos kiképzése húsz évnél is tovább tart; csak az előképzés tizenhárom évet vesz igénybe, ezt nehéz felvételi vizsga és további vizsgák követik. Célja az olyan ideális orvos képzése, aki „képes vizsgálat nélkül és a legcsekélyebb segédeszköz nélkül azonnal felállítani a helyes diagnózist”. Ezt csak kevesen érik el, a többiek igénybe veszik a diagnosztika eszközeit, úgymint a pulzusvizsgálatot, a vizeletvizsgálatot és az álomfejtést. Ellentétben a kínai orvoslás kétszáz speciális pulzusával, a tibeti orvoslás 11 körjelző érlökést különböztet meg, ezekből azonnal és biztonsággal megállapítja, melyik szerv beteg. Előzetesen 29 anamnesztikus kérdést intéz a pácienshez, majd megtekinti a nyelvét és a vizeletét. Az álmok diagnosztikus jelentőségét nem minden tibeti tudós ismeri el, vannak ellenben orvosok, akik a pupilla alapos megfigyeléséből állapítják meg a betegséget.

A pulzusdiagnosztikát a kínaiaktól vették át, akiknél a hírneves Pien-csio fundálta ki az időszámításunk előtti 5. évszázadban, az indusoktól pedig átvették a képzeletbeli csatornák elméletét: a durva anyagi testen kívül létezik egy „finom test”, amely kétszázezernyi vékonyabb és vastagabb csatornából áll; ezekben cirkulál a három alapanyag, a levegő, epe és nyák. A főkanális a gerincoszlop vonalában helyezkedik el az életközpontokkal, ezek tibeti neve *korló* (másként *korva*), az indiai orvoslásban *csakra* néven találkozunk

Az indiai-tibeti életközpontok (Bohm)

vele. A végbélnyílástól a koponyatetőig hét energiacentrum vagy életközpont van, amelyek meghatározzák a hozzájuk tartozó szervek működését, illetve betegségét. Amikor a tibeti orvos masszázssal gyógyít, nemcsak a valóságos testet masszírozza, hanem ezt a képzeletbeli csatornahálózatot is, amelyben kezének gyógyító erejét szerte áramoltatja.

Megnehezíti a tibeti orvoslás értékelését – és megkönnyíti a beleköltést – az orvosi szövegek képes nyelvezete. Mindent így is megamúgy is lehet érteni, és a nyelvész Burang szerint olykor félrefordítják a homályos szöveget. Ez persze nem tibeti specialitás, az

egyiptomi, indiai, sőt az ógörög orvosi szövegek fordítása is sokszor bizonytalan. De nem is kell a múltba visszamenni: ha egy mai orvosi szakszöveget kezébe nyomnak a legkitűnőbb nyelvésznek, orvosi szakszótár vagy segítség nélkül nem áll-e értetlenül előtte? Mit várjunk akkor egy misztikus utalásokkal teletűzdelt és képletes kifejezéseket használó ősi „tolvajnyelv” fordításától? Ez természetesen nem Burang véleménye, hanem az enyém. De az már Burang megállapítása, hogy „A Tilalmazott Ország [Tibet] nagy könyvtáraiban számtalan nagy terjedelmű munka szól a sok gyógyszer eredetéről, összetételéről és hatásáról, ezek közül egyetlen egy sincs nyugati nyelvre lefordítva.” Több mint húsz éve írta ezt Burang, azóta sem készült a számtalan gyógyszer-tani műből más fordítás, mint Dzsampál Kunszangtól a *Négy gyökér* egy részlete 1973-ban, ebben mindössze 15 oldal szól a gyógyszerekről – így aztán nem könnyű érvényes véleményt alakítani ki a tibeti gyógyszerek hatásáról. Burang a tibeti receptek számát tízezernél többnek mondja, egyet sem közöl belőlük, viszont felsorolja a húsz leggyakrabban használt szert. Ezek a következők: szerecsendió, kínai lógesztenye, kínai aranka, üröm, gardénia, kender, porított vas, porított arany, grüspan (rézrozsa), gipsz, porított mézspát, ginzeng, kömény, malachit, macskamenta, indigó, édesgyökér, ebvészmag, mosusz és aggófű. Hogy melyiket milyen bajra használják, azt csak nagyon hozzávetőlegesen közli. Például a szerecsendió (*Myristica fragrans*) meggátolja a „levegő” elhatalmasodását, a lógesztenye (*Aesculus sinensis*) hánytatószer, az aranka (*Cuscuta sinensis*) meg az üröm (*Artemisia capillaris*) a tüdő „meleg” betegségei ellen használatos, a gardénia a máj és epehólyag „meleg” betegségei ellen, a kender a nyirokerek betegségei és bőrbajok ellen stb.

A népi orvoslásnak sok más szerét említi még Burang – cukor, méz, vaj, szurok, vizelet (bélféreg ellen elefántvizeletet importálnak), szantálfa, bétel, kámfor, salamonpecsétje, harangvirág, datolya, uborka, sisakvirág, bors, verbéna stb. –, de minthogy csak az „esszenciákra” kifejtett hatásukat közli, a gyógyszerek felhasználásának értékéről végül is nem alakul ki bennünk semmiféle meggyőződés. A homályt még fokozza az alacsonyabb és magasabb „létfarmák” megkülönböztetése, amit meg sem próbálok leírni,

mert európai józan észsel nem fogható fel. Tárgyilagosság okából idézek egy idevágó passzust Burang könyvéből:

„Viszonylag ritka az olyan betegség, amelynél minden területen és minden szinten csak egy esszencia fordul ki a medréből – ezek alig okoznak nehézséget a tibeti gyógyítónak. Sokkal bonyolultabb a helyzet, ha a primer és szekunder, vagyis finomanyagú és durvaanyagú esszenciák diszharmóniájáról van szó, vagy a betegség több esszencia fellobbanására vezethető vissza, esetleg egy vagy több esszencia diszharmóniája a páciens meghatározott létfokozatára korlátozódik. Minél magasabb a létfokozat, annál inkább tartozik a szellemi tartományhoz, és annál bonyolultabbak a gyógymódok, illetve a gyógyszerösszetételek. Ha például a szájüregben van a betegség, ami a tibeti világképben a legmagasabb létfokozathoz tartozik, az alkalmazott gyógyszer harminc-negyven alkatrészből áll, és a recept összeállítása az orvos egész napi fáradságos munkáját igénybe veszi, mert ezen a legfelsőbb szinten majdnem minden egyszerre árt is és használ is, úgyhogy a gyógyítónak a kompromisszumok labirintusán kell átvergődnie.”⁶¹

Voltaképp a nyugati orvos ugyanilyen kompromisszumok közt vergődve állítja fel diagnózisát és terápiáját, azzal a különbséggel, hogy labirintusának élettani és kórtani összetevőit többé-kevésbé ismerjük, értjük.

Az *akupunktúrát* a lamaista orvosok ritkán alkalmazzák, gyakrabban a *moxibusztiót* – egyes pontok égetését aromatikusan növényi anyagokkal –, valamint az égetésnek és erőteljes hőhatásnak még további tizenkét módszerét. Egy ilyen égetéses gyógymód gyakorlati lefolyását a szemtanú Landor leírásából már ismerjük. – Sebészetről Burang is elismeri, hogy fejletlen, habár ezt nem tudatlanságuknak, hanem elméleti megfontolásnak tulajdonítja: nem a helyi bajt kell kezelni, hanem a szervezet egészét. Ugyanezt vallják a rendkívül gyakori bőrbetegségeikkel kapcsolatban is. Mivel az átlagos tibetiek sem a fürdést, sem a mosakodást nem ismerik, határtalan koszosságukat természetes állapotnak tekintik, és nem hoz-

⁶¹ Burang, 91.

zák összefüggésbe bőrbetegségekkel; a gyógyító eljárásokban sem helyeznek súlyt a tisztaságra.

Nem könyvet, csupán rövid tanulmányt szentelt a bécsi születésű Blanche Christine *Olschak* a tibeti gyógyításnak, 1964-ben.⁶²

Nem is magáról a gyógyításról, inkább a régi orvosok hírnevéről és az oroslás ősi hagyományáról ír. Már a buddhista korszak előtt „gyógynövény-paloták” létesültek a királyi várak és nevezetesebb temetkezőhelyek közelében, például „Százezer Gyógyszer Palotája” néven. Az első híres orvos neve az 5. századból maradt fenn, de nála jelentősebb a 8. századbeli dinasztiaalapító „türkizorvos”, aki maga 125 évig élt, s az ő leszármazottai maradtak az orvosi iskola vezetői évszázadokon át. (Életrajzát közli Dzsampál Kunszang, lásd a következő fejezetben.) Ez volt a tibeti oroslás aranykora, ekkor készült az alapmű is, a Négy gyökér.

Megtisztelő címeket kaptak a híres orvosok: „Az istenek orvosa” volt az egyik, „A mindentudó” a másik, maga Buddha elnyerte az „Orvosok Legfőbbike” rangot, és a kezében tartott gyógynövény az „istenek eledele” nevet. Legendás indiai csodadoktorok is bekerültek a tibeti szent könyvekbe, így Dzsiváka, az „Orvosok Háromszoros Királya”, aki magának a Buddhának is háziorsvosa volt. Csodálatos operációinak emlékét megőrizte a tibeti szájhagyomány és irodalom – például a fájdalmas daganatból izzó fogóval csúszómászót húzott ki, a lüktető gennyből pedig százlábúakat.

Padmasambhava, a Gyógyító Buddha rézsobra, tibeti házioltárról, talapzatán lótoszvirágok közt a nyolc gyógyító istenség (Wenger gyűjtéséből közli Olschak)

⁶² B. C. *Olschak*: Auf den Spuren uralten Heilwissens in Tibet. Ciba-Symposium 12/3, 1964. 129–134.

Avalokitesvara, a Gyógyító akinek reinkarnációi a dalai lámák, aranybrokát szőnyegfestményen (Olschak)

Az eddigieknél részletesebb ismertetést kíván *Cyryll von Korvin-Krasinski* könyve a tibeti orvos-filozófiáról, amelyre korábban már többször utaltam.⁶³ Valamennyi közt a legkülönösebb orvosi-tibetológiai mű, koncepciójában a legmerészebb, fogalmazásában pedig a legnehezebben érthető. Őszintén meg kell mondanom: legnagyobb részét egyszerűen nem értem – nem a benne előforduló tibeti kifejezések, hanem szellemi konstrukciója miatt. Meggyőződésem, hogy mindenki más ugyanígy van vele, csak nem vallja be: a tibetológusok vagy azt hiszik, hogy értik, vagy azt, hogy orvosi vonatkozásai miatt nem értik, az orvosok viszont azt hiszik, hogy speciális tibeti szellemisége miatt nem értik – holott ez a koncepció se nem eredeti tibeti, se nem valójában orvosi, hanem egy kalandos filozófiai spekuláció, amelynek imponáló nagyvonalúságát és szigorúan logikus felépítését nem lehet tagadni, valóságértéke azonban vagy nincs, vagy oly magasrendű, hogy számomra megfoghatatlan.

Cyryll atya a Koblenz közelében levő Maria Laach kolostor Benedek-rendi szerzetese. Tibetológiai ismereteit elsősorban a varsói *W. N. Badmajeff* szóbeli tanításából szerezte, akit mesterének mond, olyannyira, hogy a közölt kozmikus rendszertant nem is saját művének, hanem Badmajeffének tekinti. Mint emlékezhetünk rá, Badmajeff az unokaöccse a hosszú életű pétervári *P. A. Badmajev*nek, aki tanítását szintén főleg élőszóban adta át tanítványainak, így unokaöccsének is. Ellentétben Cyryll atyával, a két Badmajev orvos volt – az idősebbik a cári család bennfentes gyógyítója, a fiatalabbról pedig tudjuk, hogy orvosi egyetemet végzett Oroszországban, és varsói működése előtt magánstanatóriumot tartott fenn Pétervárott, ahol a tibeti módszerrel gyógyított. A szűkszavú közlések alapján az a benyomásom – hangsúlyozom: pusztán benyomásról lehet szó –, hogy Badmajev rendkívül szuggesztív hatású „csodadoktor” lehetett, Raszputyinhoz hasonló egyéniség, aki intelligenciájával és kozmikus szemléletével a cári udvarnál hatalomhoz, tekintélyhez jutott; a magát Dzsingisz kántól származtató ifjabb Badmajeff felhasználta a nagybátyjától örökölt ismereteket és népszerűséget stanatóriumának fejlesztéséhez, de – az idők szavát megért-

⁶³ *P. Cyryll von Korvin-Krasinsky: Die tibetische Medizinphilosophie. Der Mensch als Mikrokosmos. Zürich, Origo, 1953.*

ve – nem elégedett meg a tibeti tanok alkalmazásával, hanem mint képzett európai orvos, a burját örökséget összepárosította az európai tudomány modern eredményeivel. Így az a tanítás, amit Korvin-Krasinski hagyományozott, már nem pusztán a tibeti orvoslás, hanem a tibeti elvek érvényesítése az európai orvoslásban, és megfordítva, az európai anatómia, élettan, kórtan és gyógyszerteran beépítése az ősi tibeti szemléletbe – vagy annak általa létrehozott változatába.

Csak ez az előzmény teszi érthetővé, hogy a nem orvos Korvin-Krasinski olyan orvosi fogalmakat használ, amelyeket sem a laikusok, sem a tibetiek nem ismerhettek, és olyan vakmerő következtetésekre jut, amelyeket egy orvos sohasem merészelt volna felállítani. A „félművelt” jelző pejoratív értelmezését elhárítva – hiszen Cyrill atya nagy műveltségében nincs okunk kételkedni –, csak a félig megszerzett orvosi tudás tette lehetővé ennek a *Medizinphilosophie*-nak a létrejöttét, amelynek képtelenségét az orvos azonnal átlátja, míg a laikus könnyen áldozatul esik a nagyvonalúság bűvöletének.

Előljáróban Korvin-Krasinski nyomatékkal hangsúlyozza, hogy könyvének nem tárgya sem a tibeti orvosi gyakorlat, sem a tibeti gyógyszerteran, kizárólag azzal az orvos-filozófiai kérdéssel kíván foglalkozni, amit a könyv alcíme így fejez ki: *Az ember mint mikrokozmosz* – vagyis a makrokozmosz szerves része.⁶⁴ Ez a priváció megkönnyíti dolgunkat, hiszen bennünket elsősorban mégis a gyógyítás érdekel, míg a filozófia csak annyiban, amennyiben a gyógyítás alapjául szolgál. De a lamaista orvoslástól csakugyan nem idegen a kozmikus filozófia; láttuk, hogy Tucci is a „kozmosz harmonia” fenntartásában vagy visszaszerzésében jelölte meg a tibeti egészségteran célját, joggal. Mindazonáltal ha Puncog láma realizmusát összemérjük Cyrill atya irrealitásával, azt kell mondanunk, a keresztény szerzetes sokkal *lámább* a buddhistánál.

Korvin-Krasinski filozófiájának gerince a *CSB-rendszer*. Ez a három betű a már jól ismert három indiai eredetű „életprincípiumot” jelenti, a levegő (*csi*), epe (*sara*) és nyák (*badgan*) kissé elferdített mongol nevének kezdőbetűi alapján. (Tibeti megfelelőjük: *rlung*,

⁶⁴ Korvin-Krasinski, XXXVI.

mkhrisz-pa és *bad-kan*, indiai megfelelőjük: *váju, pitta, kapha*). A közhasználatban általános „életnedv” szó nem megfelelő, hiszen a levegő vagy szél egyáltalán nem nedv, és a másik kettőnek is sokkal általánosabb az értelme a fiziológiás nedvnél. Így a *csi* nemcsak levegő és szél, hanem szellem, tudat, értelem, ítélőerő is; a *sara* az apai princípium, az aktivitás, erő, dinamizmus, akarat, lelki-testi energia, hajtó motor, emellett a sárga epe is. A *badgan* nemcsak nyák vagy nyálka, hanem az anyaság princípiuma is, valamint a passzivitásé, a szerelemé, a kapcsolaté, alapanyaga a víz. Ez a „horizontális” hármasság, de ugyanez „vertikálisan”: *szellem* (*csi*), *élet* (*sara*) és *anyag* (*badgan*). A hármasság további formája: növény–állat–ember. A három esszenciának ötféle változata van székhelyük szerint, mert a fej, mellkas, szív, hasüreg és alhas más-más módon mozgósítja a maga CSB állományát – nem szólva a nyolc „kozmológiai létfokozatról”, amelyek végtelenné bonyolítják a rendszert. Felsőbb szinten az egyes létfokoknak megfelelően $9 \times 9 = 81$ lehetőséget kínál a CSB-rendszer, és az orvostanban ehhez még kapcsolódik a „hideg” és „meleg” betegségek, illetve gyógyszerek dualizmusa.

Szerény árnyképe ez csupán a végtelenbe táguló CSB-rendszernek, a részletezésben azonban nem követhetjük a szerzőt. Minden létfokozatban mindegyik esszenciának megvan a maga rétege, de ezen belül a másik kettőnek is manifesztációja és aspektusa, és minden összefügg mindennel: a test a lélekkel, a szellem a kozmoszsal, a betegség a csillagokkal, a fejlődés az évszakokkal, és így tovább. Korvin-Krasinski a legaprólékosabban végigköveti az ember fejlődését a „sugárzás” létsíkjától a növekedés minden stádiumán át, nem hagyva ki sem a testi, sem a lelki sajátságok legparányibbját sem. És bár ez a nagyvonalú rendszer Badmajeff kezdeményezésére az ő agyában született meg, őszintén hiszi, hogy a lamaizmus *tapasztalati* rendszerét tárta fel:

„A három principiális alaptípusból (CSB), amelyeknek kombinációiból a lamaista orvosok a jelleg, betegség és antropológiai sajátságok sokszínű változatosságát levezették, egyik sem értékelhető pozitívabban a másik kettőnél, és nem kerülhet előtérbe, mint-hogy a három együttvéve az embernek és a kozmosznak egyformán

szükséges kibontakozása. Az elvontságukban ábrázolt princípiumok ideális jellege dacára az orvosbölcseletileg képzett lámák vélekedése szerint ezek nem erőszakoltan posztulált lehetőségek, hanem reális, a jelenségek sokszerűségéből elsőként *a posteriori* absztrahált összetevői az önmagában zárt – organikus, kozmikus és szellemi – egységnek.”⁶⁵

Az életprincípiumokra alapozott kozmológia – és ezen belül a medicina – minden ókori természetbölcseletben magától értetődő volt. Mi mással is magyarázhatná az őstermészet erői közt vergődő és töprengő ember a létet, mint titokzatos elemek titokzatos működésével? Az európai gondolkodás a józan görögöktől az őselemek egész sorát örökölte: a tüzet és vizet, levegőt és földet, az *archét*, a *pneumát*, a vért, epét és nyákot, Empedoklész *filotészét* és *neikoszát*, Püthagorász számmissztikáját és harmóniáit. . . Ki tagadhatná, hogy nemcsak a középkorban, de még a huszadik században is fel-felbukkan az életprincípium különféle megfogalmazása? Az őszanyagok vagy őselvek mindig is szimbolikus értelmet nyertek, az arché az anyagnak és szellemnek közös őse volt, a pneuma nemcsak levegő, hanem világlélek is, filotész és neikosz a szereteten és gyűlöleten túl a vonzás és taszítás képletes megfogalmazása, a sperma nemcsak emberi mag, hanem őszanyag is, Arisztotelész entelecheiája test és lélek közös lényege. Ki kételkednék a világ sokszerűségének filozófiai egységében? A valós vagy képzelt elemek dialektikus összjátékában? Az ember helye a természetben mindig is a mikrokozmosz kutatása volt a makrokozmoszban, még Darwinnál is, és Leibniz egyértelműen vallotta, hogy a mikrokozmosz nem más, mint a makrokozmosz tükröződése.

Egyáltalán nem idegen hát tőlünk a tibeti filozófiának ez a törekvése, amely a szellem és anyag bonyolult együttműködéséből próbálja a létet értelmezni. (Más ponton: a valóság tagadásánál és a *mája* valóságának hirdetésénél távolodik el az indiai–tibeti eszmevilág a miénktől.) Korvin-Krasinski bravúrosan dolgozza ki azt a hatalmas rendszert, amely a sugárzó őslét-állapottól a kozmosz legmagasztosabb szféráig ível. Az esszenciák hatásának és újra-

⁶⁵ Korvin-Krasinski, 14.

hatásának beláthatatlan variálása valóságos zsonglőrmutatvány, amely a *középkori* világképbe befér – a mi középkorunk is produkált hasonlókat. Isteneiket és démonaikat is megszámlálhatatlanná szaporították a tibetiek, miért ne tehetnék ugyanezt az esszenciák és létformák variánsaival?

Cyryll páter csak ott hibázza el, ahol ebbe a *középkorba* megpróbálja beléplántálni az *újkort*, nevezetesen: a 20. század orvosi felfedezéseit megmagyarázza a CSB-rendszerrel. A tibeti anatómia és élettan ismeretében egyszerűen nevetségbe fúl az az igyekezet, ahogyan például a modern hormontan szövevényét: a tobozmirigy, agyfüggelék, pajzsmirigy, mellékpajzsmirigy, ivarmirigyek, csecsemőmirigy és mellékvesék keletkezését, valamint működését értelmezi „a VII. létfok badgan-manifesztációjából és ennek három CSB-aspektusából”.⁶⁶ Csupán egyetlen példa ez a sok száz közül, de elegendő annak illusztrálására, amit Korvin-Krasinski orvosfilozófiának nevez: rátukmálja a tibetiekre saját félig-meddig helytálló orvosi ismereteit vagy megállapításait, olyan anatómiai és élettani tényekre vonatkozóan, amelyeknek létezéséről sem tudhattak a hajdani tibetiek – mint ahogyan a hajdani európaiak sem tudtak, és a mai európai tudósok is nemegyszer bizonytalanságban tapogatóznak. Bizonytalanság azonban Korvin-Krasinski logikailag jól felépített rendszerében nincs: a CSB-tan tévedhetetlen.

Érdekes lenne tudni: maguk a tibetiek mit szólnak hozzá?

⁶⁶ Korvin-Krasinski, 133–141.

A NÉGY GYÖKÉR

Aki Jutoghoz könyörög, attól minden kórokozó démon eltávozik.

Jutog Jontan Gompó életrajzából

A Türkizorvos története

A *rimpócse* szó drágakövet jelent, s egyben magas egyházi méltóságot. Egy lhaszai arisztokrata család fiáról, Dzsampál Kunszangról tizenhárom éves korában kiderült, hogy egy nevezetes szentnek, Récsungpának a tizenegyedik inkarnációja. Récsungpa azért nevezetes, mert a 12–13. századbeli Milarépa jógi tanítványa vagy követője volt, s ő írta meg mesterének életrajzát, miközben a Lhasától délre levő Récsung-kolostor apátjaként élte életét. A tibeti hiedelem szerint az inkarnált személy azonos az elődjével, mintegy annak életét folytatja, Dzsampál Kunszang tehát mint *récsung rimpócse* vált ismertté.

A politikai változások nem kedveztek a récsung rimpócésének, emigrálni kényszerült Tibetből. Nem ment azonban messzire, a Tibettel közvetlenül határos Nepál és Bhután közötti kicsiny Szikkim állam fővárosában, Gangtokban telepedett le, mint az ottani Tibetológiai Intézet munkatársa. Nyelvtudásából és nyugati ismereteiből ítélve valószínűnek látszik, hogy tibeti tanulmányain kívül angol egyetemet is végzett, nem tudni milyen szakon. Több hasonló sorsban levő társával arra az elhatározásra jutott, hogy a fontosabb ősi tibeti művekből angol fordítást készítenek, ily módon ismertetve meg a világot hovatovább veszendőbe menő kultúrájukkal. Óhajuk megértésre talált a londoni Wellcome Institute of the History of Medicine (Orvostörténeti Wellcome Intézet) vezetőségénél, amely-

nek kiadásában 1973-ban megjelent Dzsampál Kunszang könyve a tibeti orvoslásról.¹

A récsung rimpócse első választása egy 8. században élt orvos életrajzára esett. *Jutog Jontan Gompó* „Türkizorvos” néven ismeretes a tibeti kultúrtörténetben (a Jutog – gYu-thog – családnév türkiztetőt jelent), Olschak asszony szerint azért, mert az istenek és démonok annyi türkizzel meg más nemesfémmelel ajándékozták meg, hogy házának tetejét ezekkel rakta ki – innen ered „a türkiztetejű” (Jutogpa) elnevezés.² Mint ebből is látható, történeti és legendás alak volt Jontan Gompó egyszemélyben. Triszong Decen király udvari orvosa volt, háromszor megjárta Indiát, Tibetnek e fénykorában ő közvetítette a buddhista orvostudományt az országba. Lehetséges, hogy a sok türkizt nem az istenek és démonok hordták palotájának tetejére, hanem jó módú páciensei – ebben az időben ugyanis főként a gazdagok vették igénybe az orvos közreműködését. Bár az igen fejlett orvostikai parancsok nagy súlyt helyeztek arra, hogy az orvos megkülönböztetés nélkül gyógyítson gazdagot és szegényt, mégis okunk van hinni, hogy a köznép itt is – akárcsak ez idő tájt másutt – jobbra a kuruzslók, jósök, vajákosok segítségére szorult, csak elvéve részesülhetett isteni rangú orvosok kezelésében. Nemcsak azért indokolt ez a föltevés, mert még a közelmúltban is ez volt a helyzet (és az óriási területen elszórva élő lakosságnál alig is lehetett másként), hanem azért is, mert a türkizorvos idején igencsak új keletű az orvostudomány Tibetben: éppen ő honosította meg, főként indiai ismeretei alapján.

Roppant tanulságos olvasmány Jutog doktor – betűzött teljes nevén: *gYu-thog Yon-tan mGon-po*, „az erény oltalmazója” – története. Tibetológusok feladata megállapítani, mennyi benne a költészet, mennyi a valóság, azt azonban a laikus is látja, hogy a konkrét orvosi közlések igen szerényen húzódnak meg a mesekönyvbe illő részletek, az isteni doktort dicsőítő imádságok, könyörgések, áldások, mágikus ceremóniák közt, a gyógyítás technikai lebonyolításáról pedig szó sem esik. Az is nyilvánvaló, hogy az életrajz nem egy

¹ Tibetan Medicine illustrated in original texts, presented and translated by the Ven. Rechung Rinpoche *Jampal Kunzang*. London, Wellcome Inst. of the Hist. of. Medicine, 1973.

² *Olschak*, 130.

ember keze munkája, hanem különböző időben – talán évszázadok alatt – keletkezett följegyzések füzére. Műfajilag nem is egészen indokolt „életrajzról” beszélni, miként a fordító Kunszang rimpócse teszi,³ találóbbr a *legenda* megjelölés, a szó eredeti értelmében. Ma általában kitalált történetet, hitelességgel nem rendelkező mendemondát értenek a legendán, eredetileg azonban „olvasandót”, kötelező vallási olvasmányt jelentett, többnyire a szentek életéről szóló szöveget, amelyet például étkezés közben olvastak fel a keresztény szerzeteseknek. A legendás életrajz bőségesen színezi csodás elemmel, kitalált ráadással a megtörtént eseményeket. Ez a módszer nemcsak a keresztény gyakorlatban ismeretes, hanem sok keleti vallásban is. A türki orvosos tipikusan legendás alak, „orvosszent”, akinek valódi élettörténetét utólag csodálatos eseményekkel színezték ki.

Kultúrtörténeti érdekességű az az adatszerű közlés, miként válik egy neves orvos hovatovább istenné. A jelenség jól ismert más kultúrkörökben is, de míg például az egyiptomi Imhotepről mindössze az istenné válás tényét jegyezték fel, és a görög Aszklépiosz földi életéről sincsenek megbízható adataink, addig tibeti kollégájuk úgyszólván a szemünk előtt válik mitikus alakká. Legendájában a megistenülésnek minden lényeges eleme megtalálható, az isteni eredet genealógiai levezetésétől a nyilvános mennybemenetelig, sőt az utódok név szerinti megjövendöléséig – amiből sejthető, hogy leírása ezeknek az inkarnációknak a működése után készült.

Ami a származását illeti, apai ágon a türki orvosos magától Sákjamunitól, vagyis a Buddhától származik, anyai ágon pedig egy titokzatos, égből alászállott indiai tündértől (Jitrogma, „a lelket raboló”), akinek kalandos sorsa az Ezeregyéjszakába illő. Sok egyéb varázsos tulajdonság mellett megszerzi az óind és a buddhista orvosos tudás ismereteit, a mágikus gyógyítás és veszélyelhárítás varázskerekét; az orvoslás halhatatlan istennőjévé lesz, és azt a megbízást kapja, hogy gyógyító növényekkel ültesse be India, Kína, Nepál, Khotán és Tibet földjét, közben számos királynak és szentnek a felesége lesz, és mesés vagyion birtokosa. Így Jutogpa ősei közt annyi a va-

³ The Life of the Great Physician-Saint gYu-thog Yon-tan mGon-po. Transl. from the Tibetan by the Ven. Rechung Rinpoche Jampal Kunzang. In: Tibetan Medicine, Part II.

rászóló, szent, bölcs, király és herceg, hogy számon tartani sem lehet. Szimbolikusan ez nemcsak származásának rendkívüli méltóságát jelzi, hanem azt is, hogy a buddhista szentség és tudás keveredik benne az indiai (óind, védikus) szentséggel és tudással. Elsősorban mégis a Gyógyító Buddha inkarnációja ő, pontosabban Buddha Szavának inkarnációja, a Második Gyógyító Buddha. Buddha „szava” a kinyilatkoztatást jelenti: az orvosi tudáshoz isteni kinyilatkoztatás révén jutottunk, Jutogpa közvetítésével.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a tibeti orvoslás isteni eredetének hitét a helyszínen járó kortársaink vagy az európai tanulmányúton levő tibeti orvosok ma is megerősítik. (Emlékezzünk Giuseppe Tucci Rómában tanuló lámabarátjának nyilatkozatára, vagy a Tibet-járó magyar újságíró beszámolójára.) Az isteni származtatás és a kinyilatkoztatás mégis valamelyes magyarázatot igényel. Végére is Jutog Jontan Gompó esetében nem hadvezérről, királyról, hódítóról, még csak nem is mitológiai személyről van szó, hanem egy orvos szerzetesről, aki talán többet tudott a korabeli átlagos orvosoknál, talán csak ügyesebb volt náluk, vagy jobb összeköttetései voltak, s egy jelentős királynak udvari orvosa lett.

Miért kell ehhez isteni származás? A történészek hozzászoktattak bennünket ahhoz, hogy személyi kultusz vagy nacionalista túlbuzgó-ság a legmerészebb genealógiai koholmányokat teszi lehetővé (groteszk példaként említem Horváth István nevezetes buzgalmát, aki 1817-ben Szent István király és a magyarok származását a bibliai Magóg pátriárkáig vezette vissza), de ezeket mindig valamiféle dinasztikus érdek irányította, míg Jutogpa esetében csupán egy orvos, illetve az orvosi tan tekintélyéről van szó. Mégis ez a „csupán” maga a magyarázat. A tényleges orvosi tudás ugyanis kevés volt ahhoz, hogy megszilárdítsa a tekintélyt, a tudás helyett kellett a legenda: az isteni származás meg a kinyilatkoztatás. Az orvosi szövegek „kanonizálása” azonban – ami a kinyilatkoztatásos eredetből önként következik – együtt jár a tan megmerevedésével. Hiszen ha az orvosi előírások „szent” könyvek, akkor semmiféle változtatás, haladás, módosítás nem képzelhető el. A Gyógyító Buddha eleve mindent jól tud, tanítása szükségképp dogmatikus, amellet szorosan összefonódik a vallással is, a varázslással is. És csakugyan: Jutogpa életrajzában sokkal többet olvasunk szertartás-

ról, imádságról, elmélyülésről, könyörgésről, csodás jelenségekről, mint tényleges gyógyításról; a gyógyulás elsőrendűen a hit függvényévé válik.

A legenda azonban nem éri be a misztikus isteni származtatással, részletesen közli Tibet „megvilágosodásának” történetét, amelyben döntő szerep jut a Türkiz családnak. Élt valaha régen Indiában egy Padma Pal (Pad-ma dPal) nevű király, akinek nem született örököse. Nagyon bánatos volt emiatt a király, a legfőbb bölcs segítségét kérte, aki a legendás kínai Ötcsúcsú hegységbe küldött egy szent embert segítségért. Hosszú vándorlás után a szent ember eljutott az Ötcsúcsú hegységbe, ahol egy csodálatos palotában együtt ültek a legfőbb istenek, a Gyógyító Buddha utasítására meghallgatták a király követének kérését, majd bonyolult áldozati utasításaik végrehajtása után megszületett az örökös, Paldan Puncog (dPal-Idan Phun-ts'ogs). Ennek dédunokája volt Bibji Gabjed (Bi-byi dGah-byed) herceg, születésétől satnya testű és szellemű gyermek, aki együtt játszadozott egy harangöntő hasonlóképp beteges leányával. De mivel úgy volt megírva, hogy ők lesznek Tibet szellemi felszabadítói, megfelelő áldozatok bemutatása után szépek, bölcsek, erősek és egészségesek lettek, kitanulták az orvostudományt, elterjesztették Észak- és Kelet-Indiában, Kínában, Khotánban és Nepálban. Ekkor azonban azt az utasítást kapták Tára istennőtől, hogy folytassák munkájukat Tibetben, ahol Latotori (Lha-tho Tho-ri) király uralkodott. Megrémültek: Tibet a vad emberek és gonosz démonok hazája, a nép esztelenebb a barmoknál, azt sem tudják, mit szabad tenniük és mit nem; amit mondanak nekik, megfordítva értik, az ördöggel barátkoznak, és mit sem tudnak az orvosi tanításról. „Kérlek, ne kívánd, hogy oda menjünk.” De az istennő hajthatatlan volt. Avalokitesvara (Tibet védszentje) támogatásáról biztosította őket, és útnak indította.

Meg is érkeztek szerencsésen, s mindjárt egy léánnyal találkoztak, aki öreg anyját kirakta a ház ajtaja elé. Kérdésükre megtudták, hogy az öregasszony beteg, és tibeti szokás szerint a beteget ki kell tenni a házból, mert megrontja a levegőt, és a ház istene ezt nem szereti. A két doktor felháborodott a barbárságon, tovább faggatták a lányt, mit tud a gyógyításról? Egyetlen szent mondásuk az Om mani padme hum, orvostudományuk a diétázásából áll, és el

tudják állítani a friss vérzést olvasztott vajjal. Orvosuk nincs más, mint a rokonságuk. A két doktor akkor közhírré tette, hogy őket küldte az ég a sötétség megszüntetésére, a király boldogan fogadta őket, így vette kezdetét az orvosi tanok terjesztése Tibetben.

Ez azonban csak ködbevesző előjátéka az orvosi tanok igazi kibontakozásának. A két jövevény mindössze annyit tudott, amennyit egy orvospaptól megtanulhatott; a pulzusdiagnosztikát, az étrendi szabályokat, a gyógyszerek készítési módját, az égetés, vérvétel, sebkezelés módszerét ismerték, valamint orvosi könyvek szövegét és kommentárjait. Minderre megtanították a tibeti király udvari orvosát és annak fiát, Dungi Torcsogcsent (Dun-gi Thor-chog-chen) – Jutogpa első név szerint ismert őseit –, majd visszatértek Indiába. Ettől fogva a két dinasztia – tudniillik a királyi meg az orvosi – szorosan összefonódott egymással. Nem kevesebb, mint tizenöt egymást követő király-, illetve orvosnemzedéket sorol fel név szerint a legenda, amiből látható, hogy több évszázados történelmi szakasról van szó.

Említésre méltó a királyok közt Szrongcen Gampó (Sron-btsan sGam-po), aki időszámításunk 7. századában összefogta Tibet szét-szórt törzseit, és Kínával vetélkedő nagyhatalommá tette az országot. Az ő uralkodása alatt – vagy közvetlenül ezt követően – volt az udvar orvosa Jutogpa nagyapja (a számon tartott orvosok sorában a hetedik), aki a családnak a Türkiz nevet szerezte. Érdeemes elbeszélni a legendáját.

Jutog nagyapa – bonyolult neve helyett hívjuk így – nem volt még Jutog, ellenben „vadzsra” volt, tibeti nyelven „dordze”, vagyis a démonok ura, szent tudományok bölcse. Egy ízben elmélkedésbe merülten ment egy öreg páciensének látogatására, váratlanul megszólította egy ifjú hölgy, s megkérte, hogy gyógyítson meg egy beteget az ő vidékükön. A „területi elv” úgy látszik már ekkor érvényesült az orvosok közt, a Jutog ős elutasította a tündér kérését – bár nyomban fölismerte, hogy tündérrel áll szemben –, mondván: orvosi esküjét szegné meg, ha elhanyagolná saját betegét, akit meglátogatni a kötelessége. A tündér ekkor dicsőítő jelzők tömegével árasztotta el, az istenek, emberek és szellemek mesterének nevezte, és könyörögve kérte, hogy mégis menjen el a nágák (kígyók) beteg királyához. Az orvos nem tudott ellenállni a kérésnek, de látogató-

Rituális tánc ijesztő maszkokban
Háttérben a dalai láma palotája Lhaszában. Sis-Vaniś, 1956

Kolostori könyvtár

A tibeti könyvek zsineggel összefűzött önálló lapokból állanak, melyeken általában 5 kézírásos vagy – már a 9. századtól – nyomtatott szöveg van.
Sis-Vaniš, 1956

Tibeti életkerék

Öt halálfejjel „ékesített” szörny, a halál ura, a földi lét vegességének szimbóluma, karmai közt tartja az életkereket, amelynek belső köre a három szellemi méregé: tudatlanság (fekete disznó), irigység (zöld kígyó), kapzsiság–kéjvágy (vörös kakas). Az egyre táguló körök a szerencsés vagy reménytelen sors képletes ábrái. Értelme: sorsát senki sem kerülheti el, az újjászületésben mindenki érdemei és bűnei szerint részesedik. Közli Blanche Chr. Olschak: *Mystik und Kunst Alt tibets*, 1972

A XIV. dalai láma
Emigrálása előtt, 1955-ben, teljes ornátusban, lhaszai palotájában. Sis-Vanis,
1956

Bodhiszattva

Szent életű „megvilágosodott” koraközépkori (5–6. század) ábrázolása a tunhuangi Ezer Buddha Templomából. Közli Miklós Pál: A tunhuangi Ezer Buddha Barlangtemplomok, 1959

Ijesztő démon

Ladaki kolostorban, a 15–16. századból. Közli Singh

Tantrikus figura a misztikus egyesülés helyzetében, az élet, halál, szerelem, hatalom stb. jelképeivel. Szikkimi kolostorban, 17-18. század. Singh

Paradicsom

Részlet a tunhuangi barlangtemplom középkori (7–9. század) falfestményéről,
közli Miklós Pál 1959

sát másnapra halasztotta, hogy kötelességét se mulassza el. Másnap az ismeretlen vidéken mesebeli gazdagságú palotát talált, kincsekkel borított trónuson várta a beteg király, akit bűbájós varázslat rontott meg, és pedig mérgezett (elvarázsolta) mustármaggal, amit az orvos észlelt is a bőrén, húzában, csontjaiban és ereiben. Őt gyógynövényből és higanyból készült gyógyszerrel adott a betegnek, bőrét gyógykenőccsel megkenete, mire a gonosz nága azonnal meggyógyult, de a szent orvos a fejére olvasta előző életében elkövetett bűneit, amelyeket életében további bűnökkel tetéztet, úgyhogy semmi kilátása sincs szerencsés újjászületésre, hacsak bűneit megbánva vezeklő életre nem adja fejét, és a Gyógyító Buddha kegyelme nem segít rajta. A nágák ekkor javulást ígértek, és megajándékozták őt mindenféle kincssel, a szép tündér pedig egy pillanat alatt hazaröpítette a maga országába, és azt mondta: másnap jöjjön el újra a hídnál, ahol először találkoztak, mert ő is meg akarja ajándékozni, azzal eltűnt. A doktor másnap megjelent a hídnál, mennydörgés, villámlás és szakadó eső közepette egy női holttestet látott a vízen: teste arannyal és türkizzel borítva, mégsem merült el az örvényben. Ebből megértette, hogy ez a tündér ígért ajándéka, leszedte a kincseket az asszonyról, a holttestet a vízbe dobta, házának tetejét pedig kirakta a sok arannyal és türkizzel. Ettől fogva a nép a tudós Jutogpa, vagyis a Türkiztetejű néven tisztelte, és az elnevezés utódaira is átszállt.

Ezek után a doktor elment Indiába, fölkereste a tudós Nágárdzsunát, aki – valóban – a kor legnevesebb orvosa és alkimistája volt, és más bölcseket, tudománnyal megrakodva tért vissza Tibetbe, feleségül vette a kormányzó leányát, akitől hamarosan megszületett a fia, Kjungpó Dordzse (gYu-togh Khyun-po rDo-rje). Már fiatalon bámulatba ejti környezetét átfogó orvosi tudásával, és az az önérzetes szónoklat, amelyet a legenda a fiatal orvos szájába ad, megőrzésre méltó képet fest az orvosi etika korabeli felfogásáról:

„Én, Kjungpó Dordzse, boldog vagyok most és vidám, és hadat üzenek a meleg és hideg betegségeknek, és ha a betegségek továbbra is gyötörni akarják a népet, gyógyításom könnyedén megakadályozza őket ebben. A pulzus tapintásával felismerem a betegségeket, étrendi előírásokkal sarokba szorítom őket, gyógyszereimmel

fénylő nyilként sújtok le rájuk, érvágással, égetéssel és sebészetemmel törvényt teszek felettük. Szívélyesen és szerényen látogatom pácienseimet. Bármily fáradságomba kerüljön is, nem riadok vissza semmi kényelmetlenségtől, ha a betegeimet kell látogatnom. Megkülönböztetés nélkül kezelem pácienseimet, nem törődve gazdagsággal és szegénységgel, magas vagy alacsony ranggal, ajándékokkal. Önzetlenül adom gyógyszereimet a betegeknek. Az orvos, aki nem tudja teljesíteni, amit ígért, rossz orvos. Rossz orvos az is, aki kétszínű és aki hazudik. Rossz orvos a henye és iszákos doktor is. A tudatlan orvos, aki mindentudónak hiszi magát, nem méltó a mesterségére. Megvetésre méltó az az orvos, aki elegendő tudás nélkül mások életével játszik. Nem jó orvos az, akinek hiányos a tudása, és megfelelő gyakorlat nélkül tanácsokat osztogat. Aki a meleg és hideg betegségek kezelésében nem ismeri fel a kiegyensúlyozás kellő pillanatát, nem jó orvos. Kuruzsló az, aki a meleg betegséget a hideg gyógyszerével kezeli, vagy megfordítva. Helytelen, ha a doktor ellentétes étrendi és magatartási előírást ad. Az olyan orvos, aki nem tudja felállítani a betegség prognózisát, és nem tudja, eret kell-e vágnia vagy kauterizálnia, nem méltó a nevére. A doktor, aki nem úgy cselekszik, ahogyan beszél, nem jó doktor. Bolond az a doktor, aki a mérges vizet (szeszest italt) szereti. Bolond az a doktor, aki csal és a bűnözést kedveli. Bolond az a doktor is, aki a magas személyiségek után fut és a szegényekhez barátságtalan. Bolond, aki túlságosan szereti a nőket meg a szórákozást. Az a doktor is bolond, aki kedvét leli az esztelen hízelkedésben. És az a doktor is bolond, aki nem tud egy gyógyszert megkeverni.”⁴

Apja elégedetten fogadhatta ezt a szigorú és magabiztos ítélkézést, amely belőlünk is elismerést vált ki, egyben némi kételkedést is: vajon rendelkeztek-e akkora tudással, amekkora magabiztossággal?

Apja a jövődőléshez is értett – vagyis a legenda profécia formájában közli velünk, hogy fia tovább fogja ugyan fejleszteni az orvostudományt, sőt lefordítja a legfontosabb indiai orvosi könyvet, a *Gyü-sit* (*Rgyud bzsi*; Négy gyökér) tibeti nyelvre, mégis legnagyobb

⁴ The Life of . . . gYu-thog Yon-tan mGon-po, 186.

dicsősége az lesz, hogy felesége megszüli a Világ Nagy Ékességét, Jutog Jontan Gompót, aki a doktorok doktora és a Legfőbb Védelmező – miként a neve is ezt jelenti.

Ilyen előzmények után nem lepődünk meg azon, hogy csodás álmok és jelenések is megelőzték a nagy eseményt, és amikor időszámításunk szerint 786-ban megszületett az Orvos-Buddha inkarnációja, kellemes zene töltötte be a levegőt, szivárvány tűnt fel az égen, földrengés és más jó jelek mellett 57 orvosi iskola vezetői tisztelegtek az újszülött előtt a világ minden tájáról. És amikor hároméves korában az apja elkezdte volna tanítani erre meg arra, az ifjú Jutogpa közölte vele: ne fáradjon, előző életeiből mindenre emlékszik, tud írni-olvasni, sőt a szent tanokat és az egész orvostudományt is betéve tudja, úgymint ezennel megkezdni orvosi gyakorlatát. Így is történt, és tízéves korában érte küldött Triszong Decen király (Khri-sron lDe-btsan, Mañjuśrí bölcsességisten inkarnációja), attól fogva az udvarnál élt, majd mint világhírű és szent életű orvos-szerzetes, a Kongpó hegység kolostorában. Legendás élete 125 évig tartott, akkor – időszámításunk szerint 911-ben – tanítványainak köréből egyenesen az égbe szállt. Ezt megelőzően azonban még sok csodálatos esemény történt vele, amelyekből egynémelyik említésre érdemes.

Hogy az orvosszent előtt lépten-nyomon megjelenik egy őszöreg ember vagy egy szépséges hajadon, közli vele, hogy most ide vagy amoda menjen, ezt vagy azt tegye, utána nyomtalanul eltűnik: ez a motívum népmesészerűvé teszi a legendát. Más népeknél inkább a „megálmodás” szokta irányítani a kiválasztott személy tevékenységét; előfordul ez is Jutogpával, de sokkal gyakoribb a tündérek vagy más égi küldöncök váratlan megjelenése és eltűnése, közvetítő szerepe, próbatételek kitűzése, például járatlan vidéken útba igazítják, útjába nehézségeket támasztanak, ezek legyőzésében megsegítik stb. Az így megszemélyesített isteni erő szerepeltetésének az a nagy előnye, hogy a legendát mintegy dramatizálja: dialógusokra ad alkalmat és cselekményekre, ezenkívül olyan dicshimnuszok elzengésére, amelyeket önmagáról az egyébként csöppet sem szerény Jutogpa álmában is csak pirulva mondhatna el, így azonban – a mennyei küldöncök szájába adva – a legenda írója bizvást közölhet az utókorral.

Hosszú élete során Jutogpa számtalan utazást tesz. Legnevezetesebb a három indiai útja, amelyekről mindig újabb tudással meg-
rakodva tér vissza, de ellátogat Kínába is, ahol meggyógyítja a császár-
t és megalapítja az orvosi főiskolát, sőt Dante kalandos utazá-
sára emlékeztető módon feljut a mennybe is, amelynek közepén
pompás orvosi palota áll, itt a nyolc orvosszenttől körülvelt Gyó-
gyító Buddha személyesen fogadja, mint inkarnációját. Apróbb
varázsmutatványoktól, fekete mágiától sem riad vissza; egy ízben
például az erek lefutását úgy demonstrálja hallgatóinak, hogy ki-
fordítja a testét és megmutatja belülről az érrendszert, máskor vi-
szont az ellene támadó katonákat egy jelképes kézmozdulattal egy-
más ellen fordítja.

Ezeknél a mutatványoknál jobban érdekel bennünket: mit tu-
dott a gyógyításról? Mit tanult és mit tanított, hogyan orvosolt?
Konkrét adatok helyett a legenda inkább címszavakkal szolgál, de
ezek is sokatmondóak. Utazásai nem oktalan kóválygások voltak,
hanem az akkor ismert világ különféle gyógymódjainak gyűjtőútjai.
Egy oktató beszélgetésében így foglalja össze az egybegyűjtött ismer-
teket: Az indiai orvosok a rituális varázslat (tantra) specialistái,
a kínaiak a csillagászati prognózis mesterei, Nepálban a mecha-
nikához értenek, Kasmírban a vegytanhoz, Mongóliában az érvágás-
hoz, Garlogban az égetéshez, Taxila a mérgezések gyógyításának
hazája, Khrom a vizeletvizsgálaté, Zahorban tudnak szarvval kö-
pölyözni, Keszárban szent mondásokkal (mantra) gyógyítanak,
Sansungban purgálással, Uddijánában hánytatással, Tibetben pedig
a Négy gyökér módszereivel. A bon-módszer főként hevítéssel,
vízgyógyászattal és kenőkúrákkal gyógyít, a titánok titka a bűbájo-
lás, Brahma módszere a százezer tanács (slóka), a bodhiszattváké
az önfelszabadítás kegyelme, a magányos szerzeteseké (risi) Csa-
raka ismerete, a nem buddhisták módszere a Mahádéva Tantra,
az isteni tan, a buddhistáké pedig a Négyszeres Védekezés (Rigs-
gsum mGon-po rGyud).⁵

A bőséges felsorolás távolról sem teljes, a tanítványok kérésére
Jutogpa megjelöli azokat a szövegeket, amelyekben a megfelelő
tanítás részleteit föllelhetik, így az általános betegségek gyógyítását

⁵ The Life of . . . gYu-thog Yon-tan mGon-po, 202, 210–211.

egy indiai orvos könyvében, a gyermekbetegségeket egy kínaiében, a női betegségeket a Mahádéva egy speciális szövegében, a démonok által okozott betegségeket a Dharma-Buddha rendszerben, az öregek gyógyítását egy nepáli orvosnál, az anatómiai ismereteket egy kelet-turkesztáni doktor könyvében, és így tovább – fölösleges volna szövegünket a nehezen kibetűzhető nevekkel és címekkel terhelni. A felsorolt tananyag értékét a könyvek ismerete híján nem állapíthatjuk meg, azt azonban igen, hogy a gyógyításnak ebben az időben óriási volt az irodalma. Maga Jutogpa bőségesen gyarapította is a szakirodalmat, teológiai művein kívül kiegészítő és magyarázó fejezeteket írt az orvosi könyvekhez, elsősorban a Négy gyökérhez, ezenkívül értekezett az anatómiáról, a moxáról (égetés), az akupunktúráról, a szív és más szervek kezeléséről, a pulzusdiagnosztikáról és -kórjóslatról, a csillagászati számításokról és rendszerről, mnemotechnikai segédletet készített a Négy gyökérhez és magyarázatot a benne szereplő képletes kifejezésekhez, valamint további tanulmányokat a vérvételről, a hánytatókról, a hashajtókról, és sok egyébről, amit az orvosnak tudni kell.⁶

Ha Jutogpa mindezt valóban maga írta, akkor Galénoszhoz hasonló tág áttekintésű és termékeny orvosíró volt. Valószínűbbnek látszik, hogy a legenda sok más orvos tevékenységét sűríti az ő egyedüli alkotásává – mint ahogy a Corpus Hippocraticum is sok orvos műve, nem egyedül Hippokratészé –, de ha ez a feltevés jogos, nem csökkenti, sőt inkább fokozza a kor orvosi irodalmának jelentőségét. A föltételezést egyébként maga a legenda indokoltta teszi, mondván: „Ó csodálatos Inkarnáció, Jutogpa, a második Gyógyító Buddha, egy ember vagy te sok névvel” – és felsorolja, hogy a mennyben így hívták, Indiában úgy hívták, Kínában amúgy hívták, Karbadzsinban emígy hívták, Nepálban Nágárdzsúnának hívták, Tibet sötét tartományában pedig Jutog Jontan Gompónak hívják, de egy és ugyanazon személy.⁷ Azonosságon a buddhista inkarnációs hiedelemben ténylegesen ugyanazt a személyt értik, újjászületve, mégis itt inkább legendás azonosításra, sűrítésre kell gondolnunk, így a mi számunkra is érthetővé válik, hogy Jutogpában „inkarnálódik” sok más bölcsnek a tudása.

⁶ I. m. 313.

⁷ I. m. 258.

A „sok más bölcs” és a felsorolt sok szakkönyv (amelyeken kívül a legenda még számtalan mást is említ) indokoltá teszi az *időbeliség* kérdését. Hogy tudniillik *mikori* ez az egész tudomány? Indológusok és tibetológusok feladata ennek a megállapítása, nem vállalkozhatom rá, csak pár szempontra hívom fel a figyelmet. A három nagy orvosi gyűjtemény (Csaraka, Szusruta és Vágbhata Ájurvédája) közül egyedül Csaraka neve fordul elő egy ízben, vagyis a legkorábbi (1. század körül), a nála sokkal jelentősebb Szusruta (4—5. század) egyáltalán nem, és Vágbhata sem, aki pedig kortársa lehetett Jutogpának, és a közfelfogás szerint a Négy gyökér éppen Vágbhata műve nyomán készült. E közfelfogást némileg megkérdőjelezi az, hogy a legendás Jutogpa korának minden jeles orvosával találkozott Turkesztántól Perzsiáig, Nepáltól Kelet-Indiáig, csak épp Vágbhatával nem, és híres könyvére sohasem utal. Amellett a *Négy gyökér* és Vágbhata *Astángahridaja-szamhitá* című könyve közt koránt olyan hasonlatosság, mint a közhit tartja. Az utóbbit angol nyelvre fordító Claus Vogel Vágbhata virágzását a 7. század közepére teszi; Jutogpa ennél később kellett, hogy éljen, mert a higanyt már legfőbb gyógyszerként emlegeti, ami a 8. század előtt nem volna lehetséges. Sőt – mint láttuk –, már nagyapja is higanyal gyógyította a mesebeli kígyókirályt (nágát), és találkozott Indiában a neves Nágárdzsúnával ugyanúgy, mint később az unokája; mindez megerősíti azt a gyanúnkot, hogy Jutogpa azonos az apjával és nagyapjával, vagyis az utóbbiak – mint neves orvosok – utólag kitalált legendás alakok. Nágárdzsúna kiváló alkimista volt, és a Szusruta-gyűjtemény kiadója, ennek dacára Jutogpa a nagy alkimista irodalomból⁸ egyetlen könyvet sem említ, miként Szusruta gyűjteményét sem, noha „az orvoslás nyolc ágát” ugyanúgy sorolja fel, mint a nem említett indiai források (általános betegségek, gyermekbeteg-

^{7a} Claus Vogel: Vágbhata's Astángahridayasamhitá. Abh. für die Kunde des Morgenlandes XXXII, 2. Wiesbaden, Steiner, 1965. 9.

⁸ Nágárdzsúnáról és az alkimista ind irodalomról lásd A. P. Ch. Ráy: Hist. of Chemistry in Ancient Medieval India. Calcutta, 1956. 116 sköv. – Megjegyzendő: több nevezetes Nágárdzsúna volt, itt nem az 1. században élt filozófus-teológusról van szó, hanem a vegyész-alkimista-orvos Nágárdzsúnáról, aki kb. Jutogpa idején élt (8. század), egyebek közt Szusruta-fordításáról is nevezetes. – Említsük meg, hogy Prafulla Chandra Ráy jól ismerte és éppen a Négy gyökérrel kapcsolatban nagyra értékelte Kőrösi Csoma munkásságát; vö. i. m. 123.

ségek, női bajok, démonok okozta bajok – nyilván elmezavarok –, szexuális zavarok, fegyver okozta sebek, mérgezések, öregkor betegségei); alig említi a jógázást, irodalmát és az akkor már híres Patandzsali nevét egyáltalán nem. Ezzel szemben Ra-si-rta néven említi Perzsia nagy orvosát, akiben a fordító Rházesz (Abu Bekr, szül. 850 körül) arabul író természettudós-orvost sejtí. Több felsorolt név és mű vár még megfejtésre, ez hozzásegítené ahhoz, hogy a legendás környezetből kihámozzuk a valóságot, ami annál is indokoltabb volna, mert Jutogpa legendája több mint mese: annak a „grandiózus orvosi rendszernek” a keresztmetszete, amelyre Kőrösi Csoma és Puncog láma együttműködése hívta fel először a figyelmet.

Térjünk azonban vissza arra a megválaszolatlanul maradt kérdésünkre: hogyan gyógyított a Türkizorvos, milyen gyógymódokat ismertek a hajdani tibeti orvosok? E tekintetben a legenda adattára sokkal szegényesebb, mint a csodás elbeszélések terén. A gyógyítás középpontjában a Négy gyökér kánona áll, ezt a legendaíró ismertnek tételezi, részletezésébe nem bocsátkozik. Növényi gyógyszereket Jutog bőven használ, egy részük ismeretlen, más részük a népi gyógyászatból és a fűszerek közt jól ismert; legfontosabb gyógynövényként sorolja fel a következőket: szerecsendió, szegfűszeg, sáfrány, kardamómum, kámfor, szantálfa, továbbá a gránátalma, bors, arura (myrobalan), de ezeken kívül is minden növény, gyógyszer az orvos kezében, ha megfelelően használja. A diagnosztikában elsőrendű fontosságú a pulzus vizsgálata.

Egy alkalommal a király hívatta Jutogpát egy beteghez, akit senki nem tudott meggyógyítani. A Türkizorvos megtapintotta a beteg pulzusát, majd elkérte a király lovát, kötelet kötött a beteg kezére, felült a lóra és ellovagolt, magával húzva a páciens, aki ettől rögvest meggyógyult, mert az volt a baja, hogy a tüdeje odatapadt a bordáihoz, a kényszerű futástól a tapadás megszűnt.

Volt a környéken egy orvos, nagyon féltékeny a hírneves Jutogokra. A lánya apáca volt, beteg lett, apja nem tudta meggyógyítani, gőgjében mégsem fordult a két türkizorvoshoz, az anya azonban titokban elhívta őket. Jutogpa még fiatal volt, apja nem vállalta az ellenséges doktor leányának kezelését, ő azonban kijelentette, hogy orvosi esküje kötelezi a beteg segítésére. Az apácának, ha nem is

épp szokatlan, de illetlen betegsége volt: férfira vágyott. Amikor vízért ment, két közösülő szamarat látott, ettől megnőtt a vágya, fölsértette a nemi szervét és elájult. Később két közösülő disznót látott, ekkor retket dugott a hüvelyébe, a retkek összetörődött, apró állatok másztak ki belőle és ingerelték. Jutog füstölt sóval kihajtotta a retket, de bent maradtak az állatkák, az apáca nem gyógyult meg. Jutog elrendelte, hogy háljon férfival, a lány otthagya az apácaságot és meggyógyult.

Több ilyen kedves történet mutatja, hogy Jutog talpraesett diagnosza és terapeuta volt, valódi nagyságának titka azonban nem derül ki. Nága királynőjét és egész országát az istenek súlyos betegségekkel büntetik: búbópestis, diftéria, lumbágó, vízkór, eskór és még egy ismeretlen, de néhány nap alatt halálos kór. Senki sem tud segíteni, Jutog sáfrányos szentelt vízzel és drágaköves higanykészítménnyel meggyógyítja a királynőt, mire az egész nép meggyógyul, megjavul, őt türkizernyővel ajándékozzák meg, és ettől fogva szentnek nevezik.

Mint látható: bárhonnán közelítünk a gyógyításhoz, mindig visszajutunk a legendához. Legjobb esetben elméleti utalást kapunk: kétféle betegség van: meleg és hideg; háromféle oka a betegségnek: levegő, nyák, epe; nyolc ága az orvostudománynak, hétszáz ezer fajtája a betegségeknek... Amikor Jutogpa oktatja tanítványait, általánosságokat mond, amelyek mind megszívlelendők, de együttesen sem elegendők ahhoz, hogy megtudjuk: mit kell tenni?

„A beteg iránt legyetek szívélyesek és résztvevők, őszintén kívánjátok a gyógyulását, minden reggel és este imádkozzatok érte a Gyógyító Buddhához. Kerüljétek az alkoholt, mint a holttestet. Ne legyetek ravaszok és csalárdok, maradjatok jólelkűek és szerények. Első kérdésetek legyen a pácienshez: Hogyan betegedtél meg? Azután: Mi okozta a betegségedet? Kifogástalanul vizsgáljátok meg vizeletének üledékét, ne végezzetek érvágást, égetést vagy műtétet, mielőtt tudnátok, meleg avagy hideg a betegség. Adjatok tisztító italt a páciensnek, hogy vizsgálható legyen a vizelete. A betegágy mellett viselkedjétek kifogástalanul, hírnevetek legyen megtámadhatatlan... .

Ne legyetek önhittek, ne törődjétek a haszonnal, ne sandítsatok

a beteg erszényére, ne törődjete azzal, gazdag vagy szegény, megkülönböztetés nélkül legyetek mindenki orvosa! Ne üljete egy helyben, hanem járjátok a vidéket és gyógyítsatok. Ne a nagyok személyi orvosa legyetek, hanem segísetek részvétellel a rászoruló szegényeket. Ne tegyetek úgy, mintha azt is tudnátok, amit nem tudtok. Tanuljatek örökké, idős korotokban is. Ne ítéljete meg mások életmódját... Aki megbántja a páciensét, olyan bünt követ el, mintha embert ölt volna.”⁹

Akármilyen kevés ténybeli adatot tudunk meg a Türkizorvos legendájából: ahol ilyen magasröptű volt az orvosetikai mentalitás, ott bármily hiányos lett légyen az orvosi ismeretek tára, a gyógyítás hagyományának emelkedettnek kellett lennie. Vagy ez mind csak a tudatlanság álcázása volna? Ne legyünk ennyire szkeptikusak: ezek az emberek hittek abban, hogy tudnak gyógyítani, és a hitük nem lehetett egészen alaptalan.

Legenda és valóság

Amikor a Türkizorvos általános földi és égi megbecsülés közepette betöltötte nyolcvanötödik esztendejét a Kongpó-hegyi kolostorban, mint nőtlen szerzetes, akkor díszesen öltözött túlvilági hölgy jelent meg előtte, vállán az orvosok bórszatyrával, kezében varázstükörrel és asztrológiai kártyával, s közölte a meglepett bölccsel, hogy legfőbb ideje gondoskodnia az utódairól. Ezután egy gazdagon öltözött, csodaszép tizenöt éves leány lépett elő, maga is isteni származású és a Titkos Tudás tündére; megkötötték a házasságot, öt év múlva megszületett első gyermekük, további öt évenként újabb kettő. Amikor Jutogpa 125 éves korában feleségével együtt a mennybe szállt, három jól képzett Jutog-fi folytatta Jontan Gompó áldásos működését, testvériesen megosztozva az ország hatalmas területén, s további dicsőséget szerezve a Jutogpa névnek.

Mintegy két évszázad múlva – tehát időszámításunk szerint a 11. században – megszületett a Második Jutog Jontan Gompó, az első-

⁹ The Life of... gYu-thog Yon-tan mGon-po, 296-7, 303, 306.

nek nemcsak leszármazottja, hanem inkarnációja is, tehát hozzá hasonlatos csodálatos orvosszent. Születésekor szentek és istenek jelentek meg az égbolton, nektárt hintettek rá és szivárvánnyal borították be. Alighogy megszületett, a Gyógyító Buddha szent szavait (mantra) recitálta, és látszott, hogy „boddhiszátva”, vagyis a „megvilágosodás” jelei mutatkoztak rajta. Hároméves korában már orvos módjára viselkedett, tizennyolc éves korától hat ízben bejárta Indiát, még Ceylonba is eljutott, mindenütt gyűjtötte az orvosi ismereteket, visszatérve ő lett a tibeti orvosi iskola feje hetvenhat éves koráig, amikor – őséhez hasonlóan – felszállt a Mennyei Palotába.

Ezt a legendát nem egy középkori szerzetes leírásából ismerjük, hanem kortársunk, *Dzsampál Kunszang* közléséből, aki az előző fejezetben tárgyalt Türkizorvos életrajzát angolra fordította, s hozzá előszót írt a tibeti orvoslás történetéről, sőt a Négy gyökér legfontosabb fejezeteit is átültette angol nyelvre.

A következőkben Kunszang rimpócse bevezetőjével foglalkozunk, mint ez idő szerint egyetlen olyan orvosi-orvostörténeti munkával, amely tibeti szerző tollából európai nyelven megjelent, s nem is régen: 1973-ban. Adatainak értékeléséhez előre kell bocsátanunk, hogy bár közleményén érződik a nyugati iskolázottság nyoma, az emigráns tibeti főpap mentalitása és hiedelemvilága ízig-vérig tibeti. Lévén maga is egy középkori szent (Récsungpa) reinkarnációja, természetesen hisz az inkarnációs tanban, a legendák csodás elemeit valóságként kezeli, a történelemben nem tesz különbséget a hitelesen bizonyítható és a mesés adatok értéke között. Másfelől viszont, mint a gangtoki Tibetológiai Intézet munkatársának módja volt együttműködni több ladaki, khamszi, szikkimi és nyugati tibetológussal, a buddhizmus szakértőivel, nyelvészekkel, orvosokkal és botanikusokkal, akik részint a történelmi időpontok hitelesítésében, részint az orvosi és növénytani szakkifejezések tisztázásában segítségére voltak. A récsung rimpócse nem orvos, következésképp az orvosi adatok szakszerű értékelését nem várhatjuk el tőle. Jól megérthető elfogultsággal meg van arról győződve – vagy legalábbis azt a látszatot igyekszik kelteni –, hogy a tibeti orvoslás igen magas fokon állt, és ezer éven keresztül töretlenül fejlődött egészen 1959-ig; e tétel második felének a szemtanúk több évszázados beszámolóit erősen ellent látszanak mondani.

Végezetül említsük meg, hogy a Kunszang rimpócse könyvének bibliográfiájában szereplő valamennyi név jó ismerősünk: Badmajeff, Burang, Filchner, Huard, Huc, Hübötter, Korvin-Krasinski, Lander, Olschak, Tucci, Unkrig, Veith, Waddell; eszerint megnyugodhatunk affelől, hogy minden valamirevaló szakkönyv átment a kezünkön – már csak az övének ismertetése van hátra.

A tibeti orvoslás előtörténetére nem kell kitérnünk: azonos ez az indiai, illetve buddhista mitológia vonatkozó részével – vagyis a „tan” egyfelől a Rigvédáig, másfelől a Gyógyító Buddha kinyilatkoztatásáig nyúlik vissza, tibeti specialitás nélkül. Találkozunk Dhanvantári, az Asvini testvérek és más mitológiai orvosok nevével, Csarakával, Szusrutával stb. Lényeges kérdés volna, hogy a később oly központi szerephez jutó Gyü-si (Négy gyökér) hogyan és mikor keletkezett, ez azonban nem tisztázódik. A szanszkritológus Marianne Winder szerint – aki a könyvhöz előszót írt – időszámításunk szerint 400 körül keletkezett, majd a szanszkrit szöveg elveszett, s csak később került elő a tibeti fordítás. Lehet, hogy így volt, bár mások szerint későbbi keletű: Vágbhata után készült. De még ez a két nézet sem okvetlen ellentmondó, hiszen Vágbhata Szusruta nyomán dolgozott, Szusruta pedig Csaraka nyomdokain, lehetett tehát a Négy gyökérnek egy korábbi változata, majd későbbi módosítása. Kunszang rimpócse úgy tudja, eredetileg 156 fejezetből állt, kérdésfelet formájában, a teljes szöveg 5900 szakasz (slóka), szent vaidúrja (beril?) tintával tisztá arany lapokra írva – de hogy ezt honnan tudják, titok marad.¹⁰

Kezdetben azonban Tibetnek egyáltalán nem volt orvosa, csak a XV. tibeti király uralkodása idején járt náluk két indiai orvos, s tanította a gyógykezelés elemeit. Ez még a buddhista korszakuk előtt volt. A 7. században, amikor Szrongcen Gampó összefogta a birodalmat, és kínai feleséget hozott udvarába, három orvost hívott meg:

¹⁰ A tibetológus *R. E. Emmerick* szerint bár sok azonosság van Vágbhata és a Négy gyökér szövege közt, az utóbbi nem az előbbinek egyszerű fordítása, hanem több fordítás és kommentár kompilációja. Az „idősebb” Jutog kínai ismeretei alapján önállóan írta a gyógyszerekről szóló részt, egyebekben felhasználta Vairócsána fordítását (8. század), míg az „ifjabb” Jutog kiegészítette ezt Csandránandana kommentárjaival (11. század). Vö. *Sources of the Rgyud-bzi*. Zft. d. Deutschen Morgenländischen Gesellsch. Wiesbaden, Steiner, 1977. 1135–1142.

egy indiait, egy kínait és egy perzsát. Mindegyik tibeti nyelvre fordította saját (országának) könyvét – ezzel kezdődött a tudományos orvoslás Tibetben. A három közül a perzsa ott is maradt az udvarnál, orvosi dinasztiát alapított, és most jön a meglepetés: ennek a perzsa orvosnak *Galénosz* a neve. Minthogy Galénosz nem perzsa, hanem görög név, és félreérthetetlenül az ókor nagy görög-római orvosára utal, nyitva marad a kérdés: miért nevezte magát a perzsa Galénosznak? Kunszang föltevése szerint vagy Galénosz fordítója volt, vagy Galénosz iránti tiszteletből vette fel az irodalmi nevet. Akárhogy is, ez az adat arra utal, hogy a tibeti orvosi tan eleve keveredhetett a görög-római hagyományokkal.

A következő évszázadokban bontakozik ki Tibet kulturális fénykora, s ugyanekkor az orvosi tanok elterjedése és gazdagodása is. Rendszeresen hívnak be újabb indiai és kínai orvosokat, akik egyre több orvosi könyvet fordítanak tibeti nyelvre. A 8. század második felében uralkodik Triszong Decen király (Khri-sron-lde-btsan), akinek udvarában 9 tibeti és 9 külföldi doktor működik, ez mostantól kezdve hagyománnyá válik. A kilenc tibeti udvari orvos egyike a legendás Jutogpa, aki a történeti ismertetésben nem emelkedik ki a többi közül, csodás származásáról és tetteiről sem esik szó, úgyhogy ezeket bizvást utólagos koholmánynak tekinthetjük. De furcsa módon még azt is, hogy legfőbb módszere a Négy gyökér gyakorlata volt, ezt a könyvet ugyanis ekkor – ha a közlésnek hitelt adhatunk – nem ismerték. Fordítását ugyan Triszong Decen király idejében készítette el Csandránanda vagy Vairócsána (nem pedig a Türkizorvos apja), csakhogy valamilyen jóslat miatt közzétételét nem tartották időszerűnek, a kéziratot elrejtették az akkoriban épült első tibeti kolostorban, s csak több száz év múltán került elő. A király kedvenc orvosa nem a Türkizorvos volt, hanem egy kínai doktor, aki betegségéből kigyógyította a királyt, a kilenc „idegen orvos” egyikeként egy kínai orvosi szöveggel gazdagította a gyógyászati irodalmat.

A jóslat, amely miatt a Négy gyökeret elrejtették, valóra vált: Triszong Decen uralkodása után válságos időszak következett a tibeti történelemben. Vallási ellentétek merültek fel, a hit egyes követőit üldözték, az orvosok közül is többen kegyvesztetté lettek, ez azonban a tan fejlődését nem gátolta. A 10. század ismét a nyugal-

mas élet időszaka, egyben a gugei királyság fénykora; ennek szép emlékeit tárta fel 1933-as nyugat-tibeti expedíciója során Giuseppe Tucci, amint erről a maga helyén megemlékeztünk. Guge nevezetes bölcse volt Rincsen Szangpó (Rin-chen bZan-po), aki számos indiai szöveget fordított tibeti nyelvre, köztük a hírneves Nárópa aszkéta műveit, s ami orvosi szempontból fontosabb: Dava Ngonga (Zla-ba mNon-dgah, indiai nevén Csandrábinananda) *Holdfény* című könyvét, amely új eszmékkal gazdagította a gyógyászatot. Rincsen „a fordító” (lócava) néven lett híres, tanítványai és utódai közül kerültek ki a legnevesebb orvosok. Módszerük mégsem aratott mindenütt sikert, újabb és újabb doktorok mentek át Indiába, például az ekkor virágzó Nálándába, hogy hírneves tudósoknál kiegészítsék ismereteiket, majd előkerült a kolostorban elrejtett Négy gyökér is, és a 11. században megszületett a Második Türkizorvos, az elsőnek inkarnációja, amint e fejezet elején leírtam. Egyik tanítványa megírta a Türkizorvosok élettörténetét (illetve legendáját), és ettől kezdve félezer évig nem is történt semmi nevezetes a medicinában, csak időnként újabb kommentárokat írtak az ekkor már szent tankönyvvé kanonizált Négy gyökérhez.

A 17. század második felében, az V. dalai láma és a régens Szangje Gyaco uralkodása idején megtörtént az orvosi oktatás centralizálása, illetve intézményesítése: a dalai láma utasítására orvosi iskola létesült előbb egy kolostorban, majd a régens javaslatára a lhaszai Csakpori (lCsags-po-ri) hegy csúcsán – ahol ma is áll. A dalai láma jóváhagyta a Türkizorvosok életrajzának kinyomatását, a régens pedig megírta az orvostudomány történetét, *Lápiszlazuli rózsafüzér* címen a *Négy gyökér* újabb kiegészítését, továbbá elrendelte, hogy a jövőben minden környékbeli nagyobb kolostor és minden távolabbi terület kapjon egy-egy saját orvost. „Ez volt a tibeti közegészségügy kezdete. A medicina ettől fogva virágzott itt, egészen 1959-ig.”¹¹

A XIII. dalai láma uralkodása idején, 1913-ban, modernizálták az orvosi iskolát, a nagy tudású Kjenrab Norvu (mKhyen-rab Norbu, 1882–1962) vezetésével megépült a *Mencikang* (sMan-rtsis-khan), vagyis az Orvoslás és Csillagkutatás Háza a hozzá tartozó kollé-

¹¹ *Jampal Kunzang: Tibetan Medicine, 22.*

giummal, előadótermekkel, kórházzal, laboratóriumokkal, 150 orvsnövendék számára, akiket a kolostorok küldenek a fővárosba.

„A kollégiumi élet így zajlott: Hajnali három órakor csengő ébreszti a növendékeket, akik összegyűlnek egy közös teremben és imádkoznak Manydzsusríhoz, a bölcsesség megvilágosodásához. Ezután orvosi és csillagászati szövegeket hallgatnak és mondanak fel hat óráig. Ekkor kezdődik a testgyakorlás, futás és gimnasztika. Nyolc órákor visszatérnek szobájukba, megreggeliznek, imákat mondanak. Az előhaladottabb növendékek ezután Kjenrab Norvu vagy az asszisztense által oktatásban részesülnek a Négy gyökérből, míg a kezdőket két tanító az orvostanra, illetőleg a csillagászatra oktatja. Mindkét tárgyat valamennyi növendék tanulja. Az új tanulók először írást, olvasást, nyelvtant és poétikát tanulnak. Ebéd után, egy órákor, a testi méreteknek [anatómia?], az idegek és erek lefutásának, a gyógynövények felismerésének oktatása következik. A kezdők matematikát, geometriát és orvostörténetet tanulnak. Ez mintegy délután öt óráig tart, ekkor visszatérnek szobájukba, teáznak és vacsoráznak. Hét óra tájban ismét összegyűlnek a közös teremben az oktatókkal együtt, megvitatják az orvosi és csillagászati kérdéseket, azután imádkoznak a Kormányzó Őfelségéért és a Tan növekedéséért. Ezzel kilenc órára végeznek.”¹²

Meghatározott időnként szabad délutánjuk van, illetve vizsgáznik kell. Évente egyszer vizsgát tesznek az egész tanult anyagból. A tanfolyam hat évig tart, de aki nem tudja elvégezni ennyi idő alatt, tovább tanul. Végzéskor diplomát kapnak, és a kormányzat kihelyezi őket oda, ahol szükség van rájuk.

Talán nem árt, ha az olvasó emlékezetébe idézem, hogy a Mencikangot első ízben Waddell katonarvos-tibetológus látogatta meg 1904-ben, s meglehetősen elmaradott egészségügyi állapotokat talált. Bár a kiképzés akkor is hosszadalmas volt, elsősorban a teológiai tanulmányokra helyeztek súlyt, csak ezt követően az orvosi szövegekre és a gyógynövények tanulmányozására. Waddell jegyezte fel azt a furcsa szabályt, hogy a végzett orvosok nem hagyhatták el

¹² I. m. 24.

a Csakpori hegyét. Mint látjuk, ez a rendszer időközben megváltozott, feltehetőleg a XIII. dalai láma európai orientációjának és Charles Bell józan befolyásának köszönhetően. A tanterv modern tárgyakkal bővült (matematika, geometria), a nagy múltú főiskola pedig kórházzal, ami eddig ismeretlen volt Tibetben. Kjenrab Norvu valószínűleg tehetséges egészségügyi szervező volt, és a középkorias szellemű tibeti gondolkodáshoz viszonyítva mindenképpen haladó elme, de azért ne felejtsük meg arról a beszélgetésről, amit az 1956-ban Lhaszában járt magyar küldöttség folytatott vele, amelynek során a tibeti orvoslás fölényét az európai felett azzal demonstrálta, hogy ők már évszázadok óta ismerik a betegségek „lát-hatatlan kórokozóit”, amelyeket az európaiak csak az utóbbi évszázadban fedeztek fel a mikroszkópjaikkal, és minden betegséget lelki, illetve vallási okra vezetett vissza. Dzsampál Kunszang óvatosan kerüli ezt a témát, de azért ne essünk abba a tévedésbe, hogy a megreformált orvosi egyetemüket természettudományos alapon működő oktatási intézménynek tekintsük.

A vallási hagyományok és az empirikus gyakorlat szoros összefonódását szépen példázza a gyógynövények gyűjtése, amit minden évben ünnepélyes körülmények közt rendeznek meg. Ilyenkor fölkeresik azt a szent helyet, ahol a 11. században a nagy Atisa remete élt a tanítványaival, köztük Tibet védistenének, Avalokitesvarának a reinkarnációjával. Július 1-én történik az ünnepélyes kivonulás, imádságokkal és áldozati szertartásokkal, ezeken részt vesz a környék lakossága is. Tizenhárom napon át szorgalmasan gyűjtik a növényeket a kijelölt helyen, majd az iskola fejének vezetésével valamennyi növényt elviszik egy kijelölt kolostorba, ahol a tanítók 200 csoportba sorolják, utána a növendékek ünnepélyes körülmények közt versenyvizsgát tesznek: aki mind a 200 gyógynövényt felismeri, lelőhelyét, jellegét és hatását felmondja, elnyeri az első díjat, aki 180-at ismer fel, a második díjat, és így tovább. A versenyvizsga nagy nézőközönség előtt zajlik, majd ünnepség követi a kolostorban, ahol a szerzetesek rituális táncot mutatnak be, a kollégisták pedig a Gyógyító Buddha előtt tartanak áhítatos istentiszteletet.

Az orvosok ingyen gyógyítottak, legalábbis a kolostorokban. Gazdag és szegény pácienseiket egyformán ellátták; ha a páciens ajándékot adott, az a kollégiumé lett. Magánorvosok elfogadhattak

honoráriumot, de csak a jómódúaktól, s azoktól sem sokat, a szegényeket ők is ingyen kezelték.

Kunszang rimpócse ezután felsorolja a ma is használatos tibeti gyógymódokat. Első helyen említi a köpölyözést, amit rézcsészével csinálnak: papirost gyújtanak meg a csészében és a fájó helyre borítják, egy óra hosszat hagyják rajta, akkor leveszik, és a keletkezett duzzadást késsel felnyitják, a vért és gennyet lebocsátják. Az eljárást szükség szerint többször ismétlik; mellhártyagyulladásnál és a „levegő betegségeinél” használatos.

Az érvágást magas vérnyomásnál és keringési zavaroknál alkalmazzák. Kunszang rimpócse szerint a tibetiek a 8. század óta ismerik a „szív-tüdő cirkulációt” – ahogyan a nagyvérkört nevezi –, erről azonban a valóságban szó sincs: külön levegő- és külön vérkeringést tételeztek fel, teljesen hibás anatómiai megalapozással. A magas vérnyomásról ma sincs reális elképzelése, különben nem írná azt, hogy „a magas vérnyomás általános fertőzést idéz elő a testen”. Három nappal a vérvétel előtt olyan gyógyszert adnak be, amely „elválasztja a jó vért a rossztól”. A vérvétel helyét a betegség mivolta (illetve helye) szerint választják meg: a fej betegségénél a szemöldök felett veszik a vért, szembajnál a szem ereiből, húgyutak bántalmainál az ágyékból, a legtöbb betegség esetén a has tájékáról, de ott is specifikus vérvételi helye van a különféle kóroknak.

A laikus olvasók kedvéért említem, hogy a vérvételnek ez a metodikája látványos gyógymód ugyan, de a nyugati orvostudományi ismeretek szerint csak véletlenül lehet hatásos. A köpölyözés fent leírt módja is csak kivételesen járhat kedvező eredménnyel.

A „levegő” vagy „szél” okozta betegségeket Kunszang rimpócse az idegbajokkal azonosítja (nervous diseases), nem határozva meg közelebbről ezeknek jellegét. Gyógyításukra használatos a *moxa* módszer: meggyújtott növényi anyagot arany tűheggyel a fejtetőhöz érintenek, ezáltal a rossz útra terelődött levegő megtalálja a helyes csatornáját. Levegő és nyák által közösen okozott „hideg” betegségek (hasvízkór, görcsök) esetén a test más helyén is alkalmazható.

Bajban vagyunk Kunszang rimpócse rövid gyógyszer-tani közleményével. Nyolc olyan gyógykeveréket sorol fel, amelyek ma is használatosak. Megadja összetételüket is, azzal a megjegyzéssel,

hogyan az egyes összetevők mennyiségét „speciálisan” kell meghatározni – ami természetes ugyan, de lehetetlenné teszi a szer rekonstrukcióját, még képzeletben is. Amellett Kunszang minden igyekezete dacára is néhány összetevő mibenléte homályban marad.

Itt van például az első szer, 18 összetevőből, görcsök (convulsions), epegörcs, daganatok vagy duzzanatok (swellings) és bőrfarkas ellen. Meglepő indikációs együttes; mi lehet az a szer, amely ilyen különböző kórformákra hatásos? Egyértelműen azonosítható a 18 összetevőből a kámfor; koriander, olíva, fekete áloé, vörös és fehér szantálfa, sáfrány, kék vízililiom, bitumen és szegfűszeg. Ezen kívül szerepel az összetételben egyfajta sárga pigment, amit vagy az elefánt fejében, vagy az állatok belében levő konkrementumról nyernek (bezoárkőről lehet szó, az újkor elejéig nálunk is kedvelt csodaszer volt), továbbá a keserű „re-skon”, ami, úgy látszik, lefordíthatatlan, továbbá bizonyos vízi rovarok és valamilyen „orvosi kúszó” – talán egyfajta kúszónövény –, továbbá a *Costus speciosus*, egy Kelet-Indiában honos gyömbérfajta, továbbá a *Justicia ganderussa*, egy akantuszfajta, amelynek *Justicia pectoralis* nevű rokonát mellbetegség ellen szélében használták a népi orvoslásban, továbbá „arany virág”, amin talán a krizantémot kell érteni, és az indiai féregirtó „chiretta”. Egy teáskanállal kell a keverékből forró vízbe tenni, étkezés után fogyasztani.

A tibeti gyógyszerkincs részletesebb tárgyalására később térek ki, itt csak utalok arra a nehézségre, ami megakadályozza, hogy tiszta képet kapjunk a gyógyítás értékéről. Sem a betegség diagnózisa, sem az indikáció, sem a szer összetétele nem elég világos ahhoz, hogy a hatás orvosilag értékelhető legyen. Egyáltalán nem arról van szó, hogy e szerek hatástalanok: egy részük feltétlenül alkalmas a gyógyításra – csak éppen tudni kellene, mit, mire s mennyit? De még ott is bizonytalanságban vagyunk, ahol az indikáció egyértelmű. A harmadik számú készítmény például egyetlen jól körülhatárolt betegségnek, a vérbajnak a gyógyszere. Tizenhat összetevője közt olyan hatásos anyagok szerepelnek, mint a hioszciamin, atropin, szkopolamin, betaint tartalmazó *beléndek* egy Tibetben ott-honos fajtája (*Scopolia praealta*), vagy az erősen összehúzó, has-hajtó és hánytató, sőt nagyobb adagban narkotizáló és mérgező *mirobalán* (arura néven a tibetiek szélében használt gyógyszere,

Indiában is ősidők óta alkalmazzák, botanikai neve *Terminalia bellerica*), továbbá *kén*, valamint az érrendszer működésére kedvezően ható *galagonya* (*Crataegus*), s a nálunk is sokáig gyógyszernek hitt *sáfrány* (*Crocus sativus*), amely nagy adagban súlyosan mérgező lehet, és még néhány aromás anyag, amelyek együttesen és kellő adagolásban talán kedvezően használhatók sok betegségnél, de éppen a vérbaj ellen mit tehetnek? A tuberkulózis kezelésében legalább a Justiciának meg a kámfornak mutatkozhatik valamelyes enyhítő hatása, de mit kezdjünk egy olyan gyógyszerkompozícióval, amely egyformán alkalmas hánytatónak, csonttörés kezelésére, gümőkór és fehérfolyás ellen?

A legendában szereplő százezres számok helyett a Mencikang növendékei már csak 200-fajta gyógynövényt gyűjtenek, ami a népi orvoslásban nem is magas szám – nálunk ma, a gyári gyógyszerkészítmények mellett, ennél több gyógynövény van hivatalosan is forgalomban –, de abban a nyolc gyógyszerösszetételben, amely a récsung rimpócse szerint Tibetben ma is használatos, e 200-ból mindössze 35 fordul elő. Úgy látszik: az orvosi iskola modern fejlődése a helybeli doktorokat meggyőzte arról, hogy a sok fűszer, amit évszázadokon át gyógyszerként használtak, nem segít a betegségekben.

Ha a tibeti tibetológus beszámolóját összehasonlítjuk az európai tibetológusok írásaival, észre kell vennünk: mennyivel szerényebb, szemérmesebb, visszafogottabb ezeknél. A récsung rimpócse, már csak származásánál és rangjánál fogva is, nyilvánvalóan sokkal mélyebben hisz a tibeti tanokban, mint az európai kommentátorok; ideillő szójátékkal élve: ő hisz abban, amit ezek legfőljebb elhisznek. Természetesnek tartja például a reinkarnálódást, de eszébe sem jut légvárát építeni a különféle „létsikokra”, sőt ez a kifejezés elő sem fordul a könyvében. Még az az erőfeszítés sem érzékelhető nála, ami pedig buddhista alapállásából önként következnek: hogy a lelki és „karmatikus” tényezők szerepét túlhangsúlyozza a kóroktanba. Valószínűleg nem pusztán orvosi tájékozatlanságából, inkább józan mértéktartásából folyik, hogy a tibeti orvoslás történetében beéri a szerzők nevének és könyvek címének felsorolásával, kísérletet sem téve arra, hogy ismertesse a történeti szövegek tartalmát. Feltehetően érzi, hogy e középkori szövegek erősen idejüket

múlták, kultúrtörténeti érdekességük dacára sem lehetnek alkalmasak arra, hogy a tibeti orvoslás értékét demonstrálják. Legnagyobb részük amúgy is indiai, kínai és perzsa gondolatokat tartalmaz, s magában Tibetben is feledésbe merült, többségük talán el is veszett, vagy ismeretlenül lappang a kolostorok mélyén. Egyedül a Négy gyökér vált idegen eredete dacára speciálisan tibeti tankönyvvé; ennek legfontosabb részét a rimpócse minden megjegyzés nélkül lefordította angolra – így módunkban áll több-kevesebb tárgyilagos-sággal latra tenni a tibeti orvoslás értékét.

A legnevezetesebb orvosi munka Tibetben a *rGyud bZhi*, egy értekezés négy részben; Shakyának tulajdonítatik ugyan, de a Kah-Gyur és Stan-Gyur gyűjteményekbe nincsenek bele foglalva. Tibetben létemkor megkértem azon Lámát, a ki engemet hazájának nyelvére tanított, hogy adjon értesítést a nevezett munka tartalma felől; mit ő meg is tett egy rövid kivonatban.

Kőrösi Csoma Sándor: Egy tibeti orvosi munka ismertetése, 1835

A Négy gyökér kórtana

A tibeti orvoslás alapműve, a Gyü-si, korábbiak során annyiszor került említésre, hogy az olvasó úgy érezheti, mintha tájékozott volna már róla, holott inkább csak keletkezésének tisztázatlan körülményeiről, legendás szerepéről, kanonizálódásáról ejtettem többször szót, tartalmára csak visszakövetkeztethettünk a tibetológusok gyakori utalásaiból. Teljes fordítása a Négy gyökérnek mindeddig nem készült; mint már említettem, egy amerikai tibetológus most dolgozik az egész szöveg angol nyelvű átültetésén.¹³

¹³ Terjék József szíves közlése szerint R. E. Emmerick jelenleg Hamburgban működő tibetológus készíti a Négy gyökér teljes angol fordítását. Megjegyzendő: a „Négy gyökér” nálunk meghonosodott cím nem pontos fordítása a Gyü-si-nek; *gyü* (Rgyud) szanszkrit megfelelője *tantra*, értelme tan, tanítás, történet, könyv (lásd Pancsatantra: Öt könyv), bölcs mondás, szent kijelentés vagy ezek szövevénye; átvitt értelemben lett belőle *gyökér*. A *si* (bzi) szó jelentése *négy*.

A legrészletesebb ismertetést Kőrösi Csoma készítette, Szangje Puncog láma tollbamondása alapján, megjelent 1835-ben a Bengáliai Ázsiai Társaság lapjában, majd ötven év múlva Duka Tivadar könyvében, s ugyanekkor magyarul is, Duka fordításában. Mint korábban beszámoltam róla, a századforduló körül egyes részletek megjelentek orosz, illetve lengyel fordításban. Kunszang rimpócse-nak a közelmúltban (1973) kiadott munkája sem teljes, hanem csupán a legfontosabbnak tartott második rész kivonatos ismertetése (*brief account*), de ez mégis részletesebb Puncog láma szövegénél. Nem egészen világos, hogy Kunszang az eredeti szöveget kivonatosította-e, vagy pedig Szangje Gyaco régensnek a kommentárját, amely a *Lapislazuli* címet viseli, Puncog láma és Kunszang rimpócse szövege azonban olyan szerkezeti azonosságot mutat, hogy feltételezhetően közös eredetűek, ami arra vall, hogy a Négy gyökér második része a régens megfogalmazásában vált hivatalos tananyaggá – ennek a kérdésnek az eldöntése azonban a tibetológusokra tartozik.

Kőrösi Csoma tudomása szerint a szanszkrit szöveg tibeti fordítását Vairócsána készítette a 8. vagy 9. században, Dava Ngonga segítségével, a szanszkrit szöveg elveszett, a tibeti fordítást a Jutog dinasztia tartotta fenn és tette az orvostan hivatalos tankönyvévé. Ezt a szöveget kellett minden orvosnak betéve megtanulni. Hogy valóban megtanulták, azt nemcsak Puncog láma bizonyítja, aki az egésztest fejből lediktálta Csomának, hanem Kunszang rimpócse is, aki szerint a Négy gyökér szó szerinti felmondása volt az orvosnövendékek vizsgafeladata.

Mégis, a két főpap együttes munkája sem alkalmas arra, hogy képet adjon magáról a gyógyításról. A *rendszer* megismerjük, az orvosi gyakorlatot azonban nem. Puncog láma ugyan Ladak főorvosa volt, tehát bizonyára értett a gyógyításhoz, csak hogy Kőrösi Csoma nem volt orvos, nem is érdeklődött a gyógyítás gyakorlata iránt, humán képzettségével talán meg sem érti, ha a láma a terápia részletezésébe bocsátkozik. Kunszang rimpócse valamivel több részletet közöl – például egyes orvosságok összetételét –, de mivel ő sem orvos, pusztán az elméleti szöveg fordítására, illetve kivonatosítására szorítkozik.

A könyv négy részből áll. Az első afféle bevezetés: az anyag felosztása, az elméleti alapok, a megjegyzést megkönnyítő hasonlat,

illette számmissztika. A második rész tartalmazza a fejlődéstani (embriológiai), anatómiai, élettani és kórtani ismereteket, szimptomatikát, dietetikát, gyógyszerant, sebészeti műszerek ismertetését, diagnosztikát, orvosi kötelességek előírását. A harmadik rész tárgyalja az egyes betegségeket és gyógyításukat, végre a negyedik rész a pulzusdiagnosztika és a vizeletvizsgálat leírása mellett a gyógyszerek készítéséről és a különféle gyógymódok (érvágás, égetés stb.) alkalmazásáról szól.

Mint ez a rövid áttekintés mutatja: a Négy gyökér szövege valóban alkalmas lehetett arra, hogy az orvosokat a szükséges alapismeretek birtokába juttassa – feltéve persze, hogy a szövegben közölt ismeretek helytállóak.

Az *első rész* tartalmát csak Kőrösi Csoma közlése alapján ismerjük.¹⁴ A tanítást Sakja – vagyis Buddha – közli az egybegyűlt bölcsekkel és más hallgatókkal, éspedig egy gyógynövényekben gazdag erdőnek pompás palotájában, ahol főorvos képében jelenik meg. Érdemes idézni első szavait, amelyek voltaképp logikailag ellentétesek a buddhizmus lényegével.

„Itt összegyűlt barátaim! Értsétek meg, hogy minden emberi teremtes, aki egészségben kíván maradni, és mindaz, aki betegségét gyógyítani s az életét meghosszabbítani óhajtja, szükséges, hogy az orvosi tanban oktattassék. Hasonlóképpen mind az, aki erkölcsi erény, kincs vagy boldogság után vágyódik, s a betegségek szenvedéseitől szabadulni óhajt, úgyszinte az is, aki mások tiszteletére számot tart, kell, hogy a gyógyászatot ismerje.”

A tudás, amit e célból el kell nyerniök, négy részből áll: „a gyökér vagy az alap; az elmélet értelmezése; az útmutatás; és végre a kézbeli ügyesség”.

A gyógyítás nyolc ága: általános betegségek, gyermekbetegségek, asszonyi betegségek, gonosz lelkek által okozott (elme-) betegségek, sebkezelés, mérgezés, aggkori gyöngeség, férfierő gyarapítása.

¹⁴ Journal of Asiatic Society of Bengál, 1835. IV. – Magyarul: Egy tibeti orvosi munka ismertetése. *Kőrösi-Duka*, 333 sköv. A továbbiakban, minthogy Csoma e közleményének érdemi szerzője Szangje Puncog láma, az idézeteket *Puncog-Kőrösi* jelzéssel közlöm.

A szöveg – alighanem a memorizálás könnyítésére – bizonyos „számmisztikát” alkalmaz. Az emberi alkat az indiai fügefához hasonlatos, amelynek három gyökeréből kilenc törzs nő ki, ezekből 47 ág, 224 levél, két virág és három gyümölcs. A három gyökér egyike a betegség alapja vagy oka: a bujaság, a szenvedélyesség vagy a tudatlanság. De vannak mellékes okok is: meleg vagy hideg időszak, gonosz lelkek, nem megfelelő étel, helytelen életmód. A betegségek jelentkezésének hat helye: bőr, hús, erek, csontok, zsigerek, belek. A fa törzsei, ágai és levelei megfelelnek a betegségek formáinak, jellegeinek, tüneteinek. A két virág az egészség és a hosszú élet jelképe, a három gyümölcs pedig az erkölcsi tökélyé, a gazdagságé meg a boldogságé.

A kórtanban szereplő három „életnedv”, a nyál, epe és levegő, Puncog láma előadásában minden misztifikálástól mentes, élettani jellegű. Azért kell ezt hangsúlyozni, mert mint láttuk, az európai „orvosi filozófia” művelői kozmikus méretűre tágították a tibeti kórtant, amelyben a mágikus elem mellett eltölpül a nedvek élettani szerepe. Csoma szövegében ilyesmiről nincs szó. A tan ettől nem válik tudományosan kielégítő magyarázattá, de ezt éppúgy nem várhatjuk el tőle, mint Hippokratész humorális kórtanától: miként ez, úgy a *tridósa*-elmélet is tiszteletre méltó igyekvés az élettani és kórtani folyamatok fiziológiás magyarázatára. Némileg talán még szerencsésebb – értsd: kevésbé irreális – hipotézis amannál, hiszen egyfelől a nyáknak, hurutnak, levedzésnek, felszaporodó gyulladáshoz való váladékoknak, másfelől az emésztőnedveknek, epének, felhalmozódó toxikus anyagoknak, végezetül a felfúvódásnak, puffadásnak, gázoknak, légszomjnak stb. vitathatatlan a kórtani szerepe, és ha e három jelenségtípust – még hozzá sok mellékkörülmény figyelembevételével – megkísérlik a betegségek osztályozására, magyarázására és az alkalmazandó gyógymódok ésszerű kutatására felhasználni: ennél többet egy ókori-középkori orvosi rendszertantól ki várhat? Minden ilyen rendszertannak megvan az a veszélye, hogy dogmatizálódik, agresszívvá válik – vagyis kórképeket olyan sémába erőszakol, amelybe nem illenek bele –, és merészen kalandos fantáziálásba bocsátkozik; ám e tekintetben a jóval későbbi európai tudományos szemléletek alkotói vajon oly sokat vethetnek-e a tibetiek szemére?

A felsorolt veszélyek bekövetkeztek – és az elkalandozás az európai orvos-filozófusok révén túlhajtottá is vált –, mégis a kórtani kiindulópontot *a tudományos orvosi gondolkodás csirájának* kell elfogadnunk.

Az életnedvek kórtanát bonyolítja, hogy minden betegségnek két változata lehetséges: hideg és meleg. Ezt nem magyarázza bővebben a szöveg, csak utal arra, hogy a szél és nyák inkább hideg, a vér és epe viszont inkább meleg betegséget okoz. Ez a megjegyzés kimondatlanul négyre emeli az életelemek számát: a levegő, nyák és epe mellett megjelenik a vér.

A betegek megvizsgálását ebben a fejezetben nagyon röviden intézi el Puncog láma: épp csak utal arra, hogy huszonkilenc kérdést kell a pácienshez intézni, majd megvizsgálni a nyelvét, a pulzusát és a vizeletét. Akármilyen sommásan hangzik ez, nem lebecsülendő: ha az orvos jó anamnézis felvétele után szakszerűen értékeli a nyelv-, pulzus- és vizeletvizsgálat eredményét, a betegségek tekintélyes részénél helyes diagnózist állíthat fel. Száz évvel ezelőttig az átlagos orvosi tevékenység nem terjedt ki ennél többre Európában sem, még ha az élettani és kórtani megalapozottság itt fejlettebb volt is.

A terápiás fejezet túlságosan összerántott, értékét utólag nem lehet megállapítani.

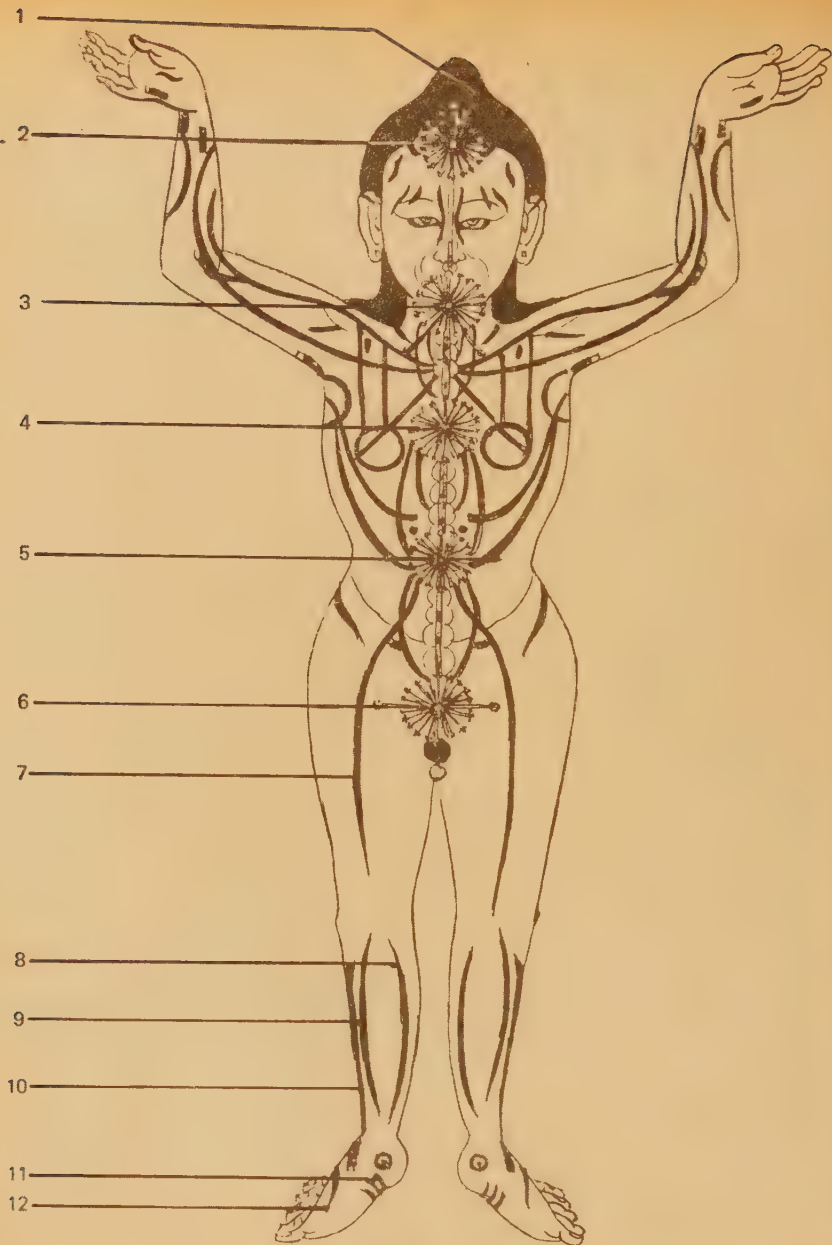
A *második rész a Se-gyü* (bSad-rgyud) önálló címet viseli, aminek európai megfelelője az „Általános kórtan” lehetne. Két változatát ismerjük, Kunszang rimpócse bővebben kivonatolta, mint Puncog láma, de a kettőnek lényege azonos.¹⁵

Bevezetése imponálóan szakszerű és tárgyilagos. Négy alapkérdést tesz fel: 1. Mit kell gyógyítani? 2. Milyen szerrel? 3. Milyen módon? 4. Milyen legyen a gyógyító?

Gyógyítani a betegségeket, illetve a betegség által megtámadott szervezetet kell, és pedig az életmód szabályozásával, diétával, gyógyszerekkel, sebészi beavatkozással; cél az egészség helyreállítása és a hosszú élet. Ehhez ismerni kell a test felépítését, működését, a betegségek jellegét és jeleit.

A második fejezet a tibeti egészségtan fénypontja: az embriológus

¹⁵ *Jampal Kunzang*: Chapters from the Second Book of the rGyud-bzhi, called bShad-rgyud. In: *Tibetan Medicine*, 31–92. – *Puncog-Körösi*, 340–352. – A Se-gyü (bSad-rgyud) jelentése kommentár, a tan kiegészítése.

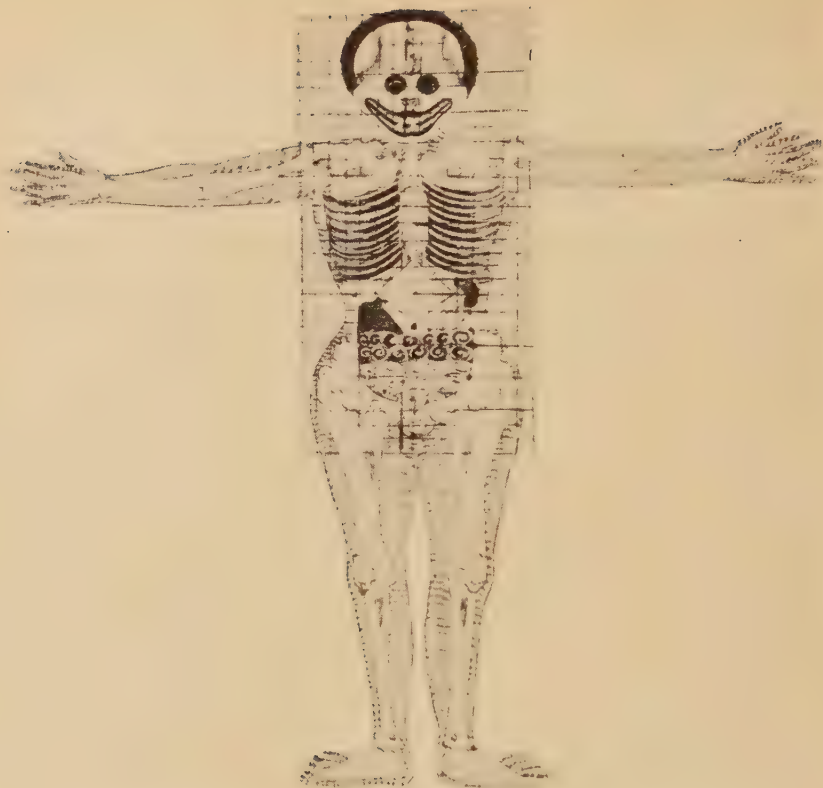
gia. Az élettani és bonctani elemi ismeretek hiánya mellett meglepő az a tájékozottság, amivel a könyv a magzati fejlődést tárgyalja. Kiindulópontja azonban téves: a fogamzást az ondó és a menstruációs vér keveredéséből származtatja, sőt ezekhez egy harmadik tényező is társul: az átmeneti tudatállapot. Ez utóbbinak megértéséhez emlékünke kell idéznünk, hogy a tibeti felfogásban a születés tulajdonképpen *újjászületés*; hogy az utód milyen lesz, az nemcsak az apa és anya nemző váladékainak minőségétől függ, hanem a fogamzott egyén előző életétől, pontosabban előző halálától: a *bardó* állapottól, amelyben az előd befejezte életét és „karmájának” megfelelő fokozatba jutott. E három tényező minősége szabja meg a születendő utód nemét és sorsát. A 26. héten fejlődik ki a tudat, az embrió ekkor – átmenetileg – visszaemlékszik korábbi életeire.

Mivel az utód ivari szervei csak a harmadik hét után fejlődnek ki, az első három hétben mágikus ceremóniákkal befolyásolni lehet a születendő gyermek nemét. Ehhez pontos csillagászati ismeretek szükségesek, és a szülőknek – akik természetesen fiú utódot akarnak – igen bonyolult előírásokat kell végrehajtaniok.

Ettől a metafizikai indítástól eltekintve, a szöveg bámulatos pontossággal írja le hétről hétre a magzati fejlődés stádiumait, középkorias ízű kifejezésekkel ugyan, de kétségtelenné téve, hogy a leírás gondos megfigyelés és észlelés eredménye, nem pusztá spekuláció.

Ennek pontosan az ellenkezője mondható a következő fejezetről, az anatómiairól. Olyannyira konfúzus és spekulatív, hogy Kunszang rimpócsa jónak látta egészében kihagyni, mondván: *not used* – vagyis nem használatos, idejét múlta. Puncog láma is összevonja az ezt követő fiziológiás fejezettel, és csak nagyon futtában érinti a test szerkezeti felépítését. Csakhogy ezen a ponton nem lehetünk ennyire engedékenyek: a tudomány és a kuruzslás közt döntő módon az tesz különbséget, hogy tisztáztak-e azok a természeti tények, amelyeken a gyógyítás nyugszik? Nem egyetlen, de mindenestre a legfontosabbak egyike a természeti tények között az, amit

◀ Az érrendszer és az életközpontok ősi sémája: 1. Brahma kapuja, 2. homlok-központ, 3. nyaki kp., 4. mellkasi kp., 5. köldök kp., 6. ivari kp. (ez a hat *korló*, szanszkritül csakra: kerék), 7. nagy combér, 8. térdhajlati ér, 9. fékentartó ér, 10. támasztó ér, 11. talpér, 12. lábháti ér (Kunszang)

Anatómiai ábra a testi méretek érzékeltetésére (Kunzang)

mi – minthogy boncolás útján ismertük meg – anatómiának nevezünk, de nevezhetjük az emberi test szerkezetének, fölépítésének, összetételének, a szervek együttesének, bárminek, csak egy bizonyos: tudnunk kell, milyen anatómiai ismeretekkel rendelkeztek a tibetiek, másképp gyógyításukat hitelesen nem értékelhetjük. Akik ezt nem tudják, mint például Burang, vagy Korvin-Krasinski, vagy Hamvas Béla, azok sok érdekeset mondhatnak a tibeti misztikáról, de amint a gyógyításról elmélkednek, alaptalan légvárakat építenek.

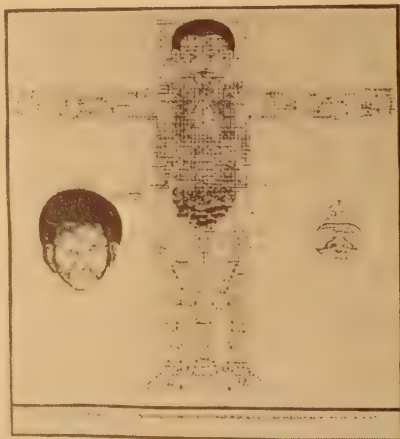
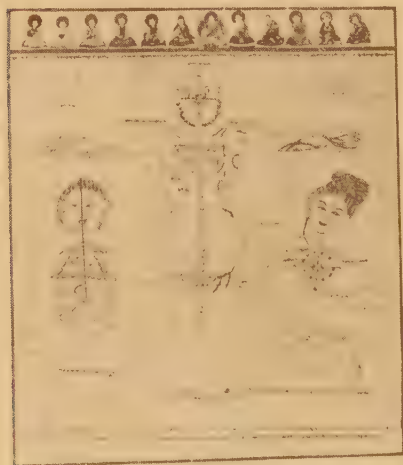
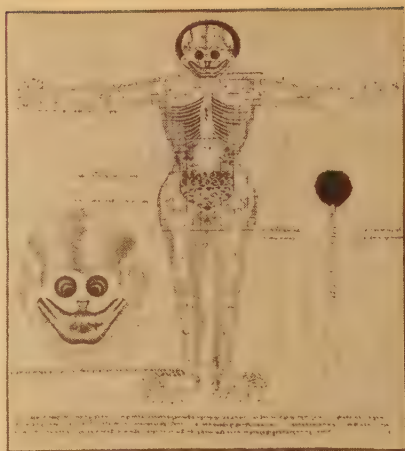
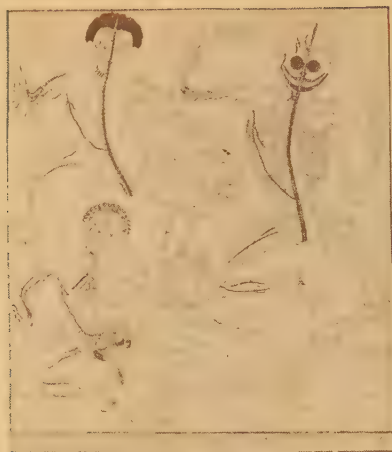
Puncog láma, illetve Kőrösi Csoma rövid lélegzetű szövegén kívül

a tibeti anatómia megismerésében segítségünkre szolgálnak azok a kisegítő ábrák, amelyeket a tibeti kolostorokban az orvos lámák oktatásához készítettek. Ezeknek létezéséről már Csoma hírt ad a láma közlése alapján, és több utazó személyesen beszámol róluk. Kunszang rimpócse 16 táblából álló „anatómiai diagramsorozatot” közöl, rövid magyarázó jegyzetekkel; ezek a sematikus rajzok és a hozzá tartozó utalások már közelebb visznek bennünket a feladat megoldásához, csak hogy a récsung rimpócse képletes kifejezései kevésbé alkalmasak arra, hogy a valószínű észlelést a képzelet világától elhatároljuk. További segítségre van szükségünk, és ezt meg is találjuk a 12 táblából álló teljes képsorozatban, amelyre 1947-ben bukkant az orientalista Ferdinand Lessing egy pekingi templomban. Megszerezni ugyan a képeket nem tudta, és sajnálatos módon lefényképezni sem, ellenben egy tibeti művésszel másolatot készített róluk, s ezeket a kaliforniai egyetem kelet-ázsiai könyvtárának ajándékozta.

Csontváz, erekkel (Kunszang)

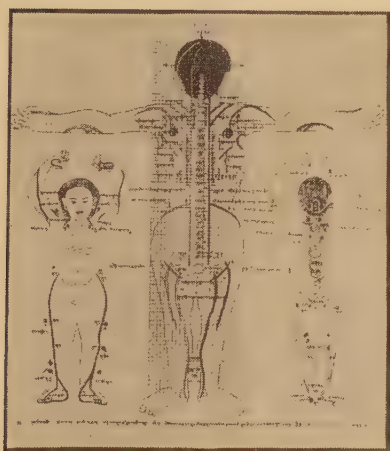
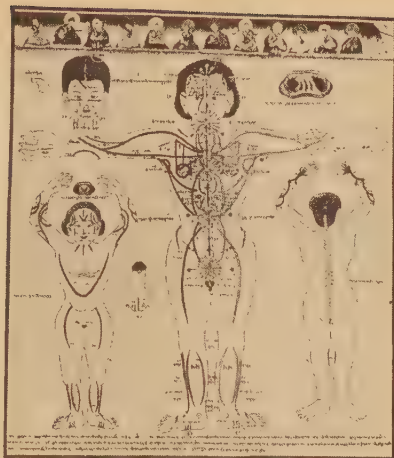
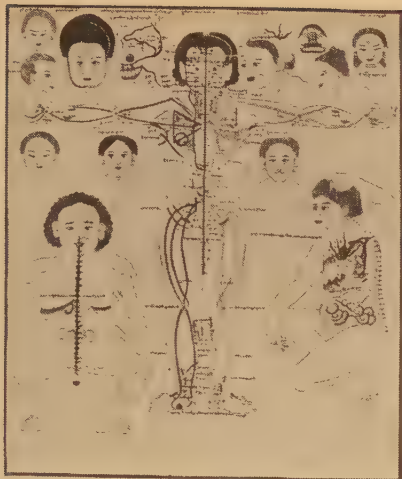
A megoldás nem tökéletes, hiszen nem tudhatjuk, a tibeti művész mennyire „modernizálta” az ősi ábrákat – azt hiszem, alaposan a maga ízlése és képességei szerint járt el –, a lényegen mindazonáltal nem változtatott. Annyira nem, hogy Kunszang rimpócse is ugyanezeket az ábrákat közli, illetve ezekről csináltatott vázlatos rajzokat. Kitűnik ebből, hogy a sokszor emlegetett táblák mindenütt megsemmisültek vagy hozzáférhetetlenek, ez idő szerint egyedül ez a sorozat ismeretes. Ilza Veith orvostörténész, akkoriban a chicagói egyetem magántanára, a hatvanas években közzétette a tizenkét színes képet, rövid – túlságosan rövid – magyarázó szöveggel; így

A Pekingben talált tibeti orvosi oktató táblák I–VIII (Veith)

módunk van szembenézni azzal az ismeretanyaggal, amivel a tibetiek az egészségügy terén rendelkeztek.¹⁶

¹⁶ *Ilza Veith: Medizin in Tibet.* Leverkusen, Bayer, é. n. (1960.) A kiadvány nem tudományos célból, inkább gyógyszergyári ajándéknak készült, szövege ezért kurta.

Az első hat táblát jobb szó híján anatómiai ábrának nevezhetjük, jóllehet a tibetiek nem boncoltak, nem is törekedtek bonctani hűségre. Nem a valóságos szervezetet ábrázolják, hanem a képzeletbeli szellem-test csatornáit és központjait. Mindazonáltal a csontokat, izmokat, zsigereket nagyjában ismerik, kapcsolatukat azonban

sajátos csőrendszerrel érzékeltetik, amely egyrészt az életszellem, másrészt a szél–epe–nyák áramlásának útvonala. A legfőbb útvonal a végbélnyílástól a koponyatetőig húzódó csatorna, amelynek képzeletbeli felső nyílása az a kapu, ahol a lélek a testből eltávozik. A szív a testi és lelki működések központja, öt fővezetéke az érzékelés öt szervéhez visz, egyben az öt legfőbb lelki tulajdonság szimbóluma. A VI. táblán a középső főcsatornába berajzolva látható az öt életközpont (korva vagy korló, szanszkritul csakra, magyarul kerék), a hozzájuk tartozó szervek kormányzói, alulról fölfelé egyre nemesedő „tudatközpontok”, lent az ivari központ, a has közepén a köldökközpont, a szegycsontnál a mellkasi központ, nyakon a garatközpont, homlokon a tetőközpont. Az ereket sok ábra mutatja, inkább artistikusan, mint szakszerűen ábrázolva; reális vérkeringésről nincs szó, artéria és véna közt nem ismernek különbséget, ideget egyáltalán nem – ahol a szövegben nervus vagy plexus szó szerepel, nyilvánvaló a fordító igyekezete, hogy reálisabbá tegye a képet. A VII. tábla azokat a pontokat mutatja, ahol égetés (moxa-kezelés) végzendő, talán akupunktúra is, bár ezt a tibetiek nem alkalmazták. A VIII. táblán a sebészi műszerek láthatók (erre még visszatérünk), a IX.-en és X.-en gyógynövények, amelyeknek csak egy részét sikerült megbízhatóan azonosítani. A XI. tábla a terelés, főzés, étkezés és diéta tanulságos ábrázolása, végül a XII. a tibeti állatokról és termékeikről ad tájékoztatást. A II., IV. és VII. táblán levő emberalak hálózatosan be van kockázva, talán az oktatás megkönnyítése céljából. A III. és VI. tábla tetején tizenkét orvos szent képe látható, glóriával a fejükön.

Ennyit a Lessing–Veith-féle táblákról; tanulságosan egészítik ki azokat az ismereteket, amelyeket Puncog lámától az anatómiáról, például az erekről illetve idegekről kapunk:

„A köldökből ered három vena vagy nervus; az egyik az agyvelőig terjed és a testalkat tompa része által befolyásoltatik és a test felső részében a phlegmát eredményezi. A második nervus vagy vena az alkat közepén hatol be és képezi az életnervust. Lételét az indulat és a vér életnervusának köszöni. Azon része ezen második nervusnak, mely az epét okozza, a közepén van elhelyezve. A harmadik nervus vagy vena a test szeméremrészeibe hatol és a férfiban úgy, mint az

A tibeti gyógynövények táblája (Veith)

asszonyban, nemi ösztönt gerjeszt. Ezen nervusok azon része, mely a szélt okozza, az altagban, t. i. a czomb- és a lábban van elhelyezve.”

Fölösleges ebből többet idézni, a lényeg ennyiből is kiderül, ti. nem az, hogy *nem volt* anatómiájuk, hanem hogy *azt hitték, hogy van*. Erre a tévedésre építették fel élettanukat és kórtanukat.

Az élettan alapja a három életnedv és a szervezet hét alapanyaga. Bár a szelet vagy levegőt groteszk dolog „nedv”-nek nevezni, maradjunk mégis az életnedv elnevezés mellett, mivel mindegyik szerző ezt használja. A korábbi eszmefuttatásokból már jól ismert három életnedv, a phlegma (nyák), epe és levegő (szél). Bonyolulttá teszi szerepüket, hogy mindegyiknek öt „lakása” van, az öt életkeréknek megfelelően, de nem egyszerűen ezekben az életközpontokban, hanem például az erőt adó phlegma a mellben van, a rágást előmozdító az emésztetlen ételben, az ízt kölcsönző a nyelven, a megalégedést biztosító a fejben, az összekötő nyák pedig minden izomban. Az epe helyei: a gyomor, a máj, a szív, a szem és a bőr, a szélé pedig a fejtető, a mell, a szív, a gyomor és az altest.

A hét alapanyag: vér, hús, zsír, csont, velő, sperma és emésztőnedv, amit Kunszang nyálnak (saliva), Puncog nyiroknak (chyle) nevez. Ezek szükség szerint egymással alakulnak az anyagforgalom során, illetve az emésztéssel kiürülnek a szervezetből. Huszonháromféle csont van, összesen 360 darab, tizenhat ín, 900 fonál (fibre) – ezen talán ideget kell érteni, bár másutt a véna elnevezés szerepel ideg értelemben. Tizenkét nagy izom van, 250 kis izom, öt életszerv (szív, tüdő, máj, lép, vesék), hat üreges szerv: gyomor, epehólyag, húgyhólyag, vékonybél, vastagbél, nemi szerv. Kilenc nyílás a testen: két orrlyuk, két szem, két fül, továbbá a száj, a végbél és a húgycső nyílása. Nőknél ezen kívül a két mellbimbó és a nemző nyílás, tehát összesen tizenkettő. Puncog szerint 11 ezer hajszál és 11 millió pórus van, míg Kunszang szerint 21 ezer a hajszálak átlaga és 21 millió a pórusoké.

Az érrendszer leírása rendkívül zavaros mindkét szerzőnél. Idegről a szövegben egyáltalán nincs szó, de az ér (véna) kifejezés sok esetben ideget kell hogy jelentsen, ezért Csoma a fordításában „véna vagy nervus” kifejezést használ, és egyhelyütt külön kiemeli: „A vér-

edények és az idegrendszer, úgy látszik, itt egyértelműek.” Fajtája szerint négyféle véna vagy nervus van: 1. A köldökből eredő *fo-gamzási* véna vagy nervus, amely a phlegmát, az életideget, az epét és a nemi ösztönt okozza vagy gerjeszti. 2. A *lét és érzés* idegei, köz-pontjuk az agy (ötszáz apróbb ággal, a szervek izgatására), a szív (szintén ötszáz ággal, az emlékező tehetséget tartja ébren), a köldök (ötszáz ággal a növekedést és regenerálódást kormányozza), végül a nemi szerv (ötszáz ággal az utódok szaporodását intézi). 3. Az *összefüggés* idegei vagy vénái fehérek és feketék, számuk végtelen, egy részük az agyvelőből, „a nervusok óceánjából” ered, átszövik és összetartják az egész testet. (Sehol sem annyira szembeűnő az erek, idegek és inak összekeverése, mint ebben a szakaszban: a hálózat egy része az egybehangolt idegműködésre utal, más része „vérző vé-na”, amelyből „érvágást eszközölhetni”, végre a harmadik részből „származik tizenhat kisebb ín”.) 4. *Életfenntartó* véna vagy nervus három van: egyik körülveszi a fejet és testet, a második a lélegzést irányítja, a harmadik a levegő és vér keringését.

Föltűnhetik az utolsó pontban ez a kettősség: más ideg (vagy rendszer) irányítja a lélegzést, más a levegő keringését. Ezt a lát-szólagos ellentmondást az az anatómiai elképzelés oldja fel, hogy a levegő vagy szél olyan alapanyag, életnedv avagy princípium, amely-nek semmi köze a tüdő működéséhez: a *szív* irányítja a szervezetben a levegő, a vér és a víz áramlását, éspedig három csatornán át: a középső csatornában áramlik a levegő, a jobb oldaliban a vér, a bal oldaliban a víz.

Nem bonyolítom tovább ezt az élettani fejtegetést, amely végül az egyszerű tridósa-kórtanba torkollik: a betegségek lényege a három életnedv helytelen keveredése a szervezetben.

Utaltam már arra, hogy ha téves is a nedvkórtan, használható vol-na, mint ahogyan Európában is elboldogultak a hasonlóan kezdetle-ges elméleti alapozással; bajt csak akkor okoz, ha a mesterkélt ma-gyarázat kodifikálva megmerevíti, elakasztja a tudomány fejlődését. Ez indokolta a reneszánsz kor lázadását Arisztotelész, Hippokra-tész, Galénosz, Avicenna ellen – akiknek értékét ma ugyanúgy el-ismerjük, mint például az óind Csaraka vagy Szusruta történeti ér-demeit. Csakhogy a tibeti orvosi gondolkodás nem jutott el a maga reneszánszához, nem szabadult meg ókori-középkori kötöttségétől.

Figyeljük meg egy konkrét példán, hogyan merevedik meg és a számmisztika révén hogyan köti önmagát gúzsba az életnedvek tana:

„Az étel és ital átváltozásainak módjáról. Minden étel és ital a gyomorba megyen, az életfontosságú szél vagy levegő segítségével; idővel a phlegma közbenjárására édes ízű forráson megy át, ami által a phlegma mennyisége megszaporodik. Ezután az epe által csipős és savanyú ízűvé válván, az epét gyarapítja. Ezután a levegőnek vagy szélnek segítségével, mely a melegséget az egész testalkaton elterjeszti, a foecest vagyis az üledéket kiválasztja, s keserű ízt okozván, enyhe szélnek ad származást. A foeces sűrű és folyékony részre oszlik, s ganéjjá és húggyá válik. A chyle [itt nyilván gyomortartalom értendő] miután kilenc vénán keresztül a gyomorból a májba folyt volna, vérré változik; ezután hússá és az alkatnak hét támaszává válik.”

Az emésztésnek ez a leírása (Puncog láma nyomán) Arisztotelészére emlékeztet, s kezdetlegességében is elfogadható magyarázatát adja az anyagforgalomnak. Kunszang rimpócse ugyanezt valamivel bonyolultabban és modernizálásra törekvéssel írja le, amitől a folyamat inkább zavarosabbá lesz, mintsem érthetőbbé. (Az asszimiláció vagy szekréció szavak korszerűtlenül hatnak ebben a szövegben.) A három életnedv mindaddig pozitív szerepet játszott az életben, a szöveg folytatásából azonban megtudjuk, hogy *kártékony* anyagokról van szó. „A kártékony anyagok vagyis rossz nedvek (humores) száma három: ti. a szél, az epe és a phlegma, mindegyike öt alosztállyal” – mondja Puncog láma, a récsung rimpócse pedig „principal humours”-nak nevezi ugyanezeket, megjegyezve, hogy tibeti nevük *nyeszpa*, szanszkritül *dósa*, aminek értelme „fault”, vagyis hiba, ártalom, károsodás. Az öind *tri-dósa* így a három kártékony nedven alapuló tan. Az egészség a káros nedvek egyensúlya, az egyensúly megbomlása okozza a betegséget.

Ezt tudva, az európai gondolkodóban két kérdés ötlük fel: hogy mi tartja fenn az egyensúlyt, és mi okozza az egyensúly megbomlását? A kórtan attól válnék valóban kórtanná, ha ezekre a kérdésekre megadná, de legalábbis keresné a választ. A keleti gondolkodó ezzel szemben föl sem tesz ilyen kérdéseket. Ha a kóroktan egyáltalán

szóba kerül, beéri sejtelmes-misztikus utalással az előző életben elkövetett bűnökre, karmára, jellemhibákra, ceremóniák vagy babonák megszegésére és hasonlókra. Nem tennénk ezért szemrehányást, hiszen az európai tudomány is nagyon sokáig hasonló cipőben járt – csakhogy ebbe sohasem törődött bele, s épp ettől vált tudományá. Sok mindent ma sem tudunk, de a tudatlanságunkra nem vagyunk büszkék; ebben különbözünk azoktól a keletiektől, akik tudatlanságukat egyrészt szellemi fensőbbrendűségnek tekintik, másfelől zavaros számmisztikával leplezik.

A három kártékony nedvnek például öt-öt alosztálya vagy megjelenési formája van, és ezekben a legmeglepőbb dolgok kerülnek gyűvé. Vegyük sorra.

A *szél* öt székhelye: a fej (agy), a mell, a szív, a gyomor és az altest. Az agyban lakozó szél a legfontosabb mind közül: támogatja a légzést és a járást, fenntartja az éles látást, a visszatartott élelmet székketté és vizeletté alakítja, ezenkívül bőföggést és csuklást okoz. A mellben lakó szél átterjed az orra, nyelvre és nyelőcsőre, segíti a beszédet, az erő, kitartás és jó memória forrása. A szívből eredő szél bejárja az egész testet, valamennyi testmozgás kormányzója. A hasban lakó szél a gyomor és belek mozgatója, az élelem átalakítója vérré. Az altesti szél a húgy-ivarszervek motorizálója.

Az *epe* öt helye és funkciója: a gyomorbéli epe az emésztés előmozdítója, a májbéli Puncog láma szerint a „chyle” termelője. Kunszang szerint a termékenyülés spermáját ill. menstruációs véret látja el „magasztos fénnel”, a szívbéli epe tökéletessé tesz, magabiztossá, büszkévé és tudóssá (Puncog szerint csupán a test erejét gyarapítja), a szemben lakozó epe élessé teszi a látást, a bőrben levő pedig természetessé a bőrszínt.

A *phlegma* öt lakhelye: mell, has, nyelv, fej, izmok (vagy ízületek); funkciói pedig: erőt ad, gyomorban oldja a szilárd ételt, ízeket érzékel, az érzékszerveket kormányozza, összetartja a testrészeket.

Mint látható: már szó sincs ártalmasságról, valamennyi nedv csupa hasznos funkciót tölt be, mégpedig igen ésszerűtlen összevisz-szaságban. Sem a lokalizációnak, sem az erőszakolt ötös számrend-szernek csöpp realitása sincs, amellet a szöveg telve van ellentmondással: ugyanazt a műveletet hol ez, hol az a nedv végzi el, szinte ötletszerűen. Az ellentmondások eredete nyilvánvalóan az, hogy a

tan visszanyúlik Csarakáig, Szusrutáig, Vágbhatáig, számos kommentátor változtatott rajta itt-ott, a végén már egyre kevesebben értették, inkább csak recitálták a kanonizált szöveget, mint a szentírást, amelyet betéve kell fújni akkor is, ha értelme időközben elhomályosult. Vagy sohasem is volt világosabb?

A három életnedvnek megfelelően a tibeti karakterológia megkülönbözteti a „szeles,, az „epés” és a „phlegmás” típust. Akinek személyiségében a szél a legerősebben ható tényező, az sovány, görbe kékes színű, hajlamos a meghűlésre, szívesen énekel, nevet, vitatkozik és harcol, kedveli a keserű és savanyú ételeket. Az epés ember gyakran érez éhséget és szomjúságot, bőre és haja sárga, termete középmagas, fejlett az intelligenciája és büszkesége. A phlegmások kövérek, sápadtak, hosszú életűek, gazdagok és boldogok, szeretik a savanyú ételt.

„A jó egészség nemcsak a fizikai okok következménye. Függ a korábbi élet jó vagy rossz cselekedeteitől is. A hosszú és egészséges élet tápláló étkezést kíván, jó szokások gyakorlását, megfelelő orvosságokat, és tudni kell imádkozni.”¹⁷

Szükséges, hogy az orvos jól megértse a halálnak jeleit, hogy képes legyen megítélni, vajjon betegének állapota gyógyítható-e vagy nem, s orvosi szolgálatait a szerint teljesítse.

*Szangje Puncog:
A Négy gyökér kivonatából*

A hajdani gyógyításról

Tagadhatatlan az a csüggedés, ami elfogja az embert egy olyan romhalmaz láttán, amely imponálónak tervezett, de soha el nem készült épület maradványaiból áll. Egy palotáé, amely csak a képzeletben létezett, de ott pompázatos volt.

Gondolhatnánk arra, hogy csupán a feltalálásban van a hiba.

¹⁷ *Jampal Kunzang*, 47.

Hiszen lappang vagy veszendőbe ment a középkor óriási irodalma, csupán két főpap nem túlságosan sikeres kivonatának még szűkösebb kivonatát prezentálom az olvasónak. Hátha a *Gyű-si* teljes szövege mély bölcsességeket tartogat, amelyek elkallódtak a kivonatok rövidítései közt? Csalóka reménység ez: ismerjük a forrásokat, amelyekből a Tan összeállt, és ismerjük az eredményt, a tibeti kuruzslás-varázslás gyakorlatát – nincs okunk a kettő közt valaha létezett igazi tudományt feltételezni.

Gondolunk, folyvást gondolunk persze arra, hogy középkori szemlélettel van dolgunk, amelyet a középkorra beállított szemüvegen át kell néznünk. Vajon Európában a középkor orvosi irodalma és tudása fejlettebb volt ennél? A tényekben jártas orvostörténésznek erre a kérdésre ilyen választ kell adnia: az európai medicinának két párhuzamos útvonala volt. Az egyik: Paracelsus, van Helmont, John Brown, Rasori, Mesmer, Hahnemann, Mary Baker-Eddy, C. G. Jung irracionális útvonala – ez valóban nem jutott túl a tibeti bölcsesség szintjén. De európai tudománynak nem ezt nevezzük, hanem Vesalius, Harvey, Morgagni, Haller, Jenner, Virchow, Pasteur, Koch, Madame Curie útvonalát, és akkor nyomban látjuk, hogy amit Európa az ókortól és a középkortól örökölt, abból képes volt valóságos tudományt kovácsolni – talán épp azért, mert ennek a magva már az ókori és középkori tudománycsirában benne volt. És ha napjainkban a *paramedicina* új életre keltette a mandragora-okoskodást – amely, valljuk meg, nem is szűnt meg soha, csak a racionális elmék jóvoltából átmenetileg háttérbe szorult –, akkor ebben ne a keleti misztika létjogosultságát üdvözljük, hanem az emberi gyengeség szomorú bizonyosságát.

E lélegzetvételnél kitérő után térjünk vissza a Négy gyökérhez, azzal a kérdéssel: kaotikus kórtanára alapozva milyen gyógyítási rendszert vezetett be?

A kiindulópont elkedvetlenítő: azok a *jelek*, amelyekből az orvos előre látja a páciens sorsát, illetve a betegség prognózisát. Ismerjük e jeleket az indiai ősforrásból. Ha a beteg küldönce pap vagy tudós ember, egészséges, tiszta, jól öltözött és lóháton érkezik, akkor a beteg meg fog gyógyulni. Ha ellenben a küldönc eunuch, tisztátalan személy, számaron, tevén vagy bivaly hátán érkezik, ha zavarában követ vagy fadarabot szorongat a kezében, esetleg bicskát vagy

piros virágot, s még hozzá locsog is vagy kiabál – mindez azt jelenti, hogy a beteg állapota reménytelen.

Sok hasonló *ómenre* kell figyelnie az orvosnak, nem részletezem, továbbá a páciens álmaira is: ha például álmában patkányon, majmon, oroszlánon vagy sakálon lovagol, ez halálát jelenti, de az sem jó jel, ha lovon, disznón, bivalyon, számaron vagy tevéen lovagol. Biztató ellenben, ha szentképet, papot, szent és híres embereket, királyokat lát álmában, vagy ha elefánton lovagol. Még szerencse, hogy a rossz álmokat imádsággal, elmélkedéssel és jótékonykodással hatástalanítani lehet.

A kóroktan két tényezőre redukálódik: az életnedvek keveredésére és az előző életben elkövetett bűnökre. A tünettan ennek megfelelően szegényes: azt kutatja, melyik életnedv felelős a bajért. Az ismert betegségek száma 404, ebből negyvenkettőt okoz a szél, huszonhatot az epe, harminchármat a phlegma, a többinek az eredete tisztázatlan. A meleg (lázas?) betegségeket főként az epe okozza és a szél súlyosbítja, a hideg betegségek oka phlegma, a szél ezeket is súlyosbítja.

Az egészséges élet szabályai részben erkölcsiek, részben fizikaiak. Tiszteletben kell tartani a vallás szabályait, kerülni minden bűnös cselekedetet. Gondot kell fordítani a tisztaságra, a jó emésztésre a szervezet jó kondíciójára, kerülni kell a túlzott erőfeszítést, kimerülést, veszélyes helyzetet stb. Nem szabad közöszlenni állatokkal, bűnös és becstelen személyekkel, terhes vagy menstruáló asszonnnyal. Télen napjában kétszer-háromszor szabad közöszlenni, mert ilyenkor termelődik a sperma, tavasszal és ősszel kétnaponként, nyáron viszont csak havonta kétszer. A túlzott nemi élet megtámadja az érzékszerveket. Gyakorolni kell a vallási erényeket, elkerülni a tíz erkölcstelen cselekedetet. Váratlanul fellépő betegségek esetére tanácsos mindig gyógyszereket tartani kéznél. Tekintettel kell lenni az évszakokra, mert az év hat kéthónapos szakasza más-más életmódot, étkezést, gyógyszerelést igényel. Az egészséges életmód megkívánja, hogy a természetes folyamatokat (éhség, szomjúság, ásítás, tüszentés, köhögés, köpés, könnyezés, álmoság stb.) ne fojtsák el, mert az betegséget okozhat.

Hasonló általánosságok az ételek készítéséről, alapanyagok felhasználásáról, az ártalmas élelmiszerek – pl. romlott hús – felisme-

réséről és mellőzéséről, a kellő mennyiségű étel és ital fogyasztásáról. Ezt követi a *materia medica*, vagyis a gyógyszerek készítése és felhasználása – erre külön fejezetben térünk ki –, majd igen megszívlelendő leírása annak, milyen legyen a jó orvos: intelligens, értelmes, gyors felfogású, jó emlékezőképességű, tudjon írni meg olvasni, és alaposan sajátítsa el az orvostudományt olyan mester mellett, aki semmit sem titkol el előle. Érezzen részvétet és segítő szándékot mindenki iránt, viselkedjék meggyerően, ne legyen részrehajló, és tartsa be az orvosi eskü tizenegy szabályát: 1. istenként tisztelje mesterét, 2. kételkedés nélkül fogadja tanítását, 3. becsülje meg az orvosi könyveket, 4. éljen barátságban a kartársaival és mindenki mással, 5. érezzen együtt a pácienseivel, 6. váladékaikat ne tekintse szennyezettnek, 7. a Gyógyító Buddhát és a többi hozzáértőt tekintse az orvoslás mestereinek, 8. orvosi eszközeit tartsa szentnek és kezelje megfelelően, 9. a gyógyítást tekintse a legfőbb vágyak teljesülésének, 10. halhatatlan nektár legyen számára a gyógyítás, 11. áldozat a Gyógyító Buddha és minden gyógyító istenség előtt.

Ezenkívül értsen a vérvételhez, kauterizáláshoz, elsősegélyhez, idegentestek kiemeléséhez, végbélen át gyógyszereléshez és az operáláshoz. Ébresszen bizalmat a betegeiben, legyen járatos a helyi szokásokban, tudjon helyesen viselkedni, ismerje a vallás szabályait, legyen szerény és könyörületes, törődjön a pácienseivel, amíg csak teljesen meg nem gyógyulnak.

Még néhány szigorú utasítás, és véget ér a Gyü-si második része. Ne becsüljük alá ezeket az utasításokat és etikai normákat; benem megingatja a gyógyításuk iránti bizalmatlanságot az a komolyság, ahogyan a tudást és lelkiismeretességet, az emberséget és szakszerűséget előírják. A babonás prognosztikán kívül semmi nyoma ebben a könyvben sem annak a varázsló-kuruzsló hókuszpókusznak, amit a sámánoknál látunk, sem annak a miszticizmusnak, amit az európai tibetológusok költöttek hozzá, de még annak a vallási túlbuzgalomnak is alig, amit az indusok gyakorlata mutat. A meditáció és imádkozás inkább kísérő jelensége a szakszerű gyógyításnak, mintsem középpontja. Hogy a szemtanúk nyomait sem igen találták az itt leírt orvosi gyakorlatnak, nem jelenti azt, hogy a középkorban sem létezett; és hogy 1913 után az újjáéledő

Mencikangban a voltaképpeni gyógyítás helyét valamiféle mentálhigiénés és teológiai pszichoterápiás szemlélet vette át, az talán a modernizáló Kjenrab Norvu főpap-főorvos sajátos egyéniségéből fakadt.

A valóságot megtudhatnánk a Négy gyökér harmadik részéből, amelynek értelemszerűen „Részletes kór- és gyógytan” volna a címe, ha modern nyelvre fordítanák, minthogy az egyes betegségek kezelésének „kimerítő útmutatását” foglalja magában. Miért, miért nem, de sem a Badmajevek, sem Uljanov, sem Kunszang rimpócse nem készített fordítást e kötetről, egyedül Szangje Puncog láma vett magának annyi fáradságot, hogy a 92 fejezetből álló kötet tartalomjegyzékét tollba mondja Kőrösi Csomának. Rendkívül értékes, egyedülálló forrássá válik ezáltal Csoma közleménye, amelyből megtudjuk, miféle betegségeket ismertek és gyógyítottak a tibetiek. De mivel sem a diagnosztizálás, sem a kezelés módját nem közli a láma, bizonytalanságban hagy bennünket afelől, vajon zavaros kórtanukkal helyesen állapították-e meg a betegséget, és célravezető módon kezelték-e? Bizalmatlanságunkat csak fokozza a récsung rimpócse hallgatása, aki nem érné be az általános kórtan ismertetésével, hanem kitérne a részletes gyógytanra is, ha nem félne attól, hogy kudarcot vall vele, dezavualja a Tant. Másfelől mégis: Szangje Puncog oly szakszerűen sorolja fel a betegségeket, hogy ez arra vall: még ha gyógymódjaik időszerűtlenné váltak is, maga a nozológiai rendszer – a betegségek ismerettára – lenyűgöző volt.

A gyógyításra vonatkozóan csupán egy általános sémát kapunk, amelyet ha sikerül megvalósítani, ennél többet a legmodernebb orvoslástól sem várhatunk:

„A három főéletnedv együttes jelenlétének és a vér által okozott betegségek gyógyításánál a következő pontok vétetnek szemügyre: az ok, a mellékes ok és okozat; hely, idő, minőség, kórjelek; a gyógyítás módja a jelenben s [a betegség] megakadályozása a jövőre nézve.”¹⁸

¹⁸ Puncog–Kőrösi, 353.

Szeretném, ha az olvasó még egyszer figyelmesen végigbetűzné az idézett mondatot, s közben realizálná elhangzásának helyét, időpontját és körülményeit. 1825 táján Ladak egy eldugott hegyi kolostorában mondja tollba Szangje Puncog láma Kőrösi Csoma Sándornak, talán az egyetlen európainak, akivel életében találkozott. Csoma nem értett az orvostudományhoz, nem befolyásolhatta az orvos láma ismereteit; Puncog nagy tudású ember volt, de semmiféle európai tájékozottsággal nem rendelkezett. A szöveg originalitását és megbízhatóságát kívánom ezzel hangsúlyozni. Badmajeff variálhatta, Korvin-Krasinski átkölthette, Kunszang rimpócse modernizálhatta a tibeti tanokat, egyedül Puncog láma és Kőrösi Csoma közös közleménye abszolút hiteles, minden európai belemagyarázástól biztosan mentes. Ennek tudatában realizáljuk az idézet tartalmát. Egyértelműen benne foglaltatik a *kauzális diagnosztika* igénye, a komplex oknyomozás, a belső adottságok és külső körülmények figyelembevétele, az ehhez adaptált *terápia*, és lehetőség szerint a betegség megelőzése vagy kiújulásának megakadályozása, a *prevenció*.

Tudomásom szerint az európain kívül ez az egyetlen orvostan, amely a gyógyításnak ilyen tárgyilagos, széles körű és megalapozott igényével lép fel. Pontosan száz évvel e szöveg leírása után Giuseppe Tucci szemtanúja volt a tibeti gyógyításnak, és amit látott, az *samanizmus* volt, varázslatos kuruzslásról számol be a többi szemtanú is. A samanizmus lényege az, hogy egyáltalán nem kutatja a betegség mibenlétét, érdemben a sámán nem is vizsgálja a beteget, ellenben valamiféle ceremóniával kihajtja vagy kiszívja belőle „a betegség” okozóját, szellemét. Ez a módszer lehet hatásos, lehet hatástalan, de mindenképpen közömbös az iránt, hogy *mi baja van a betegnek*. Az ősi tibeti orvoslás ezzel szemben az egyedi betegséget kutatta, diagnosztizálta és gyógyította – jól vagy rosszul, ahogyan tudta. Ebben a szemléletében pontosan olyan modern volt, mint a mai európai orvostudomány, még ha eszközei kezdetlegeseek voltak is, és módszerei nem kielégítőek, mai ismereteinkhez mérten elavultak. A szemlélete nem avult el, metodikája ellenben megmerevedett, fejlődésképtelenné vált, majd az egész rendszer feledésbe merült, vagy legalábbis a samanizmussal szemben háttérbe szorult.

Ki kell itt térnem az európai párhuzam mellett az ellentétre is.

Egy évtizeddel Puncog láma és Kőrösi Csoma közös szövegének a megjelenése után, Európa egyik legelőkelőbb egyetemén, a híres „második bécsi orvosi iskolában”, a tibetihez egészen hasonló humorápatológiai szemlélet terjedt el, a kiváló kórboncnok Rokitansky „krázisz”-elmélete, amely ugyanúgy négy „életnedv” *diszkráziájával* – kiegyensúlyozatlanságával – magyarázza a betegségeket, mint hajdan Hippokratész, Galénosz vagy a tibetiek és az indusok. A nyilvánvalóan téves elmélet nem akadályozta az orvostudomány fejlődését, még Rokitansky tekintélyének sem ártott, aki saját tévтана dacára korának egyik legnagyobb kórboncnoka volt, és mellette Skoda a modern belgyógyászati diagnosztika úttörője; nem akadályozta azt sem, hogy Virchow – a kor másik nagy kórboncnoka – megjelenésének pillanatában megsemmisítő bírálatot írjon a krázisz-elméletről, amely pár évtized múltán feledésbe is merült. Az európai tudományos gondolkodás azért volt fejlődőképes, mert nem kanonizálta, hanem mérlegelte a felbukkanó tanokat: engedte hatni és elavulni. Puncog láma ezzel szemben azt diktálta le Csomának, amit ezer évvel korábban fogalmaztak meg ugyanígy. Az ezer évvel ezelőtti európai orvosi mentalitáshoz viszonyítva ez a tan fejlett volt, sokkalta szakszerűbb és tudományosabb, mint az európai orvoslás ugyanekkor, időszámításunk után 800-ban, 900-ban, vagy akár 1200-ban. Ezt a fejlettségét elismeréssel nyugtázhatjuk. De ha az orvosi szemlélet és gyakorlat a 19. században is ott tart, ahol a 9.-ben vagy akár a 15.-ben tartott, akkor a szemlélettel és gyakorlattal baj van. S még nagyobb baj, hogy a tibeti gyakorlat már nem is tartott ott, ahol az elmélete alapján tarthatna: az ősi szerzemény hovatovább veszendőbe ment, átadta helyét a kuruzslásnak. Szangje Puncog egyfajta „utolsó mohikán”, aki az ősi tant még betéve tudta, de fejleszteni ő sem volt képes, és arról sincs tudomásunk, hogy orvosi ismereteit a gyakorlatban mennyire tudta érvényesíteni, felhasználni.

Az elmondottak értelmében indokolt, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet szenteljünk annak a 92 fejezetnek – pontosabban e fejezetek tartalomjegyzékének –, amelyekből kitűnik: milyen betegségeket ismertek a régi tibetiek.

A felsorolást még rövidebbre fogom, mint Szangje Puncog tette. Ismerték az emésztési zavarokat, a lázas betegségek különböző for-

máit hidegrázással és anélkül, a vízkórt, tüdővéaszt, járványos és fertőző betegségeket általában, s különösen a himlőt meg a pestist. Ismerték a torok daganatait, fekélyeit, gyulladásait, a szembajoknak harminchárom változatát, az orr, száj és fogak különféle bántalmait, a golyvát. A szív, tüdő, máj, lép, vesék, gyomor és belek hatvanháromféle betegségét írták le, a nemi szervek különféle ártalmait „titkos betegségeknek” nevezték. Ismerték a köszvényt, az emlőgyulladást, az orbáncot, különféle fekélyeket, köztük a rákos vagy roncsoló fekélyt, a heredaganatot, az aranyeret, a bőrbajok több változatát, a csecsemők, gyermekek, nők és aggok speciális betegségeit, az elmebajokat, szélhűdést, mérgezéseket, háborús és egyéb sérüléseket, férfiak potenciájának csökkenését, bélgilisztát és más paraziták által okozott bajokat, húgyrekedést, fagyást, égést, idegentestek bekerülését a torokba vagy fülbe, részegséget. Ezek a fontosabbak; számos kevésbé jelentős kórformát vagy tünetet említ még a láma. Ha meggondoljuk, hogy ez a felsorolás körülbelül a magyar honfoglalás idejére vezethető vissza, valóban ámulnunk kell a hajdani tibeti orvosok tájékozottságán, akikkel az idő tájt egyetlen európai orvos sem versenyezhetett – minthogy az ókori tudásanyagot már elfeledték, az újkort még nem szerezték meg.

A Négy gyökér negyedik része „a gyakorlati orvostan magyarázatát foglalja magában”. Szangje Puncog láthatóan elunta, hogy a laikus Csomának részletekbe bocsátkozzék, igen röviden intézi el a gyakorlati orvostant. Pedig semmi sem fontosabb, mint ennek a kötetnek az ismerete, minthogy ez tartalmazza a pulzusdiagnosztikát, a vizeletvizsgálatot, az orvosságok készítését és használatát, végül a fizikális gyógymódokat (érvágás, égetés, fürdő, masszázs stb.).

A gyógyszereket a következő fejezetekben tárgyaljuk, a diagnosztikához és egyéb eljárásokhoz igénybe veszünk más forrásokat is.

A pulzus vizsgálatáról Puncog láma mindössze ennyit mond: „Az ütér észleléséről tizenhárom eset van felállítva az itt előfordulható rendellenességek megítélésénél.”¹⁹ Ezt a fejezetet azonban, valamint a vizeletvizsgálatról szólót, Kunszang rimpócse is lefor-

¹⁹ *Puncog-Kőrösi, 360.*

dította a Négy gyökérből,²⁰ így valamivel többet tudunk meg az észlelés módjáról és értelmezéséről. Már a vizsgálat előtti napon diétával, meditációval és relaxációval – pihentető elernyedéssel – kell a páciensnek felkészülni, sőt a doktornak is, feltéve persze, hogy nem halasztást nem tűrően sürgős esetről van szó. Az észlelésnek nem tizenhárom, hanem tizenkét esete van, ez logikusan következik a metodikából is: a csukló felett három ujjal kell tapintani a verőér három egymás melletti pontját, és pedig felületesen is, mélyen is, ez eddig hat, mindkét kézen, így lesz összesen tizenkettő. Az orvos jobb kézzel tapintja a beteg bal csuklóját, bal kézzel a jobb csuklóját, férfínál a bal ütőerekkel kezdve, női páciensnél a jobbal. Az így tapintott érlökések minőségéből *helyi* (lokális) diagnózist állít fel, vagyis elsőrendűen azt állapítja meg, *melyik szerv* beteg. A mutatóujj, középujj és gyűrűsujj sorrendjében a felszíni, illetve mély tapintással bal oldalon 1. a szív, illetve a belek, 2. a lép, illetve a gyomor, 3. a vese (feltehetőleg a bal vese), illetve az ondóhólyag betegsége, jobb oldalon viszont 1. a tüdő, illetve a zsigerek, 2. a máj, illetve az epehólyag, 3. a vese (feltehetőleg a jobb vese), illetve a húgyhólyag betegsége állapítható meg.

Ez a pusztán lokális diagnosztika minőségi értékeléssel kapcsolódik össze. Három alaptípusa az érlökésnek a férfi-, női és a semleges (eunuch) jelleg: a férfítípus érlökése erős, a női élénk és szelíd, enyhe, a semleges pedig gyenge és lassú. Ezekből az alaptípusokból érdekes következtetés vonható le: a férfias típus hosszú életet és több leánygyermeket jelent, a női típus gazdagságot és több fiút, mint leányt, ha viszont a házaspár mindkét tagjának neutrális a pulzusa, akkor hosszú és boldog életük lesz, gyermek nélkül ugyan, de betegségek-től mentesen és társadalmi megbecsülésnek örvendő.

E jósláson túl kezdődik a voltaképpeni orvosi értékelés az érlökések száma, egyenletessége vagy egyenetlensége, sajátos minősége alapján. Kunszang rimpócse leírása részletes, de hasznavethetlen: nem lévén orvos, egyfelől a nedvkórtan bástyája mögé vonul vissza (az epe betegségében szenvedőnek pulzusa finom, kemény és erős, a phlegma betegségében szenvedőé mély, lassú és bizonytalan, a szél

²⁰ *Jampal Kunzang*: Chapters from the Fourth Book of the rGyud-bzhi, called *Phyi-rgyud*. In: *Tibetan Medicine*, 93–97. A Csi-gyü (Phyi-rgyud) jelentése függelék, hozzáfűzött tan.

betegségében szenvedőé gyors és tompa... a tompa és elernyedtt pulzus hideg betegséget jelent, a kemény és feszes pulzus meleg betegséget...), másfelől olyan modern kifejezéseket használ (magas vérnyomás, vírusfertőzés stb.), amelyek aligha szerepelhettek az ősi szövegben.

A pulzusdiagnosztikát a tibetiek a kínaiaktól vették át, akiknél állítólag Pien Csio orvos kezdeményezte az időszámításunk előtti 5. vagy 6. században, azóta egyre finomult; Theodor Burang szerint a kínaiak mintegy 200 jellegzetes pulzusfajta-t különböztetnek meg. Franz Hübötter, aki orvosi minőségben hosszú időt töltött Kínában, rövidebbet Japánban, a kínai és tibeti orvoslásról szóló könyvében érinti a pulzusdiagnosztikát is. A gyógynövények kapcsán egy következő fejezetben foglalkozunk munkásságával, itt azonban említ-sük meg, amit a pulzusról mond.

Franz Hübötter szerint a kínaiak – és így feltehetőleg a jól képzett tibeti orvosok is – 27-féle érlökésminőséget ismernek: felületesen folyó, mélyen folyó, lassú, gyors, sima, érdes, üres, teli, hosszú, rövid, túlradó, kicsi, összehúzott, lassuló, tompa, húrszerű, bőrszerű, kemény, gyenge-nyugodt, gyenge, zilált, finom, fekvő, kiegyenlítő, csomós, kihagyó, mozgékony. „A nagyon finoman kidolgozott pulzustan – teszi hozzá Hübötter – a mi teljesen más anatómiai-fiziológiai elképzeléseink miatt az európaiak számára gyakorlatilag szinte megtanulhatatlan és nehezen képzelhető el.”²¹

Ebben azonban nincs egészen igaza. A kifinomult pulzustan – „a kínai orvosi gyakorlat alfája és omegája” – az európai orvostan-nak is alfája meg omegája, és csak a laikus sokallja a 27-fajta pulzust. Az európai orvostan ennél jóval többet használ fel a diagnosztiká-ban, a kínaiakét majdnem mind, ezenkívül még ismer alternáns, dinamikus, filiformis, irreguláris, bigeminus, könnyen elnyomható, mechanikus, paradox, sonans, peckelő, anacrot, dicrot és sok más pulzusminőséget, tehát egyáltalán nem csodálkozik a kínai vagy tibeti érlökések *sokaságán*. A kérdés csupán az: megvan-e az észlelt minőség mögött az a tapasztalati és élettani-kórtani alapozás, amely indokoltá teszi a megkülönböztetéseket? Ha megvan, akkor a pul-

²¹ Franz Hübötter: Chinesisch-Tibetische Pharmakologie. Ulm, Haug, 1957. 18–21.

zus tapintásával nyert adat értékelhető, de nem önmagában, hanem a többi diagnosztikus jellel együtt.

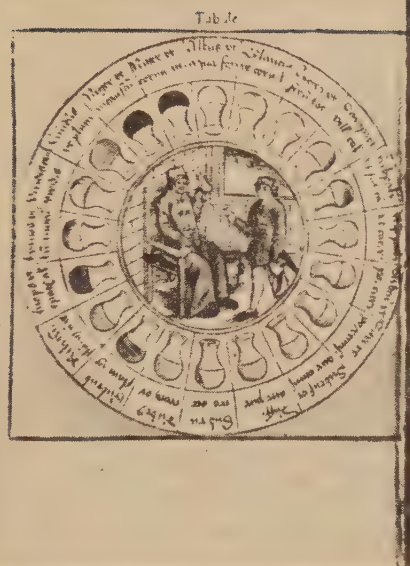
Nem ezen a ponton értetlen az európai orvos a kínai-tibeti pulzustant illetően, hanem a lokalizáció területén. A kínai és a tibeti tan szerint ugyanis *más* érlökés észlelhető a bal, és *más* a jobb csukló felett, sőt mindegyiken más-más az egymás mellett levő három ponton. Ez a feltételezés tűnik a mi szemünkben erőszakoltnak, valószínűtlennek. Találkoztunk már a „szervdiagnózissal” Waddell ezredes leírásában: az egyik lhaszai orvoslámá valamelyik angol látogató üterét megtapintva fontoskodó arcot vágott, majd kijelentette, hogy a jobb veséje beteg. . . Ha ekkor kiderült volna, hogy az angolnak csakugyan vesetáji panaszai vannak a jobb oldalon, akkor álmélnék a pulzusdiagnosztika felsőbbrendűségén, minthogy azonban az angolnak semmi baja nem volt, a jelenet inkább blöff hatását kelti.

Hübotter egyébként nem egészen úgy adja a 12 lokalizációs pont leírását, mint Kunszang rimpócse: szerinte a bal radiális ütőér fölött a szív, máj és vese, illetve a vékonybél, epehólyag és húgyhólyag észlelhető, a jobb csuklón pedig a tüdő, lép és az „élet-kapu”, illetve a vastagbél, gyomor és a nyirokrendszer.

Európai ismereteink szerint nincs különbség a két testfél vérkeringése közt – hacsak nem áll fenn valamilyen lokális érszűkítő folyamat –, és az egyes szervek semmiféle speciális jelzést nem adnak a csukló megjelölt helyeire, ezért a lokális pulzusdiagnosztikát a fantázia termékének tartjuk. Ha pedig ehhez hozzávesszük, hogy a 12 ponton 27 minőséget észlelhetnek, vagyis 354 féle választ kapnak pusztán az érlökéstől, akkor a módszer túlságosan komplikáltnak látszik, holott épp ezáltal túlságig szimplifikált.

Térjünk azonban vissza Puncog lámához és a Négy gyökérhez. A betegségek észlelésének nem kevesebb, mint 1200 módjáról tesz említést; szerencsére ezeket nem sorolja fel. Az eltúlzott szám mindenestre mutatja, milyen nagy jelentőséget tulajdonítanak annak, amit ma kissé fontoskodva így nevezünk: kivizsgálás.

Ugyancsak 1200-ban jelöli meg a gyógyításra használt szerek és módszerek számát, négy csoportra bontva: 1. orvosi szerek, 2. kézi műveletek (műtét), 3. diéta, 4. mozgás. Külön fejezet foglalkozik

Color	Condition
Albus color ut aqua caliditas	Sibi bilis color ut aqua caliditas
Glauca color ut cornu lacu	Rubus et tricus ut oriemalis
Lilae color ut ferum lacis	Sibi bilis color ut flama ignis remilla
Carpus color ut velus carnis	Rubescendus ut flama ignis ut remilla
Subpallidus color ut succus carnis feruocous non remilla	Inops color ut panis animalis
Remulus pallidus ut succus carnis feruocous remilla	Kvamos color ut vinum benigrum
Subtinnis ut spous subornis non remilla	Vadit color ut cauda yndis
Carni color ut pomu extra remilla	Lund color ut pambum
Subrutilus color ut aurum remilla	Niger ut incaflum
Rufus ut amil parā intemum	Niger ut incaflum

Vizeletvizsgálat (uroszkopia) oktató ábrája az európai középkorból (Udalricus Binder: Epiphaniae Medicorum, 1506, közli Herrlinger)

azokkal a szerekkel, amelyek magát az orvost megvédik a fertőzéstől.

A vizeletvizsgálatot Puncog láma nagyon sematikusán intézi el:

„Ami a hugyot illeti, ha kékszínű, tiszta, mint a forrás vize, és nagyon habos, a sok szél jelenlétének tulajdonítható; ha pedig sárga-veres és sűrű, nagyon párologó és bűzös, ez az epének ismertető jele; ha fehér színű s kevés bűzű és kigőzölgésű: akkor az a phlegma túlságos jelenlétét bizonyítja.”

Kunszang rimpócse bővebben foglalkozik a kérdéssel, a vizsgálatra kerülő vizelet vételének, tárolásának és megszemlélésének módjával, a szín, szag és üledék értékelésével, de ő sem jut tovább a skolasztikus nedvkórtani megállapításoknál, csupán még azt fűzi hozzá, miből lehet a betegség hideg avagy meleg voltát megállapí-

tani. Mégis úgy vélem, jelentősebb a tibeti vizeletvizsgálat, mint ezek a beszámolók mutatják. Jól emlékezhetünk arra, milyen fontos szerepet játszott nálunk az egész középkor és reneszánsz idején az *uroszkópia* mint diagnosztikai módszer. Az orvosok típusos ábrázolása évszázadokon át a vizeletes üvegen átnéző doktor volt; már a 7. századból van olyan orvosi kódexünk, amely 21-féle színárnyalat diagnosztikus értelmezését adja, és nem sokban különbözik ettől egy 1506-ból származó ábra, amely 20 lombikban mutatja be az egyre sötétülő színű vizeletet.²² Még az ezt követő évszázadokban is alapvető szerepe volt a vizelet-diagnosztikának, és a jó gyakorlóorvos napjainkban is fontos következtetésekre juthat a vizelet megfigyeléséből, szaglásából, fizikális vizsgálatából. A legújabb kor technikai fejlődése háttérbe szorította ezt az egyszerű módszert, de azért semmi sem volna hibásabb, mint primitívnek, vagy éppen értéktelennek bélyegezni az uroszkópiát. A betegségek természettudományos kutatása és értelmezése többek közt a vizeletnézéssel kezdődött.

A hajdani tibeti orvoslás fejlettségének hozzávetőleges ismeretében indokolt feltételezni, hogy uroszkópiájuk ugyanolyan fokon állhatott, mint az európai skolasztikáé, nem ok nélkül szerepel kiemelten a Négy gyökérben. A pulzus- és vizeletvizsgálaton kívül az orvosi szöveg utal a nyelv, a pupilla vagy tekintet, a bőrszín, a testhőmérsék, a deformitások, a különféle váladékok megfigyelésére, úgyhogy a kórisme szabatos „kivizsgálás” alapján történik, amit 29 kérdésből álló *anamnézis* (kórelőzmény) felvétele előz meg:

„Az orvos által a beteghez intézendő huszonkilenc kérdés az étkezés, mozgás, fájdalomnak vagy enyhülésnek bizonyos eledel vagy erőmefeszítés után való beállása stb. részletesen vagyon tárgyalva.”

Huszonkilenc anamnesztikus kérdés nem kevés. Sok mai orvos nem tanúsít ennyi érdeklődést a betegség kórelőzménye iránt. Ha a tibeti orvosok lelkiismeretesen fölítették kérdéseiket és elvégezték a felsorolt vizsgálatokat, akkor kellő gyakorlattal és rátermettséggel

²² Lásd *Robert Herrlinger*: *Gesch. d. medizinischen Abbildung I.* München, Moos, 1967. 36.

többé-kevésbé reális képet alkothattak az általánosságban előforduló betegségek legnagyobb részéről. Nem minden betegséget tudtak gyógyítani, és igen rokonszenves vonásuk, hogy ezt be is vallották.

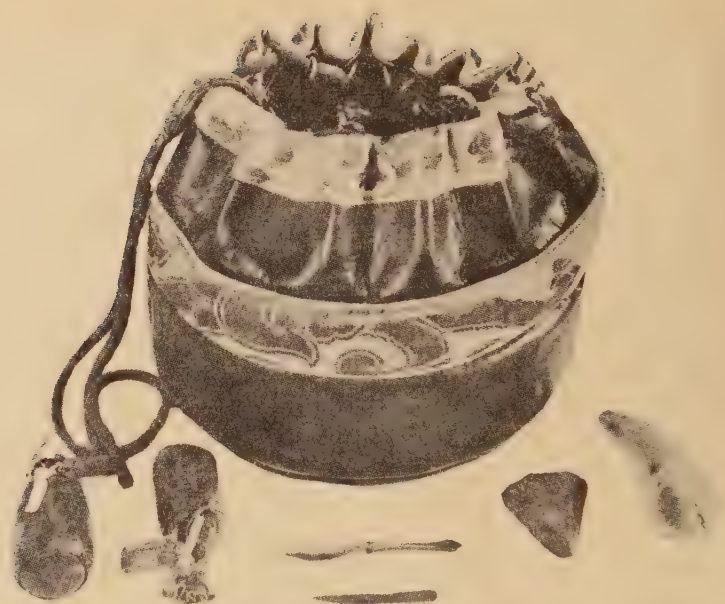
„Komoly következményekkel bíró betegségek előfordulnak a húsos részekben, a zsíranyagban, a csontban, az inakban, a nervusokban, a belekben és a vénákban.

A húsos részekben előforduló betegségek száma negyvenöt; a zsírosokban nyolc, a csontokban harminckettő, az inakban tizennégy, a belekben tizenhárom, a vénákban százkilencven. [Összesen 302, ugyanez testrészek szerint elosztva:] A fejen van hatvankettő, a nyakon harminchárom, a derékon kilencvenöt, s a négy végtagon száztizenkettő. Ennél fogva a komoly betegségek száma háromszázkettőre tétetik; ezek közül kilencvenhat veszélyesnek tartatik, melyet sem költséggel, sem ügyességgel meggyógyítani nem lehet. Van negyvenkilenc olyan betegség, mely veszélyes a középfokozatban, de művelt orvos által meggyógyítható. A többit a közönséges orvos is kezelheti, mivel ezen betegségek nem veszélyesek, azonban mégis a fontosabbak közé számíthatnak.”²³

A betegségek topológiai osztályozása még a nedvkórtannál is szerencsétlenebb ötlet, gyakorlatilag hasznavethetetlen; valószínűleg nagyon régi sematizmusnak a maradványa. Mégis képet ad arról, hogy a tibetiek sokoldalúan közelítettek a betegségek felé, nem érték be pusztán általánosítással, hanem egyrészt a különféle szövetekben (hús, zsír, csont stb.), másrészt az egyes testtájak szerint próbálták a kórformákat differenciálni, és e hibás kiindulópontok dacára prognosztikailag értékelni tudták az egyes betegségek súlyosságát. Hangsúlyt kap itt az „egyes betegségek” fogalma: az emeli a tibeti orvoslást a primitív szint fölé, hogy általános „betegség” helyett jól-rosszul diagnosztizált, tehát nozológiai körülrít és meghatározott egyedi kórformákat ismernek fel.

Tanulmányainak eredményes befejezésekor minden orvos kap egy orvosi táskát bőrből, bő szájú szatyrot, körülbelül 23 × 25 centi-

²³ *Puncog-Kőrösi*, 336, 345.

Tibeti orvosi táska és tartozékai. A borszatyor mérete kb. 22 - 25 cm. Tartalmaz 50 kisebb bőrzacskót különféle gyögporokkal, kanalat a porok beadásához, szikét a szürke hályog kezeléséhez, köpölyöző szarut, vérvételhez tehénszarvat, égetéshez kovakövet (Kunszang)

méteres méretben. Ez egyrészt mesterségének jelvénye, másrészt a magával hordott orvosi szerek tárolója. Tartalma: mintegy ötven kicsiny bőrzák a gyógyszerkeverékek számára, mindegyiknek címke jelzi a tartalmát, továbbá egy kanál a gyógyszer adagolásához, egy szikeféle a szürkehályog operálásához, ökörszarv köpölyöző, tehénszarvból készült eszköz a vér szívásához, és kovakő taplóval az égetéshez.

Sebészeti műszereiket a Lessing-Veith féle VIII. tábláról ismerjük. Jelentős műtétet ezzel a felszereléssel nem lehet végezni, de a sebkezelés és a kissebészet műszeres inventárja elég bőséges – nagyjából olyan, mint nálunk Ambroise Paré technikai zsenialitása előtt a középkorban volt. Kutaszok különböző méretben és vastagság-

A lhaszai Orvosi Kollégium vezetője, előtte orvosi táskák és iratok, kezében rózsafüzér (Kunszang)

ban, egyenes, hajlított, hegyes, tompa, gombvégű kivitelben. Aranyér-feltáró és -kivágó eszközök. Csipeszek, fogók többféle méretben és alakban, golyófogó, idegentest-kihúzó fogó, sebkezelő fogó, halott magzatot eltávolító fogó, hólyagkő-eltávolító fogó hosszú szárral, végén nyitható kígyószájjal. Szikék; kések bőrmetszéshez, érvágáshoz, mély bemetszéshez, fűrészek, kaparók. Kanalak több változatban (Kunszang szerint ezekkel daganatot távolítanak el a tüdőből, májból, gerincoszlopból, vagy vizet a szívből, májból – de ez fölötté valószínűtlen). Vájt szonda, húgyúti szűkülethez katéter, végbélvizsgáló kürt, rézköpölyöző, inhaláló készülék, füstölő, há-

lyogeltávolító műszer, moxa égető eszköz különféle fémekből stb. Összesen 92 műszer szerepel a táblán.²⁴

Ennyit tudunk a hajdani tibeti gyógyítás ismeretanyagáról. Feltehető, hogy ennek nagy része körülbelül abból az időből származik, amikor a magyarok bejöttek a Kárpát-medencébe; végleges megfogalmazásuk arra az időre tehető, amikor Európában a reneszánsz élte a fénykorát.

Hátravan még a tibeti gyógyszerkincs ismertetése.

²⁴ L. d. *I. Veith*, i. m. VIII. *Jampal Kunzang*, 82-4, 130.

AZ ORVOSSÁGOK ÉS FELHASZNÁLÁSUK

A gyógyszerészetről, vagyis az orvosságok elkészítéséről a betegség meggyógyítására. Az orvosság ízéről, hatásáról, emésztési minőségéről, a keverék módjairól specifikus betegségek esetében.

(Négy gyökér, II. könyv, 19. fejezet)
Puncog-Körösi Csoma-Duka

A tibeti gyógyszerkincs

Három ősi elemre vezethető vissza a középkori Tibet gazdag orvoslása: az *Indiából* származó ismeretekre – elsősorban a tridósa-kórtan tartozik ide, az életközpontok és életnedvnek, a képzeletbeli anatómia-fiziológia, és a buddhista teológiából következő bűn-aetiológia –, a *Kínából* szerzett ismeretekre – innen a hideg-meleg betegségek illetve gyógyszerek megkülönböztetése, a pulzusdiagnosztika, és egy csomó gyógynövény –, végezetül a *bon*-vallásból visszamaradt mágikus-babonás hiedelmekre és ceremóniákra. Hozzátehetjük negyediknek a perzsa, arab, sőt görög orvoslás beszivárgó elemeit, ötödiknek pedig azt az immár nem ősi, hanem akkor időszerű ismeretanyagot, amit az Indiában egyre virágzóbb alkímia és metallurgia nyújtott.

Mindez együttvéve nem kevés; a maga nemében nagyvonalú gyógyítási koncepcióra számíthatunk. Gazdagítja az empiria is, a felgyűlt gyógyítási tapasztalatok szervezett megőrzése és továbbadása, szegényíti viszont a mesterkélrt kórtani elképzelés, és a rendszer iskolaszitikus megmerevedése.

A *Gyü-si* a gyakorlatban használatos gyógyszereket több szempont szerint osztályozza. Minőség szerint nyolcfajta gyógyszert tárgyal; megnevezésüket Dzsampál Kunszang¹ nyomán angolul köz-

¹ Tibetan Medicine, 66. – A gyógyszereket a Négy gyökér XIX–XXI. fejezete tárgyalja, lásd Tibetan Medicine 63–82.

Kököröcsin – *Anemone montana*
(Wagner)

Sáfrány – *Crocus sativus*
(Wagner)

Bodza – *Sambucus racemosa*
(Wagner)

Rhododendron lepidum a Hima-
lájában, 4000 m magasan (Ganser)

Farkasalma – *Aristolochia clematitis* (Wagner)

人參

戎州巴豆

巴豆味辛温生温熟寒有大毒主傷寒温瘧寒熱破

Kroton - Croton tiglium, régi kínai
gyógyszerkönyvből
(Unschuld)

Ginzeng, zsenzsen - Panax ginseng,
régí kínai gyógyszerkönyvből
(Unschuld)

Aggófű – *Senecio vulgaris*
(Wagner)

Macskagyökér – *Valeriana officinalis*
(Wagner)

löm, mert az általa használt szavaknak több magyar megfelelője van (ezeket zárójelbe teszem), nem tudhatjuk, melyikre gondol: *heavy* (súlyos, heves), *smooth* (sima), *cool* (hűvös), *soft* (lágy), *light* (könnyű, vagy világos, fényes), *rough* (durva, nyers, vagy savanyú, fanyar), *warm* (meleg), *sharp* (csípős, éles, hegyes).

A sima és súlyos gyógyszerek a *levegő* betegségeit, a hűvös és lágy szerek az *epe*, végül a nyers, fanyar, könnyű és csípős szerek a *phlegma* betegségeit győzik le. A levegőt fejlesztik a könnyű, nyers és hűvös gyógyszerek, az epét a meleg, csípős és sima gyógyszerek, a phlegmát pedig a nehéz, sima, hideg és lágy gyógyszerek.

Számunkra ez a szemlélet (vagy gyakorlat) követhetetlen, de el lehet képzelni, hogy aki ebben a mentalitásban nőtt fel, annak a gyógyszerek nyolc „kvalitása” mond valamit. Hozzánk közelebb áll a másik nyolcas felosztás, amely a gyógyszerek eredetét, illetve elkészítési módját veszi alapul:

1. Fémes és szerves drogok
2. Ásványi gyógyszerek
3. Orvosi kövek
4. Orvosi fák
5. Orvosi olajok
6. Főzetek orvosi gyümölcsökből és virágokból
7. Növényi gyógyszerek, főként orvosi növénylevelek
8. Állati gyógyszerek

A Négy gyökér részletesen tárgyalja valamennyi felhasználásra kerülő gyógyszer eredetét, elkészítési és felhasználási módját. A szereket általában nem egymagukban, hanem összetételben használják (főzet, por, pilula, szirup, olaj, hamu, koncentrátum és orvosi bor – a mágikus nyolcas szám itt is érvényesül), különös gondot fordítva az egyes összetevők mennyiségére. Szangje Puncog, aki sommásan intézi el a *Gyü-si* gyógyszer-tani fejezeteit, csupán közli, hogy „915 tárgy van megnevezve és részletesen tárgyalva, hogy mely különös betegségekre melyik gyógyszer alkalmazandó”² – Kunszang rimpócese ellenben alaposabb ismertetésbe bocsátkozik. Hogy nem *eléggé* ala-

² *Puncog-Körösi, 351.*

pos, ez azért van, mert nem lévén orvos, ott hallgat el, ahol szá- munkra izgalmassá kezd válni a fejtegetés, tudniillik a gyógyhatás- nál; kényszerűen beéri olyan orvosinak vélt meghatározásokkal, mint „lépláz”, „szív-levegő” vagy „swelling” – mintha ezek elfogad- ható diagnózisok volnának. A hippokratészi, galénoszi vagy euró- pai-középkori betegségelnevezéseket sem könnyű – nem is mindig lehet – megfejteni, sokszorosán áll ez a tibeti-középkori diagnózisok- ra. Ennek előrebocsátásával próbáljuk felmérni az ősi tibeti gyógy- szerkincs értékét.

A *fémes és organikus drogok*: arany, ezüst, réz, vas, türkiz, gyön- gyök, kagylók, korall, zafír, és egyebek is, többek közt Buddha re- likviái, „amelyeket ugyancsak használnak gyógyszerek összetevői- ként”. Az arany a mérgek legfőbb ellenszere, az ezüst elállítja a vér és genny folyását, a réz úgyszintén kiűzi a gennyet a szervezetből, emellett a tüdő és máj lázas betegségeinek ellenszere. A vasnak több formáját használják a máj mérgezései, szembetegségek, hasvízkór, daganatok vagy duzzanatok ellen, míg a türkiz ismét a tüdő és máj lázainak gyógyítója. A gyöngyöt különös becsben tartják, mint a Buddha és a bodhiszátvák személyéhez kapcsolódó mágikus szert; rejtélyes módon egyes gyöngyöket az elefántok agyából vagy agya- rából, kobra agyából vagy dél-indiai növényekből származtatnak. Hatásuk méregűző és agybántalmakat gyógyító, miként az osztriga- és gyöngykagylóé is. A korall is kiűzi a szervezet mérgeit, gyógyítja a máj és erek lázát, a zafír pedig a leprát. Mindezekből természetesen csak szemernyi reszeléket kell gyógyszerként használni, más szerekkel elkeverve vagy összefőzve – és csak gazdag pácienseknek.

Az *ásványi orvosságok* címszó alatt a következők szerepelnek: salétrom a vesekövek oldására és húgyutak tisztítására, ólom az érrendszer lázai ellen, kénkő a vér és genny folyásának csillapítására, vitriol a levegő-betegségek és láz ellen, bitumen ugyanerre és a gyom- or, máj, vesék betegségeire. *Orvosi kő* néven kettő szerepel: mág- nes a golyók eltávolítására, vér- és agybetegségek gyógyítására, ki- ficamodott csontok helyretevésére, továbbá vörösvasérc a genny ki- űzésére

Feltűnő, hogy a Gyü-si gyógyszerkicséből teljesen hiányzik a *higany*, pedig már Jutog legendájában fontos szerepet játszott, és Indiában ugyanekkor a leghatásosabb gyógyszernek számított.

Gyógyító fák néven a szöveg négyet sorol fel: Paris quadrifolia, fehér és vörös szantálfa, aloéfa. Ezeket a gyógynövények közt ismertetem, itt csak azt jegyzem meg, hogy a Paris quadrifolia (farkasszőlő) nálunk nem fa, hanem erdei virág. A gyógyító *olajok, főzetek és növények* tárgyalása is csak a gyógynövények ismeretében lehetséges, ami a következő fejezetünk tárgya.

Állati eredetű gyógyszerként illetve gyógyszeralkatrészként használatosak a következők: szarvak, karmok, kagyló, csontok, hús, bőr, vér és zsír. Az orrszarvú szarva tisztítja a vért és pusztítja a gennyet, az antilop szarva megállítja a hasmenést, a vad jak szarva daganatot gyógyít és melegíti a testet, az argali nevű ázsiai vad juh szarva megvéd a fertőző bajoktól, a vad birka és a saigo-antilop szarva könnyű szülést okoz. Krokodil karma a csont lázas betegségének ellenszere, a csigaház hasvízkórt és gyomorbaajt gyógyít.

Csontok. Az emberi koponya kiűzi a gennyet és káros anyagokat, emberi csont pora gyógyítja a krónikus lázat, csigolya tüskéje (*spina*) a fekélyeket és rákot. Sárkánycsont elűzi a fájdalokat (*sores*) és megvéd a belső rothadástól. Megjegyzendő ehhez, hogy a „sárkánycsont” Kínában ma is közkezdveltségnek örvendő népi gyógyszer: az ásatag (fosszilis) állati csontokat árusítják sárkánycsont vagy sárkányfog néven. Disznócsont a phlegma betegségeinek és görcsöknek gyógyszere, birkacsont a levegő-betegségé, a majomcsont pedig a könnyű szülést segíti elő.

Hús. Őz és szarvas húsa tisztítja a vért, az emberhús fájdalmat csillapít, csontfertőzést gyógyít, kiűzi a mérgeket és megvéd a fertőző bajoktól. Ragadozó madarak húsa fokozza a szervezet melegét és kiűzi a mérgeket, ugyanígy a pávakakas húsa is, amely az epe túlzott hatását is legyőzi. A héja húsa megszünteti a hányást, a verebőhús fokozza a spermatermelést. Csigahús megóv a székrekedéstől és szembajoktól, a gyík húsa vesebajokat gyógyít. Vidramáj a húgyutak gyógyszere, mormotamáj gyógyítja a csonttörést, kecskemáj a szembajokat, róka- és fecskemáj a tüdő betegségeit. Farkas gyomra elősegíti az emésztést, nyelve gyógyítja a reumatizmust, a kutyanyelv fájdalomcsillapító, a szamár nyelve hasmenéstől véd. A kecske agya az idegek gyulladásának ellenszere, birkaagy a szédülésé, vadállatok agya jó a hasmenés ellen, nyúlagy a belek fájalmára. Az emberi

agy gyógyítja a daganatokat (*swelling* = daganat, duzzanat, puffadás, kitüremkedés), pusztítja a gennyet és káros anyagokat.

Csigabőr gyógyítja a bőr fehér foltjait (leukoderma), ökör és orrszarvú bőre a himlőt. Szarvasvér a vér betegségeinek és túl erős havi-
vérzésnek gyógyszere, a kecskevér himlőt gyógyít és méregtelenít, vad jak és antilop vére megvéd a hasmenéstől, disznóvér a phlegma betegségeinek gyógyszere, számvér a reumatizmusé, ízületi és szembetegségé. A csiga zsírja segítséget nyújt a lövedékek eltávolításában.

A tibetiek *sebészi* műszereit már korábbról – képről is – ismerjük. A Négy gyökér szövege csak szűkszavú tájékoztatást ad a műszerek használatáról, mégis bepillantást enged a hajdani műtéti tevékenységbe. A sebészi kezelés különféle módjait így sorolja fel: orvosi gőzök belehelése (inhalálás), a test áztatása orvosi folyadékban, kenőcsök alkalmazása, érvágás, köpölyözés, égetés, kutaszolás, metszés, vágás, kaparás, kihúzás. Amikor a tibetiek – Waddell orvos ezredes kénytelen-kelletlenül fogadott látogatása idején – megismerkedtek az európai sebészettel, nyomban átlátták a fölényét, ami az orvoslás többi ágáról nem mondható el – a himlőt továbbra is kecskevérral, orrszarvú bőrével s hasonlókkal *hitték* meggyógyíthatni, noha öldöklő járványokban tapasztalták módszerük hatástalanságát. A Mencikang tudós vezetője fél évszázaddal később is – 1956-ban – kitartott a hagyományos orvoslás fensőbbrendűségének hitében, csak a sebészeti technika fölényét ismerte el. Ez az álláspont, ha indokoltá nem is, de érthetővé kezd válni, amint a *Négy gyökér* impozáns rendszertanát megismerjük. Kétségtelenül *mandragora-orvoslás* ez, az egzakt tudományos alapozás hiányával, sok mágikus elemmel, a diagnózisok reális ismerete nélkül, a felhasznált gyógyszerek kitalált vagy elképzelt hatásával. Könnyen lehet, hogy a sok felsorolt gyógyszer közül némelyik kedvező hatást fejt ki, itt-ott esetleg rá is hibáztak egy-egy anyag specifikus gyógyerejére, de senki sem gondolhatja komolyan, hogy a tibeti patika hatalmas inventárja csakugyan *gyógyszereket* tartalmaz. Kuruzslószeresek ezek, a szó középkori értelmében. Ami mégis imponálóvá teszi, az a gazdagsága, a rendszerezettsége és a hozzá tartozó hiedelem. Nagyvonalú kísérlet a természet gyógyító erejének kiaknázására, olyan kísérlet, amelynek sikerét a hibás megalapozás eleve reménytelenné teszi ugyan,

mindazonáltal azt a hitet kelti, mintha volna tudományos gyógyítás, és ez a látszat már önmagában sokat nyújt azoknak, akik hisznek benne.

Különösen megerősíti a tibeti gyógyszerkics iránti nagyrabecsülést, ha megismerkedünk az oly régóta emlegetett *gyógynövényekkel*. Ahhoz képest, milyen nagy a hírneve, meglepetéssel kell regisztrálnunk, hogy a tibeti gyógynövények világát mind ez ideig nem tette tudományos vizsgálat tárgyává senki. Évezredes múltról, gyógyszerpalotákról, mondabeli gyógyszerhegységekről olvasunk, ezres vagy százezeres nagyságrendű gyógynövénymesékről; tudjuk, hogy Jitrogma, a „leket raboló” istenség vagy tündér alászállt a mennyből, hogy gyógyító növényekkel ültesse be India, Kína, Nepál, Khotán és Tibet földjét; kevésbé legendás közlésekből tudjuk, hogy Kumbum vagy Lhasza orvosi főiskolájának növendékei minden évben egy hónapot töltenek a gyógynövények gyűjtésével, osztályozásával, ünnepélyes versenyvizsgán tesznek tanúságot botanikai-orvosi ismereteikről, aztán bőrtasakjukban gondosan osztályozva és címkével ellátva magukkal hordják a szabályszerűen összeállított gyógyszerkeverékeket – de hogy miféle növényeket gyűjtenek s mire használják fel, arról hallgat a krónika. Senki sem végezte el azt az óriási munkát, amit az indiai gyógynövényekről William Dymock és két kiváló társa készített Kalkuttában 1890-ben (*Pharmacographia indica*, újranyomva 1972-ben), pedig enélkül az egész tibeti gyógyszerkincs megítélése illuzórikus.

A feladat nem csekély. A Tibetben valaha használt és a ma is használt gyógynövények „személyazonosságát”, vagyis botanikai nevét megállapítani, az így nyert névsort összevetni az európai ismeretekkel – így kiszűrhető a tibeti gyógynövények négy csoportja: 1. amelyik nálunk is ismert orvosi hatóanyagot tartalmaz, 2. amelyik nálunk az orvosi gyakorlatban nem, de a népi orvoslásban használatos, 3. amelyikről tudjuk, hogy farmakológiai hatása nincs és 4. amelyikről nem tudunk semmit, tehát sem azt, hogy hatásos, sem azt, hogy hatástalan. Az utóbbinál farmakológiai vizsgálatnak kellene eldönteni, hogy az oda tartozó növények közül melyiknek van s milyen gyógyító hatása. Ez még csak az első lépés; a második annak a megállapítása, hogy a már ismert hatékonyságú növényt Tibetben célszerűen avagy célszerűtlenül alkalmazzák.

Nem csoda, hogy ezt a bonyolult feladatot nem hajtották eddig még végre. A kínai gyógyszerek azonosítása sem teljes még, noha ott sokkal intenzívebb tudományos kutatás folyik; az utóbbi időben egyrészt japán kutatók, másrészt Bernard Read vezetésével kínai tudósok Pekingben, majd Sanghajban a „hagyományos” gyógyszerek nagy részét megvizsgálták, de olyan teljes monográfia, mint az indiai-pakisztáni, mindeddig nem született. A tibeti gyógyszerkinccset *Badmajeff*nek kellett volna feldolgozni, aki orvos is volt, farmakológus is, tibetológus is – de ehelyett orvosfilozófiai elmélkedésbe merült. A nyelvész Theodor *Burang* közöl néhány gyógyszernevet, az orvosi felhasználás módját azonban oly pontatlanul adja meg, hogy adatai alig használhatók. Ennél értékeesebb Franz *Hübötter* munkája, aki Japánban és Kínában töltött negyed évszázadot, orvosi diplomája is van, és 1957-ben kiadott egy kis könyvet a kínai és tibeti gyógyszerekről. Alapos kutatónak egyáltalán nem mondható, egyetlen érdeme, hogy a *gyógynövények névsorát* közli, és pedig kínai, tibeti, latin és német elnevezéssel. Így ha egyebet nem, annyit megtudunk tőle, *mit* tekintettek Tibetben gyógynövénynek.

Hübötter röviden hozzáfűzi – ahol tudja – a terápiás indikációt is, vagyis azt, hogy az illető növényt mire használták. Mivel azonban nem tibetológus volt, hanem sinológus, a növények kínai felhasználását közli, így csak bizonytalanul következtethetünk arra, hogy hasonló lehetett a tibeti orvosi indikáció is. A kínai kórtan még az indiainál és tibetnél is távolabb esik az európai gondolkodástól, képletes kifejezései számunkra nehezen érthetők, és ha a szavakat lefordítjuk is, abból még a rendszer értelme – vagy értelmetlensége – nem derül ki. Homályos sejtelmünk van a kínai *yang* és *yin* princípiumról, a világban uralkodó férfi és női, pozitív és negatív, meleg és hideg elvek vagy erők dualizmusáról, és azt is tudjuk, hogy az ősi kínai gyógyszerkönyvek, amelyek *Pen-csao* néven ismeretesek, a hideg és meleg kettősségére alapozzák a diagnosztikát is, a gyógynövények hatásmechanizmusát is – és ezt többé-kevésbé átvette a tibeti

³ *Franz Hübötter*: Chinesisch-Tibetische Pharmakologie und Rezeptur. Ulm. Haug, 1957. A könyv az 1913-ban készült gyűjtés felfrissítése. Ebben szerepel a *B. Read* munkásságáról fentebb közölt adat.

medicina. Úgy tűnik, a középkorban még másodrendű volt ez a kínai hatás, az újkorban annál inkább előre tört: a gyógyszertárakban gondosan szétválogatják a „hideg” és „meleg” gyógyszereket, és például Burang minden magyarázat nélkül természetesnek veszi, hogy a betegségek egy része „hideg”, más része „meleg”, ugyanígy Hübötter is. Ezzel szemben a legendás Jutogpától a tárgyilagos Szangje Puncogig – tehát a múlt század közepéig – csak mellékesen ha szóba került a betegségek vagy a gyógyszerek hőfoka, hőhatása, úgyhogy arra kell gondolnunk: a hideg-meleg kórtan csak az ősi tibeti orvoslás degenerálódásával jutott uralomhoz.

Hogy az olvasónak mégis lehessen valamelyes elképzelése a gyógyszerek „hideg” és „meleg” felfogásáról, idézek néhány sort egy 18. századbeli *Pen-csao* – kínai gyógyszerkönyv – magyarázatából:

„A semleges kiegészítő drogok, amelyeknek a hőkisugárzása se nem túl hideg, se nem túl forró, nem mérgezők, mint ahogy azok sem, amelyek ugyan meleg *yang*-hősugárzásúak vagy hideg *yin*-hősugárzásúak, de nem túlzott fokban. Azok a mérgező drogok, amelyek például igen erős *yin*-hideget sugároznak ki, a heves égést kioltják és a hősugárzás eredeti semleges kiegyensúlyozottságát elveszítették. Ezek a mérgek azonban megfelelő elkészítéssel gyógyszerként használhatók fel. Ez azt jelenti, hogy némely drog mérge ugyan, mégsem tekinthető annak. Ha például egy drog hősugárzása és ízirányulása teljesen egyoldalú, tisztán *yin* jellegű, minden *yang* tartalom nélkül, és olyan hatalmas erejű, hogy nem tanácsos rábízni magunkat, akkor ez nagyfokú méreghatásra vall, és semmiképp nem szabad meggondolatlanul felhasználnunk.”⁴

⁴ P. U. Unschuld: *Pen-ts'ao. 2000 Jahre traditionelle pharmazeutische Literatur Chinas*. München, Moos, 1973. 153. - A hagyományos kínai orvoslásról lásd még: J. Needham *Lu Gwei-Dien: Chinese Medicine* (1969). - P. Huard *Ming Wong: La médecine chinoise* (1969). - Pálós István: *A hagyományos kínai orvoslás* (1963). - G. B. Risse: *Modern China and Traditional Chinese Medicine* (1973). - O. Karow: *Die Illustrationen des Arzneibuch der Periode Shao-hsing, vom Jahre 1159*.

Vaskos hiba lenne a több ezer éves hagyományos kínai gyógyítást a yang-yin kettősre redukálni. Már az idézett pár sorból is látszik, hogy a hősugárzáson kívül a gyógynövényeket az ízük alapján is csoportosították (savanyú, sós, édes, keserű, csípős), továbbá égi, emberi és földi sajátágaik alapján 120+120+125 – összesen 365 gyógynövényt írtak le (egyik felosztásukban a sok között), hogy az év minden napjára jusson egy; voltak magányosan ható és csoportosan használatos drogjaik, egymást segítő és egymással ellentétes hatású szereik stb. Külön kötetet kíván a kínai orvoslás ismertetése, itt pusztán azért hozom szóba, mert a Hübotter által közölt gyógynövénylista, amelyet a továbbiakban fel akarunk használni, nem a tibeti, hanem a kínai kórtan és terápia szerint közli az egyes drogok orvosi javallatát, illetve hatásmechanizmusát, az olvasóra bízva, mit ért meg belőle. Vannak maguktól értetődő jellemzései, mint pl. „vizelethajtó”, „bélgörcsöt gyógyít”, „gyomorerősítő”, „szélhajtó”, „hashajtó” stb. Jóval gyarkoribbak azonban az olyan indikációk, amelyek csak látszólag érthetők: „mirigybetegségeket gyógyít”, „fölemeli az epét”, „gyógyítja a szív és életerek tüzet”, „mozgásba hozza a pneumát” stb. Ahhoz, hogy az ilyen képletes kifejezéseket tárgyilagosan értékelni lehessen, ismerni kell az egész mögöttük levő elgondolást, az életerekben föl-alá járó pneumát, a nyák-, epe- és pneumapangás értelmét, a tűz, a hó, a hideg, a nedvesség, a férfi és női princípium élettani és kórtani értelmét – vagy esetleg értelmetlenségét. Ezekbe a részletekbe itt annál is kevésbé bocsátkozunk, mert Hübotter azt sem közli, hogy a Tibetben *is* használatos gyógyszerekkel együtt a tibetiek a kórtani szemléletet is átvették-e a kínaiaktól.

Marad a pusztán tény: 400 kínai gyógynövényt sorol fel Hübotter név szerint, ebből 240-nek megadja a tibeti nevét is, ezek tehát Tibetben is használatos gyógynövények. A 240-ből 65-ről nem mond egyebet, mint a nevét, indikáció és hatásmechanizmus nélkül, ezt a csoportot ezért nem tudjuk értékelni. További 105 növényről a latin botanikai neve segítségével megállapítható, hogy az európai farmakológiai irodalomban – sem a gyógyszerkönyvekben, sem a népi gyógyszerek közt – nem szerepel. Ettől ugyan lehetnek hatásos gyógynövények, de mivel sem vegyi összetételüket, sem hatásmechanizmusukat nem ismerjük, értékelésükben nem tudunk állást fog-

lalni. A maradék 70 gyógynövény ellenben ismeretes az európai farmakológiában is, részben hatásos, részben hatástalan növényként. Ez már kiindulópontjául szolgálhat egy olyan vizsgálatnak, amely megközelítő valószínűséggel értékelheti a tibeti gyógynövényeket.

Növelhetjük a vizsgálandó gyógynövények számát a Theodor Burang által közölt néhány adattal, továbbá a Jutog-legendában néven nevezett gyógynövényekkel, amelyek „boldogságot adnak az embereknek”: szerecsendió, szegfűszeg, kardamon, kámfor, sáfrány és szantálfa, valamint e főgyógyszereken kívül a csicseriborsó (*Cicer arietinum*), az indiai tárnicsgyökér (*Gentiana chiretta*), az aloéfa, bors, gránátalma és a trópusi mélia. Ezzel már megközelítően százra emelkedik a kutatható drogok mennyisége, és még további forrás is áll rendelkezésünkre: a Négy gyökér gyógyszer-tani része, és Dzsampál Kunszang rimpócse beszámolója arról, milyen gyógyszer-összetételeket használ a tibeti orvoslás ma a hagyományos gyógyszerkincséből.

Legmegbízhatóbb adatokat persze Szangje Puncog lámától kaphatnánk, aki ismerte és használta a gyógynövényeket; sajnos, egyetlenegynek a nevét sem közölte Kőrösi Csomával, amikor a Négy gyökér kivonatát tollba mondta. Dzsampál Kunszang ezzel szemben orvosok és botanikusok közreműködésével a *Gyü-siben* előforduló növények hosszú sorának a „személyazonosságát” megállapította, botanikai nevét közli, és amennyire az orvosi ismeretek hiányában képes rá, tibeti felhasználásukat is megadja. Ezeknek a bevonásával 160-ra emelkedik a „megfejtett” tibeti gyógynövények száma. Burang ugyan tízezerre teszi a Tibetben orvossággként használatos növényeket, és hasonló túlzás más szerzőknél is található, Dzsampál Kunszang tárgyilagos leírásából azonban tudjuk, hogy a Mencikang versenyvizsgáján 200 gyógynövényt kell a legjobban felkészült orvosjelöltnek felismernie – ehhez képest a 160 gyógynövény ismeretét elegendőnek tekinthetjük a tibeti gyógyszerkincs hatásosságának megítélésére.

Nem elég azonban a növények nevét megfejteni. Ha tudjuk, milyen növényeket használtak Tibetben, s nagyjából sejtjük azt is, milyen betegségekre, akkor lehetőség nyílik a drogok értékének meghatározására, éspedig két módon: *farmakológiailag* megállapí-

tani a drogok vegyi összetételét és ezek gyógytani hatását, másfelől *hisztoriko-empirikusan* fölmérni, hogy ugyanezeket vagy az ezekhez hasonló hatású szereket ismeri-e az európai orvoslás illetve a népi gyógyászat, és ha igen, milyen eredménnyel és mire használja? E látszólag „Európa-centrikus” módszer értelme az, hogy az ismerthez hasonlítva ismertté tesszük az ismeretlent.

Tudtommal eddig egyik módszert sem alkalmazta senki. Tibetológusból, botanikusból, farmakológusból és orvusból álló *team* volna szükséges a feladat végrehajtásához. Ha ennek hiányában magam vállalkozom a feladatra, azzal a tudattal teszem, hogy valójában meghaladja képességeimet. Sem tibetológus, sem botanikus, sem farmakológus nem vagyok, orvos is alig; vállalkozásomat az olvasó ne tekintse többnek, mint igényes, de *kezdetleges* kísérletnek, amely remélhetőleg kiváltja a szakemberek kritikus érdeklődését, sőt: provokálja a tibeti gyógyszerek ennél szakszerűbb feldolgozását. Magam leszek a legelégedettebb akkor, amikor nehéz munkával készített táblázatom elavul. De ha javításra szorul is, elég gazdagnak látszik az összegyűjtött anyag ahhoz, hogy érdemben nyilatkozhassunk a tibeti gyógyszerek használhatóságáról, történeti és praktikus jelentőségéről. E munka nélkül csak *beszélni* lehet a tibeti gyógyításról, de a *helyére tenni* nem.

A táblázatban ábécé-sorrendben közlöm a növények botanikai (latin) nevét, leghasználatosabb magyar nevét, zárójelben a családot, amelyhez a növény tartozik. Néhol a Tibetben használatos növény nálunk nem ismeretes, de rokon fajtája szerepel európai gyógynövényként, ilyenkor ennek hatóanyagait és felhasználását ismertetem, föltételezve, hogy a tibeti változat hasonló hatóanyagokat tartalmaz. A hatóanyagokat csak sommásan említem (cserzőanyag, nyák, cukor, cukortartalmú glikozid, nitrogén tartalmú alkaloid stb.), mert a részletezés meghaladja a terjedelemszabta korlátot.

Hammerman és *Szemicsov* 1963-ban Ulan-Udéban kiadott tibeti–latin–orosz növénytani szótára 760 gyógynövény botanikai nevét közli, az orvosi felhasználási mód megjelölése nélkül. Gyűjtésük a harmincas évekből való, nem Tibetből, hanem burját, kalmük és mongol területről, ezért az egyébként értékes munka számunkra csak összehasonlításul szolgál. Kiderül belőle, hogy a fontosabb

tibeti gyógynövényeket a mongolok, kalmüök és burjátok is alkalmazták. A 160 tibeti gyógynövény részletes táblázatát lásd a Függelékben, a 371–395. oldalon.⁵

Hogyan gyógyítottak ?

A szakirodalom – kissé önkényesen – 12–15 ezerre becsüli a vadon termő gyógynövények számát az egész világon. Ebből, hazai farmakológusaink szerint mintegy 1000 növény nálunk is megterem.⁶ Ehhez képest talán szerénynek tűnik az a 160 fajta, amit sikerült felderítenünk, különösen ha észben tartjuk, hogy Hammerman és Szemicsov a környező burját, kalmük és mongol vidéken 760 „tibeti” gyógynövényt talált. Nálunk mintegy kétszáz gyógynövényt rendszeresen gyűjtet a gyógyáru-kereskedelem, mint „hivatalos” gyógyszerek alkatrészét vagy alapanyagát; ennek duplájára tehető a magyar népi gyógyászatban általánosan használt növények száma. Ehhez a számhoz viszonyítva már nem kevés az, amit a hagyományos tibeti irodalomból kibányásztunk. Sőt, nagyon tanulságos

⁵ A 160 gyógynövény elemzéséhez felhasznált források és segédeszközök:

I. *Jampal Kunzang*: Tibetan Medicine (1973). – *Fr. Hübotter*: Chinesisch-Tibetische Pharmakologie (1957). – *Th. Burang*: Tibetische Heilkunde (1957).

II. *Issekutz B.*: Gyógyszertan I. (1959). – *B. Issekutz*: Die Geschichte der Arzneimittelforschung (1971). – *Halmái-Novák*: Farmakognózia (1963). – *Dymock-Warden-Hooper*: Pharmacographia indica 1890 (1972). – *Varró A. B.*: Gyógynövények mint háziszerek (1931). – *Rápóti-Romváry*: Gyógyító növények (1977).

III. *C. v. Linné*: Genera plantarum (1764). – *C. a Linné*: Systema vegetabilium (1784). – *Diószegi-Fazekas*: Magyar fűvészkönyv (1807). – *Diószegi-Fazekas*: Orvosi fűvészkönyv (1813). – *C. D. Schroff*: Lehrbuch der Pharmacognosie (1853). – *Augustin B.*: Botanika (é. n.). – *H. Glatzel*: Die Gewürze (1968).

IV. *P. U. Unschuld*: Pen-ts'ao. 2000 Jahre traditionelle pharmazeutische Literatur Chinas (1973). – *P. Huard-Ming-Wong*: La médecine chinoise (1969). – *O. Karow*: Die Illustrationen des Arzneibuch... vom Jahre 1159 (é. n.). – *P. Huard-Zensetson Ohya*: Panorama de la médecine japonaise traditionnelle (1963).

V. *A. F. Hammerman-B. V. Szemicsov*: Szlovarij tyibetszko-latyino-russzkin nazvanyij ljekarsztvennava rasztyityeljnava szürja, primenyajemava v tyibetszkoj megycinye (1963). – *S. Ch. Das*: A Tibetan-English Dictionary 1902 (1960). – *Révai Nagy Lexikona* (1911–25). – *Der Grosse Brockhaus* (1928–35).

⁶ *Halmái-Novák*, 15. – *Rápóti-Romváry*, 8.

következtetésekre juthatunk, ha az összegyűjtött anyagot egybevetjük a máshonnan szerzett gyógynövénytani ismeretekkel.

Emlékeztet, hogy Kínában nemrégiben az ideológiai érdeklődés előterébe került a hagyományos orvosi módszerek vizsgálata. Pekingben és máshelyütt is ennek érdekében tudományos kutató intézetek létesültek. 1958-ban a Szovjetunió Egészségügyi Minisztériumának tudományos tanácsa kapcsolódott ehhez a munkához azzal az igénnyel, hogy a Tibetben használatos gyógynövények botanikai azonosítását végezzék el; a gyümölcsözőnek ígérkező tudományos együttműködés azonban politikai okok miatt mihamar abbamaradt. Ez magyarázhatja azt, hogy az idézett szovjet szerzők munkája a Tibetet övező területek kutatására szorítkozik, és ott is beéri a botanikai nevek feltárásával, az orvosi vagy népi felhasználás leírása nélkül. Feltűnő, hogy az így nyert 760 növénynev közt nem szerepel 51 olyan növény, amely a mi „hagyományos” anyagunkban megtalálható; és ha ebből levonunk is 18 olyan növényt, amelynek rokon változata használatos a mongol–burját–kalmük vidéken, még mindig marad 33 teljesen hiányzó növénynev. Ha most ezeket egyenként számba vesszük, kiderül, hogy nagy részük a Burang és Hübotter által végzett gyűjtésből való, és gyógyító értékük felette gyanús; ilyenek, mint a lógesztenye, spárga, bambusz, gyapot, sárkányvér, csicsriborsó, aranyvirág, sás, forszítia, gardénia, lícium, mirha, iszalag, aranka, rizs, mungóbab, tea, festéklakk stb. Az a néhány növény, amely a Hammerman–Szemicsov gyűjtésben nem szerepel, holott kétségtelenül tartalmaz gyógyító vagy mérgező hatóanyagot: a farkasalma (*Aristolochia*), a maszlag (*Datura*), a hunyor (*Helleborus*), a pemetefű (*Marrubium*), a ginszeng (*Panax*), a ricinus és a csüngőbelénd (*Scopolia*). Az utóbbit egyedül Kunszang említi mint a szifiliz gyógyszerét, ami eléggé valószínűtlen föltevés: erős mérég, de antiszifilitikus hatása nincs. A hunyorról is hasonlóképp állunk: szintén erős mérég és megfelelően használva hatásos gyógyszer, a meddő asszonyok megtermékenyítésére azonban aligha alkalmas. A maszlag háziszernek veszélyes, szakszerűen adagolva fájdalmak és görcsök csillapítására jó. Ezt tehát célszerűen használják a tibeti orvos lámák, ugyanígy a ricinust is, míg a farkasalma meg a pemetefű indikációját illetően

tanácstalanul állunk: „a vér és szél hőségét csökkenti”, s ehhez hasonló megállapításokkal nem tudunk mihez fogni.

Hammerman és Szemicsov arra a kényelmes álláspontra helyezkedik, hogy a *szél*, *epe* és *nyák* kórtani kifejezéseket képletesen kell érteni: a szél az idegrendszer tevékenységét jelenti, az epe az anyagcsere és vérkeringés megfelelője, a nyák pedig a nedvdús betegségeket és a hűtőtevékenységet szimbolizálja. Sajnos azonban ez nem ilyen egyszerű és egyértelmű. A korábbi kórtani fejtegetésből csak úgy, mint a 160 gyógynövény (és az egyéb gyógyszerek) indikációjából olyan konfúzus kép alakul ki, amely nem tesz lehetővé ily egyszerű leegyszerűsítést, látszólagos biológiai racionalizálást. Maguk a tibeti orvosok sincsenek abban a helyzetben, hogy a betegvizsgálattal biztonságosan eldöntsék, vajon hideg vagy meleg szél, nyák, illetve epe betegséggel állnak-e szemben, ezért igen érdekes – bár kétes értékű – módszerhez folyamodnak. Vannak olyan gyógyszerösszetételeik, amelyeket egyértelműen az egyik (szél), a másik (nyák) vagy a harmadik (epe) betegségcsoportra tartanak hatásosnak. A diagnózis felállításához beadják az egyik gyógyszert: ha a beteg megkönnyebbül, eltalálták a baj minőségét. Ha nem könnyebbül meg, következik a második, szükség esetén a harmadik típus-gyógyszer.

Ezt a diagnosztikus módszert a *Gyü-si XXVIII.* fejezete közli, tehát igen régi, hagyományos metódusról van szó. Hangsúlyozni kívánom, hogy bár a reális kórtani ismeretek hiányában nincs kilátás arra, hogy a gyógyszerpróba kifogástalan diagnózist eredményezzen, a *próba* avagy *gyógyszerteszt* mégis a tibeti orvoslás természettudományos igényét jelzi.

Ha a megismert gyógynövényeket a nálunk használatos népi orvosláshoz, sőt a tudományos orvosi gyakorlatban is polgárjogot nyert gyógynövények használatához hasonlítjuk, sok megegyező vonást találunk. Önként adódik, hogy a 160 gyógynövényt négy csoportba soroljuk:

1. Olyan gyógynövények, amelyeknek orvosi hatóanyaga ismert, és az európai gyógyászatban hasonló módon kerül felhasználásra. Nyolc ilyen gyógynövényük van: kámfor, maszlag (*Datura*), csikófark (*Ephedra*), beléndek (*Hyoscyamus*), vérontófű (*Potentilla* v. *Tormentilla*), ricinus, aggófű (*Senecio*) és gyömbér (*Zingiber*). Meg-

jegyzendő, hogy a hasonlóság nem azonosságot jelent, a tibetiek ezeket a szereket jól is használják, ezenkívül sokszor értelmetlenül.

2. Húsz olyan gyógynövényük van amelyet nagyjából úgy használnak, mint a mi népi orvoslásunk ma, vagy mint az orvostudomány használt régen, amikor még hitt a hatásában, vagy nem ismer-te fel a mérgezés veszélyét és káros melléktüneteket, vagy nem volt helyette jobb szintetikus készítménye. Egyezéstről itt sincs szó, csak félig-meddig hasonló felhasználásról. Ilyen például az orvosi angyélika, a koriander, a galagonya, a tejfű, az édesgyökér, a *Hydnocarpus*-ból készült *Chaulmoogra*-olaj, a boróka, a gyöngyajakfű, a mindenható ginszeng-gyökér, a fenyőgyanta, az útifű, a bodza, a gyermekláncfű, a kamillatea – a részleteket bárki ellenőrizheti a függelék táblázatában.

3. Hatvanöt olyan gyógynövény szerepel a gyűjteményben, amely nálunk is használatos a népi orvoslásban, de egészen más indokolással, mint Tibetben. Hogy *más* az orvosi indikáció, az nem feltétlenül jelenti a tibeti felhasználás alaptalanságát. A népi orvoslás lényegéhez tartozik a bizonytalanság meg a hit; elképzelhető, hogy némely növény arra is jó, amire Tibetben használják, vagy arra sem használ, amire nálunk szedik.

4. Ez áll a maradék hatvanhét növényre is: ezeket nálunk nem szedik, vagy azért nem, mert itt nem terem, vagy azért, mert nem bíznak a hatásában, de könnyen lehet, hogy ezek között is van hatásos szer.

Hammerman és Szemicsov gyűjtése lényegében az általam közölt 160 gyógynövénynek bővített mása: ugyanezeknek a növényeknek sok válfaja dúsítja fel a gyűjteményt, néhány itt nem említett, de jelentéktelen gyógyhatású virággal együtt. Mindössze két olyan növényt említ, amely a forrásaimban nem szerepel, és valóban orvosi hatású. Egyik a *Rauwolfia serpentina*, amelyet újabban fedeztek fel mint „népi csodaszert”; a gyógyszeripar Serpasil, illetve Rausedyl néven készit gyógyszert a gyökér kivonatából, korábban idegbetegségek gyógyítására használták, ma már inkább csak a vérnyomás-csökkentők közt van helye. Fontosabb ennél a *Papaver somniferum*, vagyis a mák, amelynek ópiumtartalma csakugyan pótolhatatlanul jótékony szer az orvosi gyakorlatban. A mongolok túlságosan is jól ismerik: népbetegséggé vált nálunk az ópiumszívás. Nem való-

színű, hogy Hübotter, Burang és Kunszang rimpócse egyaránt említés nélkül hagyja, ha Tibetben is élnek vele.

Föltűnhetik, hogy a sisakvirágtól az ebvézsmagig sok veszedelmes mérge szerepel a tibeti gyógynövények közt. Ez minden népi gyógyszerkincsben így van. Lehet, hogy sok végzetes mérgezés következett be a drogok hanyag használata folytán, ez azonban nem szükségsszerű: már a Gyü-si írója tudatában volt annak, hogy a gyógyszerek egyben mérgek is, és csak megfelelő elkészítés és óvatos adagolás teszi a mérgeket gyógyítóvá.

A gyógynövények többsége ártalmatlan fűszer, jótékony, de jelentéktelen gyógyhatású erdei-mezei virág, zamatos gyümölcs, ipari célra alkalmas virág vagy fa. Ezek mind fontos szerepet játszottak az európai orvoslásban is – különösen a fűszerek –, míg hovatovább háttérbe nem szorultak a hatásosabbnak tartott (bár nem feltétlenül hatásosabb) szintetikus készítmények mögött. A népi eredetű gyógynövényeknek ma nagy a reneszánsza a civilizált országokban. Sok lélektani oka van ennek, többek között a technika vívmányaiban megrendült bizalom, a gyógyszergyárak dömpingje és reklámja, a szintetikus készítmények káros mellékhatásainak felismerése, a túlzott várakozás okozta csalódás, s nem utolsósorban egy logikusnak látszó logikátlan érvelés: hogy ami évezredek tapasztalatán alapszik, az megbízhatóbb a friss gyári produktumnál. Való igaz, hogy a gyári produktumok megbízhatóságához is sok szó fér, ám ez nem igazolja az „ösiségbe” vetett hitet: ha egy gyógyszer vagy gyógymód ötezer éve nem tudja meggyógyítani a betegségeket, ez nem támasztja alá felsőbbrendűségét.

Eddig úgy beszéltünk a gyógynövényekről, mint egyedi hatóerőről. A tibeti orvoslás azonban – mint a legtöbb népi gyógymód – csak a legkritkább esetben használ egymagában egyetlen gyógyszert: rendszerint számos állati, növényi és ásványi alkatrészből állítja össze készítményeit. Pár évtizeddel ezelőttig ugyanígy járt el a gyakorló orvos is, amikor receptet írt fel: gyári áru helyett hatóanyagából egyénileg összeállított készítményt kívánt a gyógyszerésztől. Hogy már nem a gyógynövényt, hanem – rendszerint – a drogból kivont hatóanyagot vagy annak szintetikus mását írta fel, grammos vagy milligrammos nagyságrendben pontosan meghatározva a kívánt mennyiséget, ez jelentékeny fejlődés eredménye, de nem alap-

vető elvi változás. A tibeti orvoslás hajdani viszonylag magas szintjét mutatja, hogy igen nagy súlyt fektet a gondosan megszerkesztett gyógyszerösszetételre, körülbelül úgy, mint a száz év előtti európai orvoslás vagy a mai népi gyógyászat.

Korábban már idéztem erre példát Kunszang rimpócse könyvéből, most néhány újabb példát mutatok be, és peddig az ősi Négy gyökér második könyvének XXI. fejezetéből, amely hatvannál több receptet közöl, és utal arra, hogy ez csak válogatás a bőséges anyagból.

Itt van például egy jónak tűnő recept, az „arura, tíz hatóanyaggal”, amely nem is annyira az összetevők megbízhatósága miatt látszik jónak, hanem mert egységes az orvosi indikációja: a vese és húgyutak lázas gyulladásaira szolgál. Terminalia chebula + Crocus sativus + Elettaria cardamomum + vörös kréta + Gentiana barbata + Canavalia gladiata gyümölcse + Galium boreale gyökere + olajos Juniperus communis levele + Eriobotrya japonica levele + cukor. Ebből orvosi por készítenéd. Magyarul: mirobalán, sáfrány, kardamom, méz, encián (tárnic), pillangóvirág, galaj, boróka, naspolya, cukor. A trópusi *mirobalán* (Terminalia) kivételével, amely Távol-Keleten közkedvelt ősi gyógyszer és *arura* néven a tibetiek előtt különösen nagy becsben áll, a többi mind ismert szer itthon is, és nem lehetetlen, hogy a készítmény jó hatással van a húgyúti panaszokra.

Kevésbé meggyőző az a receptjük, amely állati, növényi és ásványi anyagokból áll, és a daganatok gyógyítására szolgál: keselyűnyak + vízimadár + valamely húsevő vad + borz + vad jak + vad szamár húsa + bambusz manna + sáfrány + szegfűszeg + kardamom + szerecsendió + Amomum medium (fűszer) + Hedychium-gyömbér + hosszú bors + fekete bors + kősó + ammóniáksó + keserűsó + ánizs termése + Conioselinum gyümölcse + hagyma – mindez melasszal pilulává gyúrandó. Hogy a 21 különféle anyag összességétől miért várják a daganatok gyógyulását, titok marad. De a középkori európai orvoslás receptjei semmivel sem kevésbé titokzatosak.

Ezekben a példákban legalább az orvosi indikáció egyértelmű. Nagyobb bajban vagyunk az olyan gyógyszerösszetétellel, amely *mind a három életnedv* betegségein egyformán segít. Ha már bele-törődünk a szél-nyák-epe kórtanba, akkor megkívánnánk, hogy mindegyik életnedvnek önálló kórképek és gyógyszerek feleljenek

meg. Ehelyett azonban számos „mindenható” receptjük van – ami eleve fölöslegessé teszi a többit.

Így például egy pilulájuk egyformán gyógyítja az epe, szél és phlegma betegségeit, továbbá a hátfájást és a nehézlégzést: fekete áloéfa gyökere + kámforfa + szürke áloéfa + vörös és fehér szantálfa + bambusz + sáfrány + szegfűszeg + kardamom + szerecsendió + Amomum-fűszer + mirobalán + mélia + galagonya gyümölcse + bazsarózsa gyökere – bodza törzse + kúszó gyöngyakác + tárnics + bajkáli csukóka gyökere, szára és levele + Hedychium-gyömbér + fogfű + Kochela + Vatica lanceaefolia törzsének sötét nedve + pézma + bodros bogáncs virága + sisakvirág gyökere + indiai lián + kétfajta örvénygyökér virága, szára, levele + aggófű virága + gránátalma + Stellaria-szegfű virága és levele – mindezt előbb porítani kell, majd labdaccsá gyúrni.

A bőséges felsorolásból egyedül a *Vatica* szorul magyarázatra (a többi szerepel a függelékben), ez nálunk nem ismeretes, de *gugul* tibeti néven megtalálható Szarat Csandra Dász tibeti–angol szótárában: „drága tömjén, orvosi célra használatos, illata elűzi az ördögi szellemeket”. Fehér és fekete változata van, itt tehát az utóbbit kell használni.

A receptbemutatót még bőven lehetne folytatni, de érzük be ennyivel, s vonjuk le a szükséges következtetéseket.

A népi gyógyászat nem mindig határolódott el az orvosi kezeléstől, az elkülönülés kései keletű, és ma sem teljes – amit úgy kell érteni, hogy az orvosok is szívesen vesznek igénybe jól bevált, vagy legalábbis reményre jogosító háziszereket. Teljes elkülönülésről azért sincs szó, mert a tudományos farmakológia is a népi orvoslásból nőtt ki, fejlett stádiumában is igénybe veszi a gyógynövényeket, leghatásosabb szerei éppen a növényekből kivont hatóanyagok, vagy ezeknek szintetikusán előállított másai. Csak az utóbbi másfél évszázadban jutott a gyógyszervegyészet arra a színvonalra, hogy a hatóanyagokat precízen izolálni tudja és a hatásmechanizmust kísérletileg ellenőrzi, következtetésképp az 1800 előtti időszakban az európai orvostudomány – a növények felhasználása szempontjából – nem sokban különbözött a népi gyógyászattól. Empirikus tapasztalatok alapján kombinálta egymással a gyógynövényeket (és más szereket), esetleg elméletileg is próbálta magyarázni a hatást, de való-

jában csak tapogatózott. A *materia medica* a görög ókortól kezdve – amikor már igen gazdag volt, sokkal gazdagabb a tibetnél – nem volt egyéb, mint a népi gyógyászat szisztematikus feldolgozása, rendszerbe foglalása az indikáció, adagolás és várt terápiás hatás szerint.

Azért fontos ezt hangsúlyozni, hogy helyesen értékelhessük a népi orvoslást: ne értékeljük túl és ne becsljük alá. Nem véletlen, hogy a reneszánsztól a 18. századig minden neves orvos egyben jeles botanikus volt: a gyógynövények ismerete nélkül nem boldogult a medicinában. És éppen a reneszánsz idején abba a túlzásba estek, ami a kínai és tibeti hagyományos gyógyítást az újkorban is jellemzi: a tudományosság látszatát keltve végtelen hosszúságú recepteket írtak, összehalmozva egy csomó növényi, állati és ásványi vagy vegyi anyagot, abban a reményben, hogy a sok közül majd csak hat valamelyik. Néha hatott is.

A népi gyógyászat átalakulását tudományos gyógyszertanná egy történeti példán demonstrálok. William *Withering* angol orvos a nép körében használatos gyógynövények között hatásos szívsert keresett. Tudomása volt egy vajákos asszonyról, aki „titkos főzettel” szívbajosokat gyógyított, eredményesen. Elkérte tőle a receptet, amely mintegy húszféle növényből állt, hasmenést és hányást okozott ugyan, de némelykor csakugyan segített a szívbetegeken. Hosszas vizsgálattal megállapította, hogy a húsz növény közül egyedül egy, a gyűszűvirág – *Digitalis purpurea*, mellesleg a tibeti gyógyszerkincsben nem szerepel – fejt ki specifikus hatást a szív izomzatára, tehát ebben van a keresett hatóanyag. További tíz évi munkával kidolgozta az egyébként mérgező hatású digitalisfőzet készítési módját, adagolását, indikációit, hatásmechanizmusát, nagy beteganyagon kísérletezve ki a megfelelő kezelési módot; 1785-ben kiadta *An Account of the Foxglove* című monográfiáját – ezzel a digitalis bevonult az orvostudomány gyakorlatába. Ez csak kezdet volt, amit később követett a *Digitalis*-fajták glikozidáinak előállítására (digitoxin, gitoxin, gitaloxin, digitoxigenin, gitoxigenin, digoxigenin, digitoxóz), vegyi képletük és speciális hatásuk megfejtése, majd a gyári készítmények hosszú sora.

Ebben a példában nemcsak a tudományos metodika figyelemre méltó – noha ennek illusztrálására idézem –, hanem az is, hogy a

gyűszűvirág már korábban – legalábbis a 12. századtól fogva – szerepelt a népi orvoslásban, és pedig a legkülönfélébb betegségek kezelésére, feltehetőleg több mérgezést okozva, mint gyógyulást. És mégis a népi orvoslásban elért *eredmény* vezette nyomra Witheringet. Ez a kettősség jellemzi a gyógynövények évezredes kultuszát: minthogy valóban van bennük gyógyító anyag, ez néha – inkább véletlenül, mint céltudatosan alkalmazva – kedvező hatást fejt ki.

Maga a tibeti gyógynövénytan nem jobb és nem rosszabb, mint bármely kultúrnép gyógynövénytana a múltban vagy ma. Ismertek egy csomó hatásos drogot, még több hatástalant, egy csomó mérget, még több fűszert. Sajátos kórtani elképzelésük alapján meghatározták a drogok indikációs területét, szakszerűen alkalmazták itt az egyik, amott a másik gyógyfüvet, a betegségek pedig hol meggyógyultak, hol nem. Ismerték a gyógyszerek keverésének, bonyolult elkészítésének titkát, sőt ezt talán a szükségesnél még bonyolultabbá is tették. Voltak kedvenc növényeik, amelyekbe határtalanul nagy bizalmat vetettek – ilyen a mirobalán, a szegfűszeg, a sisakvirág, a szantálfa, a sáfrány, az inula, a szerecsendió, a peónia, a bors, a gránátalma, az aggófű, a gyömbér –, míg más, talán hatásosabb drogokat mellőztek vagy egészen szokatlan indikációval alkalmaztak. Például a mindenütt nyugtatóként ismert valeriánát „lépbajok ellen”, vagy a mámorító hatásáról közismert hasist „nyirokbajok ellen”, a kökörcsint „csontvelőgyógyszerként”, a nálunk magzatelhajtónak használt pórsáfrány náluk a magzat elhalását akadályozza, a krizantém nálunk méreg, Tibetben a mérgezések ellenszere stb. Ez természetes is, minden népi kórtan a maga feje szerint gondolkodik, és csak nagyon laikus elmék hisznek az „évezredes tapasztalatok” megbízhatóságában.

Tudományosan képzetlen, de jó érzékkel, megfigyelőképességgel és nagy tapasztalattal rendelkező népi gyógyítók összeállíthatnak olyan teát, főzetet, keveréket stb., amely a tüneti kezelés – nagy ritkán a radikális gyógyítás – szempontjából előnyös, de tudományossá a módszer csak akkor válik, ha az orvos megismerkedik a betegség patomechanizmusával (kórtan) és a gyógyszer hatásmechanizmusával (farmakológia). Enélkül: kuruzslás – még ha elismerjük is, hogy a kuruzslás olykor hasznosabb a gyógyításnál.

A tibeti gyógynövények összehasonlító vizsgálata azzal a konklú-

zióval jár, hogy *materia medicájuk* erre a színvonalra jutott el, és ezen is maradt. Nem kevés ez, az európai középkor sem jutott tovább, ám az európai újkor gyógyszertanával nem állja ki az összehasonlítást, két oknál fogva: egyrészt hiányzik a tudományos megalapozása, másrészt fejlődésképtelen.

Mint említettem, gyógyszerkincsükben számszerűen azok a növények vannak túlsúlyban, amelyek nálunk főleg háziszerek, fűszerek, dísznövények, kozmetikumok, vagy csak iparilag kerülnek felhasználásra. Gyógynövényeik kétharmada ilyen, ám ezeket ugyanolyan nagyhatású gyógyszernek tekintik, mint a tényleges gyógyító hatóanyaggal rendelkezőket. Ebben hasonlítanak a hazai – értsd: európai – népi orvosláshoz. Az *üröm* az orvos kezében pusztán kesernyés ízesítő anyag, része az étvágygerjesztő *Tinctura amarának*, a népi orvoslásban a májbaj, váltóláz, csúz és reuma ellenszere is. Tibetben gyógyítja a *vérköpést*, véres folyást, kolerát, bélpoklosságot, és mint *moxa* – égetés – még száz betegségnél használatos. Lehetséges ez? Igen, lehetséges, az abszint átmenetileg jó közérzetet okoz, és ezzel tünetileg segíti a gyógyítás munkáját, de aki elhiszi, hogy meggyógyítja a felsorolt súlyos betegségeket, annak fogalma sincs e kórképek lényegéről. Az *orvosi angyélika* kedvezően hat különféle hurutokra, de diftériát vagy szibériai járványos lázat meggyógyítani nem lehet vele. A *kurkuma* kellemes ételízesítő, de semmiféle „súlyos betegséget” nem szüntet meg. A hánytató és hashajtó hatású *kutyatej* nem segít a vese- és tüdőbajokon (már ez az összesítő diagnózis is mily félrevezető, hiszen hányféle vese- és tüdőbetegség van!), mint ahogy az epehajtó *aszat* sem alkalmas a szív támogatására, a *forszítia* a belső gyulladások és a skrofulózis gyógyítására, a *gledicsia* a májbajok leküzdésére. A *gyöngyajakfű* nálunk szerény vizelethajtó, Tibetben a súlyos női bajok egész sorának csodaszere, de még ennél is mindenhatóbb a nagyhírű *ginszeng*, amelynek a sok európai vizsgálat csupán enyhe afrodisziákus és roboráns hatását tudta kimutatni. Az *útilaput* nálunk is hatásos gyulladáscsökkentő háziszernek tartják, noha a farmakológia nem igazolta ezt a hitet; a *szezámolaj* epehajtó hatását ismerjük, a tibetiek azonban valamennyi belső szerv és érzékszerv kitűnő gyógyszerének tartják; a *keserűfüvet* Európában is sokáig a tüdővész specifikumának gondolták, míg hatásta-

lanságára rá nem jöttek, a tibetiek vérzést és gennyedést gyógyítanak vele – és így tovább, a részletezést mindenki megteheti a táblázaton.

Ami pedig azokat a gyógynövényeket illeti, amelyek bekerültek a tudományos *materia medicá*ba, ezeket is egészen másként értékeli ott, mint itt. A *sisakvirág* alkaloidája óvatosan felhasználható az idegfájdalmak csillapítására, a tibetiek ezzel a vad méreggel hatra-
vakra gyógyítanak mindenféle bajt. A *hasis* fájdalomcsillapító, nar-
kotizáló és bódító hatását jól ismerjük – a tibetiek bőr- és nyirok-
betegségeket gyógyítanak vele. (Bár hogy mit értenek nyirokbeteg-
ségen, nem lehet tudni.) A *kroton* olyan drasztikus hashajtó, hogy
hovatovább csak az állatgyógyászatban merjük használni; mérgező
hatásával ők is tisztában vannak, mégis bátran alkalmazzák a leg-
különbélebb betegségeknel. A *datura* ellenben igen szerény gyógy-
szer náluk, holott valóban nagy hatású alkaloidákat tartalmaz. Az
édesgyökér a ginszeng mellett legsűrűbben fordul elő a kínai-tibeti
receptúrában, jóformán minden betegség csodaszere; gyakorta sze-
repe az európai gyógyszerben is, de nem mint nagy hatású or-
vosság, hanem mint ártalmatlan ízjavító és köptető, amely kiválóan
alkalmas arra, hogy pilulák indifferens alapanyaga legyen. A *sze-
recsendió* valaha kedvelt fűszer volt, de mivel gyógyítaná a szívbajot-
kat? A *rebarbara* kitűnő hashajtó, de miért tisztítaná a csontvelőt
– és egyáltalán: minek a csontvelőt tisztítani? A *Salamon pecsétje*
szép és mérges erdei virág, hogyan gyógyít vese- és hátgerincbajot-
kat? A „vértisztító tea” a népi gyógyászatban is sűrűn előforduló
fogalom, s éppoly anakronisztikus, mint a tibetiben: a középkor
maradványa; csak hogy a kínai-tibeti orvoslásban még további ötven
vagy száz hasonló középkori fogalom maradt fenn ugyanilyen anak-
ronisztikusan.

És mennyi hatásos gyógynövény létezik, amely *nem* szerepel a
tibeti gyógyszerkincsben! Válasszunk egyetlen példát, a szívszereket.
A kínai-tibeti indikáció folyvást emlegeti, hogy ez vagy az a növény
felviszi a pneumát a szívbe, a szívére hatolva új vért termel, támo-
gatja a szívet és átjárhatóvá teszi a 12 ércsatornát, megnyitja a szívet,
szívbajt gyógyítja, vérpangást szünteti, hevíti a szívet, szívgyengeség
ellenzere stb. – ezzel szemben a bemutatott 160 gyógynövény közt
egyetlen olyan sincs, amelynek hatóanyaga hatásos szívgyógyszer
volna. Az európai gyógynövények közül ellenben egyedül a gyűszű-

virágnak 14 változatából készül hatásos szívgyógyszer (*Digitalis purpurea, lanata, grandiflora, ferrugina, lutea, ambigua, canariensis, fulva, laevigata, minor, minima, orientalis, silvatica, viridiflora*), és hasonlóan hatásos glikozidákat tartalmaz a gyöngyvirág, a tavaszi hérics, a *Strophantus kombe* – amelyből az életmentő sztrofantint készül –, az *Erysium*-fajták, a *Periploca graeca*, a hunyorfélék, a kecskerágó, az oleander, a *Thevetia neriflora*, az *Evonymus*, a *Gomfocarpus*, a tengeri hagyma... Nagyon hamis az a kép, amely az ősi gyógyszerkincs gazdagságát hirdeti a modern gyógynövénykultusszal szemben.

Ennyit a tibeti–kínai gyógynövényekről, és most vessünk még egy pillantást Tibet állati eredetű gyógyszereire, amelyekről már Kunszang rimpócse sok meglepő adatot közölt.

60 állati eredetű tibeti gyógyszert ismertet Hübötter. Ezekről nem készítek táblázatot, indikációjukat sem mondom el, csupán közlöm a névsort, amely önmagáért beszél:

Lépesméz	Béka
Csurgatott méz	Szarvasagancs
Majomcsont	Nyúlagyvelő
Antilopvér	Nyúlürülék
Antilopszarv	Kutyahere
Víziállat hamuja	Kőrisbogár
Medveepe	Kutyanyelv
Marha-bélsárkő (bezoár)	Macskahús
Méhviasz	Rákpáncél
Mókushús	Varangy
Kígyófajta	Pacsirtaürülék
Elefántbőr	Oroszlánháj
Szamárpata	Emberi széklet
Szamárnyelv	Mósusz
Bagolytoll	Mormota
Csiang-csuang toll	Pávatoll
Vidramáj	Pávahús
Denevérhús	Repülőmókus
Denevérürülék	Rinocéoszszarv
Tehéntrágya	Disznónyelv

Marhafej
Szarvasvér
Szarvaszsír
Birkaagyvelő
Teknőspáncél
Kígyóháj
Kígyóhús
Kígyóbőr
Disznóvér
Disznóganéj

Tengeri csikó
Verébhús
Galambpiszok
Koshere
Vadlibatoll
Farkasgyomor
Farkasnyelv
Kecskevér
Kecskeszőr
Kecskeagy

Az utolsó három szernek az indikációja: a kecskevér lueszt és fekete himlőt gyógyít, a kecskeszőr mérgezéseket, a kecskeagy szétszakadt inakat és szalagokat.

A többi terápiás indikáció is ilyen.

Összevetve a növényi listával, az a benyomásunk, hogy az állati eredetű gyógyszerkincs sokkal kezdetlegesebb, sokkal ősbibb fokon rögzült a növényinél. Az „ürülék-gyógyszertár” (Dreckapotheke) minden primitív népnél és ókori kultúrnépnél divatozott – az egyiptomiak ezeknél sokkal hajmeresztőbb dolgokat szedtek be gyógyszerként –, ennek túlélése természetesen a legkultúraltabb országokban is megtalálható a *babonák* szintjén, de orvoslásnak ezt még népies formában sem lehet nevezni.

A gyógynövényeket illetően *Rousseau*-val értek egyet, aki sok egyéb mellett nagyszerű botanikus is volt, mégis – vagy talán épp ezért – 1777-ben *A magányos sétáló álmodozásaiban* ezt írta: „Nem akarom elvitatni a növényektől mindazt a nagy hatóerőt, amit nekik tulajdonítanak, csupán azt állítom, hogy ha ezek az erők valószínűságosak, a betegek pusztán rosszindulatból maradnak betegek, hiszen akárhány betegségre panaszkodik is az emberiség, egy sincs köztük, amelyet legalább húszféle fű radikálisan meg ne gyógyítana.”

Ennek a felfogásnak az értelmében okosan tesszük, ha a tibeti gyógynövénytan értékelését nem a gyógyítás eredményétől tesszük függővé – amint azt minden más területen tenni kötelesek vagyunk –, hanem a gyógyító rendszer egészébe illesztve szemléljük. Nem is cselekedhetünk másként, hiszen mi módon állapíthatnánk meg például, hogy ezer évvel ezelőtt a valeriána használt-e a „lépbetegsé-

gekre”, amikor nemcsak erre vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk, hanem őszinte meggyőződésünk az is, hogy a tibetieknek fogalmuk sem lehetett a lép betegségeiről, ugyanígy a nyirokrendszer vagy a csontvelő betegségeiről sem. Nem azért, mivel nálunk Európában a nyirokérrendszer fölfedezése a 17. században történt, a lép élettani és kórtani működésének megfejtése pedig százéves múltra sem tekinthet vissza – ettől még a tibetiek lehettek volna okosabbak nálunk, ismerhették volna azt, amit mi nem ismertünk. Csakhogy nem ismerték. Egész élettani és kórtani ismerettáruk nyitott könyvként fekszik előttünk, lapjain azzal a zavaros képzeletbeli anatómiával, amely e finom részletek felismerését kizárja. Volt ellenben valamely *elképzelésük* például a lépbetegségről, nyirokbetegségről, szívdaganatról, epediszkráziáról, szélbetegségekről stb., ezt az elképzelésüket gyógyították, ahogy tudták. Korvin-Krasinski vagy Burang zsákutcájába tévednénk, ha elképzelésüket megpróbálnók a mai tudományos ismeretekkel behelyettesíteni. *A tibeti ősi orvoslás értéke önmagában van, nem az összehasonlításban.*

Így a tibeti gyógyfüvek, állati és ásványi gyógyszerek értékét azon kell lemérnünk, hogy a természeti anyagok széles körű felhasználása beilleszkedett abba a *nagyvonalú orvosi koncepcióba*, amely a 8–12. században egyenrangú volt a korabeli indiai, kínai, perzsa, arab és európai orvosi koncepciókkal, és noha nem nélkülözte a mágikus elemeket (miként a felsorolt társai sem), magasan felette állt az akkori és későbbi primitív népek samanisztikus gondolkodásának. Nem abban volt „modern”, hogy mai értelemben vett betegségeket és gyógymódokat ismert, hanem abban, hogy egyáltalán betegségeket és gyógymódokat *keresett*, ezeket tudományosan rendszerezte, és ennek megfelelően próbált gyógyítani. Ma sem teszünk mást, és igyekvésünk ma sem mindig jár sikerrel.

A rendszer fejlettségét mutatja, hogy a *Négy gyökér* nemcsak a gyógyításról szól, hanem a betegségek megelőzéséről, az egészséges életmódról is. Szemtanúk beszámolójából tudjuk, hogy a tibetiek hírből sem ismerik a mosakodást, ezért meglepő az *egészségtanuk* első szabálya: tiszta és békés körülmények közt kell élni. Kevésbé meglepő a mondat folytatása: rablóktól és ördögi szellemektől mentesen. A sztreesszmentes éltmód egészségtani előnyét ezer-ezerötszáz évvel később sem lehet pontosabban megfogalmazni. Tegyük még

hozzá: a *Gyü-si* sem a tibeti aszkéták természetellenes életmódját, sem az indiai jógik testedző metodikáját – a jógázást – nem említi az egészségtanában. Ezzel szemben hangsúlyozza, hogy kerülni kell a poshadt, megromlott, penészes és bármilyen oknál fogva ártalmas élelem fogyasztását, továbbá a szexuális kicsapongást. A hosszú és egészséges élet titka a gondos étkezés, a tisztességes életmód és a megfelelő gyógyszerek használata. A bélműködést például rendben lehet tartani egy keverékkel, amelynek összetétele: mirobalán gyümölcse, mélia gyümölcse, kősó, hosszú bors termése, gyömbér gyökere, vidrafű levele, virága és szára, kurkuma gyökere, zsurló termése, melasszal elkeverve és vízben oldva. (Ebből csak a vidrafű – *Menyanthes trifoliata* – ismeretlen előttünk: egy tárnicsféle, amely csakugyan hasznos lehet az emésztés rendezésére, a mai népi orvoslásban is használatos. A többit lásd a táblázatban.)

Más egészségfenntartó gyógyszereket is ajánl, például jakvajjal elkevert fokhagymaport a levegő-betegségek megelőzésére, amin itt szívdobogást és idegzavarokat kell érteni. Az emésztés „tüzét” erősíti a paprika gyökere vajjal és mézzel elkeverve; a méz és bizonyos hegyi kristály egyébként is a hosszú élet biztosítója, ezenkívül az öt érzékszerv élesítője. Gazdag emberek arannyal, ezüsttel, rézzel, vasreszelékkel tehetik hatásosabbá preventív gyógyszereiket.

A diétára a betegségek utókezelésében és a jó kondíció fenntartása céljából is nagy gondot kell fordítani. Gyenge testalkatúak, tüdőbetegek, álmatlanságban szenvedők, kivérezettek, szexuális élet eltúlzásától kimerültek különösen jó táplálásra szorulnak: ürühús, melasz, cukor, tej, túró, köles, vitaminban dús ételek (ez a megfogalmazás Kunszang modernizálása, de jogosult, még ha Jutogpa idején a vitamin elnevezés anakronizmusként hat is: a főzelékeikben és gyümölcseikben benne volt, és jó hatását felismerték). A bőséges étkezést olajos masszázssal, nyugodt alvással, kiegyensúlyozott életmóddal, lelki békével még hatásosabbá lehet tenni, és mindez fokozza a szervezet ellenállóképességét a betegségekkel szemben. A túlhajtott étkezés viszont ártalmas, gyomorpanaszokat, vizeelési zavart, nyák-betegségeket okozhat, és tompává teszi az elmét; ilyenkor is megfelelő diétát kell alkalmazni, sőt a Négy gyökér gyógyszer-összetételeket is javasol a túltápláltság ellen. Az általános dietetikai szabályok mellett az egyes betegségekre speciális étrendet ír elő.

A *diagnózis* felállítása babonás módon kezdődik, de szakszerűen folytatódik. Ebből már sok mindent ismerünk, így azokat az előjeleket, amelyek az orvos lámát a betegség előzetes megítélésére hangolják, pusztán a hírhozó személyéből vagy az útközben látott jelekből. Ez a babonás előrejelzés a bon-varázslat maradványa lehetne, ha nem találnánk pontos mását az indiai gyógyításban is. Amikor azonban az orvos eljut a pácienséhez, egyszeriben szakemberré válik. Először is fölteszi a 29 anamnesztikus kérdést, amelyről már korábban szóltam. Kipuhatólja tehát a baj előzményét, többek közt az esetleges külső kiváltó tényezőket: nem csúszott-e el vagy nem esett-e rá valami, nem ázott-e vagy égett-e meg, nem töltötte-e hidegben az éjszakát, és szenvedett-e a múltban más hasonló betegségben? Ezután következik a testi vizsgálat, kezdve az érzékszerveken, folytatva az egész testen, majd rátérve a testnek arra a részére, amelyre a páciens panaszkodik. Ezt követi a pulzus megtapintása, amiből egyrészt a beteg hőmérsékletére következtet, másrészt a már ismertett kínai eredetű pulzusdiagnosztika értelmében magára az alapbetegségre. A vizsgálatot a váladékok megszemlélése zárja, elsősorban az elengedhetetlen vizeletvizsgálat, de szükség esetén a köpet, széklet, hányadék vagy vér megszemlélése is.

A diagnózis felállításához, tudjuk, hozzásegíthet a próbagyógyszer alkalmazása: ha az orvos nem biztos a betegség specifikus kórtani eredetében, kipróbálja a jellegzetes gyógykeverékek hatását, s ebből következtet vissza a nyákos, epés vagy szeles eredetre.

A betegség megállapítása után az orvos megkezdi a gyógyítást. Szükség esetén operál, eret vár, köpölyöz, éget, mindezt kellő előkészítéssel. A segédjének ugyanolyan tisztának, jól képzettnek és jó modorúnak kell lennie, mint magának az orvosnak. A doktor egyben gyógyszerész is, magával hordja a patikáját, az előre elkészített porokat vagy a főzethez szükséges anyagokat. Általában a gyógyszerelést enyhébb szerekkel szokás kezdeni, csak akkor javasolnak például erős hánytatót, ha a gyengébb szer nem hozott eredményt. Lázas betegségnél nem célszerű hűtő gyógyszert adni addig, amíg a láz nem tört ki teljesen, ilyenkor inkább gyógyszeresen elő kell segíteni a láz kibontakozását – például bodza, peónia, gyömbér és gyöngyajak keverékével –, s csak a lázas szakasz lezajlása után térni át a hűtésre. Ugyanígy, ha a mérgezés magva szétterjedt már a szer-

vezetben, előbb arra kell törekedni, hogy egy helyre összpontosuljon, aztán más gyógyszerrel magát a kialakult betegséget gyógyítani.

Sok más előírás mutatja, hogy hajdan a tibeti orvosoknak határozott elképzelésük volt a betegségekről, és jól kialakult gyakorlatuk a gyógykezelésben. A beteggel addig nem közölték, mi a baja, amíg teljes bizonyossággal – vagy legalábbis ennek a hitével – föl nem állították a diagnózist, ekkor azonban a prognózist is tudomására hozták: „A betegnek tudnia kell, meg fog-e gyógyulni, avagy nem.” Eszerint maguk az orvosok hittek abban, hogy megbízható prognózist állíthatnak fel, amit csak alapos képzettség és nagy gyakorlat tesz lehetővé – vagy a sarlatánság.

A jó orvos kritériumai:

„A doktor legyen nemes születésű, különben nem tiszteli a nép.

Ha a doktor nem ismeri tökéletesen az orvosi könyvek tudományát, nem tudja diagnosztizálni a betegségeket; hasonlatos a vak emberhez, aki nem ismeri fel az aranyat.

A gyakorlati tudás nélküli orvos olyan, mint aki ismeretlen úton jár, s nem tudja, hová jut.

Nem orvos az olyan orvos, aki a vizeletből, a pulzusból etc. nem tudja megállapítani a betegséget.

Az orvos, aki nem tudja kioktatni, tanáccsal ellátni és szavaival megnyugtani a páciensét, hasonlatos az olyan uralkodóhoz, aki nem tud egy szónoklatot elmondani.

Az orvos, aki nem tudja a gyógyszereket elkészíteni és nincsenek orvosi eszközei, hasonlatos az olyan katonához, aki fegyver nélkül megy háborúba.

A jó orvos tulajdonságait nélkülöző doktor olyan, mint a démon: pusztítja az életet.”⁷

⁷ Tibetan Medicine, 92.

Fénykor és hanyatlás

Figyelmes olvasónak szúrhat bizalmatlanságom a saját bizalmatlanságom iránt. 1775-től, amikor George Bogle-nak sikerült úgyszólván beossonnia Tibetbe, az 1956-os magyar expedícióig gondosan figyelemmel kísértük minden Tibet-járónak az útját, szinte személyes barátságot kötöttünk Manninggal, Turnerrel, Kőrösi Csomával, Waddell ezredessel, Landorral, Alexandra David-Neellel, Charles Bell-lel. Filchnerrel, Giuseppe Tuccival, hogy mint *szemtanúk* árulják el: mit láttak a tibeti orvoslásból. És mit láttak? Nem láttak egyáltalán semmit. Azt látták, hogy a gyakorlatban tibeti orvoslás *nincs*. Még a kuruzslás is oly alacsony szintű, hogy alig állja a versenyt egy csendes-óceáni sziget vadembereinek a varázsló tevékenységével. Ezzel szemben két tibeti főpap, Szangje Puncog és Dzszampál Kunszang elénk tár egy középkori tankönyvet, amely a korabeli európai szkolasztikánál magasabb rendű orvosi gyakorlatot, a kínai, indiai, arab és perzsa orvoslásával egyenértékű elméletet oktat.

Ezek a tények ingatták meg előbb a bizalmamat, aztán a bizalmatlanságomat a tibeti gyógyítás iránt. S ezek késztettek arra, hogy ily mélyen merüljek bele annak a kutatásába: mi a valóság, és mi történt itt? Az európai tibetológusok – Badmajeff, Korvin-Krasinski, Hamvas, Burang stb. – orvosfilozófiai légvárai még indokoltabbá tették a valóság keresését. Mert úgy tűnik: ez a spekulatív felmagasztalás nem emeli, hanem lesüllyeszti – „mandragorizálja” – a hajdani tibeti orvoslás valódi értékét.

A történelem ismerete megadja a választ, ha a válasz magyarázatát nem is. Az történt, hogy Szrongcen Gampó király a 7. században megteremtette Tibet egységes birodalmát, s ezzel kezdetét vette az a *fénykor*, amelyben Tibet kultúrája körülbelül egy szinten volt a korabeli Európáéval, sőt bizonyos szempontból túl is jutott rajta – például a könyvnyomtatást jóval korábban fedezte fel. A következő évszázadban, Triszong Decen király uralkodása idején, amikor a legendás Jutogpa türkizorvos is élt, még tartott a fénykor, s nagyjából erre az időre tehető az orvosi ismeretek összegyűjtése. Zavaros korszak követte ezt, erősödő lamaista kolostorokkal és versengő kiskirályokkal; a Tan túlélte a viszályokat, de megmerevedett. Ha

most arra gondolunk, mit tudtak az európai orvosok ugyanekkor, a hetedik, nyolcadik, kilencedik, tizedik században, habozás nélkül válaszolhatjuk: jóval kevesebbet a tibetieknél. Volt egyáltalán orvosi iskolánk? Az ezredforduló táján mindössze egyetlen eggyel dicsekedhetünk: a salernói iskolával, amelynek nagy a hírneve, de sem az elméleti, sem a gyakorlati munkássága nem fejlettebb a tibetinél. Európaiak nem is igen vállalkoztak az orvosi mesterségre: csirájában volt még az az „értelmiségi” réteg, amely ilyen világi-intellektuális mesterség iránt érdeklődést mutatott. A lovagok harcoltak, a szerzetesek kolostorokba tömörültek és a lelki üdvösség útját egyengették, az iparosok építettek és iparcikkeket állítottak elő – amikor épp nem menekültek a jobbról-balról rájuk csapó ellenség elől –, a kereskedők üzleteiket bonyolították, a parasztok termeltek, ahogy tudtak. Még leginkább a szerzetesek végeztek valamelyes tanító és gyógyító tevékenységet, kellő iskolázottság nélkül, szükségből. Az orvosok keletről jöttek: arabok, mórok, perzsák, bizánci görögök, hozták magukkal az ókori görög-latin orvosi műveltség törmelékeit, vegyítve az innen-onnan összeszedett keleti gyakorlattal. Ebből kivácsolódott ki a *szkolasztikus műveltség* orvosi része.

A tibetiek ezalatt nem éltek olyan elzártan, mint a későbbi időben: Pekingtől Ceylonig bebarangolták az ázsiai földrész déli részét, gyűjtötték az orvosi észleléseket, és egyre szaporították a Négy gyökér kommentárjait. Az ifjabb Jutog a 11. században élt, s őutána még hosszú névsorát ismerjük az iskolát alapító tibeti orvosoknak, akik szoros kapcsolatot tartottak az indusokkal.

Amikor a központi hatalom meggyöngült, akkor a kumbumi kolostor, a gugei királyság vagy Ladak fellegvára kínált menedéket a tibeti kultúrának, amikor viszont – 1400 körül – a dalai lámák uralma vette kezdetét, Lhasza vált nemcsak az ország, hanem az orvosi iskolázás székhelyévé is. Az orvosi „iskola” eddig nem helyhez, hanem személyhez kötött volt: egy-egy nagyhírű orvost tanítványok vették körül, ez volt az iskola. Az V. dalai láma határozta el, hogy a lhaszai palota közelében iskolából, kollégiumból és kórházból álló orvosi intézményt hoz létre, így épült meg a Csakpori tetején a mai Mencikang őse a 17. században – vagyis abban az időszakban, amikor a tibeti önállóság lehanyatlott és egyben a kultúra megmerevedett. A hajdani buddhizmus rég átalakult babonákban tobzódó la-

maizmussá, az egyre zsugorodó Tibet amennyire csak tehetette elzárta magát minden szomszédjától, a korábbi orvosi irányzatok működését az egységessé kanonizált orvosi szkolasztika váltotta fel. Szangje Gyacó régens, akinek Lapiszlazuli Rózsáskertje talán az utolsó kommentár a *Gyü-si*hez, modern módon szabályozta a tibeti egészségügyet: minden jelentősebb kolostor orvosnövendéket küldött a Mencikangba, kiképzett orvosként kapta vissza – és mégis ez a modern, felvilágosult intézkedés jelentette a hajdani életrevaló tibeti orvoslás végzetes hanyatlását. Már évszázadok óta csak toldozták-foldozták az ősi tant, a hamis kórtani bilincsből nem tudtak kitörni, s mostantól kezdve lehetőségük sem volt rá: a kanonizált szöveget kellett szószerint fújni, s a kevéssé hatásos gyógyómódot folytatni. Ahogy a szemtanúktól tudjuk, a 18. században már semmi tekintélye nem volt a tibeti orvosnak a saját országában, hacsak át nem tért a jóslás mesterségére meg a vörössipkás lámák babonás varázslataira.

Hogy folytassuk az európai párhuzamot: itt épp megfordítva zajlottak az események. A 10. század táján nagyjából egy szinten állt a két orvosi kultúra, és itt is bekövetkezett az ősi tan – ebben az esetben főként Hippokratész, Galénosz és Avicenna tekintélyéből összekovácsolódott ősi tan – kanonizálódása, csak hogy már a szkolasztika fénykorában felütötte fejét a *természettudományos* gondolkodás (Averroés a „kettős igazság” elvével, Albertus Magnus a természet új értelmezésével stb.), és a reneszánsz olyan alaposan nekitámadt az egyház felkarolta dogmáknak, hogy átmenetileg a hasznosat is kisöpörte a haszontalannal együtt.

A párhuzam tovább nem folytatható, hisz méltánytalanság volna a lélekszámra piciny Tibetet Európa fejlődő városaihoz mérni, annyit mégis hozzáfűzhetünk, hogy a mandragora-szemlélet azért Európában sem szűnt meg, és tulajdonképpen egy igen szűk művelt réteg leszámításával az átlagos európai mentalitás sokkal közelebb áll a tibeti mandragora-szemlélethez, mint a valóban természettudományos gondolkodáshoz.

Két területen nyilvánvaló a párhuzam: a *paramedicina* meg a *népi orvoslás* területén. Mindkettő napjainkban is virágzik. A paramedicináról – „áltudományos orvoslásról” – máshelyütt szólok, a népi gyógyászatról ellenben érdemes éppen itt ejteni néhány szót, mivel

legfőbb eszköze a gyógynövények alkalmazása, és ennek tibeti formáját most elég alaposan megismertük.

Ha az elmúlt egy-két évszázad orvosi vagy akár népi gyógyászati könyveit tanulmányozzuk, a gyógyszerek gyakorlati útmutatásában alig találunk különbséget az európai meg a tibeti megoldás közt. Legfőbb nemzeti büszkeségünk Pápai Páriz Ferenc, akinek *Pax corporisa* a 18. században vagy nyolc kiadást ért meg, tudományos képzettség dolgában a korabeli Európa szintjének képviselője. Könyvében, amely „Az emberi test nyavalyáinak okairól, fészkeiről, s azoknak orvoslásának módgyáról” szól, még a kórtani szemlélet is meglepően emlékeztet a keletre – akár indiaira, akár tibetire –, amennyiben mindenütt a nedveknek: vérnek, nyáknak, epének, szélnek, víznek rendellenes működésére vezeti vissza a baj okát, és ajánlott kezelési módjai orvosinak éppúgy mondhatók, mint népgyógyászatnak – s nem sokban különbözik a *Négy gyökér* receptjeitől. Például:

„Mint-hogy e nyavalyában a *bilis*, vagy epe-sár uralkodik, azt kell illendő purgátióval tisztítani: végy *Folia Sennét* három susták nyomót; *Rhabarbarumot* egy vagy két susták nyomót; *Anis*, *Kömény* vagy *Kapor* magot két poltura nyomót, meg-annyi *Szeretsen dió* virágot: mind ezek ázzanak egy kevés *Cichoria* vagy *Rósa vízben* egy éjjel, reggel forrald-fel, fatsard-ki jól a levét, melyben egy vagy két ló *Mannát* olvaszsz-el, vagy pedig annyi *Rósa sirupot*, s igya-meg mind éhomra.”⁸

Nem bolondság ez: a senna meg a rebarbara megteszi a magáét, ha belet kell kiüríteni, a hozzácsapott fűszerek segítik a szelek járását, a többi, az oldólé meg a szirup megkönnyíti a szer bevitelét s enyhíti mellékhatásait.

Voltak, akik még egyszerűbb háziszerek ajánlásával is beérték – például egy névtelenül kiadott könyv a *Házi különös orvosságokról* azért volt igen népszerű a 18. században, s ugyanígy a francia-svájci Tissot doktor *Néphez való tudósítása*, mert leginkább a ház körül könnyen megtalálható növényekből s egyéb anyagokból tanácsolták

⁸ Pápai Páriz Ferentz: *Pax corporis*. Kolosvárott, 1764. 210.

egyszerű gyógyszereiket –,⁹ míg másoknak a „méteres recept” növelte a tekintélyét: zsidókőtől az egyszarvú poráig felírtak annyi számságot, hogy a patikus alig győzte összeszedni s a páciens megfizetni. De hatóanyag is volt a csodaszerek közt, s az orvosság – mint a mai is – egyszer használt, másszor nem.

Kétszáz éve az európai orvosok már túl voltak Vesalius bonctanán, Harvey keringéstanán, Haller fiziológiáján, Morgagni kórbonctanán, tehát az értékes és értéktelen ókori maradványok megőrzése mellett *volt* természettudományos orvosi szemléletük, még ha a babonák világától nem szakadtak is el teljesen; *materia medicá*jukban sem találomra szerepeltek a gyógynövények és egyéb szerek: tudtak egyet-mást a hatásmechanizmusukról.

A *népi orvos* ellenben, a kuruzsló, a vajákos, a tudós nő, a falu bölcse vagy egyszerűen a szomszédasszony mit sem törődött azzal, Harvey avagy Galénosz szerint működik-e a vérkeringés, nem ismert se bonctani, se élettani tudományt, ismerte ezzel szemben a mindennapos betegségeket, és ismert egy csomó gyógyfüvet, egyéb orvosi szert, amelynek haszna s használati módja apáról fiúra, bábáról bábára szállt. Ezért hasonlít a tibeti medicinához. Vízübetegség, szárazbetegség, felfúvódás, belső tűz, epesár, dugulás, aszukór, marjulás, idegláz, hideglelés, szemmelverés, tüzesedés, ebagosság, eredés, csömör, pattogzás – ezek a népi betegségnevek (s ezer hasonló) nem tartalmatlanok, habár éppoly szokatlanok, mint a tibeti nevek, s a hozzájuk tartozó hagyományos gyógyításnak sokszor megvan a létjogosultsága, akár a tibetinek. Tudománynak nem lehet nevezni, de tudásnak igen, ha hozzáértő ember csinálja.

Mihez ért a hozzáértő, ha a tudományhoz nem? Nos, a füves ember vagy füves asszony tudja, melyik növényt mikor kell szedni s hogyan, melyik részét felhasználni, miképpen készíteni el, szárítani, aszalni, füstölni, áztatni, porrá törni, megfőzni, párolni, mit mivel keverni, hogyan alkalmazni. Mert nem elég a gyógynövényt megtalálni és felismerni (ami már önmagában is valami), hanem

⁹ Lásd Házi és különös orvosságok, 5. kiadás. Kolosvárott, 1773. A névtelenül kiadott könyv szerzője *Juhász Máté* egri minorita érsek. – A néphez való tudósítás, *Tissot* úr M. D. által. Nagykároly, 1772. – A nedvkörtan alkalmazásáról, a fűszerekről, gyógyító babonákról és a kuruzslásról e korban: *K. Mátyus István*: Ó és új diaetetica; I–VI. Posonyban, Landerer, 1787–93.

érteni kell az elkészítés és alkalmazás módját is, s ez sokkal bonyolultabb mesterség, mint felírni egy gyári készítmény receptjét. Nem lebecsülendő tudás; és úgy tűnik, a hajdani tibetiek eljutottak erre a fokra. Babonás hiedelemviláguk pedig – ami szintén szoros tartozéka a népi orvoslásnak – fejlettebb az európainál, és ez fennmaradt akkor is, amikor az empirikus gyógyismeret kipszult a köztudatból.

A hevenyészett párhuzam az európai meg a tibeti orvoslás közt annak az igazolására szolgál, hogy sem az életnedv-kórtan, sem a gyógynövénytan – és általánosságban a *materia medica* –, sem a babonás hiedelemvilág szempontjából nincs olyan kardinális különbség a tibeti meg az európai mentalitás közt, hogy ezzel magyarázni lehetne az előbbinek elsovadását, utóbbinak tudománnyá válását. Ha mégis áthidalhatatlan szakadék van a nyugati és keleti gondolkodás közt, nem ezekben a gyakorlati kérdésekben, hanem a metafizikai felfogás különbségében keresendő. Nevezetesen: a nyugati gondolkodás, akár idealista, akár materialista alapon áll, a létezőt *realitásnak* tartja, míg az indiai eredetű mája-filozófia, amely Tibet hiedelemvilágát is áthatja, *tagadja a lét valóságát*, kozmikus és természetfeletti valóságot tételez helyette, amelyben a létünk csak látszat. „Hamis az a tudás, amely valóságnak veszi a láthatót”¹⁰ – ezzel az alaptétellel az európai elme nem tud mit kezdeni, ez tartja a részleteiben fejlett tibeti orvoslást végzetesen a mandragora-okoskodás bilincsei közt, ez gátolta meg abban, hogy tudománnyá fejlődjék.

¹⁰ Hamvas: Tibeti misztériumok, 95.

NÉHÁNY SZÓ A MONGOLOKRÓL

Ide kívánczik néhány szó a mongolok hajdani orvosi tudásáról és tevékenységéről: tudásukról azért, mert Tibettől vették át, tevékenységükről azért, mert ugyanúgy elsatnyult, mint a tibeti. Ez a valaha hatalmas nép, amely rettegésben tartotta Európát, Kínát és Indiát, a középkor számukra dicső századai óta úgyszólván össze-roskadt. Az Indiáról szóló fejezetben találkozunk velük hatalmuk csúcspontján, amikor Nagy Akbár dicsőséges udvara egy világbirodalomnak a középpontja; nehéz elhinni, hogy ugyanez a nép pár évszázad múltán nemcsak hatalmát veszítette el, hanem sajátos kultúráját is. A mongol pusztaságokon kóborló nomádok, a zord hegyek lámakolostorai körül apró falvacskákban nyomorúságosan tengődő parasztok, a zsványok és koldusok éppúgy elfeledték hajdani nagyságukat, mint a kolostorok lámái, akik imamalmukat pörgetik és ledarálják a kötelező imádságokat, de többségük írni-olvasni sem tud, és az imádság szövegét sem érti, mert évszázadok óta nem beszélnek azon a nyelven, amelyen a szent szövegek íródtak. Műkincsek közt élnek, ősi kéziratok, selyemre festett jelenetek, bámulatos falfestmények, meghökkentő istenszobrok közt, amelyek már csak annyiban jelentenek értéket számukra, hogy az odatévedt idegennek eladhatják. Elvéve ha akad köztük egy-egy műveltebb szerzetes, aki még tudja, mit jelentenek az ünnepeik, szertartá-

Falfestmények az Ezer buddha templomban (Stein Aurél)

saik és szent szövegeik – de már tudja azt is, hogy ez a kultúra menthetetlenül a múlté.

A kép, amit itt festettem, a századfordulónk körüli időből való. Azóta alapvető politikai változáson ment át a hajdani Mongólia; bennünket a változás *előtti* korszak érdekel, amikor még befolyásolatlanul éltek a maguk hanyatló nomád életét, mérhetetlenül nagy és kopár földjükön, egyre fogyatkozó lélekszámmal.

Belső-Ázsia mindig különösképpen izgatta a magyar kutatók és utazók képzeletét, kíváncsiságát. Valamiféle rokonságot éreztünk az ott élő nomádokkal; volt, aki őshazánkat kereste ott, vagy nyelvrokonainkat, vagy csupán olyan távoli atyafiakat, akik a mi ősi életformánkhoz hasonló módon éltek. Mongólia földrajzának és ősi kultúrájának feltárása sokat köszönhet a magyar kutatóknak, elsősorban Lóczy Lajosnak és Stein Aurélnak; a mongolok iránti különös rokonszenv azóta sem hunyt ki.

Bármily jelentősek voltak ezek az expedíciók etnográfiai és föld-

rajzi tekintetben, orvosi vonatkozásban nem hoztak semmiféle értékelhető adatot. Az orvosi műveltség különösképp nem is érdekelte az utazókat, de talán nem is volt az orvosi műveltségnek semmi olyan jele, ami fölkelthette volna a kíváncsiságukat. Azok a szovjet kutatók is, akikről az előzőek során megemlékeztem, mint a tibeti gyógyító flóra gyűjtőiről (Hammerman és Szemicsov), a harmincas évek folyamán csak annyit tudtak meg a mongol kolostorok lámáitól, hogy miféle növényeket használnak gyógyításra. A tibeti orvostörténetből viszont tudjuk, hogy a lhaszai és kumbumi orvosi főiskola tanulói közt évszázadokon át ott voltak a mongol növendékek, továbbá a Négy gyökér mongol fordítása is fennmaradt – következésképp kellett lenni valamelyes, a tibetihez hasonló orvosi kultúrának és gyakorlatnak.

Tájékozatlanságunkban könnyen hisszük, hogy Belső-Ázsia nomádsága egyetlen nép volt, a mongol, amely a 13–14. században nagyhatalommá terebélyesedett, aztán elsorvadt – a szakemberek azonban a nomád népek egész kavalkádját tárták fel, amelyek egymást követve jelentek meg a történelem porondján, megsemmisítettek vagy magukba olvasztották elődeiket, amíg egy következő nomád hatalom ugyanezt nem tette velük. Ligeti Lajos nem kevesebb mint hét ilyen múltó nagyhatalmat sorol fel a mongolok előtt; nem könnyű eldönteni, hogy a mongol föld pusztaságaiból itt-ott kiaszott emlékek melyik birodalom kultúrájának a monumentumai.¹ A tunhuangi *Fzer buddha barlangja*iban például jóval a mongol birodalom virágzása előtti rekvizitumok aludták ezeréves álmukat, amíg Lóczy Lajos rájuk nem bukkant és föl nem hívta Stein Aurél meg a többi orientalista figyelmét a mérhetetlen kincsekre, amelyek közt a nagyszerű falfestmények mellett 868-ból keltezett *nyomtatványok* is ke-

¹ *Ligeti Lajos*: Az ismeretlen Belső-Ázsia. Budapest, Athenaeum, é. n. (1940) 24–30. – Lásd ehhez: *Németh Gyula* szerk.: Attila és a hunjai. Budapest, Magyar Szemle Társ. é. n.

rültek elő, ékesen bizonyítva, hogy itt valamikor olyan kultúra volt, amely sok tekintetben megelőzte az európaiat.²

Erre a kultúrára azonban a múlt századvég kutatóit már semmi sem emlékeztette, amikor a mongol pusztákat járták. Elszórt falvaikban, ügyesen elkészített nemezsaítraikban (jurta) élnek a nomád pásztorok, szerény körülmények közt, igénytelenül, szellemileg alacsony szinten. Mondaviláguk még őrzi hajdani nagyságuk és Dzsingisz kán emlékét, lóratermetségük még ma is emlékeztet a hőskorra. Életmódjukat, öltözködésüket erősen befolyásolja a mandzsú és kínai szomszédság, hitviláguk névleg buddhista, valójában a samanizmus és lamaizmus keveréke. Jóindulatúak, barátságosak, félnépek, babonások. Egészségügyi viszonyaikról hozzávetőleges képet ad *Lóczy Lajos* helyszíni beszámolója:

„A mongolt nagy szenny jellemzi; a mongol egész életében nem fürdik, arcát és kezeit csak nagy ritkán mossa meg, azért testén és ruháiban hemzseg a féreg; restelkedés nélkül fogdossa azokat és harapdálja szét metszőfogaival, amiben még a mongol hivatalnok és pap sem tesz kivételt, ha a férgek nagyon alkalmatlankodnak neki.

A mongol vasegészségnek örvend; a leghidegebb éjszakán sem fél félig öltözve a szabadban aludni, és ha úton van, a szibériai hideget tevéjén ülve állja ki egész nap anélkül, hogy tagjai megdermednének; ezt azonban csak addig bírja, míg a levegő és fekhelyének környezete száraz; a nedvességtől a mongol éppúgy fél, mint tevéje, ezért tartózkodik jurtáját mocsár, folyó, vagy csak forrás mellett is felütni; mindjárt a csúz lepi el tagjait, mihelyt nedves vidékre kerül. Hszi-ning-fu vidékén, hol a nyári esők gyakoriak, egyszer találkozunk mongol zarándokokkal, kik Congkapa szentélyéhez utaztak; gyógyszerért könyörögve fordult hozzánk egyik-másik, mutatva

² *Ligeti*, 264. – Röviddel *Lóczy* után rátalált a barlangokra *Przevalszkij* is. Feltárta *Stein Aurél*: Romvárosok Ázsia sivatagaiban. Ford. Halász Gyula. Budapest, TTT, 1913. 342–358, 417–470. Lásd még *Stein Aurél*: Ősi ösvényeken Ázsiában. Ford. Halász Gyula. Budapest, Franklin, é. n. (1934) – A barlangtemplomok modern leírása: *Miklós Pál*: A tunhuangi Ezer Buddha barlangtemplomok. Budapest, Magyar Helikon, 1959.

fájó és meredt izmos karjaikat, melyeken sérülésnek vagy kóros állapotnak nyomát sem vettük észre. . .

A mongol nagy étvágyú ember, képes egy ültében öt kiló birka-húst megenni; útközben egy negyed birka egy embernek a naponkinti adagja.”³

A Széchenyi-expedícióval egyidőben, szinte egymást kerülgetve járta Mongóliát Nyikolaj M. *Przsevalszkij* orosz ezredes expedíciója. Tíz évnél több időt töltött Belső-Ázsiában, ismeretlen területeket tárt fel, hatalmas állat- és növénygyűjteménnyel tért haza kalandos vállalkozásairól. A lakosokat ugyanolyan alacsony szellemi színvonalon és nyomorúságos körülmények közt tengődőnek írja le, mint Lóczy. Orvosi ismereteikről nem tesz említést, csupán a kumbumi kolostor meglátogatásakor közli, hogy itt valamikor orvosképzés folyt, de épp ebben az időben egy mohamedán lázadás teljesen feldúlta a környéket, a több ezres településnek néhány száz lakosa maradt csak életben, az épületek közül is csupán maga a kolostor áll, előtte a „szent fa”, amely az itt született Congkapa buddhista vallásreformátor első ingecskéjéből nőtt ki, és leveleivel a kolostor lámái szemérmetlen úzerkedést folytatnak, azt állítva, hogy gyógyító hatású szent szövegek és képek jelennek meg rajtuk.⁴

Ezen a „gyógymódon” kívül csupán még egyet ír le *Przsevalszkij*, és pedig a dalai láma ürülékét, és – hallomás alapján, minthogy Lhaszába nem sikerült eljutnia – magának a dalai lámának gyógyító tevékenységét:

„Bizonyos napokon a templom oltárára ült a tibeti félisten, mellette mennek el a zarándokok, kiknek fejére teszi kezét. Egyszeri kézfeltevést elérni nagy boldogság a hívő szemében, melyért nemegyszer kockáztatja utolsó garasát, és kiteszi magát a messze út minden viszontagságainak. Lhaszában is csak az látja meg a dalai lámát, aki lefizeti az öt lánt; a gazdag emberek olykor értékes aján-

³ *Lóczy Lajos*: A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása. Budapest, TTT, 1886. 666–8.

⁴ *N. von Przschewalski*: Reisen in der Mongolei, im Gebiet der Tanguten. . . 1870 bis 173. Übs. Albin Kohn. Jena, Costenoble, 1881. 374–6.

dékot is mutatnak be. Pénztárába nap nap mellett jelentékeny összeg folyik, melyet templomok építésére, a sok láma eltartására fordítanak, és amelyből valószínűleg a belső lámák egy részt el is csennek, hiszen ők minden módon kizsákmányolják patrónusuk nevét és tekintélyét. Nemcsak hogy különböző amuletteket és írott átkokat adnak el, hanem a dalai láma ürülékét is kis golyókban drága aranyért mérik a zarándokoknak. És a jámbor zarándokok drága kincs gyanánt őrzik ezt a piszkot, nagy betegség idején lenyelik, hogy visszanyerjék egészségüket, haláluk óráján pedig hogy bűnbocsánatot nyerjenek.”⁵

Ha igaz is az, hogy hajdan a tibeti orvosi főiskolákra elsősorban a mongolok jártak előszeretettel, Przsewalszkij személyes tapasztalata ezt az állítást nem erősíti meg. Orvossal Belső-Ázsiában egyáltalán nem találkozott, csupán egyetlen eggyel: önmagával. Amint ugyanis a mongolok megbarátkoztak vele, csodatévő varázsló és orvos hírért költöttek, valóssággal zarándokoltak hozzá jóslásért és gyógyításért. A varázsos hatalmába vetett hit odáig terjedt, hogy elhasznált toalettpapírjait a mongolok gondosan összegyűjtötték, mivel ez a rablók ellen biztos hatású szer.

„Szentté avatásommal egyidejűleg az orvos címével is felruháztak. Ezt a címet már utazásom első hónapjaiban elnyertem, és mivel növényeket gyűjtöttem, néhány lázas beteget pedig kininnel szerencsésen meggyógyítottam, a mongolok végképp meggyőződtek orvosi képességeimről. Rátermett orvosi hírnevem rövidesen bejárta egész Mongóliát, Kanszu, Kukunor és Cajdam környékét. Különösen a két utóbbi helyen igen sok beteg keresett fel a legkülönbélebb panaszokkal, köztük feltűnően nagy számban asszonyok.

Mint ahogy egyáltalán semmiféle orvosi ismerettel nem rendelkezem, és gyógyszerkészletünk is csekély, amellett se kedvem, se időm nem volt a hozzám forduló betegekkel foglalkozni, az orvosi tevékenység lehető legnagyobb sarlatánságához folyamodtam, a *baun-*

⁵ M. N. Przsewalszkij: Zájzánból Khámon át Tibetbe. Ford. Csopey László. Budapest, Franklin, 1884. 302.

scheidtizmushoz,⁶ ami tudvalevően minden betegséget azzal gyógyít, hogy a bőrt fölsérti egy megpörgetett tüköteggel, majd speciális olajjal bedörzsöli. Mintha csak megéreztem volna, micsoda hasznát látom a szerkezetnek, magammal hoztam az útra. Ha doktor Baunscheidt, ennek a csodamódszernek a feltalálója, még életben van, büszke lehet arra, milyen elragadtatásba hozta találmánya Kukunor lakosait, akik a rugós túszerkezetet szent tárgynak tartották, amely nyilvánvalóan magának Buddhának a kezéből származik. . .

A mongolok leggyakoribb és legelterjedtebb betegségei: szifilisz, bőrküütések, gyomorrontás, reumatizmus. Betegségük keletkezéséről a legneveltségesebb történeteket adták elő. . .”⁷

Amikor a betegek nem érték be a Baunscheidt-féle masina alkalmazásával, Przsevalszkij taláalomra glaubersót, borsmentacsöppeket és szódaport adagolt, egy ízben hályog ellen – jobb híján – magnéziaport; a páciensek mindig nagyon elégedettek voltak. Jólásaiknak még nagyobb volt a híre; nemcsak a jövőt kellett megmondaniok, hanem megtalálni az elveszett pipát, elkóborolt barmot, sőt az egyik tangut herceg meddő feleségét termékenyvé tenni.

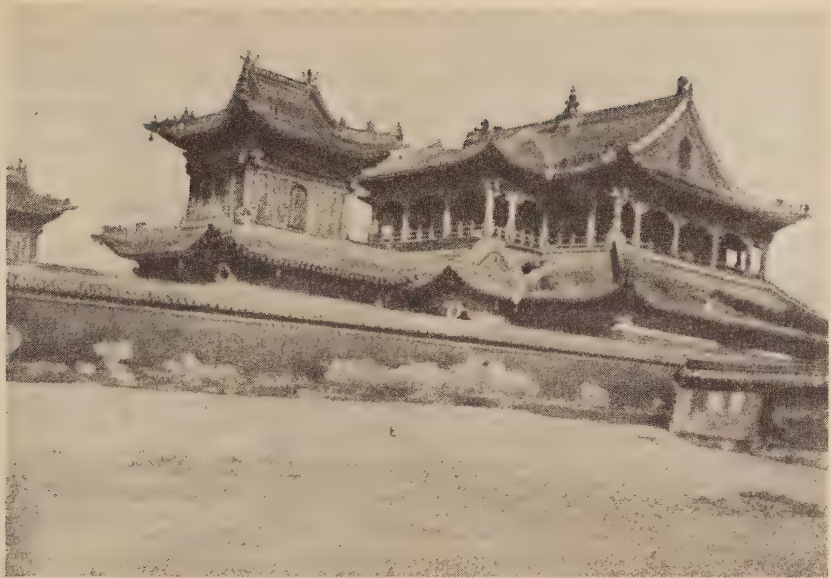
Hasonló tapasztalatokat szereztek a későbbi utazók is.

A hajdani mongol birodalom ma nem alkot politikai egységet. Belső-Mongólia a Kínai Népköztársaság autonóm tartománya, Külső-Mongólia pedig a Szovjetunió testvérállama, a Mongol Népköztársaság.

Amikor 1928-ban az akkor fiatal orientalista tudósunk, *Ligeti Lajos*, akadémiai támogatással nekivágott Belső-Mongólia tudományos földerítésének, a lehető legzavarosabb állapotok uralkodtak az országban. A kínai császárság idején a lakosság szegényen, de viszonylag nyugalmasan élt: kezdetleges földművelésük és állatte-

⁶ Karl Baunscheidt (1809–1874) nem orvos volt, hanem bogárnármester, aki tükéből és pörgettyűkből álló „életélesztőt” szerkesztett, és „speciális hatású” olajkeveréket árusított hozzá (kroton+oliva+ricinus), amely szerinte minden betegséget gyógyít – valójában igen erős hashajtó. Orvosok nem használták, kuruzslók egy időben kedvelték. Bármily hihetetlen, Nyugat-Németországban ma újra divatba jött, 74 DM-ért árusítják a masinát, 33-ért a hozzávaló „speciális” olajat, gyógyító hatásáról „tudományos” könyveket írnak.

⁷ *Prschewalski: Reisen in der Mongolei, 383–4.*

Mongol lámakolostor (Ligeti Lajos)

nyésztésük lehetővé tette önmaguk és kolostoraik ellátását. A buddhista kolostorok szellemi és gazdasági tekintetben jelentős szerepet játszottak az ország életében: őrizték a vallásos hagyományt és a hajdani kultúra emlékeit, iskolákat tartottak fenn a lámák nevelésére, orvosokat, asztrológusokat és jósokat képeztek, babonás-vallásos szertartásaikkal fegyelmezték és kezükben tartották a lakosokat – másfelől viszont gazdaságilag megnyomorították őket, mert a léhűtő szerzetesek óriási tömegét kellett a népnek eltartani, tömérdek kolostort fenntartani, amellet minden családnak egy-két férfitagja láma lett, tehát kiesett a termelő munkából.

Közben a beszivárgó, a mongoloknál sokkal aktívabb kínaiak sorra elfoglalták az értékebb termő területeket. A császárság idején a kolostorok még kaptak valamelyes állami támogatást, a kuo-mintang korszakban ez egy csapásra megszűnt: az ezer belső és külső zűrzavar közt vergődő Kínának kisebb gondja is nagyobb volt a lámák és kolostoraik idejétmúlt rendjének babusgatásánál.

Ahogy fogyott a pénz, úgy apadt el a hit is. A lámák sorra szökdös-tek el a kolostorokból, visszamentek parasztnak, vagy még inkább beálltak rablónak. S akik a kolostorokban maradtak, azok sem sokat törődtek már az ősi hittel, jobbára azt lesték, hol tudnának valamivel üzletelni. Ahány tudós utazó csak megfordult ebben az időszakban Közép-Ázsia területén – Sven Hedin és Gösta Montell, Stein Aurél és Ligeti Lajos stb. –, mindegyik tudatában volt annak, hogy egy kultúra végleges kimúlásának szemtanúja.

Bennünket az érdekel, hogy a szemtanúk mit láthattak még e kultúra orvosi vonatkozásaiból.

Nem sokat.

Idézek néhány mondatot a svéd Gösta *Montell* könyvéből, aki 1930-ban Sven Hedin kíséretében, majd önállóan utazott Belső-Mongóliában; könyvéről Sven Hedin írja az előszóban: „Végső képét adja, mintegy búcsúzóul, annak a tovatűnt, békés és nyugalmas időnek, amikor Belső-Mongolország nomádjai még szabad életüket élték a pusztákon. . .”

„A külföldi ember és a mongol láma annyiban egyforma helyzetben van, hogy egyikük sem érti az olvasott szöveget. Ez ugyanis tibeti nyelvű. A lámák értetlenül darálják könyv nélkül is. Nem győz csodálkozni az ember, hogy a lamaizmus, amely alig négyszáz éve terjedt itt el Tibetből, mennyire megszelídítette és megfékezte az egykor annyira rettegett mongolokat. Ez a vallás jórészt keveredése az eredetileg sámán elemeknek és a hindu vallás hallatlanul termékeny képzelet-szüleményeinek. A tarka és torz istenvilág talán vonzotta az egyszerű népet. Másfelől bizonyos, hogy olyan alapelveknek hódol ez a vallás, amelyek aligha vannak rászabva a harcok és vadászok népére. . . Amily barátságos és vidám a mongol általában, éppoly vad és kegyetlen ma is a harc hevében.”⁸

Hogy a lamaizmus nem volt „rászabva” a mongolokra, az bebizonyosodott a hanyatláskor: sokkal könnyebben hagyták el, mint például a szibériaiak a samanizmusukat. Orvoslásuk is jobban ha-

⁸ *Gösta Montell: Mongol pusztákon keresztül.* Ford. Halász Gyula. Budapest, Athenaeum; é. n. (1945) 7, 32, 34, 98.

sonlít a samanizmusához, mint tudományos gyógyításhoz. „Az itt élő lámák abban a hírben állnak, hogy különösen jártasak a fekete bűvészetben, amellyel embernek, állatnak árthatnak, sőt meg is ölik őket.” A delejes halálnak ez a mongol változata azonban mégis keveredik tibeti elemekkel, ugyanis magukévá tették a *reinkarnáció* hitét. Babonáikat a „szerencsés újjászületés” vágya kormányozza.

„Tibeti varázsigékkel bemázolt lapockacsontokat aggatnak fákra vagy karókra, hogy a rossz szellemeket elűzzék velük. Kivált Tibetben elterjedt szokás, hogy a leölt állatok tisztára lekotort csontjaira imaszövegeket írnak, és aztán kolostorfalakra aggatják. Azt hiszik, hogy ez megváltja őket a bűntől és a haláltól, s az állatoknak szerencsésebb újjászületését biztosítja a lélekvándorlás láncolatában.”

Hanem ami a „békés és nyugodt életet” illeti, erről már akkor szó sem volt, legalábbis *Ligeti* Lajos ugyanekkor a legnagyobb zűrzavart élte át Belső-Mongóliában. Ennek részleteire nem térek ki; külső okait a világtörténelem eléggé magyarázza, belső magyarázatára idézem a lámakolostorokról szóló jellemző sorokat:

„Hamarosan rájöttem, hogy ezek a kolostorok nemcsak a vallási élet központjai, és a pusztai fiai műveltségének, írásbeliségének legfőbb őrizői (ha mindjárt egyoldalúan is), hanem hogy ezek a templomok és kolostorok voltaképpen nagy-nagy temetők is. Temetői a mongol élet anyagi javainak és férfiúi erejének. Ami szépség és gazdagság a mongol ég alatt megtermett, az majdnem mind idevándorolt az istenek oltárára, vagy *élő istenek* zsebébe, a puszták palotáinak szépítésére, javítására. Még ennél is jóval súlyosabb az a másik adó, amit fizetnie kellett a nomád családnak: odaadni a telhetetlen templomoknak, kolostoroknak fiai javát, virágát. Amelyik családban három fiú van, abból kettő okvetlenül a kolostoroké, mert a családnak minél több tagja lakik a kolostorban az istenek szolgálatában, annál nagyobb a család erénye és dicsősége. Közben a nemzetség persze számban és erőben gyöngül, hiszen helyrehozhatatlan érvágást jelent minden törzsre és nemre a soraikból nagy

számban kiváló férfiak nőtlen életre kötelező papi rendbe vonulása.”⁹

A szerzetesek szellemi szintjéről Ligeti is szomorú tapasztalatokat szerez: „A legtöbb láma nagyon tudatlan, ismeretei csak az imák elrecitálására, közös szertartásokon való részvételre szorítkoznak, vallásuk alapvető tételeiről sem tudnak becsületesen számot adni (azért tiszteletreméltó kivétel is akad!), nemhogy meg tudnák magyarázni. . .” A fentebbi szövegben az „élő istenek” kifejezés nemcsak képletesen értendő: a magas rangú láma istennek számít. Nem élő istenük tömérdek van, démonaiknak se szeri, se száma, köztük sok a „rettenetes démon”, rémisztő alak egy állat hátán, kezében emberi koponya, vicsorgó fogazattal halálra ijeszti a jámbor halandókat – csak hát ezeket az elavult rekvizitumokat már nemigen látogatja senki. Mint ahogy a szent könyvek is „teljes közönyben alusszák múmia-álmukat”. Pedig ezekben a szent könyvekben nemcsak teológia, filozófia és dogmatika foglaltatik, hanem egyedül a Kandzsúr-gyűjteményben 25 kötetnyi szöveg a gyógyítás mágikus módszertanáról. Senki sem él már vele – nem azért, mintha a ráolvasásban nem hinnének, hanem mert nem tudják elolvasni.

Orvossal is találkozott Ligeti, vagy inkább *tajfuval*, ahogyan itt a vidék kuruzslóit nevezik: „Egyetlen tudománya a köpölyözés és a különféle gyógyfüvek erejének az ismerete, amelyekkel néha csakugyan eredményesen is tud bánni.” (Ezt Ligeti ugyanolyan meggyőződéssel állítja, mint minden világjáró, de hogy eredményes gyógyítást is látott volna, szóval sem mondja.) Hogy orvoslás dolgában nagyon gyengén állanak, tapasztalhatta abból is, hogy ahol megjelent, a lámák azonnal előzönlötték panaszaikkal, és – hiába mondta, hogy nem orvos – tőle vártak gyógyítást. Ugyanúgy, mint Afrikában, ahol a feketék minden fehér embert orvosnak tartottak, vagyis varázslónak, mindentudónak. Egyszer alkalma volt egy előkelő „élő istennel” is megismerkedni, az is nyomban orvosi tanácsát kérte:

⁹ *Ligeti Lajos*: Sárga istenek, sárga emberek. Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban. Budapest, Egyetemi Nyomda, é. n. (1934) 115, 177, 186–7. 193.

Tantrikus ijesztő démon egy belső-
mongol lámakolostorban (Ligeti)

„...akaratlanul kiesett az isten-szerepből. Panaszkodni kezdett. Borzasztó fülzúgások kínozzák, nagyon sokat szenved miattuk. Fejfájások is gyötrik. Nézzem csak, s levette prémes kalpagját. A homlokán három nagy, kör alakú fekete folt éktelenkedett, a *ventosának* a nyomai. Általánosan ismert kínai-mongol gyógymód a *ventosa*, fejfájást vagy meghűlést gyógyítanak vele. Rendszerint fognak egy teáscsészét, meggyújtanak egy darab papírt, beleteszik, s hirtelen odaborítják, ahol éppen fájdalmat éreznek. A papír lángja elalszik anélkül, hogy megégetné a bőrt, a csésze odatapad, és odaszívja a vért. Tagadhatatlan, hogy ez a primitív gyógyítási mód pillanatnyi megkönnyebbülést szerez. Csak persze a fekete foltok ott maradnak legalább három-négy napig, de néha tovább is.”¹⁰

¹⁰ Ligeti, 284, 289–90, 377–88, 460, 475 stb.

Vándorló orvosláma, karján gyógyszerzsákkal (Ligeti)

A Bier-harang ügyes változata, de mint ahogy a Bier-harang nem sokat ér, a *ventosa* sem gyógyította meg az „élő istent”. Ligeti sokszor látta el házipatikájának szereivel – főként kininnel, aszpirinnal – a mongolokat, de mindig ügyelnie kellett, nehogy egyszerre vegyék be az egy hétre való adagot. Egyszerű gyógyszereinek nagy keletje volt Mongóliában, sok elzárt ajtót nyitottak meg előtte.

„Nemsokára megértettem magam is a betegségekől való félelmet, s a bennük rejlő veszedelmet egy olyan orvosi szempontból kétségbeejtő helyen, mint Mongólia földje. Nemcsak a mi orvostudományunkat megközelítő orvostudományt keresünk itt hasztalan, ahol a beteg kénytelen a bennszülött kuruzslók gyógyfüveire hagyatkozni (bizonyos esetekben ezek ugyan nem hatástalanok), hanem ezenfelül

még egész sereg ismeretlen ázsiai nyavalya is leselkedik a mit sem sejtő emberre. A szennyben, piszokban ezek hihetetlen módon terjednek, s szinte minden évszaknak megvan a maga divatos, elmaradhatatlan járványa.”

Ligetit nem csalta lépre a vaklárma, amit a csodálatos keleti gyógyításról terjesztenek – nyugaton.

Az egyik kolostorban aztán hosszasabban együtt lakott egy orvoslámával. Az orvos, a csillagjós és az ördögűző kivételezett személyek, nem kell részt venniök a lámák mindennapi szertartásain,

Mongol kolduló szerzetes (Heim)

mivelhogy ők hoznak legtöbbet a kolostor konyhájára: a honorárium, amit a páciens pénzben, terményben, állatban vagy prémben ró le, a közösséget illeti (ha ugyan a főláma el nem tulajdonítja magának). Így volt régen; most már a tajfu-láma – legalábbis ez, amellyel Ligeti barátságot kötött – a maga konyhájára dolgozik, mert a kolostor jóformán kiürült körülötte: „a sárga istenek sárga szolgálói közül egyre többen szívnak ópiumot, isznak, földet művelnek, kereskednek, rabolnak és ölnek”. Az orvos lámát ez nem zavarja, páciensei így is megtalálják, s ami az ópiumot illeti, ő maga sem veti meg.

Hogyan gyógyít?

„Ha beteghez hívták, fejére tette lila színű kínai kalpagját, alája valami zsebkendőféle, bizonytalan színű rongyot rakott, melynek a négy csücske úgy lógott a fejére, jobbról és balról is egy-egy tarisznyát akasztott a nyakába, az egyikbe tette az orvosságot, másikba az elemőziát, furkósbotot vett a kezébe, és lassan, sietség, izgalom nélkül megindult.

...orvosi tudományának híre messze földre eljutott. Pedig nem hitte volna az ember, hogy nagy orvossal lakik egy udvarban, nemigen lehetett látni semmiféle orvosi tevékenységnek még a nyomát sem. Legfeljebb az a néhány, napra kiakasztott kígyóbőr, gyíkmaradvány kelthetett volna ilyes gyanút. No meg az ablakba, eresz alá, almáriumok tetejére és mögé dugott, mindenféle különös illatokat árasztó füvek.

Mert az orvosnak nem elég megmondani tudni, hogy mi baja a betegnek, hanem meg is szükséges tudni gyógyítania. Ehhez pedig tudvalevőleg patika kell. Hogy a tajfu-láma nagy orvos hírében állott, azt bizony leginkább csodálatos füveinek köszönhetette. Mindegyiknek tudta a nevét, tudta, hol lehet szedni (néha nagyon messzire ment érte), mikor jó teának, mikor pornak, melyiket kell keverni a másikkal. És bizony nem három-négy fűvel gyógyított, hanem talán száznál is többel. Hát csakugyan, nem kis tudomány kellett ehhez.

A tajfu-láma nem magától jött a gyógyítás titkaira, nem is valami kuruzsló vén boszorkánytól tanulta, hanem úgy cseperedett fel ennek az ősrégi lamaista tudománynak a szolgálatában, egy másik híres orvos láma tanítványaként. A lámák alaposan tisztában vannak azzal, hogy a jámbor hívőnek bizony sokkal többször van szüksége testi, mint lelki vigaszra, és hogy a gyógyítás, a kuruzslás hatalmas fegyver a kezükben. A híres lámaegyetemenek Tibetben régtől fogva tanítják a teológia, a filozófia mellett a medicinát is, és a híres szentatyák közt nemcsak teológiai, de orvosi doktorokat is nagy számmal találunk. Nem kellett azonban mindenkinek Tibetbe mennie, ha tajfu-láma akart lenni. Működtek nagy lamaista egyetemek, főiskolák Mongóliában is, mint arról még majd beszélünk.”

Ez az ígéret roppant biztatóan hangzik, nagy mongol tudományos intézmények leírását várjuk, ám amikor az ígéret teljesítésére sor

kerül, mindössze ennyit tudunk meg: „Csortenszum városában a régi jóvilágban, a mandzsu dinasztia védőszárnyai alatt lámaegyetem is működött, tibetiül ezeket *lamrinnak* nevezik. Tibetben mai napig virágnak, de Belső-Mongóliában tudtommal egyetlen egy sem maradt meg.” Amiből az is kitűnik, hogy a mi tajfu-lámánk nem egyetlen szerzte tudását – tibetiül ugyanis nem tud. Ettől persze még érthet a gyógyfüvekhez.

„A legnagyobb segítséget talán – folytatja beszámolóját Ligeti Lajos – mégiscsak a kínai orvostudomány nyújtotta a mongol kólostoroknak. A főorvosságot persze mind a kettőnél a füvek és a porok alkották. A mongol és a tibeti lámáknak külön kis orvosi könyvek vannak ezeknek a növényi orvosszereknek a nevéiről. A tajfu-láma is megmutatta az övét, egyet hoztam is belőle. Csak a nevét találni meg mindegyiknek mongol, kínai és tibeti nyelven.”

Újabb csalódás: diagnosztikus és terápiás tanácsadót vártunk, legalább a népi füveskönyvek szintjén, ahelyett a tudós könyv csupán a gyógynövények névsorát tartalmazza.

„Az akupunktúrát, a kínai gyógyítás csodaszerét a mongol lámák nemigen használják. Az én tajfu-lámám saját bevallása szerint tudta, ismerte ezt, de nem merte alkalmazni. A kínai orvosi könyvek primitív rajzain található az emberi testnek az a háromszáz és egy-néhány helye, ahol az orvos ártalom nélkül beszúrhatja az akupunktúrához szükséges tűt, sőt javulást szerez vele a betegnek. Az igazat megvallva, aki ezeknek a kezdetleges rajzoknak alapján akarná megtanulni az emberi test sebezhetetlen pontjait, annak valóban nem kis adag bátorságra volna szüksége. . .

A lamaista orvostudomány ennél kevésbé kézzelfogható gyógyszereket és gyógymódokat is alkalmaz, hatékonyságuk azonban csak a jámbor hívők szemében kétségtelen. Nevezetesen, ha valakit »az ördög száll meg«, annak beadnak csodaszerűen valami – szerencsére csak kisebb méretű – papírgombócot, papírra vetett bűvös igékkel. Az én tajfu-lámám is élt ezekkel a csodapilulákkal. Hogy azután a csoda-papírpilulákon kívül miféle egyéb csodahatású, de

főleg különös eredetű pilulákat kell lenyelnie – drága pénzért – a hívő betegnek, arról jobb nem beszélni.”

Jobb volna persze, ha beszélne róla, de így is sejtjük, miről van szó: a Dreckapothekáról.

„Néha még orvosság sem kell a beteg meggyógyításához. Elég, ha az orvos, sőt akár a közönséges láma egyszerű ráolvasással segít a bajon. Szent szövegek, imádságos könyvek tele vannak az efféle tibeti meg mongol nyelvű ráolvasásokkal, kezdve a torokfájáson, a fogfájás, a szemfájás ellenszerén, egészen a legkülönbözőbb fajtájú, diszkrét természetű hurutokig. Meg kell vallanom, nagyon meglepődtem, mikor a lámák haruspex-viselkedését láttam: a hívők szemét kiszúrják ezzel a furcsa »gyógymóddal«, de maguknak megvan róla a véleményük.”

Vannak másféle gyógyító lámáik, akik dobbal, tánccal, zenebonával és eksztázissal teszik hatásossá gyógymódjukat. Érthető, hogy Ázsia szívében keveredik egymással a tibeti, a kínai meg a szibériai metódus. Kapcsolódik ezekhez a csillagjósolás, meg a legközönségebb vásári jóvendölések egész sora, madarak röptéből, varjak károgasából, állatok csontjából. Neves asztrológusaik a szent könyvek segítségével állítják fel bonyolult horoszkópjaikat, de feltehetőleg maguk éppúgy nem hisznek saját tevékenységükben, mint vásári kollégáik. Üzlet ez, olyan üzlet, amelyben mindkét fél jól jár: az asztrológus pénzhez, a balga hívő lelki megnyugváshoz jut. „Haláleset vagy betegség esetén aztán napokig tartó imádkozásokkal kell kiengesztelni a csillagok kedvezőtlen járása folytán előállt bajok, veszedelmek okozóit, az ártó démonokat. De talán mondanom sem kell, hogy nem ingyen...”

A betegségekén kívül a mongolok nagy veszedelme az ópiumszívás, amire egyre tömegesebben szoktak rá. Bár a császári kormányzat betiltotta a mák termelését, hogy ezzel elejét vegye a szenvedély terjedésének, ezekben a zavaros időkben senki sem ellenőrizte a rendelet végrehajtását, sőt a parasztok egyik legfőbb jövedelmi forrása a mákony. A lámák közül is sokan hódolnak az ópium gyönyörének. Az ópium nem okoz sem olyan érzéki képeket, mint a

Ópiumkábulatban szendergő láma (Ligeti)

hasis, sem pszichedelikus látomásokat, mint a pszilocibin, csupán „kellemes jóérzéssel tölti el az embert. Megfeledkezik mindenről, nem érez semmiféle fájdalmat, sem testit, sem lelkit. De mint minden mámor, az ópiumé is az idegeket tépi, rombolja, s rá fáradtság és apátia következik. Az igazi veszedelem a *jin*: a következő mámor utáni szenvedélyes vágy. Ilyen kielégületlenség utáni időben rongy, roncs, szárnalmas báb az ópium bolondja, a józan ész törvényei többé nem érvényesek számára, eltékozolja vagyonát, vagy ha már semmije sincs, habozás nélkül letér az egyenes útról, hogy szenvedélyét kielégíthesse.”¹¹

Az ópiumtól kábultan heverő mongolok láttán, a pusztuló kolostorok, eltunyult lámák, zsvány rokonaik fosztogatásától rettegő parasztok, babonás tudatlanságban élő nép láttán nehéz elhinni, hogy őseik valaha Japántól Egyiptomig, Kínától Magyarorszáig

¹¹ Ligeti, 269–70.

leigázták a fél világot. *Sic transit gloria mundi*. . . Ez a kultúra visszahozhatatlanul lehanyatlott, még ha kultuszaiból a hagyomány itt-ott megőriz is valamit. De vajon a sajátos kultúra eltűnése, főlshívódása egyben a nép pusztulását is jelenti? Nem, erről szó sincs.

Ligeti Lajos egyik tanítványa, *Róna-Tas* András húsz évvel később meglátogatta Mongóliát. Nem ugyanazt a vidéket, ahol tanára járt, Belső-Mongólia politikai helyzete ekkor még mindig nem tette lehetővé a tudományos expedíciót, Külső-Mongólia ellenben, amely Mongol Altajjal és a Góbival (a sivataggal) együtt a szocialista Mongol Népköztársaságot alkotja, fejlődő ipari országgá vált, s érdekesen mutatja meg, hogyan illeszkednek a hajdani – s részben még ma is – nomádok a korszerű civilizációba. *Róna-Tas* útleírásának egyetlen passzusa elegendő ennek megvilágítására:

„Végiglátogatjuk a kórházat. Van itt szüléset, sebészet, belgyógyászat, gyermekgyógyászat, szemészet, tüdő- és idegosztály, valamint fertőző betegek osztálya. A kórházban röntgen és laboratórium is működik. A betegeket tizenkét orvos látja el, köztük három orosz, egy kínai és nyolc mongol. Harmincnégy nővér és száz-tizennégy egyéb alkalmazott segíti munkájukat. A kórházba a területi felcserek utalják be a betegeket, akik teljesen ingyen kapják akkor is a gyógykezelést, ha nem tagjai a társadalombiztosító szervezetnek.

Ha arra gondolok, hogy itt Mongóliában még nem is olyan régen csak ráolvasással, imával és kuruzslással gyógyítottak, és nemhogy kórháza, de még orvosa sem volt ennek a népnek, akkor lehetetlen elismeréssel nem adózni ezért a teljesítményért. . . ”¹²

Egyszerű kis vidéki kórházról van szó Mongólia nyugati csücskében, a sivatagon is túl, messzi a fővárostól, amely maga is csak most kezd nagyvárosi szintre vergődni. Bármely járási kórházunktól főként abban különbözik, hogy valamivel szerényebb – de újabb – a felszerelése, és mintegy százszor akkora terület tartozik a hatáskörébe: ötszázezer négyzetkilométer. Ennek nagy része persze lakat-

¹² *Róna-Tas András*: Nomádok nyomában. Etnográfus szemmel Mongóliában. Budapest, Gondolat, 1961. 111.

lan vagy alig-alig lakott sivatag és lakhatatlan hegyvidék – de a feladat annál izgalmasabb. A lakosság egy része még népviseletet hord, sátorban vagy sátor formájú jurtában lakik, az imamalmot és a mongol illemszabályokat is ismerik még, de mindez kezd néprajzi érdekességgé válni, és pedig nemcsak a külföldiek, hanem a mongol honpolgárok szemében is.

Igen, egy kultúra teljes kimúlását az jelzi, ha maradványait múzeumokba, skanzenekbe, kiállításokra gyűjtik, néprajzi érdekességként mutogatják, maguk az ott élők is már csak múzeumaikból ismerik – és ez történik most Mongóliában. Semmi csodálatra méltó nincs abban, hogy a 20. század közepén valahol kórház van, orvossal és röntgennel, épp csak az a csodálatra méltó, ha ez a kórház hirtelenjében olyan helyen keletkezik, ahol pár éve még a lámák ráolvasással gyógyítottak, és most ugyanazok a mongolok, akik harminc éve még lámának álltak volna be, orvosi egyetemet végeznek és nagyon lelkesednek érte – sokkal jobban, mint a kolostoraiért.

Nagyon figyelemreméltó jelenségről van szó. A világtörténelem szempontjából arról, hogy a lehanyaglott kultúrák népe egy emberöltő alatt képes évszázadok elmaradottságát pótolni, felsorakozni a modern és számára merőben új kultúra építői közé. A mi speciális érdeklődési körünk számára a tanulság még frappánsabb. Hogy tudniillik egy kezdetleges vidéki kórházacska, amelynek „műtőjében egy drótszálon lelógó kétszázas körtè világít”, olyan fényt áraszt magából, hogy egyszerre elhomályosodik egy-két-három évezred mandragóra-kultúrája. A lámák híres orvos-főiskolái, csodafüvei és ráolvasásai mivé válnak ennek a kétszázas villanyégőnek a fényében? Nem a technika bővölete szól belőlem. Nagyon messze vagyok attól, hogy túlbecsüljem korunk technikai csodáit és tudományos forradalmait, de ugyanilyen messze attól, hogy tudománynak higgyem a mandragóra-bölcsességet. A technika nap mint nap jelentkező új eredményei, amelyeket sietnek tudományos forradalomká kikiáltani, csupán a fejlődés természetes következményei, ellenben az a minőségi változás, aminek során az ópiumszívó mongol lámák utódaiból jól képzett szakorvos lesz, ez valóban forradalom.

FÜGGELÉK

160 TIBETI GYÓGYNÖVÉNY

Orv.=orvosilag ma így alkalmazzák

Népi= népi orvoslásban így használják vagy használták

Tib.=tibeti felhasználása, a jelzett források szerint

haszn.=használatos, használják

(Gy)=a Négy gyökér (Gyü-si) Kunszangtól fordított fejezete

(K)=Kunszang történeti bevezetése

(J)=Jutogpa legendája

(H)=Hübotter könyve

(B)=Burang könyve

1. **Abutilon theophrasti** – *sugármályva* (Malvaceae), ólomacetet, vaskloridot, tannint tartalmaz. Nálunk nem haszn. Több változata az indiai, arab és perzsa gyógynövények közt szerepel összehúzó (adsztringens) hatása miatt. *Tib.*: gyümölcse szirupösszetételben tüdőbaj és idült láz ellen, olaj formájában lepra, köszvény és reuma ellen (Gy).
2. **Aconitum fischeri** } – *sisakvirág* (Ranunculaceae), hatóanyaga az aconitin,
3. **Aconitum napellus** } erős idegméreg, az idegvégződéseket előbb izgatja, majd bénítja. Keleten ősidőtől fogva kiterjedten használják, nálunk *orv.*: idegfájdalmak ellen óvatosan (0,0001–5 g-os adagolásban), *népi*: nem haszn. *Tib.*: tüdőbajok, epe-diszkrázia, fejfájás elleni szirup alkatrésze, por alakban fertőző és bélbajok ellen, főzetben vesebaj ellen, phlegma és levegő betegségei, idegesség, elmebajok, hátfájás gyógyszere (Gy); erős mérgek ellenszere, himlő, kolera, szamárköhögés, bélbénulás, reuma,

derékfájás, hideg betegségek gyógyszere, vizelet- és székajtó, férfiprincipiumot erősíti, démonokat elűzi (H).

4. **Acorus calamus** – *orvosi kálmos* (Araceae), fő hatóanyaga az acorin, cseranyagot és illóolajat is tartalmaz. Indiában ókortól hánytató, nyákoldó, idegerősítő, vízajtó, afrodisziákum (potenciafokozó, szerelmi gerjesztő). *Orv.*: étvágyfokozó, izesítő, bélműködést rendező; likőralkatrész, „aperitif”. *Népi*: ugyanez; görög-rómaiak és keleti népek régtől használják. *Tib.*: fájdalomcsillapító, féregirtó (H), sebkezelő (Gy).
5. **Aesculus sinensis** – *kínai lógesztenye* (Hippocastanaceae). Nálunk nem haszn. Indiában egy változatát (*A. indica*) reuma ellen bedörzsölik, gyümölcse marhatáplálék. *Tib.*: hánytató (B).
6. **Akebia quinata** – (Lardizabalaceae) kínai és japán díszcserje, *orv.* nálunk nem haszn. *Tib.*: törzse lázas bélbajok, máj, epe és phlegma zavarai elleni porok alkatrésze (Gy).
7. **Allium anisopodium** } – *hagyma*-féle (Liliaceae) kéntartalmú illóolajokat,
8. **Allium sativum** } – *fokhagyma* alliint, allicint, vitaminokat, enzimeket, cukrot tartalmaz, erős szagú, csipős ízű, világszerte közkedvelt étel- izesítő, ókortól mindenütt népi gyógyszer és babonás szelleműző. Indiában láz, gyulladások, kankó, aranyér, lepra, bélgörcs, reuma, sőt bénulások gyógyítására is haszn. Nálunk *orv.*: baktericid (baktériumölő), és vérnyomáscsökkentőnek tartják. *Népi*: étvágygerjesztő, görcsoldó, köptető, vizelethajtó, légutak tisztítója, vérnyomáscsökkentő, érlemeszesedés megelőzője, bélféregajtó. *Tib.*: „a máj hideg betegsége” és daganat ellen, a fokhagyma szívbajok, elmezavar, kimerültség, fájdalmak elleni ladbacs része (Gy).
9. **Aloë capensis** – *áloé* (Liliaceae), gyanta és illóolaj tartalmú drasztikus hashajtó, régen sok *népi* keverék alkatrésze, ma csak állatgyógyászatban. *Tib.*: mindenható ősi szer (J), gyökere láz, különösen „szívláz” ellen (Gy), a fekete áloé törzse görcsök, kolera, gyulladás, bőrfarkas, idegbajok és vérbaj ellenszerének alkatrésze (K).
10. **Amomum amarum** } – *keserű fűszer* (Zingiberaceae), nálunk nem ismert.
11. **Amomum medium** } *Tib.*: vesegyógyszer, elmebajok, lép, gyomor, máj, levegő, phlegma zavarainak gyógyítója, fájdalomcsillapító, „szívdaganat” gyógyszere (Gy), diftéria és magas vérnyomás ellen is hatásos (K).

12. **Amomum cardamomum** – *kardamom* (Zingiberaceae), *Elettaria cardamomum* néven jobban ismert likőralkatrész. Illó- és zsírosolajat, keményítőt, cukrot tartalmaz. Indiában és Kínában ősi gyógyszer a légutak és húgyutak hurutja ellen. Csípős-fűszeres íze miatt nálunk *orv.* és *népi* ízjavító-étvágygerjesztő. *Tib.*: legendás gyógyszer (J), „a hőcsökkenés ellenszere gyomor- és lépbajnál, himlőnél” (H). Veseláz, húgyúti zavarok, máj- és epebaj, gyomor- és szívbaj, tüdőbaj, phlegma betegségei, emésztési zavar, vérhas, gyulladások, daganatok, mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy).
13. **Anemone silvestris** – *kökörccsin* (Ranunculaceae), cersavat, szaponint, gyantát, illó anyagokat tart. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: az *A. pulsatilla* vese- és hólyagzavarok, csúz és köszvény ellen, az *A. hepatica* (májfű, májvirág) epe- és májzavaroknál. *Tib.*: csont és velő gyógyszere, „vérhűtő” (H).
14. **Angelica archangelica** – *angyalfű*, orvosi angyélika (Umbelliferae) angelicint, valeriánsavat, köptető, keserű, cser- és aromás anyagokat tartalmaz. Kínában és Japánban menstruációs zavarok, szülés utáni vérzés, agyvérzés gyógyszere, görcsoldó, fogamzóképeség fokozója. Nálunk régen *orv.*: emésztő- és légzőszervi betegségek, idegbajoknál használták. *Népi*: izzasztó, idegerősítő, vizelethajtó, görcsoldó, légsőhurut, gyomor-, bélhurut, epebaj, reuma, idegbaj, epilepszia ellen. *Tib.*: emésztést „melegíti”, szél- és vízajtó, vértisztító, „diftéria és szibériailáz” gyógyszere, sebgyógyító (H).
15. **Anisum vulgare** – *ánizs*, Pimpinella anisum (Umbelliferae) illóolajokat, zsírokat, fehérjét tartalmazó háztartási és ipari fűszer. Indiában a mohamedánok honosították meg Perzsiából. *Orv.*: bélgörcs ellen, gyógyszerek ízjavítója. *Népi*: szélhajtó, görcsoldó, nyákkoldó, étvágygerjesztő, epeműködést serkentő. *Tib.*: „daganatbetegségek”, szívbaj, idegzavarok, fáradtság, fájdalmak ellen (Gy).

Antitoxicum – lásd Vincetoxicum

16. **Aquilegia parviflora** – *harangláb* (Ranunculaceae), dísznövény, *orv.* és *népi* haszn. nálunk nem ismert. *Tib.*: tüdő betegségei, „májláz”, phlegma- és szélbetegségek, vérhas, emésztési zavar, szédülés, elmezavar, némaság ellen (Gy).
17. **Arctostaphylos uva ursi** – *medveszőlő* (Ericaceae), arbutint és cserzőanyagokat tartalmaz, levele dezinficiens, összehúzó, vizelethajtó. *Orv.* és *népi*: hólyag- és vesepanaszoknál, *Tib.*: epediszkráziára (Gy).

18. **Areca catechu** – *beteldió* (Palmae) arekolint és más alkaloidokat, zsíros és illóolajokat, gyantát, cseranyagot tart. Főként élvezeti cikként haszn. A „bételrágás” euforizál (felhangol), ezért az ókortól Ázsiában nagyon elterjedt. *Orv.*: alkaloidját az állatgyógyászatban féregűzőnek, hashajtónak haszn., káros mellékhatásai miatt embereknél csak a természetben mint pupillaszűkítőt, régebben mint féregűzőt. *Népi*: nálunk nem haszn. *Tib.*: szél betegségeit tisztítja, nedvességet eltávolítja, kelést felfakasztja, székrekedést szünteti (H), elmezavart, idegességet, süketséget, szívbajt, „szívlázat” gyógyítja (Gy).
19. **Aristolochia indica** – *indiai farkasalma* (Aristolochiaceae) mérgező savat, baktériumölő anyagot, C-vitamint, cser-, illó- és keserűanyagokat tart. Indiában gyomorpanaszok, vérbaj, kankó ellen haszn., tejelválasztást és méhösszehúzódot fokozza. Nálunk *orv.*: idegesség, étvágytalanság, menstruációs fájdalmak ellen használták, külsőleg sömör, ótvar, ekcéma, fekélyes, gyulladás ellen. *Népi*: ugyanez, de belső alkalmazása mérgező hatása miatt ellenjavalt. *Tib.*: „vér és szél hőségét csökkenti” (H).
20. **Artemisia vulgaris** és **capillaris** – *üröm* (Compositae) illóolajokat, gyantát, cseranyagot, absintin bódító anyagot tart. Ókortól mitikus gyógyszer világszerte (neve Artemisz görög holdistennőről), ördögűző, nyugató, görcsoldó, féregűző, menstruációs zavar és hisztéria gyógyszere. Nálunk *orv.*: csupán az étvagygerjesztő keserű cseppek alkarésze; valaha az abszint alapanyaga volt, de züllesztő hatása miatt gyártását betiltották; ürmösök és likőrök kis mennyiséget ma is tartalmaznak. *Népi*: gyomor-erősítő, vizelethajtó, májbaj, epegörcs, savtúltengés, váltóláz, köszvény, bedörzsölve reuma ellen. *Tib.*: „tüdő meleg betegségei ellen” (B), havi-vérzés-szabályozó, vérköpés, vérfolyás, hányás, kolera ellenszere; mint a *moxa* égő anyaga száz betegség gyógyszere (H).

Arura – lásd Myrobalan, ill. Terminalia chebula

Asa foetida – lásd Ferula

21. **Asparagus officinalis** – *spárga* (Liliaceae), élelmiszer és dísznövény, nitrogénben gazdag aszparagint tartalmaz. Görögöknél enyhe hashajtó, vizelethajtó, szerelemgerjesztő, méh-fájdalomcsillapító, kööldó, elephantiasis ellenszere volt, franciák szívnyugtatóul, szívbetegnek vízhajtójaként és köszvény ellen haszn. Nálunk *orv.*: nem haszn. *Népi*: vizelethajtó, hányingert szünteti, vese-, hólyag-, gyomor- és szívpanaszok ellen, afrodisziákum (szerelmi bájitalok része). *Tib.*: „eltünteti a tüzet a tüdőből”, vesét és hólyagot gyógyítja, heves köhögést szünteti (H).

22. **Atyrium crenatum** – *fodorka* (Polypodiaceae), páfrányféle, feltehetőleg főregűző hatással. *Orv.* és *népi.*: nem haszn. *Tib.*: méregtelenítő (K).
23. **Bamboo Manna** – *bambusz*, *Bambusa arundinacea* (Graminae) gazdag szilikát tartalmú fa, gyümölcsét eszik. Főzetét Indiában méhösszehúzó, gyulladáscsökkentő, tonizáló és görcsoldó hatásáért szülés után, tüdővérzésnél, asztmás légzőgörcsnél, testi legyöngülésnél ajánlják, az arabok gyomor- és szívpanaszokra, börbajokra, Kinában köhögés ellen és főregűzőnek; a hosszú élet és húség jelképe. Nálunk nem haszn. *Tib.*: tüdő, szív, vese, lép, máj, belek lázas betegségei, elme- és idegzavarok, kimerülés ellen, a sebkezelés legfőbb szere (K).
24. **Berberis sibirica** – *szibériai sóskaborbolya* (Berberidaceae), alkaloidokat, cstersavat, gyantát tartalmaz. Indiában sok változata használatos lázcsillapítóként, erősítőül, malária ellen. *Orv.*: nem haszn., csak a homoeopata gyógyításban köszvény, aranyér, reuma ellen. *Népi.*: hashajtó, máj- és epegyógyszer. *Tib.*: orrvérzés ellen (Gy).
25. **Bergenia crassifolia** } – *kőtörő* (Saxifragaceae), erős cstersavtartalma miatt
 26. **Bergenia saxifraga** } a gyökerét bőr cserzéséhez haszn. *Orv.*: nem haszn.
Népi.: leveléből néhol összehúzó teát főznek. *Tib.*: édesgyökérrel együtt tüdőbaj, sisakvirággal bél- és veseláz, porösszetételben idegbajok, pilulában szívbj, szirupban tüdőgyulladás és -gyenyvesedés ellen (Gy).
27. **Bombax malabaricum** – *gyapotfa* (Malvaceae), összehúzó (adsztringens) hatásáért Indiában a fiatal fa gyökerét súlyos betegek erősítésére, nemi erő fokozására, vérhas, hasmenés, női vérzés ellen. Nálunk nem haszn. *Tib.*: „minden betegséget fölfelé húz”, legjobb hánytató (H).
28. **Boswellia carteri** – *tömjén*, *olibanum* (Bursерaceae), illatos olaja és gyantája miatt már az Ótestamentumban szerepel, főként füstölőben haszn. Indiában tüdő-, hörgő- és garatgyulladásnál belsőleg és belélegezve, kenőcsben sebekre, gyulladásra, fekélyre. Nálunk nem haszn. *Tib.*: mell- és májbajok, szívbj, lepra, reuma ellen (Gy), idegbajok és melankólia ellen (K).
29. **Caesalpinia sappan** } – *szappanfa* (Leguminosae), vörös színét a brasilin
 30. **Caesalpinia sepiaria** } okozza, erről Brazília neve. Indiában vallási ceremóniáknál szerepel, sebgyógyító, tüdővérzést csillapító, tejtermelő hatást tulajdonítanak neki, Japánban és Vietnamban is gyógyítanak vele. Festék. *Orv.*: antihisztamin hatású belső dezinficiens, érfalak áteresztő képességét

csökkenti. *Népi*: nem haszn. *Tib.*: „vért hűti és mozgásba hozza”, izzasztó (H), szív- és idegbajok, levegőbetegségek gyógyszere (Gy).

31. **Calamus Draco** – *sárkányvér* (Palmae), festék, gyógyszerként nem haszn. *Tib.*: „vért harmóniába hozza, fekélyt összehúzza” (H).

32. **Campanula glomerata** – *harangvirág* (Campanulaceae) dísznövény és főzelék, gyógyszerként nem haszn. *Tib.*: nemi szervek és epe meleg betegségei ellen (H).

Camphor – lásd *Cinnamomum camphora*

33. **Canavalia gladiata** – *jakbab, törbab* (Leguminosae), mérgező hatású (canavanin) magvát főzelékként eszik, gyógyszernek nem haszn. *Tib.*: levegő-betegségek, idegbajok ellen, vese- és húgyutak, derékfájás, járászavarok gyógyszere (Gy).

34. **Cannabis sativa** – *hasis*, indiai kender (Moraceae) már az Atharvavédában csodaszerként szerepel derű- és gyönyörkeltő hatásáért, Kínában is ősi gyógyszer. Izgató, étvágygerjesztő, összehúzó hatású, az elmét élesíti és euforizál (derűs hangulatot kelt), de nagy adagban fogyasztva kábulatot, látomásos mámorállapotot okoz, a megszokás veszélye folytán destruálja az idegrendszeret. *Orv.*: sok betegség ellen adták, reuma, tetanusz, asztma, kolera ellen, vizelethajtónak, görcsoldónak stb. Az a nézet, hogy az ősi sebészetben bódítóként szerepelt, nem látszik igazoltnak. *Népi*: idegfájsok, köszvény, reuma, váltóláz, migrén, görcsök, bélpanaszok; káros mellékhatása miatt mind kevésbé használják. *Tib.*: „bőr és nyirokbajok gyógyszer” (H).

35. **Capsicum annum** – *paprika* (Solanaceae), kapszaicin és vitamint tart. fűszer, eledel. *Orv.*: értágító, emésztésjavító, bőrizgató, bedörzsölve reuma és idegbántalmak ellen. *Népi*: ugyancsak. *Tib.*: „a szervezet minden ártalmát gyógyítja”, aranyér, parazitás betegségek és rák gyógyszere (H). Emésztési zavarok, vérhas, szédülés, daganat, levegő és phlegma betegségei, szivzavarok, étvágytalanság, bordafájás ellen (Gy).

36. **Caragana microphylla** – *borsócserje* (Leguminosae), termését eszik, Nepálban a gyökerét lázcsillapítónak tartják, *orv.* nem haszn. *Tib.*: lepra, köszvény és reuma elleni por része (Gy).

Cardamomum – lásd *Amomum* (*Elettaria cardamomum*)

37. **Carduus crispus** – *bodros bogáncs* (Compositae), egy válfaja lázcsillapító, egyébként nem haszn. *Tib.*: része a három életnedv betegségei elleni pilulának (Gy).
38. **Carthamus tinctorius** – *pórsáfrány* (Compositae), piros és sárga festékanyaga miatt élelmiszeripari cikk. Indiában hashajtó, külsőleg bedörzsölve reumára, bénulásra, rosszindulatú fekélyekre alkalmazták, ugyanígy a görögök és rómiak is. *Orv.*: magzatelhajtó, de nagy adagban halálos. *Népi*: nyákoldó tea. *Tib.*: „vért hűti, mozgatja, fájdalmat csillapít, májbajt, erek eltömődését, székelési nehézséget, fehér ájulást, étvágytalanságot gyógyít, magzat elhalását akadályozza, szívben új vért termel” (H), fertőző lázas betegségek ellenszerének egyik hatóanyaga (Gy).
Castor olaj – lásd *Ricinus cummunis*
39. **Celosia argentea** – *kakastaréj*, amarantusz-féle (Amarantaceae), Indiában hasmenés ellen és nemi ingerlőként ismeretes, nálunk csak mint főzelék, takarmány, trágya és festék. *Tib.*: máj- és szélbetegségek, zöldhályog, száruhárfafekély, rosszindulatú fekélyek, rüh ellen (H).
- Chiretta** – lásd *Swertia chirata*
40. **Chrysanthemum sinense** – *kínai aranyvirág* (Compositae), hazai változata, a *Tanacetum vulgare*, erős csersavtartalma, tanacetin, illóolajok stb. miatt növényvédő és rovarirtó szer. – Kínában a vérkeringés legfőbb rendezője, „életenergia megőrzője”, emésztési és idegzavarok specifikuma, kopaszodástól és őszüléstől is megóv. Indiában kankó ellen használták. Nálunk *orv.* nem haszn., *népi*: görcsoldó, gyomorerősítő, féregtelenítő, idegnyugtató, külsőleg reuma ellen. Mérgező hatása miatt óvatosan. *Tib.*: mérgezés és láz ellenszere (H), görcsök, daganatok és bőrfarkas gyógyszer (K).
41. **Cicer arietinum** – *csicscriborsó* (Leguminosae) hüvelyes vetemény, szegények étrendjében szerepelt, nagy savtartalma miatt üdítő ital is. Indiában hasmenés, emésztési zavar, rendetlen havi vérzés háziszere. *Orv.* és *népi*: nálunk nem haszn. *Tib.*: a legendás gyógyszerek közt szerepel, közelebbi indikáció nélkül (J).
42. **Cinnamomum camphora** – *kámfor* (Lauraceae), illóolaja a központi idegrendszer ingerlékenységét fokozza, köptető, görcsoldó. Kínából és Japánból származik, az arabok terjesztették el. *Orv.*: tüdőgyulladás, fertőző betegségek, gyomorgörcs ellen, szíverősítő, bedörzsölve bőrpirosító, ingerlő, reumaellenes szer. *Népi*: ugyanez, izzasztószer, fagyellenes kenőcs. *Tib.*:

görcsök, gyulladás, tbc és bőrfarkas ellen (K), nehézlégzés, hátfájás, fehérfolyás, hányás, daganatok, magas vérnyomás, gyomorpanaszok, sárgaság, mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy), legendás mindenható gyógyszer (J).

43. **Cinnamomum cassia** – *fahéj* (Lauraceae), illóolajos, csersavas nyálka- és keményítőtartalmú fűszer, illatszer és likőralkatrész. Kinában és Japánban régi gyógyszer a hosszú élet elnyerésére, a görögök, föníciaiak és zsidók is használták az ókorban, Indiában közkeletű szer, az arabok világszerte terjesztették. *Orv.*: hatása nincs, csak izjavítónak használják, *népi* orvoslásban is. *Tib.*: „gyomorban és májban a gázok ellenszere (H), emésztési zavarok, daganatok, gyomordaganat, menstruációs zavar, szív- és vesebaj, levegő-phlegma-epe okozta valamennyi betegségnél (Gy).
44. **Citrullus lanatus** – *görögdinnye* (Cucurbitaceae), hashajtó hatású gyümölcs, gyógyszerként nálunk nem haszn. *Tib.*: levegő és phlegma betegségei, vérhas, emésztési zavar és szédülés elleni pilula alkatrésze. (Gy)
45. **Clematis nepalensis** – *nepáli iszalag* (Ranunculaceae), nálunk dísznövény, Indiában lepra, vér betegségei és lázas bajok ellen haszn. *Tib.*: sebgyógyításra, geñnyedés ellen (H).
46. **Conioselinum vaginatum** – kézikönyveimben nem található, de Linné rendszertanában egymás mellett szerepel a *bürök* = Conium, és a *derezle* = Selinum (Umbelliferae), feltehetően ezek változatáról van szó. A bürök ősidő óta használt mérgező konin és más mérgező alkaloid tartalommal, Athén hivatalos kivégzési eszköze volt. *Orv.*: idegfájdalmak csillapítására és nyugtatóként használták, homoeopáták ma is használják. *Népi*: nem haszn., de sok szándékos vagy véletlen mérgezés történik vele. *Tib.*: a Conioselinum gyomorpanaszok, meghűlés, levegő és phlegma betegségei, valamint „daganatbetegségek” ellen haszn. (Gy), Dász szótárában: hasmenés és kankó ellen.
47. **Costus speciosus** – *gyömbér-szerű* kelet-indiai dísznövény (Zingiberaceae), enyhe potenciafokozó. *Orv.* és *népi*: nem haszn. *Tib.*: görcsoldó, gyulladáscsökkentő, magas vérnyomás ellen, daganat, sárgaság és láz gyógyszere tbc, melankólia és idegbajok ellen is (K).
48. **Coriandrum sativum** – *koriander*, bolhapor (Umbelliferae), illóolajat, zsirokat, cukrot, fehérjét, C-vitamint tartalmaz. Ősidők óta kedvelt gyógyszer Indiában is, Európában is, mint szélhajtó, vizelethajtó, erősítő, poten-

cianövelő, sőt gyermekágyi láz megelőzésére is. *Orv.*: régebben ízjavító, emésztést rendező, ma már csak fűszer és likóralapanyag. *Népi*: előbbiek és görcsoldó, felfúvódást szüntető, bőrgyulladást oszlat, vértisztító. *Tib.*: gyomorpanaszokra, gyulladásra, görcsökre, daganatok és bőrfarkas ellen (K, H).

49. **Cotoneaster melanocarpa** – *manna* (Rosaceae), egy a sok különböző „manna” közt, bőséges cukortartalommal, feltételezett máj-, gyomor- és bélerősítő hatással. Nálunk nem haszn. *Tib.*: szél és phlegma betegségeire, vérhas, emésztési zavar, szédülés ellen (Gy).
50. **Crataegus pinnatifida** } – *galagonya*-félék (Roseaceae), szaponinokat, szte-
51. **Crataegus sanguinea** } arint, adenzint, kolint, acetilkolint, glikozidát, illóolajat és cseranyagot tartalmazó díszcserje ill. gyümölcs. *Orv.*: régebben vérnyomáscsökkentőnek, érlemeszesedés ellen és szív működés rendezésére használták. *Népi*: ugyanez, szívidegesség és angina pectoris (szívkoszorúér-betegség) ellen is. *Tib.*: vérbaj ellen (K), szembajokra, vértisztító, vérnyomáscsökkentő, szív- és idegpanaszokra, lepra és reuma, daganatok, hasvízkór emésztési zavarok ellen (Gy).
52. **Crocus sativus** – *sáfrány* (Iridaceae), mérgező glikozidokat, illó- és zsírosolajat tartalmaz. Ókortól világszerte használatos, mint szív- és potenciaerősítő, látásjavító, szülést könnyítő gyógyszer, festék, mérgező, mágikus ceremóniák alkatrésze. *Orv.*: régen görcsoldó és izesítő, nagyobb adagban abortívum volt. *Népi*: emlőgyulladás, körömméreg, kötőhártyalob ellenszere volt, mérgező mellékhatásai miatt már csak ízjavító és színező. *Tib.*: „kanyaró lefolyását gyorsítja” (H), görcsök, daganatok, bőrfarkas, idegbajok, vérbaj ellenszere (K), láz- és vérzés-csillapító, tüdőbaj, ízületi panaszok, köszvény, szembajok, gennyedés, szívpanaszok, ideges zavarok, hátfájás, légzési nehézség, gyomorfájás, húgyúti panaszok, májgyulladás, járászavar, mindhárom életnedv betegségeinek ellenszere (Gy), legendás ősi gyógyszer (J).
53. **Croton tiglium** – *kroton* (Euphorbiaceae) mérgező krotint, ricint, emésztést segítő enzimeket, aminosavakat tartalmaz. Indiában, Kínában és Japánban ősidőtől használatos hashajtó és mindhárom életnedv gyógyszere. *Orv.*: régebben belsőleg hashajtónak és féregűzőnek, külsőleg gennyes fekélyekre; drasztikus hatása miatt újabban csak állatgyógyászatban. *Népi*: nem haszn., mivel 20 cseppnyi a halálos adag belőle. *Tib.*: az „öt mérge” egyike, megnyitja a kilenc nyílást, minden fölös nedvet eltávolít, más mérgek hatását megszünteti, kígyó- és skorpiómarást gyógyítja, helyreállítja a belső

harmóniát, szünteti a köhögést, arcidegbénulást, süketséget, fog- és nyakfájást (H).

54. **Cucumis melo** – *sárgadinnye* (Cucurbitaceae) gyümölcs, Kínában vizelet-hajtó, hánytató, hashajtó, a kocsányából kivont keserű drog vizenyőt csökkent, tifusz ellen is haszn. Nálunk *orv.*: és *népi*: nem haszn. *Tib.*: „parazitás betegségek ellen” (H).
55. **Curcuma longa** – *kurkuma* (Zingiberaceae), illóolajtartalmú fűszer, likörgyártásban, keményítőkészítésben és mint festék az iparban használatos. Indiai házassági és más vallási ceremóniákban fontos szerepe van, gyógyszerként is használják, mint gyulladáscsökkentőt, szemvizet, hűlés és bőrbajok ellenszerét. A Curry nevű indiai ételízesítő része. *Orv.*: étvágygerjesztő aromatikum volt, *népi*: nem haszn. *Tib.*: méregtelenít, „súlyos betegségeket gyógyít, hűti és mozgatja a vért meg a levegőt” (H).
56. **Cuscuta sinensis** – *kínai aranka*, szulák (Convolvulaceae), nálunk nem haszn. Kínában a *C. japonensis* húgyivarszervi gyógyszer, sőt a magzat harántfekvését is megváltoztatja; a taoisták a halhatatlanság szerének tekintették. *Tib.*: „tüdő-máj-erek meleg betegségei ellen” (B).
57. **Cyperus scariosus** – *sás-féle* (Cyperaceae), aromás gyökere Indiában lázcsillapító, vízajtó, hashajtó. Nálunk nem haszn. *Tib.*: idegbántalmak, melankólia, vérbaj ellen (K).
58. **Datura stramonium** – (metel) *maszlag* (Solanaceae), hioszciamin, atropin és szkopolamin tartalma miatt erősen mérgező, bódító. Indiai eredetű növény, ott ókortól használják gyulladások, asztma, bőrbajok, fogfájás ellen, általános fájdalomcsillapítóként és külsőleg is. *Orv.*: görcsoldó, idegrendszert izgatja, majd bénítja, köhögést szünteti, altatást könnyíti, elmebeteg dühögését csillapítja, fájdalmat szüntet. *Népi*: mérgezés veszélye miatt háziszernek nem alkalmas. *Tib.*: lágyéki, májtáji fájdalmat, menstruációs görcsöt, haspuffadást szünteti, tüdő tbc ellenszere (H).
59. **Dracocephalum arguense** } *sárkányfü* (Labiatae), ártalmatlan dísznövény,
60. **Dracocephalum ruyschiana** } nálunk gyógyszerként nem haszn. *Tib.*:
lázás máj- és gyomorbetegségek ellen (Gy).

Elettaria cardamomum – lásd *Amomum cardamomum*

61. **Ephedra sinica** – *csikófark* (Ephedraceae), ephedrint tartalmazó cserje, amelynek bogyója állítólag az ősi indiai Védákban szereplő *szóma*. Hatása

- a légúti betegségekre régtől ismert, később reumatizmus, vérbaj és sok egyéb ellen használták. Kínában és Japánban is ősi gyógyszer láz ellen és izzasztóként, valódi hatásmechanizmusát csak legújabban ismerték fel: asztma ellen 1917-ben ajánlották japán farmakológusok. *Orv.*: a szimpatikus idegrendszert adrenalinszerűen izgatja, érszűkítő, asztma, tüdőtagulás, szénaláz, szemárvány, csalánkiütés esetén eredménnyel alkalmazták. *Népi*: légzőszervi bajokon kívül teje főzve reuma és vérbaj ellen is. *Tib.*: érrendszer és tüdő gyógyszere, vérkeringés támogatója, megnyitja a 9 nyílást, gyógyítja a szél okozta bajokat, fejfájást, bőrkiütést, szemgyulladás, vér- és vizeletpangást, lázcsillapító (H). Ha a „soma-plant” valóban az Ephedrával azonos, akkor tbc, fehérfolyás, hányás, csonttörés, torokgyík, sárgaság, daganatok, emésztési zavar és magas vérnyomás ellen is haszn. (K).
62. **Equisetum arvense** – *zsurló* (Equisetaceae), szaponint, kavasavat, szerves savakat stb. tartalmazó tisztítószert („súroló” – innen a magyar neve). *Orv.*: vizelethajtó, vesebaj és köszvény esetén is haszn. *Népi*: húgyúti-, epe- és májbetegségek, mellhártyalob, vízkór, köszvény, csúsz, reuma, vesekő és tbc háziszere. *Tib.*: izzasztó (H), emésztést rendező (Gy).
63. **Eriobotrya japonica** – *naspolya* (Rosaceae), enyhén hashajtó hatású gyümölcs, nálunk gyógyszerként nem haszn. *Tib.*: vese- és húgyúti panaszok, lázas bélbajok gyógykeverékének része (Gy).
64. **Eugenia caryophyllata** – *szegfűszeg*, *Caryophyllus aromaticus* (Cariphyllaceae) trópusi fűszerfa magas illóolaj-, cserzőanyag- és gyantatartalommal. Olajának dezinficiens hatása ókortól ismert, járványok ellen használták a középkorban, Kínában ősi gyógyszer, Indiában vallási ceremóniák tartozéka. Közkedvelt fűszer. *Orv.*: mint a tinctura aromatica része serkenti a renyhe bélműködést, az oleum caryphalli a fogászatban enyhe érzéstelenítőként és dezinficiensként volt haszn. *Népi*: étvágygerjesztő, emésztésrendező, erősítő, fogfájást szüntet, meghűlés esetén forralt bort izesítenek vele. *Tib.*: torokfájás, reuma, idegbajok, melankólia, süketség, daganatok, lázas betegségek, lépgyulladás ellenszere, mindhárom életnedv betegségeit gyógyítja (Gy, K), legendás mindenható szer (J).
65. **Euphorbia pallasii** – *tejfű* (Euphorbiaceae), gyantát, keserűanyagokat, sókat és savakat tartalmaz, iparban konzerválószert. Sok fajtáját ősidőtől gyógyszerként használják nálunk is, Keleten is, bár mérgező hatása miatt csak óvatosan. *Orv.*: bőrizgató, hólyahúzó, főleg állatgyógyászatban. *Népi*: hánytató, hashajtó. *Tib.*: hashajtó, vizelethajtó, izzasztó, magzatelhajtó, vese- és tüdőbajok gyógyszere, „szél mérgező hatása ellen véd” (H)

66. **Ferula assa-foetida** – *búzös aszat*, aszandkóró (Umbelliferae), gumigyanta tartalmú, csipős szagú, keserű, beszáradó tejnedvét régtől használják babonás gyógyszerként. *Orv.*: epehajtó. *Népi*: köptető, hörghurut görcsoldója, bélműködés szabályozója, hisztéria ellenszere. *Tib.*: vérbaj ellen (K), élősdiék ellen, höcsökkenető, szívtámogató (H).
67. **Foeniculum vulgare** – *édeskömény* (Umbelliferae), illóolajat, zsírosolajat, cukrot, fehérjét tartalmazó fűszer, saláta, izesítő anyag, állati tápszer. Görögök ismerték vizelethajtó és tejszaporító hatását. *Orv.*: gyomorerősítő, görcsoldó, szélhajtó, tejszaporító, szemvíz, más szerek izesítője. *Népi*: ugyanez, nyálkaoldó, étvágyjavító, féregűző, vesegyulladás ellen, szájvíz. *Tib.*: szembajokra, méregtelenítő, meleg levegőbetegségek gyógyszere (B, H).
68. **Forsythia suspensa** – *forszítia* (Oleaceae), díszcserje, nálunk *orv.* nem haszn. *Tib.*: székszorulás, hólyaggyulladás, viszkető bőrbajok, nyaki mirigy tbc (skrofulózis), hányás ellen (H).
69. **Galedupa arborea** – nálunk nem ismeretes, talán a *kenderikefű* rokona: *Galeopsis dubia* (Labiatae), amely keserűanyagot, szaponint, kovasavat tart. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: hurut elleni tea. *Tib.*: emésztésjavító (Gy).
70. **Galium boreale** – *északi galaj* (Rubiaceae), több hazai változata szerepel a *népi* gyógyászatban, pl. ragadós galaj, tejoltófű, szagosmüge, melyeknek cseranyaga, glikozidái, illóolajai vérnyomáscsökkentő, idegnyugtató hatásúak, vese-, epe-, máj- és légzőszervi betegségek háziszerei. *Tib.*: vese és húgyutak zavarai (Gy).
71. **Gardenia florida** – *sárga becő* (Rubiaceae), csersavas illóanyagokat tartalmazó díszcserje. Kínában teaillesítő, Indiában láz, hasmenés, bőrbajok, bélféreg, fejfájás és hisztéria ellen. Nálunk nem haszn. *Tib.*: máj és epe meleg betegségei ellen (B).
72. **Gentiana algida** – *tárnics*, *encián* (Gentianaceae), havasi és kerti
73. **Gentiana amarella** – virág, keserűanyagokkal. Kínában „sárkányepe” néven bélbaj, reuma, gyengeség, bélféreg
74. **Gentiana aenea** – és bőrbajok ellenszere, Indiában és Perzsiában
75. **Gentiana barbata** – ősi hashajtó, bélféreghajtó. A nálunk haszná-
76. **Gentiana chiretta** – latos *Gentiana lutea* gyökéryanaga fokozza az
77. **Gentiana macrophylla** – adrenalinhatást, kivonata a pilulák szokásos
78. **Gentiana pneumonanthe** – alapanyaga. Likőriparban is felhasználják. *Orv.*: étvágygerjesztő és

emésztést rendező tinctura. *Népi*: minden gyomorpanaszra, idegerősítő, féregűző, cukorbeteg háziszere. *Tib.*: szem- és bőrbajok, krónikus láz és gennyedés, lepra, köszvény, reuma, tüdő- és májbetegségek, fejfájás, hátfájás, légzési zavar, vese- és húgyúti panaszok, idegbaj, kimerülés, süket-ség, vérnyomás rendellenessége, torokfertőzés, mindhárom életnedv okozta betegségek ellenszere (Gy).

79. **Ginkgo biloba** – *ginkó* (Ginkgoaceae), őskorból – jura, perm – fennmaradt „szent fa” Távol-Keleten, termése a kínaiaknál gyógyszer és csemege. Nálunk díszfa. *Tib.*: adstringens (összehúzó) gyógyszer, levegő és phlegma betegségeinek ellenszere, vérhas, szédülés, emésztési zavar orvosságainak alkatrésze (Gy).
80. **Gleditschia sinensis** – *gledicsia*, lepényfa (Leguminosae), nálunk dísznövény, összehúzó hatása miatt ipari felhasználás. *Tib.*: májgyógyszer, enyhe hashajtó, „átjárhatóvá teszi a testnyílásokat, kihúzza a szelet” (H).
81. **Glycyrrhiza uralensis** – *édesgyökér*, likviricia (Leguminosae), a nálunk és Kínában, Indiában használatos *Gl. glabra* gyökere édes-, keserű- és cseranyagokat, illóolajat, nyálkát, keményítőt stb. tartalmaz. Cukrászatban és dohányiparban is haszn. Kínában a ginszeng mellett a legkedveltebb szer, fiatalító és élethosszabbító hatást tulajdonítanak neki, minden lázas betegségnél, köhögésnél, nehézlégzésnél rendelik, mézzel keverve külsőleg égésre, furunkulusra, bőrkiütésre. Japánban, Indiában, a Távol-Keleten mindenütt kedvelt szer hurutok, hűlés ellen. Nálunk *orv.*: izjavító, köptető, mindenfajta pilula alapanyaga. *Népi*: köhögés és meghűlés ellen (medvecukor), vizelethajtó, vértisztító, nyálkaoldó, emésztésserkentő; újabban gyomorrák ellen próbálkoztak vele. *Tib.*: lesóványodáskor, tüdőbetegségekre, fájdalomcsillapító (B), torokfájás, tüdőbajok, krónikus láz, szembetegségek ellen (Gy). Fájdalomcsillapító, átjárhatóvá teszi a testcsatornákat, hatástalanná szász növény mérgét, „létrehozza a belvilág harmóniáját” (H).
82. **Hedychium spicatum** – *gyömbér-féle* (Zingiberaceae) trópusi dísznövény, nálunk nem ismert. Illatos anyagai miatt Indiában illatszer és vallási ceremóniák füstölője, Pandzsábben a dohányt szagosítják vele. *Tib.*: dagantok, sárgaság, epe- és gyomorbetegségek, szív- és vesebetegségek, emésztési zavar, szédülés, vérhas, ideg-, elmebetegségek, tüdővérzés és genny, aranyér, nehézlégzés, hasmenés, három életnedv betegségei ellen (Gy); magas vérnyomás, láz, meghűlés és influenza ellen ma is (K).

83. **Helleborus** – *hunyor* (Ranunculaceae), a nálunk ismeretes fajták digitális szerű anyagot, szaponint, akonitsavat, illóolajat stb. tartalmaznak, mérgező hatásuk miatt csak növényi kártevők ellen alkalmazzák. *Orv.*: külföldön szívgyógyszer, tüsszentőpor, homoeopata gyógyszer, idegcsillapító, hánytató és hashajtó. *Népi*: nem haszn. *Tib.*: a gyökeréből készült olaj meddő asszonyokat termékkennyé tesz (Gy).
84. **Hemerocallis minor** – *sásika* (Liliaceae), nálunk kerti dísnövény. *Tib.*: lép-láz, gyomordaganat, máj- és epebaj, phlegma betegségei, tüdőbajok, fájfájás ellen (Gy).
85. **Hydnocarpus anthelmintica** – *krebrao* (Flacourtiaceae), trópusi fa, egy fajrokonának magvából sajtolt Chaulmoogra-olajat Kínában, utóbb európai orvosok is lepra ellen használták, eredménytelenül. *Tib.*: külsőleg fekélyeket, olaja sebeket, sömört, rühöt, leprát gyógyít, bélféregpusztító, méregtelenítő (H).
86. **Hyoscyamus niger** – *beléndek* (Solanaceae), régi nevén bolondító csalmatok; hioszciamint, szkopolamint, kolint, cseranyagot tartalmaz, igen mérgező. Indiában fájdalomcsillapító és altató. A középkorban kedvelt bájital és méreg. *Orv.*: bedörzsölve reuma és idegfájások ellen, belehelve (cigarettaiban) asztma ellen. *Tib.*: fájdalomcsillapító, görcsoldó, élősdiék ellen használt szer (H).
87. **Inula britannica** } – *örvénygyökér* (Compositae), inulint, keserűanyagot,
 88. **Inula helenium** } gyantát tartalmaz, baktériumölő hatása van. Ősi gyógyszer Keleten is, görögöknél is, főleg hurutok, köhögés, asztma, gyomorrontás, reumatizmus ellen. *Orv.*: antiszeptikus hatása miatt kísérleteztek vele hörghurut, lépfene, gyomormérgezés stb. gyógyítására, ma már nem haszn. *Népi*: köptető, féregűző, gyomorerősítő, epehajtó, asztma, vesebántalmak, magasvérnyomás, reuma stb. ellenszere. Diabetikus tápszerek és likőrök alapanyaga. *Tib.*: magasvérnyomás, láz, meghűlés, influenza ellen (K), vese-, gyomor- és bélpanaszok, menstruációs zavar, ideg- és elmebajok, szív, tüdő és máj lázas betegségei, fekélyek, légzészavar, süket-ség, mindhárom életnedv betegségei ellen, fájdalomcsillapító (Gy).
89. **Iris dichotoma** } – *nőszirm, vizililiom* (Iridaceae) gyökere illóolajat, inu-
 90. **Iris pseudacorus** } linhoz hasonló glikozidot, gyantát, cseranyagot stb. tartalmaz. Illatszert, hintőpor, fogpor készül belőle. *Orv.*: nálunk nem haszn. *Népi*: fogzás elősegítésére adták, de ártalmas; nyákdoldó teakeverék része. *Tib.*: kék vizililiom görcsök, daganatok, bőrfarkas elleni keverékben

(K), nőszírom gyökere daganat, phlegma betegségek, hasvízkór, emésztési zavar elleni gyógyhamu része (Gy).

91. **Juniperus communis** – *boróka* (Cupressaceae), invertekrot, glikozidokat, gyantát, cseranyagot, pektint stb. tartalmaz. Görögök használták köhögés ellen, mellfájásra, vizelethajtónak, hamuját bőrgyulladásokra. Pálinkát főznek belőle (gin). *Orv.*: húgyhajtónak óvatosan, mert a vesét izgatja. *Népi*: húgyúti fertőtlenítő, szélhajtó, étvágyjavító, vese- és epekőoldó, epeműködés serkentője, légzőszervi és reumás panaszok ellen. *Tib.*: vese-láz ellen, húgyúti panaszoknál (K).
92. **Justicia ganderussa** – *akantusz-fajta* (Acanthaceae), trópusi növény, Indiában népi szer asztma, reumatizmus és gyermekek gyomorrontása ellen, hánytató hatású. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: nálunk nem haszn. *Tib.*: görcsök, kolera, tbc, daganatok, emésztési zavar, sárgaság (K).
93. **Kochela** – nem ismert, talán elírás *Kochia* helyett: *seprőfü* (Chenopodiaceae), Kínában diszbokor és szemészeti gyógyszer, nálunk seprűt készítenek belőle. *Tib.*: a három életnedv betegségei elleni por része (Gy).
94. **Lactuca serriola** – *keszegsaláta* (Compositae), a pitypanghoz hasonló, tejtartalmú vadvirág, némi ópiumszerű hatóanyaggal, ami leszedés után hamar elbomlik. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: helyenként az ópiumszerűen bódító „lactucarium”-nedvet nyugtatónak. *Tib.*: tüdőláz ellen (Gy).
95. **Leonurus sibiricus** – *gyöngyajakfü* (Labiatae), keserű- és cseranyagot, illóolajat, gyantát tart. *Orv.*: vizelethajtó tea része, kivonata nyugtató és értágító. *Népi*: vizelethajtó, enyhe idegnyugtató, szélhajtó, szívserkentő, asztma és prostatagyulladás ellen is haszn. *Tib.*: szívszer, vízhajtó, meneses-zavart rendezi, termékenyít, spermát szaporít, emésztést rendez, belső harmóniát teremt (H).
96. **Lithospermum erythrorhizon** – *gyöngyköles* (Boraginaceae), zsíros olajat, kovasavat, meszet tart. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: vese- és hólyagzavaroknál, vizelethajtó. *Tib.*: tüdő véres és gennyes folyamatainál (Gy).
97. **Lycium chinense** – *licium* (Solanaceae) díszcserje, nálunk gyógyszerként nem haszn. Indiában láz ellen, malária és hasmenés gyógyszere. *Tib.*: lázcsillapító, emésztést rendezi (H).

98. **Malva silvestris** – *erdei mályva* (Malvaceae) papsajthoz hasonlít, nyálkát, cseranyagot, malvinglikozidot tart. Ipari festék, italok és sütemények festőanyaga. Ókorban és Keleten hurutok ellen és szerelmi bájitalokban használták. *Orv.*: köhögést csökkenti, nyugtat, toroköblítő, béltisztító, mellteák része. *Népi*: ugyanez, mandulagyulladásnál és foghúsdaganatnál öblítővíz. *Tib.*: vizelet pangás és hasmenés gyógyszere (H), húgyúti panaszokat enyhíti (Gy).
99. **Marrubium vulgare** – *pemetefű* (Labiatae), keserű és cseranyagot, illóolajat, gyantát, nyálkát tart. Köptető, görcsoldó, helyi fájdalomenyhítő hatását már a görögök ismerték. *Orv.*: köhögéscsillapító (pemetefűcukorka), izzasztó teák része. *Népi*: ugyanez, idegnyugtató, gyulladáscsökkentő, étvágytalanság, máj-epepanaszok gyógyszere, erősítő, külsőleg bőrbajok ellen. *Tib.*: gennyedés ellenszere, csontvelő kiáramlását (?) akadályozza (H).
100. **Melia toosendan** – *mélia* (Meliaceae), trópusi növény számos fajtával, bőséges szappan-, kén- és cukortartalma miatt Indiában ipari és orvosi célra haszn.: fégűző, hashajtó, lepra, reuma, tbc, bőrbajok; mitológiájukban is jól ismert (amrita). Nálunk nem haszn. *Tib.*: szív- és idegzavarok, hátfájás, nehézlégzés, szembajok, lepra, reuma, daganatok, mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy). Legendás gyógyászatukban a *Melia* azerdarachta szerepel (J).
101. **Myricaria dahurica** – *csermelyciprus* (Tamaricaceae), csersav tartalmú disznővény, régen *népi* összehúzó szer. *Tib.*: ugyancsak adsztringens, izejtető (Gy).
102. **Myristica fragrans** – *szerecsendió* (Myristicaceae), trópusi örökzöld fűszerfa, illóolaj-, zsírolaj-, keményítő-, pektintartalommal. Indiában és Kinában ókortól ismert fűszer, gyógyszer, szerelmi serkentő; perzsa és arab közvetítéssel került Európába, évszázadokon át a fűszerbehozatal egyik legfőbb tárgya volt. *Orv.*: régen bódító, idegerősítő, potenciafokozó, emésztést rendező, látást élesítő hatást tulajdonítottak neki, kolera ellen is használták, újabban csak mint izjavító, szélhajtó és reumaellenes bedörzsolőszer haszn. *Népi*: szélhajtó, sóatlan diéta fűszere. *Tib.*: szélhajtó, szívgyógyszer (H), a három életnedv minden betegségének gyógyszere, fájdalomcsillapító (Gy), idegesség és melankólia ellenszere (K), legendás csodaszer (J), „meggátolja a levegő elhatalmasodását” (B).

Myrobalan – lásd *Terminalia chebula*

103. **Myrrha gumiresina** – *mirha* (Commiphora, Burseraceae), bőséges éteres olaj, gumi és gyanta tartalmától erősen illatos fa, ókortól szerepel a vallási ceremóniákban, mint füstölő, balzsamozó és mindenható csodaszer. Ma *orv.*: csak foghüsecsetelő és szájvíz, enyhe fertőtlenítő hatással. *Népi*: hashajtó is. *Tib.*: „csontot, velőt gennyedéstől védi” (H).
104. **Nardostachys Jatamansi** – *indiai nárdus* (Valerianaceae), aromás anyagokban gazdag, illatszerként és gyógyszerként Keleten ókortól haszn. epilepszia, hisztéria, „idegláz” ellen, de lepra, orbánc, emésztési és légzési zavarok ellen is, a gyökeréből nyert „spica nardi” mérgezések ellen. Nálunk nem haszn. *Tib.*: láz és mérgezések gyógyszere (H).
105. **Nelumbo nucifera** – *indiai lótosz* (Nymphaeaceae), hinduk és tibetiek szent virága, a Buddha jelképe (padma, vö. Om mani padme hum = kincs a lótoszban), Kinában is régtől haszn. Nálunk *orv.*: nem ismert. *Tib.*: hűtő és összehúzó hatása miatt a levegő és phlegma betegségeit, szédülést és emésztési zavarokat gyógyítja (Gy).
106. **Nepeta japonica** – *macskamenta* (Labiatae), éteres olaj tartalmú vadvirág. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: régebben női bajok, hurutok, mellfájás, sápkór, görcsök elleni tea alkotórésze. *Tib.*: fájdalomcsillapító (B).
107. **Odontites serotina** – *fogfü* (Scrophulaceae), a szemvidítófüvel (Euphrasia) rokon, olajokat, csersavat, keserűanyagot, gyantát tart. *Orv.*: nem haszn. *Népi* teákban olykor gyomorpanaszokra, fogfájásra. *Tib.*: vérnyomásszabályozó, vértisztító, lép- és májláz, idült láz, bőrbajok, mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy).
108. **Oryza sativa** – *rizs* (Gramineae), keményítő és nyák tartalmú élelmiszer. *Orv.*: csecsemőtápszer. *Népi*: nem haszn. *Tib.*: Tüdőt tisztítja, lépet támogatja (H).
109. **Paeonia albiflora** – *kinai bazsarózsa* (Paeoniaceae), dísznövény, Kinában enyhe gyógyszer terhesség és gyermekágy idején, Japánban gyógynövény. Nálunk *orv.*: nem haszn. *Népi*: régebben epilepszia és köszvény ellen. *Tib.*: vérnyomásszabályozó, daganatok és vizenyő, mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy).
110. **Panax ginseng** – *ginszeng*, zsenzsen (Araliaceae), szaponint és egyéb glikozidokat, ginsenint, panacen illóolajat, cserző- és keserűanyagot, B-vitamint tartalmaz. Keleten univerzális gyógyszer, főleg afrodiziákum (sze-

relmi gerjesztő), általános felhangoló, hosszú életet biztosít stb. Kinában a koreai és mandzsúriai gyökeret tartják leghatásosabbnak, súlya ötszázszorosát fizetik érte ezüstben. Japánban a *P. japonicum* és a „hamis ginzenget” kedvelik. Újabban nálunk is erősen terjed, bár *orv.* hatását erősen vitatják. *Népi:* minden betegségre, változó eredménnyel. *Tib.:* méregtelenítő és fiatalító (B), általános gyógyszer, „visszahívja a már távozóban levő őspneumát” (H). (Feltűnő, hogy ez a „mindenható” szer sem Jutognál, sem a Négy gyökérben, sem Szemicsovnál, sem Kunszangnál nem szerepel a tibeti gyógyszerek közt.)

111. **Paris quadrifolia** – *farkasszőlő* (Liliaceae), nyirkos erdők virága. *Orv.:* nem haszn. *Népi:* hánytató volt, erősen mérgező hatása miatt elhagyták. *Tib.:* lázas, fertőző betegségek ellen (más növényekkel, amelyek mérgező hatását ellensúlyozzák), hátfájás és elmezavarok gyógyszere (Gy).
112. **Phaseolus mungo** – *mungóbab* (Leguminosae), a mi babunkhoz hasonló táplálék, gazdag fehérjetartalommal. *Orv.:* vérnyomáscsökkentő, vércukorszint csökkentő anyagot tartalmaz. *Népi:* szív-, vese- és hólyagbántalmaknál, külsőleg borogatószer. *Tib.:* vízajtó, béltisztító, gennyedést, hasmenést, szél betegségeit gyógyítja, ittasság és mérgezések ellen is (H).
113. **Phytolacca** – *festéklakk* (Phytolaccaceae), trópusi cserje vörös festékanyaggal. *Orv.* nem haszn. *Népi:* hánytató, hashajtó. *Tib.:* erős vizeletajtó (H).
114. **Pinus silvestris** – *erdei fenyő* (Pineaceae), gyantás örökzöld fa, nálunk főleg ipari használatra. Kinában belsőleg nyugtató, külsőleg bőrbajokra; elhárítja a démonokat, hosszabbítja az életet. *Orv.:* tisztított gyantája bőrizgató tapasz és kenőcs alapanyaga, belehelve légutakat gyógyítja. *Népi:* légsőhurut, reuma, csúz, angolkór, görvélykór, kiütések ellen fürdő; asztma, lábidegszába, hisztéria, hipochondria ellen főzetben. *Tib.:* phlegma, pneuma betegségek és gennyes váladékok gyógyszere (H), phlegma- és emésztési zavarok, daganat ellen (Gy).
115. **Piper longum** } – *bors* (Piperaceae), értékes fűszer, piperin, piperidin, en-
116. **Piper nigrum** } zimek, gyanta, illóolaj stb. tartalommal. Keleten szél-
 tében használatos gyógyszer, nálunk csak fűszer. Indiában lázcsillapító, gyomor- és epepanaszokra, vérzés, köhögés, kankó ellenszere, szerelmi gerjesztő, külsőleg bőrizgató. *Tib.:* hősüllyedéses bajok gyógyszere, köhögést (H), három életnedv betegségeire – gyakorlatilag mindenre (Gy),

magasvérnyomás, sárgaság, láz, idegbaj, reuma, köszvény, lepra ellenszere (K), legendás gyógyszer (J).

117. **Plantago major** – *útifű* (Plantaginaceae), nyálkát, glikozidát, enzimeket, cseranyagot, C-vitamint tartalmazó gyom. Görögök-rómaiak lázcsillapítónak, összehúzó görcsoldónak, antireumatikumnak tartották, Indiába a perzsák juttatták, mint a vérhas hatásos gyógyszerét. Nálunk *orv.* nem haszn. *Népi*: általános gyulladáscsökkentő, hólyaggyengeség, hasmenés, sárgaság, fehérfolyás háziszere. *Tib.*: vizelethajtó, köhögés- és orrvérzés-csillapító, vért hűti, tüdőt és májat tisztítja, termékenyít, spermát fokozza, szülést segíti, szemet védi (H).
118. **Polygonatum roseum** – *salamonpecsét* (Liliaceae), szaponint, nyálkát, digitalinhoz hasonló glikozidát tart. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: szívser, vizelethajtó, de nagyon óvatosan, mert szív- és gyomorméreg. *Tib.*: vese- és hátgerincbajok gyógyszere (H).
119. **Polygonum aviculare** – *madárkeserűfű* (Polygonaceae), disznópázsitnak is nevezett gyomnövény, kovasav, cseranyag, gyanta, kvercetin glikozida tartalmú. Görög-rómaiak ismerték vérzéscsillapító, összehúzó, vizelethajtó, hashajtó, lázcsillapító hatását, orbánc ellen is használták. Arabok elterjesztették, hólyagkő ellen is használják, oroszok hörghurut és tüdővész ellen. *Orv.*: kísérleteztek tüdővész és gyomorfekély elleni hatásával. *Népi*: hólyag- és vesebaj, gyomor-bélzavarok, légcsőhurut, kankós folyás háziszere. *Tib.*: vérzés és gennyedés ellen (H).
120. **Pongamia glabra** – indiai díszfa (Leguminosae), nálunk nem ismeretes. Indiában bőrbajok és reumatizmus ellen haszn. *Tib.*: levegő és phlegma betegségei, vérhas, emésztési zavar és szédülés elleni pilula része (Gy).
121. **Potentilla multifida** } – *vérontófű*-féle, tormentilla (Rosaceae), sok csersa-
122. **Potentilla salesovii** } vat, vörös festéket, némi glikozidot tartalmaz. Cserzőanyag. *Orv.*: összehúzószer (adsztringens) külsőleg fogfnyecsetelésre, vérzéscsillapításra, fekélyekre, belsőleg vérhas, végbélhurut, aranyér ellen. *Népi*: ugyanez és epebajok. *Tib.*: vértisztító, görcsoldó, hasmenés, étvágytalanság, szívdzavarok és bordafájás ellen (Gy).
123. **Pterocarpus santalinus** – *vörös szantálfa* (Leguminosae), vörös festéket és illóanyagokat tartalmazó indiai szent fa, a fehér szantálfával együtt vallási ceremóniáknál szerepel, összehúzó és tonizáló hatása miatt gyulladások, fejfájás, bélvérzés, epebajok gyógyszere. Nálunk *orv.* gyulladásgátlóként

kísérleteztek vele. *Népi*: tapaszok, fogpor, füstölő, összehúzó tea. *Tib.*: mindhárom életnedv valamennyi betegsége ellen (Gy), „vér hevét gyógyítja” (H), görcsök, daganatok, idegbajok ellen (K), legendás mindenható szer (J).

124. ***Punica granatum*** – *gránátalma* (Punicaceae), alkaloidokat és cseranyagot tartalmazó díszcserje, ókortól mindenütt kedvelik, vérzéscillapítóul, szívserként és adsztringens emésztésrendezőként, olykor bélféreg ellen is, de pelletierin-tartalma miatt óvatosan, mert mérgező lehet. Ma *orv.* és *népi* használata egyaránt a szalagféreg kiűzésére szorítkozik. *Tib.*: máj-, emésztési és légzésvizet, gyomordaganat, szívdaganat, vesebaj, menstruációs zavar, phlegma és levegő hideg betegségei ellen (Gy), torokgyík és magasvérnyomás gyógyszere (K), gyomor- és bélbántalmakra (H), mindenható legendás gyógyszer (J).
125. ***Quisqualis indica*** – *lián* (Combretaceae), trópusi kúszónövény, féregűző hatását Kínában és Indiában régtől ismerik. Nálunk nem haszn. *Tib.*: szembajok, bőrbajok, krónikus láz, gennyedés, vérzések, szívbaj, lépbetegség, elmezavar, mindhárom életnedv káros működése ellen (Gy).
126. ***Rhamnus dahuricus*** – *benge* (Rhamnaceae), a nálunk és Kínában haszn. kutyabenge és társai antracénszármazékokat, glikozidokat, cser- és keserűanyagokat, enzimeket tartalmaznak, adsztringens és tonizáló hatásúak. *Orv.*: hashajtó. *Népi*: étvágyjavító, hashajtó, epe- és májtea, vizelethajtó, vértisztító. *Tib.*: szívbaj, elme- és idegzavar, fáradtság, lepra, köszvény, reuma ellen (Gy).
127. ***Rheum officinale*** – *rebarbara* (Polygonaceae) tibeti eredetű gyógynövény, a kínaiaknál állítólag már ötezer éve haszn. Antraglikozidot, cseranyagot, pektint, enzimeket, gyantát stb. tartalmaz. Perzsa közvetítéssel jutott a rómaiakhoz, Indiában csak később terjedt el, de akkor általánosan használt étvágyjavító és hashajtó lett. *Orv.*: emésztést szabályozó, enyhe hashajtó. *Népi*: gyomor, bél, máj betegségei, felfúvódás, aranyér s hasonlók. *Tib.*: hashajtó, vértisztító, köhögést szüntető, gennyet előli, csontvelőt tisztító, sebet kiszárit, vérzés és vérpangás elleni szer (H).
128. ***Rhododendron arboreum*** – *havasi rózsza* (Ericaceae), magashegyi dísznövény, nálunk gyógyításra nem haszn. *Tib.*: hányás, hasmenés, nehézlégzés, aranyér, tüdőbetegség, daganatok ellen (Gy), magasvérnyomás, sárgaság, láz, gyomorpanaszok gyógyszere (K).

129. **Ricinus communis** – *ricinus* (Euphorbiaceae), olajos magvú diszcserje, kasztor-olaj tartalma miatt Castor-plant néven is ismert. Ókortól világszerte használatos mint hashajtó, antireumatikum, neuralgiás fájások gyógyszere, menstruáció-szabályozó stb. Ma *orv.*: hashajtó, haj- és bőr-ápolószer. *Népi*: hashajtó, asztma, reumatizmus, vízkór, bénulások, terhességi hányás, szemgyulladás ellenszere; frissen mérgező, ezért hánytatóként más mérgezések ellenszere. *Tib.*: hashajtó (H), daganat, hasvízkór, emésztési zavarok, phlegma betegségei ellen (Gy).
130. **Rosa macrophylla** – *rózsa*-féle (Rosaceae), olajban és cseresavban gazdag dísznövény, illatszer- és likörgyártásban fontos. Tonizáló és adsztringens (összehúzó) hatása miatt Perzsiában, Indiában és másutt néhány rózsafajtát étvágygerjesztő, szíverősítő, epefejlesztő gyógyszerként használnak. *Orv.*: újabban szívszerként kísérleteznek vele. *Népi*: bélhurut, gyomor- és bélvérzés, mandulagyulladás, fogínysorvadás kezelésére haszn., étvágygerjesztő, vizelethajtó, féregűző. A csipkebogyó C-vitamin tartalmú tonizáló (erősítő). *Tib.*: epetisztító, szélhajtó, pneuma, vér és tüdő gyógyszerre, spermaképző, székrekedést okoz (H).
131. **Rubia cordifolia** – *buzér*, pirosítófű (Rubiaceae), alizarin nevű festékanyagáért termelték, amíg a szintetikus vörös festék nem szorította ki. Keleten szemmelverés elleni mágikus szernek tartják, Indiában adsztringens hatásáért külsőleg gyulladásokra, fekélyekre, bőrbajokra alkalmazzák, az arabok belsőleg húgyúti zavaroknál, sárgaságnál, sőt bénulásoknál is. Nálunk *orv.* nem haszn. *Népi*: epehajtó, vesekőképződést hátráltatja, bélhurut, magasvérnyomás, húgyúti zavarok gyógyszere. *Tib.*: alhasi panaszok, lázas bél- és vesebaj ellen (Gy).
132. **Rubus arcticus** – *szeder* (Rosaceae), cseranyagot, cukrot, savakat, C-vitamint tartalmazó gyümölcs. *Orv.*: izjavító szörp. *Népi*: izzasztó, vizelet- és hashajtó, hűsítő, cukorbetegeknek diétás tea. *Tib.*: véres hasmenést csilapít, mérgek ellenszere (H).
133. **Salvia officinalis** – *zsálya* (Labiatae), glikozidákat, gyantát, illóolajat, keserűanyagot, nikotinsavamidot tartalmazó drogja állítólag pusztítja a tbc baktériumot. Ókorban és középkorban kedvelt európai gyógynövény volt, egyes változatai Indiában gonorrhoea (kankó) ellen és szexuális serkentőként használatosak. Nálunk *orv.*: száj- és toroköblítő, teája izzadásgátló. *Népi*: vérzéscsillapító, vizelethajtó, emésztésrendező, húgyutak fertőtlenítője, külsőleg aranyér ellen. *Tib.*: vért szárítja, phlegma és erek betegségeit szünteti (H).

134. **Sambucus sibirica** – *bodza* (Caprifoliaceae), glikozidot, nyálkát, cukrot, cseranyagot, gyantát, illóolajat stb. tartalmazó bogyójából bodzabor, festék és gyógyszer készül. *Orv.*: izzasztó, vizelethajtó, enyhe hashajtó. *Népi*: vér-, tüdő- és vesetisztító, bélmozgató tea, hűtő borogatás, vízajtó, lázcstillapító, torokbőltető, légszomjcsillapító, üdítő ital. *Tib.*: pneumonia hevével (H), phlegma és levegő betegségei, vérnyomás rendellenességei ellen (Gy).
135. **Santalum album** – *fehér szantálfa* (Santalaceae), illóolaj, gyanta és cseranyag tartalmú fűszerfa. Ősi gyógyszer és vallási ceremóniák eszköze, keserű, hűtő és adstringens hatásáért Indiában minden lázas betegségre, gyulladásra, fájdalomra, epepanaszra stb. alkalmazzák. *Orv.*: kankó ellen próbálkoztak vele, állítólagos baktériumölő hatása miatt. *Népi*: olaját hörghurut és más idült nyálkahártyaizgalmak ellen használják. *Tib.*: tüdő hevével csillapítja (H), szivnyugtató, fertőző bajokat megelőzi, lázcstillapító, mindhárom életnedv betegségeinek egyik legfőbb ellenszere (Gy), idegzavarok, görcsök és kolera ellen hatásos (K), legendás gyógyszer (J).
136. **Saussurea alata** } – *gyopár*-féle (Compositae), nálunk *orv.* és *népi*:
 137. **Saussurea salicifolia** } nem haszn. *Tib.*: fertőző bajok megelőzésére, idült lázas bajokra, mérgezés ellen, borbajokra (Gy).
138. **Scopolia praealta** – *csüngő belénd*, farkasbogyó (Solanaceae). A nálunk haszn. *Scop. carniolica* hioszciamint, atropint, szkopolamint, kolint, betaint stb. tartalmaz, ennek megfelelően értékes gyógyszer és súlyos mérég. A szkopolamin *orv.* alkalmazása: nyugtató, altató, kábító, fájdalomcsillapító, *népi*: ősi bájjal, boszorkánykenőcs, magzatelhajtó, termékenységet fokozó és erotizáló („matraguna” – mandragóra), homoeopatikus szer. Ha a *Tib.* változat is szkopolamint tartalmaz, meglepő az egyetlen – hatástalan – indikációja: szifilisz (K).
139. **Scutellaria baicalensis** – *csukóka* (Labiatae), nálunk nem haszn. *Tib.*: vértisztító, lázas betegségek, magasvérnyomás, mindhárom életnedv valamennyi betegsége ellen (Gy).
140. **Senecio brylovii** } – *aggófű* (Compositae), alkaloidákat, rutint és C-vita-
 141. **Senecio sagittatus** } mint tartalmaz, a senecionin alkaloida májmérég. *Orv.*: a gyógyszeripar vérnyomáscsökkentő, vérzéscsillapító, fájdalom- enyhítő szereket állít elő belőle, *népi* felhasználása ugyanez, de a májmérgezés veszélye miatt csak külsőleg javallt aranyér és fogínyvérzés ecsete-

lésére. *Tib.*: sebgyógyító, vérzéscsillapító, mérgezőt gyógyít, belső vérzést is csillapít (H), seb- és szemkezelésre (B), mindhárom életnedv betegségeire (Gy).

142. **Sesamum indicum** – *szezám* (Pedaliaceae), magva szezámolajat, proteinek, vitaminokat tartalmaz. Nálunk étolaj és kenőcsalkatrész, a hindu mitológiában a halhatatlanság jelképe, vallási és babonás ceremóniák eszköze, magvát erősítőnek, vízhajtónak, tejszaporítónak tartják, emésztés rendezésére, aranyér, fekélyek, vérhas és húgyúti panaszok kezelésére haszn. Nálunk *orv.*: nem haszn. *Tib.*: az öt belső szervet hevíti, vért hűti, hallást és látást élesíti, méregtelenít, hasmenést szüntet, olaja fekélyt gyógyít, méhet mozgékonyra tesz (H).
143. **Solanum Jacquinii** – *burgonya-féle* (Solanaceae), nálunk nem ismert, Indiában összehúzó, vizelethajtó, emésztést rendező, féregűző, köhögés, asztma és szívzavarok ellen is haszn. *Tib.*: magasvérnyomás, láz, meghűlés, influenza gyógyszere (K).

Soma – lásd Ephedra

144. **Sophora flavescens** – *gyöngyajak-féle* (Leguminosae), trópusi cserje, nálunk díszcserje, hashajtó kathamintin tartalma miatt Keleten gyógyszer. *Tib.*: magasvérnyomás, láz, meghűlés, influenza (K), mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy).
145. **Stellaria dichotoma** } – *csillaghúrok*, szegfű-féle (Cariophyllaceae), szá-
146. **Stellaria palustris** } ponint, illóolajakat és sókat tart. *Orv.*: nem haszn.
Népi: vese- és epeműködést serkentő, köoldó tea. *Tib.*: légzési zavar, hátfájás, tüdőláz, mindhárom életnedv betegségei ellen (Gy).
147. **Sterculia alata** – *bűzfa* (Sterculiaceae), kellemetlen szagú trópusi fa, olajos magvát több célra használják, Kínában izzasztó, vizelethajtó és reumaellenes gyógyszer. Nálunk nem haszn. *Tib.*: szív-láz, elmezavar, májbaj, idegesség, sükettség és némaság ellen (Gy).
148. **Strychnos nux-vomica** – *ebvész* (Loganiaceae), magva keserű, gyorsan ható idegméreg, az indiánok nyilmérge. Indiában vérhas és lázas hasmenések ellen adták, az arabok külsőleg bőrbajokra. Európában csak a 16. századtól használják, kezdetben vadállatok mérgezésére. *Orv.*: a központi idegrendszert előbb izgatja, majd bénítja. Kis adagban erősítő, étvágygerjesztő. *Népi*: nem haszn. *Tib.*: „meleg gyomorajok” ellen (B), parazitaölő, gyomor lázát gyógyítja, kis sebeket összehúzza (H).

149. **Styrax benzoin** – *sztóraxfa*, benzoéfa (Styracaceae), megvágva balsamot izzad (benzoégyanta), amit újabban a Liquidambar orientaleből nyernek. *Orv.*: bőrgyógyászati kenőcsök anyaga, rühellenes szer. *Tib.*: szibériai lázat és gyomorgörcsöt gyógyítja, helyi varázsdémonok okozta betegségek ellenszere (H).
150. **Swertia chirata** – *likagyan*, chiretta (Gentianaceae), Indiában ösödítő haszn. gyógyító cserje: hashajtó, féregirtó, lázcsillapító, a három életnedv ellenszere. *Orv.*: keserű erősítő szer, tüdőasztma gyógyszere. *Tib.*: görcsoldó, gyulladások és bőrfarkas ellenszere (K).
151. **Taraxacum officinale** – *gyermekláncfű* (Compositae), keserűanyagot, illóolajat, szaponint, cseranyagot, vitaminokat tartalmaz. Indiában májbetegségekre, bélzavarokra adják. *Orv.*: étvágygerjesztő, vizelet- és epehajtó keserű teák része. *Népi*: ugyanez, sárgaság, aranyér, ekcéma ellen is. *Tib.*: lázcsillapító, izzasztó, gyomorerősítő, vérnyugtató (H).
152. **Terminalia belerica** } – *mirobalan* (Combretaceae), trópusi fa v. cserje,
 153. **Terminalia chebula** } olaj- és cseranyagú maggal, festék és cserzőszer készül belőle. Japánban és Indiában régi, tisztelt gyógyszer: hashajtó, gyomor- és bélrendező, összehúzó, az életnedvek általános rendezője. Nálunk nem haszn. *Tib.*: arura néven fontos szer szembajok, ideg- és elmezavarok, szív, tüdő, lép, belek betegségei ellen, krónikus lázra, köszvényre, húgyúti panaszokra, ízületi panaszokra, mindenfajta fájdalom ellen, mindhárom életnedv betegségeinek egyik legfőbb gyógyszere (Gy), láz, magasvérnyomás, szifilisz, meghülés, influenza ellenszere (K).
154. **Thea japonica camellia** – *japán kamilla* (Theaceae), koffein, teobromin, cseranyag, illóolaj, keserűanyag tartalmú kedvelt ital. A nálunk használatos fajta (*Matricaria chamomilla*) *orv.* és *népi* gyakorlatban gyulladáscsökkentő borogatás, toroköblítő, szemvíz, gyomor-bél görcsoldó, női bajok háziszere. *Tib.*: sebgógyító, vértisztító, gennyszárító (H).
155. **Tribulus terrestris** – földi *királydinnye* (Zygophyllaceae), Indiában vizelet-hajtó, összehúzó, erősítő, afrodisziákum, kankó és húgyúti zavarok gyógyszere. Nálunk nem haszn. *Tib.*: mályvával és rákhússal egybefőzve a húgyutak gyógyszere (Gy).
156. **Triglochin maritima** – *kígyófü* (Juncaginaceae), szikes földben termő virág, nálunk nem haszn. *Tib.*: tüdő betegségei, krónikus láz ellen (Gy).

Uva ursi – lásd *Arctostaphylos*

157. **Valeriana officinalis** – *macskagyökér* (Valerianaceae), valeriansav mellett keményítőt, csersavat, gyantát, illóolajat stb. tartalmaz. Ősidők óta világszerte nyugtatóként használják *orv.* és *népi* készítményekben. *Tib.*: lép betegségeinek gyógyszere (Gy).
158. **Vincetoxicum sibirica** – szibériai *méreggyilok* (Antitoxicum), vadpaprika (Asclepiadaceae), hánytató és hashajtó vincetoxitin és asklepiadin tartalma miatt a mérgezések régi ellenszere. *Orv.*: nem haszn. *Népi*: kígyómarás és más mérgezés ellen, hánytató, hashajtó, izzasztó, vízhajtó. *Tib.*: lázas vese- és bélbajok ellen (Gy).
159. **Vitis vinifera** – *borszőlő* (Vitaceae), élénkítő, részegítő ital, ókortól ismert. *Orv.*: értágító, központi idegrendszer izgatója, vérnyomásemelő, étvágygerjesztő, erősítő. *Népi*: fűszerezett bor és borpárlat (Aqua vitae), forralt bor hűlésnél, köhögés ellen, ideggyengeségnél, lábadozó betegeknek. *Tib.*: köhögést gyógyít, „forróságtól megtisztít” (H), tüdő- és szívláz gyógyszere (Gy).
160. **Zingiber officinale** – *gyömbér* (Zingiberaceae), illóolaj, gyanta, keményítő, cukor stb. tartalmú fűszer, likőralkatrész. Kínában enyhe orvosság, Indiában ősi mindenható gyógyszer, görögök óta Európában is közkedvelt. *Orv.*: étvágykeltő, ízesítő, gyomorerősítő, vérbőséget okoz. *Népi*: ugyanez, szájvíz, fogtinktúra. *Tib.*: étvágykeltő, gyomorerősítő, puffadásellenes, terhességi hányás, szívgyöngeség és köhögés ellenszere (H), elme- és idegzavarok, daganatok, hasvízkór, menstruációs zavarok, csont- és ízületi fájdalom, vesebaj, levegő és phlegma betegségei (Gy), magasvérnyomás és diftéria ellen (K).

A felhasznált forrásművek jegyzékét lásd a 324. oldalon levő lábjegyzetben.

1974, 1977.

NÉVMUTATÓ

A csillaggal jelölt tételek az apróbetűs szövegben található

- Akbár (nagy) – 347
Albertus Magnus – 343
Altan (mongol kán) – 28
Amherst, William Pitt – 69, 90, 94
Apafi Mihály – 74
Arisztotelész – 248, 289
Arius – 147
Arsonval, Arsène d' – 175
Ascoli, Giuseppe d' – 40
Ashley, Eden – 102
Asvini testvérek – 267
Aszklépiosz – 253
Athanasiosz – 147
Atisa – 28, 271
Augustin, B. – *324
Averroés – 343
Avicenna – 289, 343
Badmajeff, Włodzimierz N. – 219, 245, 247, 267, 297, 319, 341
Badmajev, Pjotr Alexandrovics – 219–220, 245, 296
Baker-Eddy, Mary – 293
Baktay Ervin – *35, 73, *76, 77, *78, *82, 83, *84–88, 90, 98, *99–100, 101, *103, 133, 137, *138
Ballagi Károly – 25
Banks, Sir John – 62
Bartels, Max – *201
Battúta, Ibn – 232
Baunscheidt, Karl – 354
Behm – 25
Behtyerev, Vlagyimir Mihajlovics – 173
Beligatti – 41
Bell, Sir Charles – 66, *177, 179–180, 203, 271, 341
Benedek Elek – 73
Berkeley, George – 169
Bernard, Claude – 175
Bethlen Gábor – 74
Bibji Gabjed – 255
Biedermann, Hans – *11
Binder, Udalricus – *303
Boas, Franz – 18
Bodor András – 73, 230

- Bogle, George – 30, 42, 44–45, 48–57,
 59, 62, 66, 107, 341
 Bohm, Werner – 137, *138, *240
 Brandt, M. von – 45, 49, 51, 53, *56–
 57, *61, 63, *65, *103, *131, *181
 Brown, John – 293
 Burang, Theodor – 220, 238–242, 267,
 282, 301, 319–320, 322, *324, 325,
 328, 337, 341
 Cabral – 40
 Caccia – 40
 Campbell, Archibald – 94, 99, 101
 Cerminara, G. – 137
 Charcot, Jean-Martin – 173
 Cholnoky Béla – 133
 Cholnoky Jenő – 73, *103
 Congkapa – 28, 32, 181, 351–352
 Cooper, P. T. – 102
 Cordier, Palmyr – 219
 Cornwallis, Charles – 60–61
 Curie, Mme. – 293
 Curzon, George N. – 109
 Cyrill-atya – lásd: Korvin-Krasinski
 Csandránanda – 230, 268
 Csang Kai-sek – 204
 Csaraka – 229–230, 260, 262, 267, 289,
 292
 Csetri Elek – 73, *76
 Csoma – lásd: Kőrösi Csoma Sándor
 V. dalai láma – 269, 342
 VIII. dalai láma – 66
 IX. dalai láma – 66
 XII. dalai láma – 222
 XIII. dalai láma – 109, 158–159, 179,
 187–188, 203, 205, 269, 271
 XIV. dalai láma – 188, 204
 Dante, Alighieri – 260
 Darwin, Charles – 248
 Dava-Szamdup, Kazi – 137, *138
 Dava Ngonga – 269, 276
 David-Neel, Alexandra – 53, 85, 107,
 132, 156–157, *159, 160–179, *181,
 210, 341
 Davis hadnagy – 59
 Dász, Szárat Csandra Rai – 102, 127,
 129, 330
 Debreczy Sándor – 73
 Deh Terria – 43
 Descartes, René – 156
 Desideri, Ippolito – 41, 83
 Déchy Mór – *99
 Dhanvantári – 267
 Diels – 181
 Diószegi Sámuel – *324
 Dordzsiev, Agvan – 109, 111
 Döbrentei Gábor – 72
 Driesch, Hans – 173
 Duka Tivadar – *23, 71–73, *78, *82,
 *93, *228–229, 276, *277
 Dungi Torcsogcsen – 256
 Dürckheim, K. Graf – 137
 Dymock, William – *232, 318, 324
 Dyhrenfurth, Günter O. – 173–174,
 *175, *183, *189, *199
 Dzsingisz kán – 219, 245, 351
 Dzsiváka – 243
 Edriszi – 39
 Emmerick, Richard E. – 226, *267,
 *275
 Empedoklész – 248
 Eötvös József – 72
 Erasmus, Desiderius Rotterdamus –
 239
 Eustacchi, Bartholomeo – 238
 Evans-Wentz, W. Y. – 137, *138,
 *148, *150–151, 220
 Fazekas Mihály – *324
 Fábián Ferenc *213, *215

- Filchner, Wilhelm – 178, *179, 219, 267, 341
 Finckh, Elisabeth – 221, 225
 Forel, August – 173
 Francis, Philipp – 45
- Gabet, Joseph – 41, 101
 Galénosz – 261, 268, 289, 298, 343, 345
 Gerard, G. E. – 23, 90–92, *93, 94–95, 228
 Gesner, Konrad – 239
 Gherzi, E. – *28, *134, 187–188, *193, *196, 198, *200, *202, 203
 Gill kapitány – 102
 Giorgi – 83
 Glasenapp, Helmuth von – 137, 219
 Glatzel, Hans – *324
 Govinda, Anagarika – 137, *138
 Grueber, Johann – 40, *41
- Hahnemann, Samuel – 293
 Haller, Albrecht von – 293
 Halmai János – *324
 Hamilton dr. – 53, 56
 Hammerman, A. F. – 220, 323–327, 350
 Hamvas Béla – 137, *138, 141, 144, *145, *155, 220, 282, 341
 Harvey, William – 293, 345
 Hastings, Warren – *40, 42, 44–45, 55, 59–60, 62, 94
 Hedin, Sven – 38, 41, 102, *103, 132, *183, 356
 Hegedűs Sámuel – 72
 Heim, Arnold – *50, *361
 Helmont, Johann von – 293
 Herrlinger, Robert – 304
 Hilgenberg – 219
 Hippokratész – 17, 261, 278, 298, 343
 Hmelnyickij, Sz. – *102
- Hodgson, B. H. – 94, *216
 Hooper, D. – *232, *324
 Horváth István – 254
 Houston, Jean – *192
 Huard, Pierre – 267, *320, *324
 Huc, Evariste – 41, 101, 267
 Humphreys, Ch. – 137
 Hunter, W. W. – 73
 Hunyadi János – *220
 Huth, Georg – 219
 Hübotter, Franz – 219, 267, 301–303, 319–321, *324, 325, 328, 335
- Imhotep – 253
 Issekutz Béla – 105, *324
- Jacobi, Jolan – *191–192
 Jenner, Edward – 56, 62, 69, 293
 Jese Donden – 224
 Jolly – 219
 Jongden láma – 160, 162, 164, 171
 Juhász Máté – *345
 Juhász Vilmos – *33, *41, *43, *59–60, *122, 181, *183, *185
 Jung, C. G. – *138, *147, 189, *191–192, 239, 293
- Jutog-dinasztia (Jutog Jontan Gompó, Jutogpa, türkizorvos) – 251–254, 255–257, 259–265, 268–269, 276, 315, 320, 322, 338, 341–342
- Karow, O. – *320, *324
 II. Katalin – 44, 60
 Kavagucsi – 103, 127
 Kazinczy Ferenc – *220
 Kádár László – *73
 Kennedy százados – 88, 90–91, 94, 180
 Kipling, Rudyard – 129
 Kjenrab Norvu – *211, 224, 269–271, 296

- Kjungpó Dordzse – 257
 Klapproth, Heinrich Julius – 25, 80, 92, 95
 Koch, Robert – 293
 Kolumbusz Kristóf – 208
 Kopernikusz, Nikolausz – 208
 Korvin-Krasinski, Cyrill von – 138, *218–219, 220, *230, 245–249, 267, 282, 297, 337, 341
 Körösi Csoma Sándor – 70–101, *216, 217–221, 223, 227, *228, 229–230, *231, 233, 263, *275, 276–278, 282–283, 288, 296–299, *305, *309, *314, 322, 341
 Kunszang Dzsampál (Kunszang rim-pócse) – 138, 211, 221, 223–224, 241, 243, 251–253, 266–276, 279, 281–283, 288, 290–292, 296, 299–300, 302–303, *306–307, 309, 314, 322, *324, 325, 328–329, 335, 338, 341
 Kurtz, W. – 137
 Landor, Henry Savage – 103, *104, 106–108, 160–161, 242, 267, 341
 Laufer, Berthold – 219
 Laufer, Heinrich – 219
 Leibniz, Gottfried Wilhelm – 248
 Lessing, Ferdinand – 283, 286, 306
 Ligeti Lajos – *33, *101–103, *183, 350, *351, 354, *355, 356–361, 363, *365, 366
 Lindenberg, W. – 137
 Linné, Carl von – 13, *324
 Lóczy Lajos – 23, *25, *33, 38, *46–47, *49–50, *57, 73, *82, *85, *87, *89, *98–99, 102, *161, *168, *170, 347, 350–352
 Lopszang Csampal – 57
 Lopszang Tenpa – 236
 Macauley, Thomas B. – *42
 Malan, S. C. – 94
 Mangoldt, U. von – 137
 Mann, Thomas – 7, 173
 Manning, Thomas – 30, 61–66, 68–70, 75, 90, 107, 186, 341
 Mao Ce-tung – 204
 Markham, Clements R. – *45, *61, 70
 Marpa – 141
 Masters, Robert E. L. – *192
 Mátyus István – *345
 Mensching, G. – 137
 Mesmer, Franz-Anton – 293
 II. Miklós cár – 109
 Miklós Pál – *351
 Mila (szent) – 123
 Milarépa – 141, *142, 143, 251
 Ming Wong – *320, *324
 Minto, Gilbert Elliot – 62
 Montell, Gösta – 356
 Moorcroft, William – 79–81, 88, 90, 94, 97
 Morgagni, Giovanni Battista – 293, 345
 Musnai László – 73
 Napóleon – 62, 69
 Nágárdzsuna – 257, 262
 Nárópa – 141, 269
 Needham, John – *320
 Németh Gyula – 80, 350
 Novák István – *324
 Olschak, Blanche Christine – *191, 220, 243, *244, 252, 267
 Orville, Albert d' – 40, *41
 Ossendowski, Ferdynand – 41
 Padmaszambhava – 147
 Paldan Puncog – 255
 Pallas, Peter Simon – 201

- Paracelsus, Theophrastus – 238–239, 293
- Paré, Ambroise – 239, 306
- Pasteur, Louis – 293
- Patandzsali – 263
- Patkó Imre – 205,
- Pavlov, Ivan Petrovics – 173
- Pálos István – *320
- Pápai Páriz Ferenc – 74, 344
- Penna, Orazio della – 25, 40, 83, 91
- Pfizenmayer, E. W. – 132, *133
- Pien-csio – 239, 301
- Polo, Marco – 39
- Pordenone, Odorico de – 39
- Prinsep, James – 94–95
- Przsewalszkij – 38, 102, *161, 184, *351, 352–354
- Ptolemaiosz – 13
- Puncog-láma – lásd: Szangje Puncog
- Putte, Samuel van de – 42
- Püthagorasz – 13, 248
- Raméc, Pierre – 239
- Rasori, Giovanni – 293
- Raszputyin – 245
- Rápóti Jenő – *324
- Read, Bernard – 319
- Rév Miklós – *24, *26, *29, *31, *58, *67, *153–154, *190, *207, *209, *213
- Rházesz – 263
- Rhins, Dutreuil de – 102
- Richardson, H. E. – *33, *45, *52, *103, *203, *215
- Rijnhart – 102
- Rincsen Szangpó – 269
- Risse, G. B. – *320
- Rockhill – 49, 53, 63
- Rokitansky, Karl von – 298
- Romváry Vilmos – *324
- Róna-Tas András – * 366
- Rousseau, Jean-Jacques – 336
- Saint-Germain gróf – 7
- Sajnovics János – 74
- Saunders – 59
- Schlegel, Friedrich – 74
- Schmidt, Isaac Jacob – 80, *156
- Schmidt József – 137, *138
- Schmidt, K. O. – 137
- Schoefft Ágoston – *71
- Schroff, C. D. – *324
- Shakespeare, William – 12, 85
- Siebeck, Fred C. – *98
- Sís, V. – *54, *64, *140
- Skoda, Joseph – 298
- Sri Aurobindo – 137
- Stein Aurél – 79, 349–350, *351, 356
- Szangje Gyaco – 116, 269, 276, 343
- Szangje Puncog – 81–83, 88, 91–92, 95, 98, 220–221, 227, 230, 233, 246, 263, 276–279, 281–282, 286, 288, 290–291, *292, 296–299, 302–303, *305, *309, 314, 320, 322, 341
- Szántó György – 73
- Szemicsov, B. V. – 220, 323–327, 350
- Szent-Györgyi Albert – 13
- Széchenyi Béla – 38, 102
- Széchenyi István – 101
- Szilágyi Ferenc – 73, *76
- Szimonidesz Lajos – 137, *185, 186
- Szkander bég (Kőrösi Csoma Sándor) – 88, 91
- Szrongcen Gampó – 27, 214, 256, 267, 341
- Szusruta – 229–230, 262, 267, 289, 292
- Terjék József – *27, 73, *275
- Tilópa – 141

- Tissot, Simon-André – 344, *345
Topinard, P. *23
Tours, François de – 40
Triszong Decen király – 252, 259, 268,
341
Tucci, Giuseppe – *28, *33, *119,
*121, 133–134, 137, *138, *142,
*154, *182, 187–188, *189, *192–
196, 197–201, *202, 203, 220, 233–
238, 246, 254, 267, 269, 297, 341
Turner kapitány – 59–60, 341
- Uljanov, Dambo – 219, 296
Unkrig, W. A. – 218–219, 267
Unschuld, P. U. – *310, *312, *320,
*324
- Vairócsána – 268
Vaniš, J. – *54, *64, *140
Varró Aladár Béla – *324
Vasziljev, L. – 173
Vágbhata – 229–230, 262, 267, 292
Vámbéry Ármin – 72
- Veith, Ilza – 267, 283, *284, 286, *287,
306
Vesalius, Andreas – 238, 293, 345
Virchow, Rudolf – 293, 298
Vogel, Claus – 262
- Waddell, Austine L. – 53, 111, *114–
117, 119, 122–127, 133, 152, *155,
180, 186, 219, 267, 270, 302, 317,
341
Wagner – 25
Wagner János – *310–313
Warden, C. J. H. – *232, *324
Wells, H. G. – 7
Willock – 94
Wilson, H. H. – 94–95
Winder, Marianne – 267
Withering, William – 331–332
Woodroffe, Sir John – *138
- Younghusband, Sir Francis Edward –
109, 157
Zensetson, Ohya – *324

TÁRGYMUTATÓ

A csillaggal jelölt tételek az apróbetűs szövegben található

- Afganisztán – 77
afrodiziákum (szerelemgerjesztő) – 333
akupunktúra (tű-kúra) – 185, 210, 222–223, 242, 261, 286, 363
alkímia, alkímista – 262, 309
alkoholizmus – 210
Alphabetum Tibetanum – 83
ambán (kínai helytartó Tibetben) – 30, 55, 64–65, 68, 70, 109
Amdó – 181, 224
amrita (istenek itala) – 145
amulett – 186, 198
anamnézis (kórelőzmény) – 239, 279, 304, 339
anatómia – 104, 116–117, 281–289
Arjopa (David-Neel könyve) – *132, *165, *171
Astángahridaja-szamhitá (Vágbhata könyve) – 262
Asvini testvérek (orvosistenek) – 267
aszkrétá, aszketizmus – 35, 134, 139, 141, 143, 148, 195
Avalokitesvara (a Gyógyító, Tibet védistene) – *244, 255, 271
Ájurvéda (óind Élet Könyve) – 262
állati eredetű gyógyszerek – 335
badgan (nyák, 1. CSB-rendszer) – 246–247
Bagdad – 76
bardó (halál és ujjászületés átmenete) – 139–140, 147–153, 281
Bardo-Tödol (Halottaskönyv) – 147–152
barlangi remeték – 35, 122–127, 134
baunscheidtizmus – 353–354
belépési tilalom – 37–38, 48, 55, 60, 101–103, 158, 162, 216
Belső-Ázsia – *33, 79–80
Bengália – 42–44, 55, 72, 228
Bengáliai Ázsiai Társaság – 90, 93, 95, 101, 276
betegség öt forrása – 211–212
Bhután – 27, 37, 42, 44–48, 55, 62, 68–70, 81, 97, 102, 204, 223, 251
Bier-harang – 360

- bitófa-emberke (mandragóra) – 12
 boddhiszvatva – 266
 Bod-jul (Tibet) – 39
 bon vallás – 27, 138–139, 147, 183,
 230, 233, 260, 309, 339
 boszorkánygyökér – 9–10
 Brahma – 155, 260, *281
 Brit-India – 44, 77, 99
 Brit Kelet-indiai Társaság – 42, 44, 62,
 69, 90–91
 Buddha – 27, 88, 127, 166–167, 181,
 205, 212, 230, 232, 236, 243, 253,
 261, 277, 315, 354
 buddhaság (megvilágosodás) – 139,
 148
 buddhista korszak – 243, 267
 buddhista misztika – 208
 buddhista szemlélődés (ld. még: kon-
 templáció) – 195, 197
 buddhizmus – 27–28, 32, 85, 217
 Buhara – 77, 90
 burját – 109, 219, 323–324
 bűn-aetiológia (kóreredet) – 212, 236,
 309
- campa – 83–85
 Ceylon (Srí Lanka) – 266, 342
 Corpus Hippocraticum – 261
- Csakupori – 116, 215, 224, 236, 269–
 271, 342
 csakra (l. még: életközpont) – 152,
 239, 286
 Csaparang – 40
 Csaraka-gyűjtemény – 229–230, 262
 CSB-rendszer (Korvin-Krasinski), l.
 még: tridósa – 246–249
 csecsemőhalandóság – 210
 csi (szellem, levegő, l. még: CSB-
 rendszer) – 246–247
- Csi-gyü (a Négy gyökér IV. könyve) –
 *300
 csillagjósolás, csillagászati prognózis –
 260, 364
 Csogorkán (növénygyűjtés helye) –
 184
 Csokang főtemplom – 113–116, *206–
 207
 Csomakörös – 73
 csöd (a test misztikus kivégzése) – 143
 csökjongok (védőistenek) – 201
 csörten (emlékmű) – 49, 188, 192,
 *199
- dalai láma – 28, 32, 37, 42, 55, 57, 60–
 61, 66, 68–70, 91, 109, 111, 123, 187
 Dardzsiling – *98, 99–101, 158, 174,
 179
 Dedzse (város) – 224
 démonok – 70, 114, 132, *136, 152,
 169, 186, *196, 201, 263, 358,*359,
 364
 Dhanvantari (orvosisten) – 267
 Dharmasala (a XIV. dalai láma emig-
 rációs udvara) – 222, 224,
 dhárani (varázscédula) – 186
 diagnózis felállítása – 339–340
 Dictionary Tibetan and English –
 95–96
 diéta – 338
 diszkrázia-tan (életnedvek zavara) –
 236, 298
 Drekapotheka (ürülék-gyógyszertár)
 336, 364
 Dzsiváka (legendabeli orvos) – 243
- egészségtan – 337–338
 Egyiptom – 16, 365
 eleven középkor – 34
 embriológia – 277, 279, 281
 empíria – 17, 309, 330, 346

- Erdély – 75
esszencia – 242, 247–249
etnográfiai Tibet – politikai Tibet – 70–71
etnográfus, etnológus – 18–19
Ezer Buddha barlangtemplomok – *348–349, 350, *351
ezoterikus metafizika – 137–138, 161
égetéses gyógymód (l. még: moxa) – 106, 277, 286, 299
életkerék – *118–119, 189
életközpont (energiaközpont) – 137, 239–240, 280–281, 286, 309
életnedvek, életprincípiumok – 218, 225, 236, 239, 246–249, 264, 278–279, 286, 288–292, 294, 296, 309, 326, 329
élettan – 288–292
élő buddha – 32, 57, 137, 216
élő istenek – 357–358, 360
érrendszer-idegrendszer – 288–289
érvágás – 272, 277, 299
étrendi szabályok – 256
évezredes tapasztalatok – 328, 332
fantom – 167–169
fejlődésképtelenség az ősi orvoslásban – 333
Fekete buddha – 185
Felragyogó ősfény – 144
fügefá-hasonlat – 278
Gangtok (Szikkim fővárosa) – 251
gangtoki Tibetológiai Intézet – 266
gelong (szerzetes) – 187
Gerard dr. beszámolója Csomáról – 92–95
Gezup rimpócse – 56–57
Góbi sivatag – 102, 366
Göttingen – 75, 79–80
Gugei királyság – 40, 188, 269, 342
gurkák – 37, 61, 111
guru (mester) – 130, 133, 139, 149, 152, 166
Gyance – 63–65, 180
gyermekhalandóság – 234
gyógyfüvek, gyógynövények – 198–200, 219, 253, 263, 286–287
gyógyítás nyolc ága – 277
Gyógyító Buddha – 116, *119, *194, 246–247, 254–255, 257, 260–261, 264, 266–267, 271, 295
gyógyító mandala – *191
gyógynövények értékelése – 318–323
gyógynövények gyűjtése – 184, 198, 271, 274, 318
gyógyszerek nyolc fajtája – 309, 314
Gyü (Rgyud, tan, gyökér) – *275
Gyü-si (Négy gyökér) – 218–219, 221, 223–226, 230, 233, 241, 243, 251–309, 314–315, 317, 322, 326, 328–329, 337–338, 342–344, 350
„halál nincs” – 147
haláltánc (ördögtánc) – 183, *198
Halottaskönyv – 137, 140, 147–149, 152
hanyatló kultúra – 192, 197, 347, 351, 356
hastífusz – 210
hét alapanyag – 288
hideg és meleg betegségek – 211, 214, 225, 241, 247, 257–258, 264, 272, 279, 309, 319–320
Himalája – 23, 70, 77, 94, *311
himlő – 48, 56, 59, 69, 120, 180, 299, 317, 336
himlőoltás – 94, 180, 186
Hindukus-hegység – 77
Hindusztán – 70

- hipnózis 172–173
 homeopátia – 222–223
 horoszkóp – 234
 hőforrások – 56

 ijesztő démonok – 197, 358, *359
 imamalom – 98, 130–131, 153, *154, 155, 198, 347, 367
 inkarnáció, reinkarnáció (újjászületés) – 32, 34, 49, 59, 108, 130, 139–140, 147–155, 251, 253, 257, 259–261, 266, 269

 jin (ópium utáni vágy) – 365
 Jitrogma (gyógyvarázslat tündére) – 253, 318
 jógázás – 263, 338
 jóslás, jósda, jövendőmondás – 32, 53, 120–122, 132, 138, 171, 174, 234–235, 343, 354, 364
 jugarok – 75, 99
 jurta – 351, 367

 Kalkutta – 44–45, 48, 62, 68–69, *71, 72, 85, 90, 95, 99, 230, 318
 kalmükök – 109, 201
 Kandzur-gyűjtemény – 85, 218, 227, 229–230, 233, 275, 358
 Kanton – 62–63, 65, 68–69
 kanumi kolostor – 92
 Karakorum – 23, 70, 77, 79–80
 karakterológia – 292
 karma (sors) – 139, 147–148, 236, 238, 274, 281, 291
 Kasmir – 27, 40, 77, 79, 98, 197, 228, 260
 kauzális diagnosztika – 297
 Káli istennő – 114
 keleti bölcsesség fölénye – 130
 Kelet-Turkesztán – 27, 75, 77
 Kék drágakő (orvosi tankönyv) – 116

 kézrátevéses gyógyítás – 352
 Khamsz (Khám) – 37, 99, 102, 158, *161, *184, 204, *353
 Khotán – 253, 255, 318
 Kína – 27, 37–38, 40, 57, 61–63, 69, 75, 99, 109, 157, 184, 187, 200, 253, 255–256, 260–261, 301, 309, 318, 325, 354–355, 365
 kínai forradalom – 33, 158
 kínai gyógyítás – 320–321, 325
 kínai polgárháború – 204
 kincs a lótuszban – 155
 kollégiumi élet a Mencikangban – 269–271, 274
 koncentráció – 162, 165–168, 171
 Kongpó-hegyi kolostor – 259, 265
 kontempláció, meditáció – 123, 127, 129, 132, 144, 146–147, 300
 korló vagy korva (életközpon) – 152, 239, 286
 kóroktan – 294
 kozmikus filozófia – 246
 kozmikus princípium – 218
 köpölyözés – 272, 358
 Körös – 73
 Kuku-nor hegység – 102, 353–354
 Kumbum – 158–159, 178, 224, 318
 kumbumi kolostor – 342
 kumbumi orvosi iskola – 180–186
 kumbumi szent fa – 181, 352
 kundalini jóga – 144
 Kunlun hegység – 23, 102

 Ladak – 37, 40, 70, 77, 79–82, *89, 91, 97–98, 134, 276, 297, 342
 Lahor – 77, 79
 lamaista orvoslás – 246
 lamaizmus – *50, 77, 137–138, *168, 195, 197, 351, 356, 362–363
 lamrin (lámaegyetem) – 362–363

- lapiszlazuli csésze: (a gyógyítás szimbóluma) – 116, 118 vagy *119
- Lapiszlazuli rózsafüzér – 269, 276, 343
- lapockavarázslat – 357
- lámakolostorok – 70, 107–108, 147, 355–357, *359, 360
- látogatás a dalai lámánál – 66
- Leh – 77, 80–82, *98
- levegő v. szél betegségei – 272
- levitáció (levegőbe emelkedés) – 166
- lélek vándorlása a bardóban – 148–152
- létfokozat, létsík – 241–242, 247, 274
- Lhasza – 30, 33, 37–38, 40–41, 49, 55–57, 59, 69, 77, 81–82, 91, 95, 97, 99, 101–103, 111–112, 120, 158–159, 179, 204–205, *206, 208, *213, 224, 236, 251, 271, 318, 342, 352
- magyar kutatók Mongóliában – 349–352, 354, 357–364, 366–367
- magyar őshaza – 74–75, 79, 95, 99, 101
- Magyar Tudós Társaság (Akadémia) – 72, 95
- magyarok Tibetben – 205–215
- mandala – 137, 189, 191–192
- mandragóra-jelkép – 10, *11, 12, 16, 18
- mandragóra-okoskodás – 293, 317, 341, 343, 346, 367
- Manjusri, Manydzsusri, bölcsességisten – 259, 270
- mantra (szent mondás) – 153, 186, 232, 235, 260, 266
- materializáció – 167
- materia medica – 295, 331, 333–334, 345–346
- mágikus világkép – 18–19
- mája (a lét csak látszat) – 138–141, 236, 248, 346
- megmerevedés – 341–343
- megvilágosodás – 141, 147–148, 152, 166, 266
- men (orvostudomány) – 181
- Mencikang (gyógyítás temploma) – *116, *206–207, 208, *209, 210–213, 224, 236, 269–271, 274, 296, 317, 322, 342–343
- Menlha istenség – 236
- mentálhigiéne – 236
- Mezopotámia – 16, 75
- milyen betegségeket ismertek? – 298–299
- misszionáriusok Tibetben – 37–41, 102–103
- misztérium természetessége – 129
- misztika, tibeti misztérium – 129–156, 161–177, 197
- misztikus egyesülés – *195
- mongol-burját-kalmük gyógynövények – 323–325
- mongol egészségügy – 351
- mongol fordítása a Négy gyökérnek – 230
- Mongólia – 75, 77, 95, 97, 99, 260, 347–367
- mongol lámakolostorok – 357–358
- mongol orvosi forradalom – 367
- moxa (égetés) – 261, 272, 286, 308, 333, 375
- moxibusztió – 242
- Nagyenyed – 74–75, 95
- Nanga Parbat – 174
- nága (kígyó) – 256–257, 262, 264, 269
- Nálanda – 269
- nemi élet – 294
- Nepál – 27, 37, 48, 70, 81, 204, 223, 228, 251, 253, 255, 260–262, 318

- Négy gyökér (Gyü-si) – 218–219, 221, 223–226, 230, 233, 241, 243, 251–309, 314–315, 317, 322, 326, 328–329, 337–338, 342–344, 350
- népi orvoslás – 343–346
- népi gyógynövények reneszánsza – 328, 331
- nirvána (kiszabadulás a lét körforgásából) – 137, 139–140, 143, 147–152, 237
- Njang töki-pu (vígan elmélkedők barlangjai) – 123
- Nyugat-Tibet (Ladak) – 79, 81, 91
- okkult – 132, 162, 170–172
- ómen – 294
- Om mani padme hum – 35, 46, 107, 130, 153–156, 183, 255, 387
- ópiumszívás – 361, 364–365
- Orvos-Buddha inkarnációja – 259
- orvosi eskü – 295
- orvosi etika – 264–265, 271–272, 340
- orvosi filozófia – 278, 341
- orvosi oktatótáblák – 284–287
- orvosi táskák – 305–306, 318
- orvosi tevékenység Waddell szerint – 116–117, 119–120
- orvosképzés – 117, 181–184, 187, 224–225, 239, 270–271, 342
- orvoslámák tevékenysége – 104–106, 116–120, *360, 361–362, 364
- orvostudomány és miszticizmus ellentéte – 197
- önsanyargatás – 126, 141, 161
- ördögálarc – 122
- ördögtánc (haláltánc) – 183, *198
- ördögűző szertartás – 201
- öt pszichológiai neurózis (a betegségek öt szellemi oka) – 211–212
- Padmasambhava (Gyógyító Buddha) – 243
- Pakisztán – 77, *98
- Pancsatantra – *275
- pancsen láma – 32, 37, 40, 42–45, 48, 51, 53, 55–56, 59–60, 91, 159, 187, 204, 208
- pandit – 39, 71
- Pandzsáb – 77, 79
- paramedicina – 293, 343
- Pax corporis – 344
- Peking – 45, 59, 62, 65, 67–69, 319, 325, 342
- peling (idegen) – 34, 37, 48, 65, 70, 102, 158, 161, 198
- Pen-csao (kínai gyógyszerkönyv) – 319–320
- pestis – 299
- Pétervár – 80, 245
- Pharmacographia indica – 318
- phat (misztikus szó) – 143
- phlegma (nyák) – 290–291, 294
- Pho-va varázslat – 145
- poliandria – 51, 235
- posthipnotikus parancs – 172
- Potala – 28, 40, *41, 65–66, 111–112, 116, *206–207, 214–216, 224
- prognosztika, prognózis – 293–294, 305, 340
- pszichoterápia (lelki gyógy mód) – 236
- puktali kolostor – 87, 91
- pulzusdiagnosztika – 117, 119, 239, 256–257, 261, 263, 277–279, 299–302, 304, 309, 339
- ráimádkozás, ráolvasás – 119, 133, 364, 366
- reinkarnáció (újjászületés) – 137, 139, 146–148, 237, 251, 261, 266, 274, 357
- récsung rimpócse (D. Kunszang rang-

- ja és neve) – 251–252, 266–267, 274, 296
- Récsung-kolostor – 251
- régens – 32, 56, 116–117
- Rgyud bzsi I. Gyü-si, Négy gyökér (a tibeti orvoslás alapkönyve) – *275
- Rigvéda (óind szent szöveg) – 267
- rimpócse (drágakő, magas egyházi rang) – 56, 120, 251
- risi (magányos szerzetes) – 260
- rolang (tánc holttesttel) – 130, 144, 167
- Royal Asiatic Society – 70, 95
- Sakja (Buddha) – 113, 230–232, 253, 277
- samanizmus – 203, 297, 337, 351, 356–357
- samanisztikus maradványok – 210
- Sanghaj – 319
- sara (epe, I. CSB-rendszer) – 246–247
- sámán – 18, 130, 132
- sárgasapkás lámák – 160
- sebészet – 104, 317
- sebészeti műszerek – 306–308, 317
- Se-gyü (a Négy gyökér II. fejezete) – 279
- si (bzsi, bZhi: négy) – 275
- Sigace – 28, 32, 37, 40, 158, 169, 208
- Síva (főisten) – 155
- skapulamantika (lapockavarázslat) – 53
- skolasztikus megmerevedés – 309
- Society (Royal) – 45, 62
- Summa theologica – 228
- sunnyasi – 130
- Szabáthu – 81, 88, *89, 90, 227
- szamszára (az élet folytonos megújulása) – 139, 152
- szanszkrit–tibeti–angol szótár – 233
- Szatledzs (Sutlej folyó) – *89
- száguldó remete – 166
- „Százeezer Gyógyszer Palotája” – 243
- Szecsuan – 27, 37, 68
- szemtanú beszámolója – 19, 103, 106, 114, 123, 129–130, 187, 337
- szexuális élet – 294
- szél-nyák-epe kórtan (tridósa) – 225, 246–249, 264, 288–292, 326
- Szibéria – 75, 201
- szifilizs – 210, 273, 325, 336, 354
- Szikkim – 37, 70, 97, 204, 223, 251
- Szirámpuri szótár – 91, 92
- Sztod-bod (Tibet) – 39
- szubjektív objektivitás – 14–16
- Szusruta-gyűjtemény – 229–230, 262
- szútra (szent mondások) – 181
- szülés – 208, 234
- tajfu (mongol orvos) – 358, 361–363
- tajfu-láma – 361–363
- Tandzsúr-gyűjtemény – 85, 218, 227–229, 233, 275
- tantra (rituális varázslat) – 144, 153, 181, 260, 275
- tantra-kultusz – *182, *196, 197
- tasi láma (pancsen láma) – 32, 59, 60, 169
- Tasilhünpo – 28, 32, 37, *38, 42, 44–45, 51–52, 55, 59, 81–82, 91, 94, 158–169
- Taxila (Taksasila) – 232, 260
- Tebot (Tibet) – 39
- Teherán – 76, 79
- telepáthia – 171–175
- temetési szertartás – 48–49, 107–108
- thanka (textilkép) – *121, 189
- The Life and Teachings of Buddha (Körösi Csoma műve) – 230

- Tibet, a hó országa (G. Tucci könyve) – 234
- Tibet elzártsága – 34–39, 48, 55, 101–103, 205, 216, 241
- tibeti–angol szótár (Csoma) – 81, 93, 95, 219, 233, 330
- tibeti–kínai keveredés – 25, 63
- tibeti művészet – 188–192
- tibeti nők – 63–64
- Tibeti Nőszövetség – 210
- tibeti orvos-filozófia – 245–249
- tibeti szülés – 234
- Tibet kulturális fénykora – 268
- Tibet lakossága – 25
- Tibet neve – 39
- Tibetológiai Intézet Gangtokban – 251, 266
- Tibet történelme – 27–33, 37–39, 44, 109–111, 157–158, 187–188, 204–205, 215–216, 223, 268, 341–343
- Titalja – 97
- Tobbat (Tibet) – 39
- topológiai osztályozás – 305
- Töböd (Tibet) – 39
- történeti buddha – 166
- transzcendens tibeti metafizika – 137
- tridósa-kórtan (I. még: életnedvek) – 218, 278, 290, 309
- Tucci–Gherzi-expedíció – 203
- Tudományok temploma – 116, 183, 215
- tulku (újjászületett szent) – 32, 34, 60, 130, 167
- tulpa (életrekelt szellem) – 130, 167
- tumo (belső hőfejlesztés) – 130, 141, 143–144, 162–166
- Turkesztán – 262
- tükörvarázs – 186
- Türkizorvos – lásd névmutatóban, a Jutog-dinasztiánál
- ujgur – 75, 99
- újjászületés – 114, 123, 134, 139, 167, 281
- Ulan-Ude – 323
- uma (szellemi csatorna) – 143
- un-ujgur – 75
- Urál – 75
- Urga – 158
- uroszkópia (vizeletdiagnosztika) – 303–304
- uruszó (orosz) – 37
- ürülék-gyógyszertár (Dreckapotheke) – 336, 364
- varázskerék (életkerék) – 137, 253
- varázslás, varázslat – 18, 33, 35, 132, 133, 137–138, 160, 170
- Vágbhata ájurvédája – 229–230, 262
- ventosa (kínai–mongol köpölyözés) – 359–360
- Véda-tanítás – 138
- vérvétel – 272
- Visnu (főisten) – 155
- vizeletvizsgálat – 277, 279, 299, 303–304, 339
- vörösruhás szerzetesek – 28
- vörössapkás lámák – 160, 171, 186, 199, 233, 343
- Wellcome Institute – 251
- yang és yin elv – 319–321
- Yitrogma (indiai tündér) – 253
- Younghusband-expedíció – 109, 111, 127, 157
- zanglai kolostor – 81, 83, *84, 86, 91, 227
- Zanszkár – *70, 87, 93
- zsíros tea (campa) – 93

GYÓGYÍTÁSRA HASZNÁLT SZEREK ÉS NÖVÉNYEK

A csillagal jelölt tételek az apróbetűs szövegben találhatóak

- Abutilon theophrasti – 371
aconitin – 105
Aconitum fischeri – 371
Aconitum napellus – 371
Acorus calamus – 372
Aesculus sinensis – 241, 372
agancspor – 210
aggófű – 241, 313, 326, 330, 332, 392
akantusz – 273, 385
Akebia quinata – 372
Allium anisopodium – 372
Allium sativum – 372
Aloë capensis – 372
ammóniáksó – 329
Amomum amarum – 372
Amomum cardamomum – 373
Amomum medium – 329, 372
amrita – 386
Anemome montana – *311
Anemome silvestris – 373
Angelica archangelica – 373
angyalfű – 373
angyélíka – 327, 333
Anisum vulgare – 373
antilopszarv – 335
antilopvér – 317, 335
antimon – 62, 68
Antitoxicum (Vincetoxicum) – 373
Aquilegia parviflora – 373
aranka – 325
arany – 241, 315, 338
aranyvirág – 325
Arctostaphylos uva ursi – 373
Areca catechu – 374
areka (bételdió) – 63
Aristolochia indica – *312, 325, 374
Artemisia capillaris – 241, 374
Artemisia vulgaris – 374
arura (Myrobalan) – 231–232, 263,
273, 329, 374, 394
Asa foetida (Ferula) – 374, 382
aszat – 333
Athyrium crenatum – 375
Atropa mandragóra – 12
atropin – 12, 273
állatbőr – 316
állathús – 316

- állati csontok – 316
 állati eredetű gyógyszerek – 316
 állatbélből nyert sárga pigment – 273
 állatvér – 316
 áloé, áloéfa – 273, 316, 322, 372
 ámrafa – 231–232
 ánizs – 329, 344, 373
 ásványi eredetű gyógyszerek – 315
- bagolytoll – 335
 bajkái csukóka – 330
 Bamboo Manna – 329, 375
 bambusz – 325, 329, 330, 375
 bazsarózsa – 330, 387
 beléndek – 273, 326, 384
 benge – 390
 benzoégyanta – 394
 Berberis sibirica – 375
 Bergenia crassifolia – 375
 Bergenia saxifraga – 375
 bételdió (areka) – 63, 241, 374
 bezoárkő – 273
 béka – 335
 birkaagy – 316, 336
 bitumen – 273
 bodros bogáncs – 330, 377
 bodza – *311, 327, 330, 339, 392
 Bombax malabaricum – 375
 boróka – 327, 329, 385
 bors – 241, 263, 322, 329, 332, 338, 388
 borsmenta – 354
 borsócserje – 376
 borszőlő – 395
 borz húsa – 329
 Boswellia carteri – 375
 boszorkánygyökér – 9–10
 burgonya – 393
 buzér – 391
 bürök – 378
 búzfa – 393
 búzós aszat – 382
- Caesalpinia sappan – 375
 Caesalpinia sepiaria – 375
 Calamus Draco – 376
 Campanula glomerata – 376
 Camphor (Cinnamomum camphora) – 376
 Canavalia gladiata – 329, 376
 Cannabis sativa – 376
 Capsicum annum – 376
 Caragana mikrophylla – 376
 Cardamomum (Amomum) – 376
 Carduus crispus – 377
 Carthamus tinctorius – 377
 Castor olaj (Ricinus communis) – 377
 Castor-plant – 391
 Celosia argentea – 377
 Chaulmoogra-olaj – 327
 chinოსol – 178
 chiretta (Swertia) – 273, 377, 394
 Chrysanthemum sinense – 377
 Cicer arietinum – 322, 377
 Cichoria – 344
 Cinnamomum camphora – 377
 Cinnamomum cassia – 378
 Citrullus lanatus – 378
 Clematis nepalensis – 378
 Conioselinum vaginatum – 329, 378
 Coriandrum sativum – 378
 Costus speciosus – 273, 378
 Cotoneaster melanocarpa – 379
 Crataegus pinnatifida – 274, 379
 Crataegus sanguinea – 274, 379
 Crocus sativus – 274, *310, 329, 379
 Croton tiglium – *310, 379
 Cucumis melo – 380
 cukor – 241, 329, 338
 Curcuma longa – 380
 Cuscuta sinensis – 241, 380
 Cyperus scariosus – 380

csalmatok, bolondító (beléndek) – 384
csermelyciprus – 386
Csiang-csuang toll – 335
csicseriborsó – 322, 325, 377
csigabőr – 317
csigaház – 316
csigahús – 316
csigaszír – 317
csikófark – 326, 380
csillaghúrok – 393
csoda-papírpilula – 363
csontok – 316
csukóka – 392
csurgatott méz – 335
csüngő belénd – 325, 392

dalai láma ürüléke – 352–353
daszk (agancspor) – 210
datolya – 241
Datura stramonium – 325–326, 334, 380
denevérhús – 335
denevérürülék – 335
Digitalis purpurea – 331
digitális – 68, 335
disznóganéj – 336
disznónyelv – 335
disznópázsit – 389
disznóvér – 317, 336
Dover-por – 68
Dracocephalum arguense – 380
Dracocephalum ruyschiana – 380
drágakő – 264

ebvés, ebvészag – 241, 328, 393
egyszarvú pora
elefántbőr – 335
elefánt fejéből nyert sárga pigment – 273
elefántvizelet – 241

Elettaria cardamomum (*Amomum cardamomum*) – 329, 380
emberi csontok – 316
emberi széklet – 335
encián – 382
Ephedra sinica – 326, 380
Equisetum arvense – 381
erdei fenyő – 388
erdei mályva – 386
Eriobotrya japonica – 329, 381
Erysium – 335
Eugenia cariophyllata – 381
Euphorbia pallasii – 381
Evonymus – 335
ezüst – 315, 338

édesgyökér – 241, 327, 334, 383
édeskömény – 382
északi galaj – 382

fahéj – 378
farkasalma – *312, 325
farkasbogyó – 392
farkasgyomor – 316, 336
farkasnyelv – 316, 336
farkasszőlő – 316, 388
fecskemáj – 316
fehér szantálfa – 273, 316, 330, 392
fekete áloé – 273, 330
fekete bors – 329
fenyőgyanta – 327
Ferula assa-foetida – 382
festéklakk – 325, 388
fémek és organikus drogok – 315
fodorka – 375
Foeniculum vulgare – 382
fogfű – 330, 387
fokhagyma – 338, 372
Folia sennae – 344
Forsythia suspensa – 382

- forszítia – 325, 333, 382
 Fowler-oldat – 63
 galagonya – 274, 327, 379
 galaj – 329
 galambpizok – 336
 Galedupa arborea – 382
 Galium boreale – 329, 382
 Gardenia florida – 382
 gardénia – 241, 325
 Gentiana algida – 382
 Gentiana amarella – 382
 Gentiana aquea – 382
 Gentiana barbata – 329, 382
 Gentiana chiretta – 322, 382
 Gentiana macrophylla – 382
 Gentiana pneumonanthe – 382
 Ginkgo biloba – 383
 ginkó – 383
 ginszeng – 241, *312, 325, 327, 333–334, 387
 gipsz – 241
 gläubersó – 354
 gledícsia – 333, 383
 Gleditschia sinensis – 383
 Glycyrrhiza uralensis – 383
 Gomfocarpus – 335
 görögdinnye – 378
 gránátalma – 263, 322, 330, 332, 390
 grünspan (rézrozsda) – 241
 gyapot – 325
 gyapotfa – 375
 gyermekláncfű – 327, 394
 gyíkhús – 316
 gyógyító fák – 316
 gyógyító olajok és főzetek – 316
 gyopár – 392
 gyömbér – 273, 326, 329–330, 332, 338–339, 383, 395
 gyöngy – 315
 gyöngyajakfű – 327, 333, 385
 gyöngyakác – 330, 339, 393
 gyöngyköles – 385
 gyöngyvirág – 335
 gyűszűvirág – 331–332, 334–335
 hagyma – 329, 372
 harangláb – 373
 harangvirág – 241, 376
 hasis – 332, 334, 376
 havasi rózsa – 390
 Hedychium spicatum – 329–330, 383
 Helleborus – 325, 384
 Hemerocallis minor – 384
 héjahús – 316
 higany – 68, 228–229, 257, 262–264, 315
 hioszciamin – 12, 273
 hunyor – 325, 335, 384
 hús – 316
 húsevő vad húsa – 329
 Hydnocarpus anthelmintica – 327, 384
 Hyoscyamus niger – 326, 384
 indiai díszfa – 389
 indiai farkasalma – 374
 indiai lián – 330
 indiai lótusz – 387
 indiai nárdus – 387
 indigó – 241
 Inula britannica – 384
 Inula helenium – 332, 384
 ipekakuána – 68
 Iris dichomata – 384
 Iris pseudacorus – 384
 iszalag – 325
 jakbab – 376
 japán kamilla – 394
 Juniperus communis – 329, 385

Justicia gendarussa – 273–274, 385

Justicia pectoralis – 273

kagyló – 315–316

kakastaréj – 377

kalomel – 62, 67

kamilla – 327, 394

kapor – 344

kardamom – 263, 322, 329–330, 373

karom – 316

kámfor – 68, 241, 263, 273–274, 322,
326, 330, 377

kecskeagy – 316–336

kecskemáj – 316

kecskerágó – 335

kecskeszőr – 336

kecskevér – 317, 336

kender – 241

kenderikefű – 382

keselyűnyak – 329

keserű fűszer – 333, 372

keserűsó – 329

keszegsaláta – 385

kén – 274

kék vízililiom – 273

kígyóbőr – 336

kígyófü – 394

kígyóháj – 336

kígyóhús – 336

kínai aranka – 241, 380

kínai aranyvirág – 377

kínai bazsarózsa – 387

kínai lógesztenye – 241, 372

kinin – 63, 353

királydinnye – 394

Kochela – 330, 385

korall – 315

koriander – 273, 327, 378

koshere – 336

kököröcsin – *311, 332, 373

köles – 338

kömény – 241, 344

kőrishogár – 335

kősó – 329, 338

kőtörő – 375

krebrao – 384

krizantém – 273, 332

krokodilkarom – 316

kroton – *310, 334, 379

kurkuma – 333, 338, 380

kutyabenge – 390

kutyahere – 335

kutya mája – 238

kutyanyelv – 238, 335

kutyatej – 333

Lactuca – 385

Lecnorus sibiricus – 385

lép – 238

lépesméz – 335

lián – 390

licium – 325, 385

likagyan – 394

Lithospermum erythrorhizon – 385

lógesztenye – 325

Lycium chinense – 385

macskagyökér – *313, 395

macskahús – 335

macskamenta – 241, 387

madárkeserűfü – 389

magnéziapor – 354

majomcsont – 335

malachit – 241

Malva silverstris – 386

mandragóra – 392

Mangifera indica – 232

mangófa – 232

manna – 379

marha-bélsárkő (bezoár) – 335

marhafej – 336

Marrubium vulgare – 325, 386

- maszlag – 325–326, 380
 matraguna – 392
 mágnés – 315
 mák – 327
 medveepe – 335
 medveszőlő – 373
 melasz – 329, 338
Melia toosendan – 386
Menyanthes trifoliata – 338
 méhviasz – 335
 mélia – 338, 386
 méreggyilok (szibériai) – 395
 mészcianin – 329
 mézspát, porított – 241
 méz – 241, 338
 mirha – 325, 387
 mirobalán – 263, 273, 329, 332, 338, 394
 mókushús – 335
 mormota – 335
 mormotamáj – 316
 mósusz – 241, 335
 mungóbab – 325, 388
 mustármag – 257
Myricaria dahurica – 386
Myristica fragrans – 241, 386
 Myrobalan (*Terminalia chebula*) – 386
 Myrrha gumiresina – 387

Nardostachys jatamansi – 387
 naspolya – 329, 381
 nárdus, indiai – 387
Nelumbo nucifera – 387
 nepáli iszalag – 378
Nepeta japonica – 387
 nőszirm – 384

 nyúlág – 316, 335
 nyúlürülék – 335

Odontites serotina – 387
 oleander – 335
 olíva – 273
 ólom – 315
 ópium – 62, 68, 327, 361, 364–365
 oroslánháj – 335
 orrszarvú bőre – 317
 orvosi kálmos – 372
Oryza sativa – 387

 ökör epéje – 238
 örvénygyökér – 330, 384

 pacsirtaürülék – 335
 padma – 387
Paeonia albiflora – 387
Panax ginseng – *312, 325, 387
Papaver somniferum – 327
 paprika – 338, 376
Paris quadrifolia – 316, 388
 parura – 231
 pávahús – 335
 pávakakas húsa – 316
 pávatoll – 335
 pelletierin – 390
 pemetefű – 325, 386
 peónia – 332, 339
Periploca graeca – 335
 pézsma – 330
Phaseolus mungo – 388
Phytolacca – 388
 pillangóvirág – 329
Pinus silvestris – 388
Piper longum – 388
Piper nigrum – 388
 pirosítófű – 391
Plantago major – 389
Polygonatum roseum – 389
Polygonum aviculare – 389
Pongamia glabra – 389
Potentilla multifida – 326, 389

- Potentilla salesovii* – 326, 389
 pórsáfrány – 332, 377
Pterocarpus santalinus – 389
Punica granatum – 390

Quisqualis indica – 390

 Rausedyl – 327
Rauwolfia serpentina – 327
 rákpáncél – 335
 rebarbara – 334, 344, 390
 repülómókus húsa – 335
 réz – 315, 338
 rézrozsdá (grünspan) – 241
Rhabarbarum – 344
Rhamnus dahuricus – 390
Rheum officinale – 390
Rhododendron arboreum – 390
Rhododendron lepidum – *311
 ricinus – 325–326, 391
Ricinus communis – 391
 rinocéroszszarv – 335
 rizs – 325, 387
 rókamáj – 316
Rosa macrophylla – 391
 rózsá – 344, 391
Rubia cordifolia – 391
Rubus arcticus – 391

 salamonpecsétje – 241, 334, 389
 salétrom – 315
Salvia officinalis – 391
Sambucus racemosa – *311
Sambucus sibirica – 392
Santalum album – 392
Saussurea alata – 392
Saussurea salicifolia – 392
 száfrány – 263–264, 273–274, *310,
 322, 329–330, 332, 379
 sárga becő – 382
 sárgadinnye – 380
 sárkánycsont – 316
 sárkányfog – 316
 sárkányfű – 380
 sárkányvér – 325, 376
 sás – 325, 380
 sásika – 384
 scopolamin – 12
Scopolia praealta – 273, 325, 392
Scutellaria baicalensis – 392
Senecio brylovii – 326, 392
Senecio sagittatus – 326, 392
Senecio vulgaris – *313
 seprőfű – 385
 serpasil – 327
Sesamum indicum – 393
 sisakvirág – 105, 241, 330, 332, 334,
 371
 só – 264
 Solanaceae – 12
Solanum Jacquinii – 393
 Soma (Ephedra) – 393
Sophora flavescens – 393
 spárga – 325, 374
Spica nardi – 387
Stellaria dichotoma – 330, 393
Stellaria palustris – 330, 393
Sterculia alata – 393
Strophantus kombe – 335
Strychnos nux-vomica – 393
Styrax benzoin – 394
 sugármályva – 371
Swertia chirata – 394

 számárnyelv – 316, 335
 számárpata – 335
 számárvér – 317
 szantálfa – 241, 263, 322, 332, 389,
 392
 szappanfa – 375
 szarv – 316
 szarvasagancs – 335

- szarvasvér – 317, 336
 szarvaszír – 336
 szeder – 391
 szegfűszeg – 263, 273, 322, 329–330, 332, 381
 szemvidítófű – 387
 szenteltvíz – 264
 szerecsendió – 241, 263, 322, 329–330, 332, 334, 344, 386
 szezám – 393
 szezámolaj – 333
 szibériai sóskaborbolya – 375
 szkopolamin – 273
 szky-urura – 231
 szódapor – 354
 szóma – 380
 sztóraxfa – 394
 sztrofántin – 335
 szurok – 241

Taraxacum officinale – 394
 tavaszi hérics – 335
 tárnics – 329–330, 338
 tárnicsgyökér – 322
 tea – 325, 334
 tehéntrágya – 335
 tej – 338
 tejfű – 327, 381
 teknőspáncél – 336
 tengericsikó – 336
 tengerihagyma – 335
Terminalia belerica – 274, 329, 394
Terminalia chebula – 329, 394
Thea japonica camellia – 394
Thevetia neriflora – 335
Tinctura amara – 333
Tormentilla – 326, 389
 tömjén – 375
 törbab – 376
Tribulus terrestris – 394
Triglochin maritima – 394

 trópusi mélia – 322
 túró – 338
 türkiz – 315

 uborka – 241
 útifű – 327, 389
 útilapu – 333
Uva ursi – 394

 üröm – 241, 333, 374
 ürühús – 338

 vad jak húsa – 329
 vadlibatoll – 336
 vad szamár húsa – 329
 vaj – 241, 338
Valeriana officinalis – *313, 395
 valeriána – 332, 336
 varangy – 335
 vas – 315
 vas (porított) – 241, 338
Vatica lanceifolia – 330
 verbéna – 241
 verébhús – 336
 vérontófű – 326, 389
 vidrafű – 338
 vidramáj – 335
Vincetoxicum sibirica – 395
Vitis vinifera – 395
 vitriol – 315
 vizelet – 241
 víziállat hamuja – 335
 vízililiom – 273, 384
 vízimadár húsa – 329
 vízi rovarok – 273
 vörös kréta – 329
 vörös szantálfa – 273, 316, 330, 389
 vörösvasérc – 315

 zafir – 315
Zingiber officinale – 326, 395

zsálya - 391
zsenzsen - *312
zsidókő - 345
zsír - 316
zsurló - 338, 381

TARTALOM

ELŐLJÁRÓ ELMÉLKEDÉS

Minden kétséges	7
Boszorkánygyökér	9
A korszerű ítélet paradoxona	13
Szubjektív objektivitás	14
Módszertani fejtegetés	16

TIBET

REJTELMES ORSZÁG	23
Zsugorodó Tibet, tartós középkorral	23
Miért rejtelmes Tibet?	34
Első Tibet-járók	40
Angol orvosféle Lhasszában, 1811–12-ben.	59
Székely tudós, magyar őshaza, tibeti szótár	70
Vakmerő utazók – vakmerő orvoslámák	101
Katonai expedíció orvosi tapasztalatai 1904-ben	108
MISZTICIZMUS ÉS REALITÁS	129
Kincs a lótuszban?	129
Alexandra asszony és a tibeti mágia	157

Egy orvost Tibetnek!	177
A szakirodalom	216
Kőrösi Csoma a gyógyításról	227
Mit mondanak a mai tibetológusok?	234
A NÉGY GYÖKÉR	251
A Türkizorvos története	251
Legenda és valóság	265
A Négy gyökér kórtana	275
A hajdani gyógyításról	292
AZ ORVOSSÁGOK ÉS FELHASZNÁLÁSUK	309
A tibeti gyógyszerkincs	309
Hogyan gyógyítottak?	324
Fénykor és hanyatlás.	341
NÉHÁNY SZÓ A MONGOLOKRÓL	347

FÜGGELÉK

160 TIBETI GYÓGYNÖVÉNY	371
NÉVMUTATÓ	397
TÁRGYMUTATÓ	403
GYÓGYÍTÁSRA HASZNÁLT SZEREK ÉS NÖVÉNYEK	411

A kiadásért felel a Gondolat Könyvkiadó igazgatója

Alföldi Nyomda, 7501.66-19-1
Debrecen, 1979

Felelős vezető: Benkő István igazgató

Felelős szerkesztő: Hankó Ildikó

Műszaki vezető: Gonda Pál

Műszaki szerkesztő: Hodu Pálné

A borító- és kötésterv Somlai Vilma munkája

Megjelent 59 800 példányban,

26,5 (A/5) ív + 16 melléklet terjedelemben

Ez a könyv az MSZ 5601-59 és 5602-55 szabvány szerint készült

Jogosan? Ha a nyugati könyvpiac burjánzó misztika-áradatát látjuk, azt hihetjük: jogosan. Ám a könyveknek nem a tömege, hanem az érvelése a mérvadó; bá-mészködés helyett törekedjék arra az olvasó, hogy a józan értelem mérlegére téve, szűrje ki a misztikus tanokból a felhasználhatót, utasítsa el a képtelent.

Gyógyemberek, vajákosok, kuruzslók, sámánok, orvospók, látnokok és varázslók tudnak valamit, amit a gépek nem — de ez a „valami” ne homályosítsa el a látásunkat, ne esünk oktalanul a miszticizmus csapdájába.

A Mandragóra nem a hitetlenség, hanem a kételkedés könyve. Arra tanít, hogy mielőtt bármit elhiszünk, használjuk az eszünket.

A mandragóra kiásása

Tacuinum vanitatis in Medicina c. bécsi kódex (S. N. 2644) illusztrációja, közli Hans Biedermann: *Medicina Magica*, (Akademische Druck, 1972.)

